

Bibliotek
U. M. K.
Toruń

021 716 /
/20/21

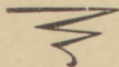
GÖTEBORGS HÖGSKOLAS ÅRSSKRIFT 1914
20: II.

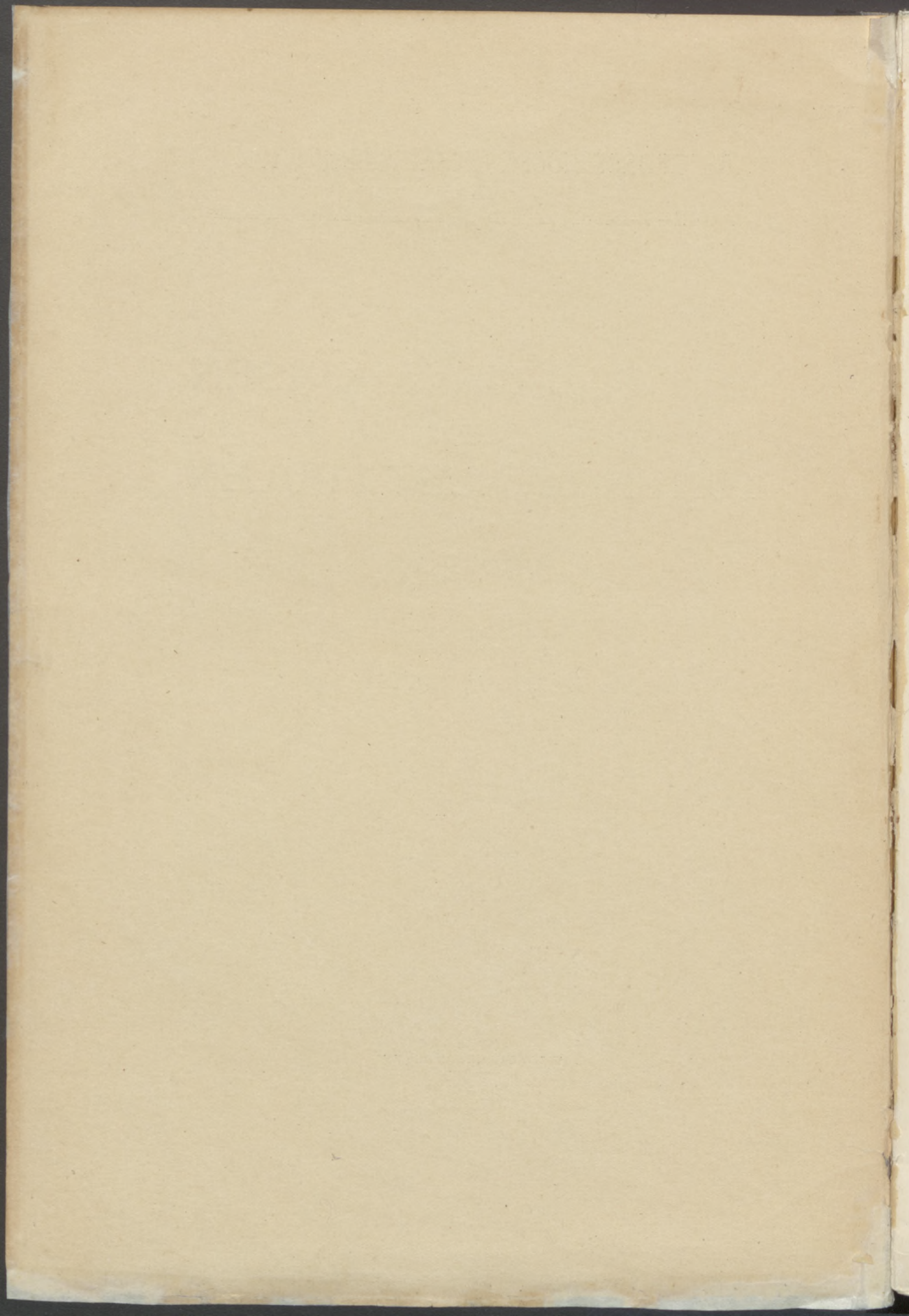
DEN POLITISKA KRISEN
OCH
KONUNGAVALET I POLEN
ÅR 1587

AF
HELGE ALMQUIST

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER

Pris kr. 3.50

DEN POLITISKA KRISEN

och

KONUNGAVALET I POLEN

ÅR 1587

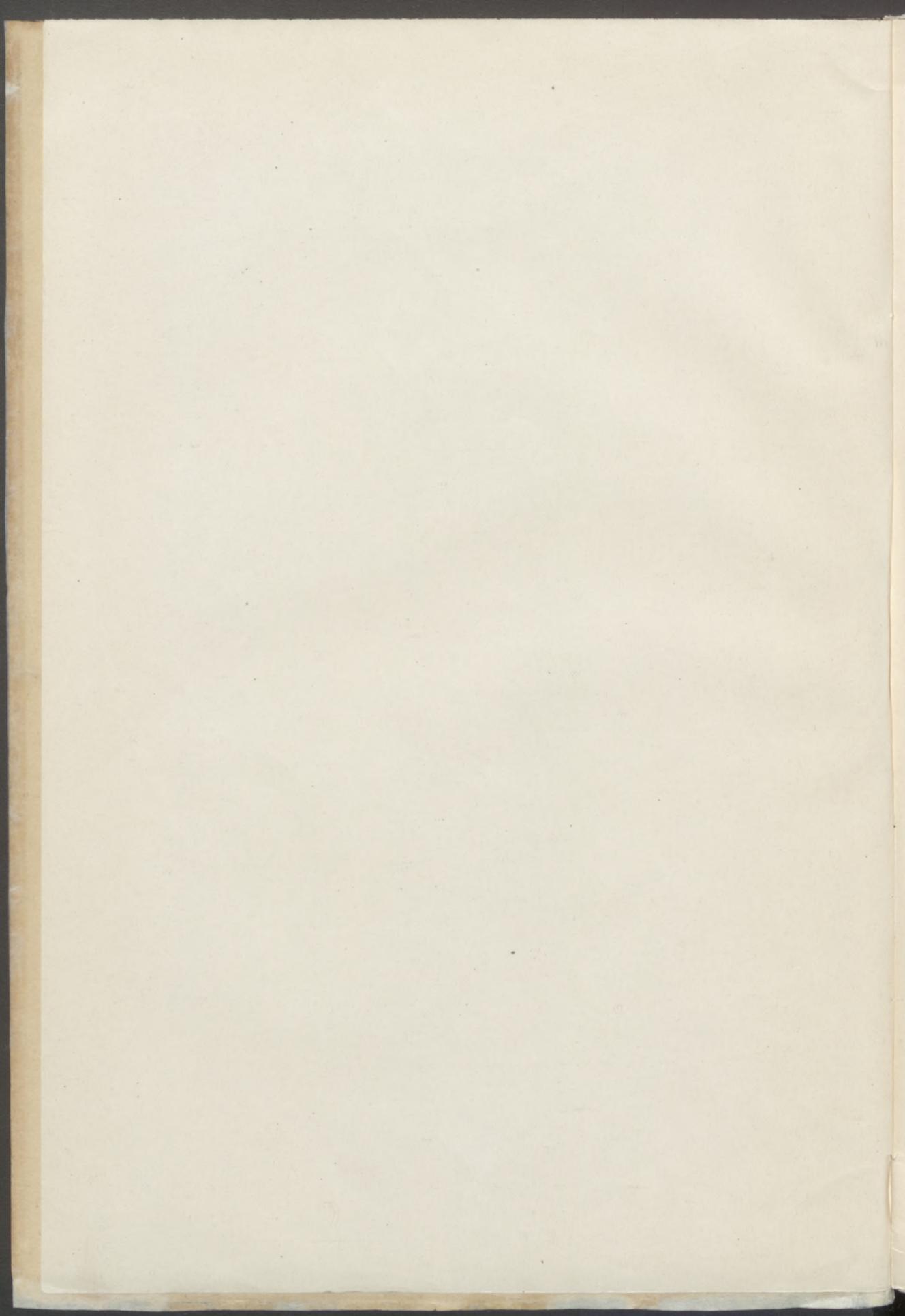
af

HELGE ALMQUIST

HÖFORS

WALLBERG & SÖDERSTRÖM

1918

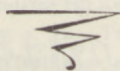

DEN POLITISKA KRISEN OCH KONUNGAVALET I POLEN

ÅR 1587

AF

HELGE ALMQUIST

GÖTEBORG

WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.

1916

DEN POLITISKA KRISEN

1870

KONUNGAVÄLET I POLEN

ÅR 1870

1870

HELGE ALMQUIST

021716

M59542

W 560/59

Innehållsförteckning.

- I. **Inledning.** S. 1—34. Synpunkter på ämnet, s. 1. Källor: polska krönikor, s. 2; tidigare bearbetningar, s. 3; riksdagsdiarier, s. 4; arkivaliska källor, s. 5; svenska källor och bearbetningar, s. 6. — Antitysk stämning i Polen, s. 7. Den turkiska faran, s. 9. De båda tidigare interregna, s. 11. Partistriden 1575, s. 12. Annas och Stefans kandidaturer, s. 15. Polska stämningar gent emot Ryssland, s. 16. Den ryska kandidaturen 1573 och 1575, s. 17. Polska stämningar gent emot Sverige, s. 19. Argument för en svensk kandidatur, s. 20. Frågan om Sigismunds littaviska arfsanspråk, s. 21. Konung Johan inför det polska konungavalet 1573, s. 22, och 1575, s. 24. Konung Stefans allmänna politik, s. 26. Konung Stefans ryska expansionsplaner, s. 27. Konung Stefan och Sverige, s. 28. Den inre ställningen under konung Stefan, s. 28. Zborowskipartiet, s. 29. Processen mot Krzysztof Zborowski 1585, s. 31. Opposition mot konung Stefan från 1585, s. 82. Drottning Annas ställning, s. 33.
- II. **Konvokationsriksdagen.** S. 35—50. Konung Stefans död 1586, konvokationsriksdagens sammanträdande, s. 35. Politiska önskemål inom senaten, s. 36. Gorkas framträdande, s. 37. Zborowskipartiets planer, s. 37. Utrikespolitiska faror, s. 38 f. Hänvändelse till Sverige, s. 40. Strid om de främmande sändebudens behandling, s. 41. Tvist om konfederationens affattning, s. 41 f. Biskoparnas desertering, s. 42 f. Tvist om valdagen, s. 43. Votering i senaten om konfederationen, s. 44. Konfederationens beseglande, biskopens af Kamieniec hållning, s. 45 f. Zborowskipartiet inför konfederationen, s. 46. Särskildt beslut om Zborowskiernas sak, s. 46 f. Konfederationsakten, s. 47 f. Turkisk budbärare i Lowicz, s. 49; hans uttalande om Sverige, s. 50.
- III. **De olika kandidaturerna och valagitationen intill valriksdagens början.** S. 51—66. Huset Batoris kandidatur, s. 51. Zamoyskis och drottning Annas anhängare, s. 52. Det österrikiska husets hållning, s. 52 f. De olika ärkehertigarnas kandidaturer, s. 53. Maximilian, s. 53. Instruktioner för de österrikiska sändebuden, s. 54. Den påfliga kurians hållning, s. 55. Rysslands hållning, s. 55 f. Ryskt unionsförslag, s. 56. Drottning Anna för Sigismunds kandidatur, s. 57; Uraders, Uchanskis och Waglikowskis beskickningar till Sverige, s. 58. Konung Johans svar, s. 59. Öfverläggningar vid det svenska hofvet, s. 60. Konung Johan utser valambassad, s. 61. Förberedande öfverläggningar om en svensk-polsk union, s. 61.

Instruktion för Brahe och Sparre, s. 62. Drottning Annas nya påtryckningar, s. 63; Lesniowolskis beskickning till Sverige, s. 64. Den svenska valambassadens ankomst till Warszawa, s. 65. Konung Johans hänvändelse till turkiske sultanen, s. 65 f.

- IV. Valriksdagen. S. 67—165. Karnkowskis och Zamoyskis ankomst, s. 67. Partiernas militäriska resurser, s. 67 f. Slagsmål och skjutöfningar, s. 68 f. Littavers och preussares önskemål och separation s. 69. Begynnande partiträtor, s. 70. Valmenigheternas (kolas) konstituering, s. 70. Förhandlingar om ny garanti af landsfriden, s. 70 f. Den konfessionella antagonismen, s. 71. Zamoyskis hållning, s. 72. Partiernas krigiska demonstrationer, s. 73 f. Strid om riksämbetsmannens myndighet, s. 74. Konvokationsvännerna proklamera *rokosz*, s. 75. Nya militäriska demonstrationer, s. 76. Planen på *rokosz* förfaller, s. 77. Förhandlingar mellan partierna, s. 77. Frågan om de utländska sändebudens audiens, s. 78. Frågan om valets uppskjutande, s. 79. Polacker och littaver i tvist om Lifland, s. 80. Fortsatt tvist om den nya fridlysningen, s. 81 f. Tvist mellan Czarnkowski och Kryski, s. 82. Senatskretsens konstituering, s. 83. Littavernas hållning, s. 84. Preussarnas hållning, s. 84 f. Ärkebiskopen närmar sig Zamoyski, s. 85. Frågan om valets uppskjutande eller omedelbara företagande, s. 86. Krzysztof Zborowskis ankomst, s. 87. Konvokationsvännerna och littaverna, s. 87 f. Fortsatta förhandlingar om den nya fridlysningen, s. 88. Frågan om Krzysztof Zborowskis aflägsnande, s. 89 f. Konvokationsvännerna gå med på ny fridlysning, s. 91. Konfederationsaktens innehåll, s. 92. Konvokationsmotståndarna inför det nya erbjudandet, s. 92; nya öfverläggningar om valets uppskjutande, s. 93. Konvokationsvännernas angelägenheter, s. 94. Splittringen befast, s. 95. — Den påflige nuntiens hållning, s. 96. De österrikiska sändebudens verksamhet, s. 96 f. Hertig Henrik af Liegnitz, s. 97. De svenska sändebudens agitation, s. 98. Frågan om Estlands afträdande, s. 99. Förhandlingar mellan konung Johan och Lesniowolski, s. 99 f. Hertig Karl åtspord, s. 101. Konung Johans förhandlingar med Danzig, s. 102. — Den påflige nuntiens tal, s. 103 f. Det österrikiska sändebudets tal, s. 104. Rangtvist mellan de ryska och de svenska sändebuden, s. 106. De svenska sändebudens protest, s. 107; Nicolaus Ragvaldi åberopad, s. 108. De siebenbürgenska sändebudens tal, s. 109. De preussiska sändebudens tal, s. 110. De svenska sändebudens tal, s. 110 f.; utfall mot den ryska kandidaturen, s. 112 f.; kritik af ryska förespeglingar, s. 114 f.; utfall mot tsarens person, s. 115; den svenska kandidaturen sant nationell, s. 116. Omdöme om den svenska orationen, s. 116 f. Öfriga valtal, s. 117 f. Senatorernas omröstning i konvokationsmotståndarnas krets, s. 118. Zamoyskis votum, s. 118. Omdömen om den svenska kandidaturen, s. 119. Dess materiella fördelar, s. 120. Betänkligheter mot den ryska kandidaturen s. 120 f. Affall bland den ryska kandidaturens anhängare, s. 122. Afslöjade rysk-österrikiska förbindelser, s. 122 f. Motvilja för de österrikiska kandidaturerna, s. 123 f. Förhandlingar mellan de svenska sändebuden

och Maximilians ombud, s. 124. Förhandlingar mellan de svenska och de ryska sändebuden, s. 124 f. — Den gemena adelns omröstning i konvokationsmotståndarnas krets, s. 125. Samling kring den svenska kandidaturen, motvilja för den ryska, s. 126. Omröstningen ej definitiv, s. 127. Splittningen mellan partierna befäst, s. 128; ett sista försök till närmande s. 128 f. Turkiska demonstrationer och frågan om försvarsanstalter, s. 129 f. Preussarnas anslutning till den svenska kandidaturen, s. 131. Drottning Annas agitation, s. 132. Ärkebiskopens öfvergång till det svenska partiet, s. 133 f. Valortens lagenlighet fastslås, s. 135. Sigismunds nominering, s. 135. Valurkundens innehåll, s. 136 f. — Intrycket af Sigismunds val inom motpartiet, s. 138. Littavernas yrkande på omedelbar fred med Ryssland, s. 138. Senatorernas omröstning i konvokationskretsen s. 139. Samling kring Maximilians kandidatur, s. 139. Frågor till de ryska sändebuden, s. 140. Förhandlingar mellan littaverna och de ryska sändebuden, s. 140 f. Ryska utfästelser, s. 141. Fortsatt omröstning, sympatierna för tsarens kandidatur allt svagare, s. 142. Den gemena szlachtans omröstning i konvokationskretsen, s. 143. Argument för tsarens kandidatur, s. 144. Krzysztof Zborowskis audiens, s. 145. Förhandlingar med de svenska sändebuden och drottning Anna, s. 145. Krzysztof Zborowskis votum, s. 146. Littaviskt förslag om lottkastning, s. 147. Den sista omröstningsdagen, s. 148 f. Kazimirski mot Maximilians kandidatur, s. 148. Maximilians nominering, s. 149. Polemik om dubbelvalet, s. 149 f. Valurkundens innehåll, s. 150. Utrikespolitiska farhågor, s. 150 f. Hänvändelse till konung Johan, s. 151. Maximilians *pacta conventa*, s. 152 f. Förhandlingar om Sigismunds *pacta conventa*, s. 154. Tidigare förhandlingar om Estlands afträdande, s. 155. Drottning Annas borgensförbindelse, s. 156. Påtryckningar på de svenska sändebuden i den estländska frågan, s. 157. Valfördragets under-tecknande, Sigismunds proklamerande, s. 157 f. Valfördragets innehåll s. 158 f. Frågan om vissa bestämmelsers tolkning, konung Johan mot Erik Sparre, s. 160. De svenska sändebudens försäkran till de preussiska städerna, s. 161. Budskap om valet till konung Johan, s. 161 f.; Lesniowskis nya beskickning till Sverige, s. 162. Det begynnande inbördes kriget, Zamoyski i Krakov, Zborowski i Wislica, s. 162 f. Nyheten om att det svenska hofvet mottager valet, s. 163 f. Mötet i Wislica och dess beslut, s. 164 f.

- V. Valkrisens sista skede. Förhandlingarna med konung Johan och Sigismund om valfördraget. Kröningsriksdagen och Maximilians betvingande. S. 166—202. Budskapet om valet når till Sverige, s. 166. Konung Johans glädjeyttringar, Sparres ankomst, s. 167. Lesniowski i Danzig, s. 168. Förhandlingar mellan konung Johan och Lesniowski, s. 169. Lesniowskis lockelser, s. 169 f.; hans påtryckningar, s. 170 f. Kalmare-stadgar, s. 171 f. Konungens vacklande hållning, s. 172. Instruktion för de Sigismund åtföljande ombuden, s. 172 f. Sparres hållning, s. 173 f. Sigismunds afresa, s. 174. Ankomsten till Weichselmünde, s. 175. Förhandlingar med de polska kommissarierna, s. 175 f. Frågan om Estlands afträdande, s. 176 f. Sigis-

munds ed i Oliva, s. 177. Valaktens öfverlämnande i Danzig, s. 178. Sigismunds resa från Danzig till Piotrkow, s. 179. Zborowskiernas försök att öfverrumpla Sigismund, s. 179 f. Panik i Piotrkow, s. 180. Sigismund i Korczyn, s. 180. Maximilians rustningar, s. 181 f. Kejsarens diplomati, s. 182. Maximilians tåg mot Krakov, s. 182 f. Maximilian i Mogila, s. 183; hans angrepp mot Krakov, s. 183 f.; hans återtåg till schlesiska gränsen, s. 184. Sigismund i Krakov, s. 184 f. Nya förhandlingar om valfördragen och särskildt Estlands afträdande, s. 185 f.; polska påtryckningar, s. 186. Innebörden af drottning Annas borgensförbindelse, s. 187 f. Zamoyskis skarpa utfall, s. 188. Lesniowolskis medlingsförslag, s. 189; tvister om formuleringen, s. 189 f. Sigismunds kröning, s. 191. Frågan om Maximilians betvingande, s. 191 f. Förhållandet till kejsaren, s. 192. Maximilians och Zamoyskis rörelser, s. 193. Slaget vid Pitschen (Byczyna), s. 193 f. Maximilian i fångenskap, s. 194. Frågan om rebellernas behandling, s. 194 f. Kröningsriksdagens beslut, s. 195 f. Littavernas anslutning till Sigismund, s. 196 f. Liflands delning mellan Polen och Litauen, s. 197. Polskt missnöje, s. 198. Sigismunds ställning som krönt konung, s. 198 f. Det nya hofvet, polacker och svenskar, s. 199. Sigismunds hemliga förbindelse i fråga om Lifland, s. 200. Belöningar åt Erik Sparre m. fl., s. 201. Konung Johan inför budskapet om kröningen, s. 201. Konung Johan som Sigismunds mentor, s. 202.

Exkurs. Erik Sparres apologier för sin valdiplomati år 1587. S. 203—211.
Supplerande källhänvisningar och källutdrag. S. 212—216.

I fråga om *dateringen* i detta arbete märkes, att för händelsekedjan i Sverige den gamla stilen är bibehållen, för händelsekedjan i Polen däremot den nya. I vissa fall användes för tydlighetens skull dubbeldatering.

I fråga om *citeringen* må nämnas, att interpunktion och bruket af stora bokstäfver normaliserats och att onödig dubbelskrifning af konsonant i regel undvikits.

Den politiska krisen och konungavalet i Polen år 1587.

I. INLEDNING.

Det polska interregnum år 1587 bjuder den historiska forskningen ett mycket rikt material och kan betraktas ur flere olika synpunkter. Man kan framhålla dess internationella betydelse, de dynastiska rivaliteterna och de nationella motsättningarna; man kan se det som en fas i striden mellan Ryssland och Sverige, som ett led i det Habsburgska husets expansionspolitik, som ett tillfälle att vinna eller förlora för den påfliga kurians östeuropeiska diplomati. Den segrande svenska kandidaturen kan isolerad göras till föremål för en närmare undersökning; dess historia kan ses såsom ett försök till utjämning af de motsatser, som framför allt den lifländska frågan skapat mellan Polen och Sverige — eller såsom en förbittrad diplomatisk sammanstötning, hvilken sådde frön till nya förvecklingar. Man kan å andra sidan mer fästa sig vid krisens betydelse för det polsk-littaviska dubbelriket själf, vid den våldsamma skakning, som hela 1569 års mödosamt uppförda författningsbyggnad erfor, vid littavers och preussares separatistiska tendenser, eller vid den reaktion, som ville bryta ned konung Stefans verk, sedan hans järnhand släppt sitt tag, och göra hans politiske arftagare till dess försoningsoffer. Man kan slutligen särskildt uppmärksamma krisen såsom rättsbildande i fråga om interregnets former, såsom uppbyggande eller nedrivande med hänsyn till samhällsfridens organisation — och i själfva verket kan ingen af dessa synpunkter alldeles lämnas ur räkningen, om man vill lämna en allsidig (låt vara koncentrerad) skildring af densamma. Det blir då också nödvändigt att inledningsvis beröra dubbelrikets yttre och inre läge vid tiden för interreg-

nums ingång och de politiska traditioner, som utbildats sedan den siste jagelloniernas tid.

Först må dock något ordas om källmaterialets beskaffenhet och forskningens utveckling. Redan samtidens krönikeskrifvare ägnade naturligtvis krisen sin uppmärksamhet, utom Polen främst DAVID CHYTRÆUS, som ju alltid sökte hålla sig väl underrättad om nord- och östeuropeiska förhållanden och som i detta fall liksom ofta annars drog nytta af sin bekantskap med Erik Sparre. Den svenske statsmannen såg naturligtvis å andra sidan gärna, att han fick inspirera den bekante Rostockhistorikerns uppfattning af händelserna, särskildt i allt som rörde hans så tidigt omstridda löfte om det svenska Ljflands afträdande. Frånsedt detta i sig själf intressanta förhållande erbjuder Chytræus' framställning numera helt naturligt intet af primärt värde för forskningen.¹

Främst bland samtida *polska* historiker står REINHOLD HEIDENSTEIN, Zamoyskis sekreterare och förtrogne, som efter att hafva tecknat konung Stefans ryska krig ägnade sig åt den större uppgiften att skriva Polens historia mellan åren 1572 och 1602. Hans stora arbete, som alltjämt är tillgängligt endast i den af sonen utgifna otillfredsställande upplagan,² synes till den del som rör Sigismunds regering hafva tillkommit omkring år 1616.³ Det hvilar i det hela på officiella källor och gör ett vederhäftigt intryck, äfven om referaten icke alltid äro pålitliga och tendensen

¹ Se CHYTRÆUS' *Sylva Chronici ab anno Christi 1581 usque ad 1589* (S. I. 1589), hvars framställning af interregnum (s. 295—328) återgår i hans *Chronicon Saxoniarum et vicinarum aliquot gentium ab anno Christi 1500 usque ad MDXC III.* (Lipsiæ s. a.), s. 837—847. Redan i en samtidig flygskrift »*De Polonica electione . . .*» (s. I. 1588, WARMHOLTZ, n:o 3237) hade han gifvit en skildring af valet, som i omredigeradt skick ligger till grund för krönikornas framställning. Jfr D. KLATT, *David Chytræus als Geschichtslehrer und Geschichtschreiber* (Diss. Rostock 1908), ss. 83, 111 ff. och Chytræus' bref t. Sparre, s. I, 23 mars 1588 (R. A., Er. Sparres saml.) Chytræus skrifer t. Sparre [Rostock i slutet af 1587, Er. Sparres saml.]: »Orationem vestram in comitiis regni Poloniae pro Sigismundo habitam summa cum voluptate legi, ac si quae aliae interea habitae extant vel si qui libelli alii, quos amico videre liceat, editi sunt, oro ut eos benigne mecum communicetis.» I samma bref lyckönskar han till »amplissimi Poloniae regni accessio.» — Sparre besökte Chytræus i Rostock på återresan från Polen i mars 1588.

² *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII.* Frankfurt am Main 1672.

³ Jfr W. NEHRING, *O zyciu i pismach Reinholda Heidensteina.* Posen 1862.

stundom påtaglig. I samma mån som de primära källorna blifvit publicerade, har hans arbete naturligtvis blifvit mer umbärligt; jag citerar honom i det följande icke alltför ofta. — Vid Heidensteins sida nämner man vanligen JOACHIM BIELSKI¹ såsom författare till den år 1851 utgifna fortsättningen till hans faders krönika, ehuru hans förhållande till detta arbete är något omtvistadt.² För hvad som rör 1587 års händelser har krönikan i hvarje fall förlorat det mesta af sitt intresse, sedan man upptäckt och utgifvit dess hufvudsakliga källa, det nedan omtalade riksdagsdiariet. — Mer uppenbar karakter af en partiskrift, stammande från österrikiskt håll, äger den år 1827 af S. CIAMPI bristfälligt utgifna skildringen af valkrisens händelser, som länge tillskrefs italienaren Joh. Mich. Brutus.³ Man är numera snarare böjd att gifva den en plats i KRZYSZTOF WARSZEWICKIS⁴ omfattrika litterära alstring, och man måste i hvarje fall tillerkänna den stort värde som ett komplement till den af Zamoyskis synpunkter inspirerade, för öfrigt betydligt utförligare Heidenstein. — Mindre betydelse äger den hos 1600:talets senare polska historiker SOLIKOWSKI och PIASECKI⁵ utformade traditionen.

Företrädesvis på detta material stödde J. CARO, sedermera frejdad som den polska medeltidens historieskrifvare, sin år 1861 utgifna monografi om valkrisen,⁶ som vittnar om realistisk kritik och ger värdefulla synpunkter. Dess brister framhöllos med skärpa af hans efterföljare E. SIENIAWSKI,⁷ som dock i sin hätskhet ofta sköt öfver målet; hans egen styrka är detaljanalysen, men i

¹ JOACHIMA BIELSKIEGO *Dalszy ciąg kroniki polskiej*, utg. af F. M. SOBIESZCZAŃSKI, Warszawa 1851. Citeras i det följande BIELSKI.

² Jfr W. NEHRING, *O życiu i pismach Joachima Bielskiego*, Posen 1860, särsk. s. 68 ff.

³ *Rerum Polonicarum... liber singularis...* Florens 1827. Citeras i det följande WARSZEWICKI (anon.)

⁴ Se T. WIERZBOWSKI, *Krzysztof Warszewicki 1543—1603*, Warszawa 1887, s. 257 ff.

⁵ Se om dessa SIENIAWSKI, s. V f.

⁶ *Das Interregnum Polens im Jahre 1587 und die Parteikämpfe der Häuser Zborowski und Zamoyski*. Gotha 1861.

⁷ *Das Interregnum und die Königswahl in Polen vom Jahre 1587, quellenmässig dargestellt*. Breslau 1869. Jag förbigår en tidigare latinsk dissertation af Sieniewski om samma ämne

fråga om de stora sammanhangen har forskningen mången gång skäl att snarare söka anslutning till Caro.¹

Samtidigt med Caros arbete gafs det första väsentliga bidraget ur österrikiska källor till valkrisens historia, tillkommet närmast som uttryck af kyrklig lokalpatriotism. Den roll, som den förste furstärkebiskopen af Olmütz Stanislaw Pawlowski såsom kejsrerligt sändebud spelade i händelsernas utveckling, lockade ärkestiftets arkivarie E. VON MAYER att använda det tillgängliga materialet till ett arbete, lika fragmentariskt som panegyrisk biografi och som historisk framställning.² Ehuru förf. vid sidan af Pawlowskis korrespondens och kopieböcker användt aktstycken ur Wiens centrala arkiv och känt Heidensteins verk, har han icke bemästrat sin svåra uppgift att samarbeta sitt nya material med den litterära traditionen; hans komposition är hjälplös, framställningen ofta förvirrad, stundom sönderfallande i en mängd notiser utan sammanhang.³ Meddelade källutdrag och aktstycken bevara i hvarje fall sitt värde, ehuru bristande utgifvarteknik och bristande kunskap i polsk historia gjort felen och missförstånden talrika. Det hela är ett verk af en aktningvärd dilettant och för öfrigt intressant genom sin tendens, i hvilken katolsk och habsburgsk lojalism äro på ett karakteristiskt sätt förmälda.

Ett nytt och i högsta grad intressant material framdrogs 1887 af AUGUST SOKOLOWSKI i hans edition »Riksdagsdiarier från år 1587. Konvokations- och valriksdagarna»,⁴ som dock uteslutande hvilat på arkivfynd i Krakow och sålunda ej gärna kan betraktas som definitiv. Af dessa »dagböcker» är den, som utförligt be-

¹ Så t. ex. i fråga om den turkiska farans betydelse för valkrisens utveckling, som CARO med skäl framhåller. Ett exempel på SIENIAWSKIS oersonliga kritik erbjuder hans bedömande af Erik Sparres stora valtal, som han tillskrifver — Georgius Palmerius (s. XIII).

² EDUARD EDLER VON MAYER, *Des Olmützer Bischofes Stanislaus Pawlowski Gesandtschaftsreisen nach Polen, aus Anlass der Königswahl nach dem Ableben Stefans I.* (1587—1598). Kremsier 1861.

³ Se särsk. s. 52 ff.

⁴ *Dyaryjusze sejmowe r. 1587. Sejmy konwokacyjny i elekcyjny*, Wyd. DR. AUGUST SOKOLOWSKI. (*Scriptores rerum Polonicarum XI*). Krakow 1887. (Utg. af Vetenskapsakademiens i Krakau historiska kommission såsom dess publikation n:o 38). Citeras i det följande *Diaria*.

handlar konvokationsriksdagen,¹ sammanställd ur bref till biskop Martin Kromer af Ermeland, troligen skrifna af en hans hofman, Pawel Henick; af de båda till valriksdagen hörande stammar den ena² från Zamoyskis parti (antikonvokationskretsen) och skulle enligt utgifvarens tveksamma förmodan vara skriven af Joachim Bielski, den andra³ åter stammar från Zborowskiernas läger (konvokationskretsen) och har till författare en viss Jan Lubonski. Om dessa källors värde behöfves intet vidlyftigt ordande: med sin detaljriktighet och konkretion flytta de oss midt in i valkampens hetta, och de bära oftast ännu spåret af det talade ordets flykt. Deras trovärdighet är i det hela obestridlig, om man också alltid måste fasthålla, att de äro uppteckningar om händelserna, icke själfva led i händelseförloppet. Man saknar i själfva verket de olika partiernas skriftliga meddelanden till hvarandra, senatens rådslag, de talrika deputationernas memorial, som skulle göra det möjligt att kritiskt utfylla diariernas framställning. Däremot äger man i behåll en del af den agitationslitteratur, som spreds af de rivaliserande tronkandidaterna, sammanfattningar af de *commoda* och *utilitates*, som de ville lägga under de väljandes ögon, men någon edition af dessa alster, motsvarande CZUBEKS för tidigare interregna,⁴ har ännu ej sett dagen.

Det är väsentligen på det af Sokolowski offentliggjorda materialet, som jag grundar min framställning af valkrisens förlopp; det har märkligt nog hittills icke gjorts till föremål för bearbetning. Därutöfver har jag användt en del opublicerade utländska arkivaliska källor, dels från *Haus-, Hof- und Staatsarchiv i Wien*, dels från det *ärkebiskopliga arkivet i Kremsier*, närmast till komplettering af v. Mayers ofvan omtalade arbete, dels också från *statsarkivet och stadsbiblioteket i Danzig*. Särskildt värdefullt är det i sistnämnda bibliotek förvarade riksdagsdiarium, som härrör

¹ Tryckt ss. 1—56. — Det ss. 218—238 tryckta anonyma fragmentet ger förnämligast senatorernas vota angående ärkebiskopens proposition.

² Tryckt ss. 57—158. I denna är det tyvärr en lucka för tiden 10—27 juli.

³ Tryckt ss. 159—217. Det må anmärkas, att smärre utdrag af detta diarium tryckts (efter en af Albertrandi gjord afskrift) redan af A. I. TURGENEV i *Historica Russiæ Monumenta, II* (Petersburg 1842), n:o 16, s. 19 ff.

⁴ *Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia*. Wyd. JAN CZUBEK Krakow 1906. Citeras i det följande *Pisma polityczne*.

från den marienburgske borgmästaren ANDREAS RÆDER;¹ det lägger visserligen helt naturligt hufvudvikten vid de preussiska angelägenheterna, men utfyller också för öfrigt de polska diarierna på ett mycket välkommet sätt. — De romerska arkiven har jag icke haft tillfälle att besöka, men Przewdzieckis upplaga af den påflige nuntiens bref² och H. BIAUDETS publikation (i de smärre studier han ägnat valkrisen)³ af några hans senare funna konfidentiella rapporter hafva till en viss grad kompletterat mitt material också på denna punkt. Dock är det uppenbart, att mycket (och icke minst den svenska tronkandidaturens historia) skall komma i klarare ljus, när dessa rapporter i sin helhet utgifvits. Den vid kejsarhofvet ackrediterade påflige nuntiens bref från Prag, numera tillgängliga i en modern edition,⁴ belysa för öfrigt på ett intressant sätt stämningarna i habsburgska kretsar, och man finner i dem också ekon från den polska valstriden.

Ur svenska arkivaliska samlingar har jag helt naturligt sökt samla bidrag till belysande af konung Johans politik i valkrisen; sedan A. G. AHLQVIST utgaf sitt förtjänstfulla arbete,⁵ har denna icke gjorts till föremål för specialforskning. Tyvärr synas den svenska valbeskickningens rapporter till konungen vara nästan alldeles försvunna, och de historiska kvarlevorna från dess verksamhet äro också för öfrigt skäligen obetydliga. Lyckligtvis har Erik Sparre meddelat åtskilligt i senare uppteckning: då han hade att mot konungens hetsiga kritik försvara sin diplomatiska gärning i Polen, gaf han en delvis rätt utförlig och med bestyrkande bilagor försedd framställning af denna. Det apologetiska syftet ger emellertid forskningen anledning att med vaken kritik

¹ Med signum Mscr. 1337. Se O. GÜNTHER, *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, I—III (Danzig 1892—1909).

² *Listy Annibala z Kapui*. Ed. A. PRZEDZIECKI. Warszawa 1852.

³ *Les origines de la candidature de Sigismond Vasa au trône de Pologne och Sixte-Quint et la candidature de Sigismond de Suède au trône de Pologne en 1587* (i *Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ*, Ser. B. Bd II, Helsingfors 1911.)

⁴ *Nuntiaturreicherte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken 1585 (1584)—1590*. 2:te Abt. 1:te—2:te Hälfte. Utg. af ROBERT REICHENBERGER och JOSEPH SCHWEIZER. Paderborn 1905, 1912. (*Quellen und Forschungen ... herausgeg. von der Görres-Gesellschaft*. Bd 10, 14.) Citeras *Nuntiaturreicherte* I, II.

⁵ *Om aristokratiens förhållande till konungamakten under Johan den tredjes regering*. I—II. I Ups. Univ. Årsskr. 1864, 1866.

granska både det, som i sådant sammanhang säges — och icke säges. Jag lämnar i en *exkurs* utförligare upplysningar om dessa alster af Erik Sparres penna.

Af senare bearbetningar, som lämna bidrag till valkrisens historia, må till sist, vid sidan af Biaudets ofvan i annat sammanhang nämnda, erinras endast om ett par från österrikiskt håll stammande: J. HIRNS stora biografi öfver ärkehertig Ferdinand¹ och H. UEBERSBERGERS utmärkta arbete om Österrikes och Rysslands förbindelser från 1400-talets slut.² — Mindre nödigt är kanske att erinra om de stora sammanfattande arbetena inom den polska och ryska historiografin, från NIEMCEWICZ till SZUJSKI, från KARAMZIN till ILOVAJSKIJ, andra att förtiga.³

För öfrigt må endast framhållas, att jag särskildt lagt mig vinn om att gifva framställningen ett drag af konkret tidsskildring och därför också vid källmaterialets bearbetning lämnat skälig plats åt tidens karakteristiska åskådningar och uttryckssätt, således också åt den af latinska sentenser späckade retoriken. Ett sådant förfaringssätt erkänner naturligtvis ingen som helst gemenskap med ett annat, som stundom möter i historisk litteratur, ett mer eller mindre planlöst, mer eller mindre slafviskt beroende af källornas ogenomskinliga formuleringar — en följd af bristande bearbetning eller stilistisk slapphet.

* * *

Den tydliga animositet gent emot det österrikiska huset, som i mycket förklarar 1587 års händelser, hade bragts till uttryck och full medvetenhet hos den gemena szlachten redan under de båda föregående interregna. På botten af denna stämning låg otvifvelaktigt känslor af nationell motsättning till en tysk dynasti och till tyskt väsen i allmänhet — den som i denna punkt följer källornas ojäfaktiga vittnesbörd, behöfver därför ingalunda för-

¹ *Erzherzog Ferdinand II von Tirol. Geschichte seiner Regierung und seiner Länder.* I—II. Innsbruck 1885—88.

² *Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jahrhunderts.* I (1488—1605). Wien och Leipzig 1906.

³ Jfr också CAROS Beilage III, SIENIAWSKIS källöfversikt (s. I ff.) och de hos WARMHOLTZ (n:o 3225 ff.) och FINKEL, (*Bibliografia historyi Polskiej*, Lemberg och Krakow 1891—1906, n:o 3238 ff., 26103 ff.) förtecknade arbetena

falla till ett ohistoriskt parallelliserande af denna polska nationalism med det nittonde århundradets nationalitetsrörelser.¹ Den kan på sitt sätt återföras till minnen och erfarenheter från den långa kampen mot korsriddarna under medeltidens sista skede, och den eröfrade preussiska provinsen blef också tidigt föremål för szlachtans nationaliserings- och unifieringstendenser. Denna politik, som samtidigt riktade sig mot Littaven, hade tillkämpat sig en seger i 1569 års stora uppgörelse, ehuru den littaviska och preussiska separatismen äfven efter denna hade ett visst utrymme och vid tillfälle kunde resa hufvudet ganska trotsigt.² De polska adelspolitikerna hade klart för sig, att de preussiska städernas tyska borgerskap (i motsats till den förpolskade landtadeln) under vissa omständigheter kunde blifva en stödjepunkt för ett försök af det tysk-romerska riket att återvinna den afsöndrade landsändan. Upprepade platoniska deklARATIONER från den tyska riksdagens sida höllo dess rättskraf på Preussen vid svagt lif, men dess maktlöshet inför Liflands olycksöden lät polackerna sofva lugnt, så mycket hellre som de preussiska städerna icke voro böjda att offra något för tysk-romerska fantom och i själfva verket trifdes rätt väl med sin privilegiefästa själfstyrelse och ekonomiska maktställning. I valagationens hetta kunde Habsburgarnes veder-sakare dock använda dessa omständigheter till sina skräckmålningar: hur skulle en tysk kejsare såsom Polens konung komma ifrån sin ed att söka åt riket återvinna dess borttappade besittningar, och kunde han icke falla för frestelsen att försörja någon ärkehertig såsom ståthållare öfver en nyskapad preussisk stat, den kungliga delen förenad med den hertigligen? Ett lyckligt samlif mellan två folk menade man för öfrigt bero af *congruentia nationis, linguæ et morum*, och någon sådan rädde minst af allt mellan polacker och tyskar;³ den polska friheten toge sig för de senare ut som tygellöshet, och man kunde lätt förstå, att de skulle söka omdana den efter sitt sinne: först skulle de med senatens goda minne tränga landtbådens inflytande tillbaka, men sedan skulle de vända sig mot senaten själf, reducera dess antal och bana vägen

¹ Den påflige nuntien Sega talar år 1586 om *l'antipathia che passa tra le natione polacca et tedesca*. *Nuntiaturberichte*, I, s. 364.

² Jfr min uppsats »*Polskt förfatningslif under Sigismund III*» i *Hist. Tidskr.* 1912.

³ *Pisma polityczne*, ss. 271, 433.

för *merum imperium*. Man kände väl det österrikiska husets regeringsmetoder från det tyska riket liksom från Böhmen och Ungern: de syftade i sista hand till ett tyranni, väl icke lika omaskeradt som den blodtörstige härskarens i Moskva, men planmässigt förberedt och organiseradt genom praktiker efter spanskt mönster.¹ I Tyskland ägde kurfurstarna väl formelt kvar sin valrätt, men i själfva verket tvunge sig alltid den österrikiska kandidaturen på dem, och det kunde gå på samma sätt med det polska folkets valfrihet.² Böhmen erbjöde också ett afskräckande exempel: där liksom i Ungern såge man makten ligga i händerna på en tysk kamarilla, adelns friheter inkräktades af plebejer, krigsmakten stod under befäl af välska kondottierer, och vid tillfälle kunde under lösa förevändningar en tyrannisk förföljelse bryta ut mot ständerna — såsom år 1547, då böhmarne icke velat bryta den gamla vänskapen med Kursachsen. Dylika *artes imperandi* skulle man säkerligen under en tyskfödd konung få pröfva också i Polen, och det vore ovisst, om ens en sådan ny dynastis trogna tjänare kunde påräkna tacksamhet: man erinrade sig det öde, som drabbat den berömde ungerske munken, Martinuzzi, hvilken dock mer än någon häfdat sitt fäderneslands ära och gjort det österrikiska huset så betydande tjänster. Med all rätt hade polackerna därför sedan gammalt dragit sig undan beröringen med tyska furstar, om dessa än kommit som giljare eller tronkräfvare; därom vittnade krönikorna från Wandas och Rytogards, från Hedvigs och Vilhelms tid.³

Tyngst mot den österrikiska kandidaturen vägde dock alltid hänsynen till den turkiska faran:⁴ ingenting kunde vara säk-

¹ Ib., s. 633 ff.

² Ib., ss. 420, 632, 635.

³ Ib. s. 632 f. Om repressionen i Böhmen 1547 se t. ex. HUBER, *Geschichte Österreichs*, IV (Gotha 1892), s. 130 ff. Om den efter konung Ferdinands bemyndigande (år 1551) mördade Martinuzzi: *ib.* s. 159 ff. Jfr ZAKZREWSKI, *Po ucieczce Henryka*, (Krakow 1878) s. 90 ff.; PILINSKI, *Das polnische Interregnum von 1572—1573*, (Heidelberg 1861) s. 46.

⁴ Under det första interregnum heter det med en uppriktig formulering (*Pisma polityczne*, s. 269): »Cum itaque caesaris Turcarum tanta sit potentia, ut ei resistere vix universi, nedum singuli posse videamur, nemo nobis (uti spero) vitio verterit, si in constituenda Republica nostra eius potius (si ita res ferat) quam cuiusvis alterius rationem habuerimus.» Jfr *Nuntiaturberrichte*, I, s. 362 ff.

rare än att de okristnes fiendskap skulle blifva den omedelbara följden af ett konungaval, som gjorde Warszawa till en utpost för den från Wien och Madrid dirigerade habsburgska politiken; de turkiska statsmännen hade låtit förstå detta lika tydligt år 1575 som år 1573.¹ De båda sista jagellonerna hade i själfva verket betraktat det goda förhållandet till Turkiet som en hörnsten i sin utrikespolitik, och den gemena szlachtan hade vant sig att i denna orientering se en vis statsmaxim, som aldrig borde blifva föremål för tvist mellan konung och folk. Från turkisk sida mötte man med samma goda vilja, och därför hotades grannsämjan knappast på allvar af kosackers och tatarers inbördes fejder och roftåg, för hvilka den ena parten mer för syns skull brukade göra den andra ansvarig. De polska adelspolitikerna läto därför icke heller dåra sig af den påfliga diplomatin förespeglningar om den antiturkiska liga, i hvilken en ärorik (och exponerad) plats skulle anvisas åt Polen; Lepantoslaget hade visserligen öfverallt gjort sitt intryck, men de kloka hufvudena inom szlachtan befarade, att de förbundna i ett kritiskt ögonblick skulle draga sig ur spelet och låta Polen ensamt bära krigets tunga — på sin höjd till lisa för det under oket suckande Ungern. Enbart på kejsarens hjälp kunde man icke lita: man frågade de habsburgska apologeterna, om han icke i själfva verket måst uppgifva allt större delar af Ungern till de okristne och om han icke vid tillfälle genom förödmjukande skänker måste köpa sig fred i Konstantinopel.²

Den gemena adelns motvilja för hvarje habsburgsk tronkandidatur hade under de båda föregående interregna ytterligare skärpts därigenom att ett flertal magnater alltid visade sig benägna att lyssna till de kejsarliges förespeglningar och stödja deras valpolitik; man vande sig att se ett samband mellan habsburgska praktiker och aristokratiska ränker. Under medverkan af den påfliga diplomatin hade kejsaren redan på Sigismund Augusts sista tid trädt i beröring med de littaviska magnatätterna Radziwill och Chodkiewicz, och ännu tidigare hade medlemmar af det polska

¹ Se t. ex. ZINKEISEN, *Geschichte des osmanischen Reiches*, III (Gotha 1855) s. 513 ff.

² *Pisma polityczne*, passim, särsk. ss. 419, 637 ff., 652. — Jfr också ZAKRZEWSKI, *Po ucieczce Henryka*, s. 66 ff.

episkopatet inför kejsaren klagat öfver den protestantiska rörelsens utbredning under den halft kätterske konungens regemente; i båda fallen hade man från habsburgsk sida sökt och funnit anknytningspunkter för sina successionsplaner.¹ Under *det första interregnum* hade kejsaren bedrifvit röstvärfning i stor stil inom polska och littaviska magnatkretsar, men hans diplomater hade skött spelet oskickligt och grundligt diskrediterat den österrikiska saken. Utan att akta på de föreskrifter, med hvilka man från polsk sida före valriksdagen ville öfvervaka dem och inskränka deras rörelsefrihet, hade de på alla håll sökt tränga sig fram med sina propositioner och erbjudanden, och en af dem hade uppträdt så oförsiktigt, att han blef satt i arrest och måste lämna sina papper till undersökning.² Under intrycket af slika »österrikiska praktiker», som szlachten ännu år 1587 behöll i minnet, hade den blifvit så mycket mottagligare för det franska sändebudets inställsamma öfvertalningskonster. Det var först den följande tidens händelser, som skulle sätta »Montlucs löften» i en skarpt ironisk belysning. Det hjälpte icke, att tsar Ivan, som vid detta tillfälle icke var allvarligt på tal som kandidat, skänkte ärkehertig Ernst sitt förord,³ men denna politiska konstellation, som hade sin rot i en traditionell vänskap och i det gemensamma antiturkiska intresset, skulle återkomma under 1587 års händelser. Kurians representant och det polska episkopatet hade lika väl som den masuriska szlachten hastigt nog låtit vinna sig för den ärkekatolske franske fursten, och ännu länge efter dennes flykt från tronen höllo de fast vid honom såsom sin legitime konung. Men bland öfriga senatorer lyckades kejsaren under *det andra interregnum* förvärfva många anhängare, och särskildt de littaviska magnaterna samlade sig kring den österrikiska kandidaturen; dessa, alltid måna om grannsämjan med Ryssland, hade särskildt tagit intryck af den sympati, som man från moskovitiskt håll nyss visat denna, och smickrade sig för öfrigt med en half förhoppning, att de med den nye konungens hjälp skulle kunna återvinna de år 1569 med Polen inkorporerade landsändarna.⁴ Af de polska mag-

¹ Se t. ex. UEBERSBERGER, ss. 376, 388.

² Ib., s. 389 f.

³ Ib., s. 403.

⁴ Ib., s. 427. ZAKRZEWSKI, s. 298 ff.

naterna framträdde särskildt den äfventyrlige Olbracht Laski och oväntadt nog flere medlemmar af den mäktiga ätten Zborowski såsom habsburgarnas anhängare; de senare hade dittills räknats bland konung Henriks gynnare och gunstlingar, men de sökte numera garanti för sin maktställning i en orientering åt Habsburg. I samma läger finner man redan Stanislaw Gorka och Stanislaw Czarnkowski, den siste inflytelserik inom landtbådens krets, men isolerad genom sitt dynastiska partitagande; hans patetiska deklamationer skulle fånga uppmärksamheten ännu under 1587 års politiska meningsbrytningar.¹ De habsburgska partigångarna inställde sig till valriksdagen i Steżyca (maj 1575) med väpnade följen, tyska och ungerska soldeskaror, och de äfventyrade därmed hvad kejsaren annars kunde hafva vunnit genom att för egen del uppträda långt mer försyut än under föregående interregnum: den gemena szlachtan kände sig retad och höjde genast ett skri mot hvarje försök att kränka valfriheten, mot de ånyo afslöjade österrikiska praktikerna.² Senatens majoritet stod enig kring den habsburgska kandidaturen, om man också för öfrigt delade sig mellan ärkehertig Ernst och kejsaren själf; szlachtan var i det hela antihabsburgsk, men hade svårt att finna ett samlande namn, om också tsar Ivan åtnjöt starka sympatier³. Man valde för öfrigt från senatspartiets sida en uppskofstaktik, som ytterligare förbittrade szlachtan: man ville af olika anledningar gifva den kejserliga diplomatin mer tid att verka, och man hoppades, att näringsbekymren småningom skulle låta oppositionsmännens leder glesna. Inför denna utsikt tillgrep szlachtan en revolutionär åt-

¹ ZAKRZEWSKI, s. 274 ff.

² Ib., s. 322 f. Jfr UEBERSBERGER, s. 428 ff. Äfven på denna punkt ligger en jämförelse med 1587 års valkris nära till hands.

³ Jfr nedan, s. 16f. Stämningen belyses af följande utdrag ur ett bref från Danzigs ombud, Math. Radecke till hans öfverhet (dat. Steżyca den 1 juni 1575, Acta internuntiorum, St. A. *Danzig*). »Die Littaven . . . practiciren aber hinwiederumb auf solch einen Herren, den sie kunftig zu ihrer Handt haben und den Polen allerlei wieder eintreiben mochten, als nemlich auf die Röm. Key. Matt. Dar wollen aber die Poln keinerweges ahn, ja wie man dieser Tage nur von der Key. Matt. etwas ungefehr zu verstehen gegeben, hat sich so ein ungestümes Geschrey erhoben, das man vermeinet, der Ort da man zu Radt sytzet soll gahr umgekehret sein worden mit diesen Worten: wir wollen keinen Deutschen, wir wollen keinen Deutschen, und soll es uns alle unser Leib und Leben kosten.»

gärd, som blef berömd i dess häfder och vid tillfälle förliknades vid plebejernas utvandring till det heliga berget: den emanciperade sig alldeles från senatens ledning och fortsatte sina rådplågningar på egen hand och på annan ort. Alla medlingsförsök visade sig fruktlösa, och senaten afvisade szlachtans förslag, att man åtminstone skulle ena sig om valets uppskjutande på viss tid och om åtgärder för den yttre och inre fredens bevarande — bland annat om förbud mot väpnade skarors uppträdande på valfältet. Szlachtan ansåg sig då drifven till det yttersta och lämnade valfältet under uttrycklig protest mot senatspartiets uppträdande och mot hvarje ytterligare försök från dess sida att tvinga en konung på landet mot dess vilja. Och det visade sig i själfva verket, att de habsburgskt sinnade herrarna icke vågade drifva saken till det yttersta: szlachtans motstånd och den turkiska faran talade med tillräckligt eftertryck *mot* ett desperat försök att proklamera kejsaren eller ärkehertig Ernst som konung. Riksmötet i Steżycza slutade således med ett nederlag för den habsburgska saken (juni 1575).¹ — De littaviska magnaterna sökte i det följande öfvertala kejsaren att för sin sons räkning antaga och med vapenmakt stödja en *separat* valaktion från Littavens sida; de trodde sig kunna försäkra, att polackerna nödda eller onödda skulle ansluta sig till ett sådant val, särskildt om den nye konungen genom att äkta prinsessan Anna skaffade sig tillgång till hennes politiska och ekonomiska resurser. Men kejsaren ville icke inlåta sig på ett sådant vågspel, som lätt kunde omstörta 1569 års verk och väcka ett inbördes krig mellan de båda rikshalfvorna; han nöjde sig med att uppfylla ett annat af littavernas önskemål: han sände en beskickning till Moskva för att utverka tsarens rekommendation för ärkehertig Ernsts kandidatur och hans löfte, att man från rysk sida icke skulle oroa Littaven och Lifland under valkrisens förlopp.²

Då valfrågan slutligen togs till afgörande på riksmötet vid Warszawa (nov. 1575)³, hade situationen i åtminstone ett afseende

¹ ZAKRZEWSKI, s. 327 ff.

² UEBERSBERGER, s. 435 f.

³ Det blef det första val som hölls på det sedermera traditionellt vordna valfältet Wola.

vändt sig till det bättre för den habsburgska kandidaturen: den påfliga diplomatien hade öfvergifvit den afvikne exkonungens sak och gynnade i stället kejsarens; ärkebiskopen med sina flesta suffraganer togo också rättelse af denna nya orientering. Däremot fick kejsaren icke något diplomatiskt understöd från ett håll, där man i vanliga fall visade ett vänskapligt ansikte; tsar Ivan, som spekulerade för egen räkning i den gemena adelns på sina håll tydligt framträdande ryssvänlighet,¹ vägrade att afgifva de lugnande försäkringar, som kejsaren å littavernas vägnar begärt, och han föreslog i stället, att de båda höga potentaterna skulle dela det utbudna bytet: han ville lämna Polen åt kejsarens hus, men taga Littaven för sitt eget.² För öfrigt hade landtdagarnas förlopp tydligt visat, att hetsen mot »de österrikiska praktikerna» ingalunda afstannat; på åtskilliga håll hade man yrkat på en lag om det habsburgska husets utestängande från dubbelrikets tron, och öfverallt hade man enats om ett lifligt deltagande i valet, magnaterna till förmån. Den gemena szlachtan kom sålunda från början att spela en långt mer framträdande roll än i Steżyca, och från det österrikiska partiets sida hade man denna gång icke vågat utmana den genom att draga soldetrupper till valfältet. Som förut stod senaten, förstärkt af episkopatet, praktiskt taget enig kring den österrikiska kandidaturen, som numer betydde det samma som kejsarens, och som förut ställde sig adelns öfverväldigande majoritet i skarp opposition häremot; bakom dess lösen, piastkandidaturen, gömde sig för öfrigt mycken oklarhet och många hvarandra korsande valintriger. Af fruktan för en öfverrumpling från senatens sida drog sig szlachtan undan till enskilda öfverläggningar, ehuru med undvikande af de demonstrativa former, som präglat dess separation i Steżyca, och den tog sig tid att utarbeta en konungaförsäkran, som särskildt tog sikte på en af piastkandidaturens erkända risker: möjligheten, att den valde genom utnämningar och donationer skulle otillbörligt gynna sin familj, de verkligt förtjänte till skada. Medlingsförsöken fortsattes en tid, men partiernas deputerade funno ingen lösning af dilemma, och inom senatspartiet togo omsider de djärfvare ledningen: ärke-

¹ Jfr nedan s. 16 f.

² UEBERSBERGER, s. 444 ff.

biskopen lät förmå sig att utan hänsyn till szlachtans hållning proklamera kejsar Maximilian som konung (dec. 1575).¹ Sedan szlachtan gifvit sin första förbittring luft, måste den draga konsekvenserna af det skedda och inse, att man genom att uppsätta en piast till motkonung endast skulle skapa en vanmäktig pretendent eller också måste bereda sig att mangrant väpna sig och stödja honom mot kejsarens anhang och trupper. Det kräfdes en motkonung med verkliga maktresurser och med personlig auktoritet, och en sådan fann man i själfva verket i Siebenbürgens vojevod, Stefan Batory, som nyligen besegrat sin habsburgskt sinnade medtäflare och som ägde stödet af turkarnas sympatier.² Dennes kandidatur, som dittills varit undanskjuten och för hvilken endast några af hans personliga vänner inom släkten Zborowski varit verksamma, fick med ens stark aktualitet och kombinerades med den gamla planen att bortgifta prinsessan Anna³ med den blifvande konungen; den skulle därigenom få åtminstone en svag afglans från den utslocknade dynastin — liksom den också tillförsäkrades stödet af den giftaslystna furstinnans ekonomiska tillgångar. Ett par dagar efter kejsarens proklamerande förkunnade sålunda adelsmarskalken den meniga szlachtans val: Anna valdes till Polens drottning under framhållande af hennes förfäders förtjänster om riket, och (såsom hennes blifvande make) Stefan till dess konung; för öfrigt anfördes särskildt faran från turkarna som skäl *mot* hvarje habsburgsk kandidatur. De väljande slöto en konfederation till afvärjande af hvarje försök att kullkasta de fattade besluten och utskrefvo samtidigt ett nytt riksmöte till Jędrzejow (den 18 jan. 1576), där hela den meniga adeln skulle inställa sig i full rustning; dessförinnan skulle landtdagar hållas öfver hela riket, och de hemmavarande bröderna skulle därvid erhålla kunskap om senatspartiets laglösa och våldsamma framfart.⁴ —

¹ ZAKRZEWSKI, s. 411 ff.

² Enligt motståndarnas terminologi var han turkens »tjänare och träl». *Pisma polityczne*, s. 650.

³ En plan att välja Anna till regerande drottning diskuterades också med mer eller mindre allvar. Se *ib.* s. 263 f.

⁴ Valakten af den 15 dec. 1575. — K. HILDEBRAND, *Johan III och Europas katolska makter*, (Uppsala 1898), s. 247, har den kuriösa formuleringen, att »man enades om att till konung utse Anna, med det villkor att hon äktade Stefan.»

Bestämmelserna i denna valakt blefvo i stort sedt normgivande för motsvarande beslut år 1587, liksom öfver hufvud utvecklingen under 1575 och 1587 års valkriser erbjuder talrika analogier. Det är ej nödigt att här vidare följa händelsernas förlopp och skildra, hur Stefan kom i besittning af sin krona, medan kejsaren förlorade spelet; det var i själfva verket energin och målmedvetenheten, som segrade öfver tveksamheten och de många hänsynen. Men efter dessa antydningar om den habsburgska kandidaturens öden under de båda första interregna och om de krafter, som den kallade upp mot sig, måste någon uppmärksamhet ägnas också åt den moskovitiska och den svenska, som i inbördes antagonism skulle spela en så betydelsefull roll under 1587 års valkris.

De politiskt intresserade inom den littaviska och polska szlachtan hade säkerligen rätt väl reda på de märkligaste samtida händelserna i Ryssland, om också senatens medlemmar (särskildt de littaviska) hade bättre tillgång till pålitliga informationer; tsar Ivans personlighet och regemente hade ju för öfrigt fäst hela Europas uppmärksamhet vid sig, närmast till följd af lifländarnas i publicistiken återklingande jämmerrop. Det första intrycket måste i Polen som på andra håll vara beklämning och fasa öfver hans våldsgärningar, och man kallade honom vid tillfälle för en värre tyrann än Nero, man sökte för hans karakteriserande endast ord som *libido* och *bestialitas*.¹ Men tanken på en förening med Ryssland öppnade för öfrigt lysande och hugnesamma perspektiv: den nya makten skulle blifva hela österns behärskare och kunna utmana Turkiet på envig, den lifländska frågan skulle icke längre stå söndrande och hvarje ögonblick hota freden, hela det vida Ryssland skulle liksom tidigare Littaven öppnas för polska inflytelser — och hvilken tacksamhet kunde man icke vänta, då man bure fram den gyllene frihetens frukter som gåfva! Man erinrade sig som ett slags precedens, hur en gång den hedniske och okultiverade Jagello smyckats med Polens krona och omdanats till en härskare efter polackernas sinne, och man fann en mystisk fingervisning i ett uttalande af hans siste kunglige ättling: Polens folk borde alltid taga konungar från norden. — Mycket kunde alltså andragas som skäl för den ryska kandidaturen och vid närmare

¹ *Pisma polityczne*, ss. 425, 492 f.

eftersinnande kunde den gemena szlachtan också bakom tsarens tyranniska framfart finna en politisk tanke, som var den långt ifrån osympatisk: sträfvandet att kväsa den gamla delfurstearistokratin och bryta dess politiska inflytande, äfven om det måste ske med den hårdhändta förföljelse, som blifvit vanlig från opritjninans tid. Ett sådant sträfvande påmintе szlachtan om dess ännu icke avslutade kamp mot de stora magnaternas maktställning, hvilken särskildt i Littäven gjorde sig kännbar som ett starkt tryck nedåt; och från denna synpunkt var det lätt att göra propaganda för den moskovitiska härskarens kandidatur. I samma mån var naturligtvis denna i magnaternas ögon både farlig och förhatlig, och de littäviska senatorerna sökte på allt sätt motarbeta alla direkta förbindelser mellan tsaren och hans anhang inom dubbelriket, hvarvid man naturligtvis betraktade de grekiska katolikerna i Littäven med särskild misstro.¹ De littäviska senatorerna drogo sig dock icke för att samtidigt själfva låta dubbelrikets krona hägra för tsarens (och för hans sons) blickar, men man afsåg därmed endast att med falskt mynt köpa sig fred och välvilja i kristider: redan under *det första interregnum* gjordes dylika inviter, som naturligtvis upptogos med välbehag i Moskva, men som när det gällde förknippades med oantagliga territoriella pretentioner — och från tsarens sida möttes med lika litet blygsamma anspråk. Den högfärdige härskaren vägrade för öfrigt att genom en beskickning till valriksdagen ansöka om den lediga kronan, som i stället borde ödmjukt erbjudas honom eller hans son, men väl att märka med åtföljande arfsrätt; han ville icke afvisa ett sådant anbud, äfven om det gjordes enbart å Littävens vägnar. Tsaren försökte sålunda icke de öfvertalningskonster, med hvilka Montluc samtidigt dårade den väljande szlachtan, och han förklarade för öfrigt, att han gärna skulle se den österrikiske ärkehertigen vald — och den franske prinsen, turkarnas skyddsling, utestängd.² Stämningen inom den gemena szlachtans led under *det andra interregnum* öppnade ännu ljusare utsikter för en moskovitisk valdiplomati,

¹ Jfr ZAKRZEWSKI s. 76 ff.; PILINSKI, s. 54 ff.; TRATJEVSKIJ, *Polskoje bezkorolevje . . .*, (Moskva 1869) s. 188 ff.

² UEBERSBERGER, s. 400 ff.

som förmådde tillägna sig mer af västerländsk smidighet;¹ men det visade sig, att tsaren af högfärd och misstro, bunden i moskovitiska kanslitraditioner höll sig för mycket tillbaka och icke gaf szlachten den lösen, som kräfdes. Han bekvämade sig visserligen att genom skriftlig hänvändelse till olika senatorer söka vinna dem för sin sak, men hans diplomatiska aktion inskränkte sig sedan till ett förberedande utforskande af stämningen och begäran om lejd för en stor beskickning — som aldrig blef affärdad från Moskva. De littaviska senatorerna gjorde visserligen också i sin mån allt för att försinka de ryska budbärarna; de hade i själfva verket så mycket större skäl att vara på sin vakt, som till och med den påfliche nuntien utan missmod öfvervägde möjligheterna att tillvarata kurians intressen äfven vid ett val, som gäfvade tsaren eller hans son Polens krona. Szlachten motsåg både vid Steżyca och vid Warszawa med största spänning och intresse hänvändelserna från tsaren och visade hans budbärare hedersbetygelser, som ej stodo i något förhållande till deras blygsamma rang — men i båda

¹ Några utdrag ur en hittills ej publicerad källa må tjäna till att belysa situationen. Staden Danzigs ombud Math. Radecke, skrifver till sin öfverhet, Steżyca den 20 maj 1575 (Acta internuntiorum, St. A. Danzig): »... Und stehen, so viel ich vermerken kan, die Rom. Key. Matt. alhier fast bei allen grossen Herrn und sonderlich den Littawen in bonis terminis, die vom Adel aber wollen keinerweges ahn einen deutschen Herren, sonderen ahn den Moscowiter, ihrer wenig in Grospoln ausgenohmmen, die mit der Key. Matt. zufallen, es wehre den das denselben auch die Relation des Taranowsken, die ehr gestriges Tages gethan die ich mit angehoret, andere Gedanken machen möcht, dan der Turk lest ihnen schriftlich wie auch mundtlich durch den Taranowsken zu entpieten, das sie noch den Moscowiter noch jemandes aus dem Osterreyschen Hause zum Könige erwahlen sollen sonderen so sie vermeynen, das sich die Kon. Matt. von Frankreich, mit welchem ehr wol zufriednen, nicht wiederumb in die Crohn Polen wenden solt, das sie alsdan den König von Schweden, welcher eine vom Polnischen Geblut zum Gemahl und Königinnen hat, der selber in Polen gewesen, ihre Sitten, Gebrauche und Rechte weis, zum Könige nehmen sollen oder aber jemandes aus ihrem Mittel oder den Woiewoden von Siebenbergen, welcher ein vernunftiger Herr sey und gute Verhaltung bey den Poln habe. So sie anders thun werden, wolle ehr eh bey ihnen zur Malzeit sytzen, als sie sichs versehen sollen...» Ib. den 26 maj 1575. »... Die Littawen lassen von dem Keyser nicht, und der gemeine Adel zu Poln ist gut moscowiterisch, wiewol auch nicht alle, sondern reyten nebens den grossen Heuptern wol in vier oder funf Teilen, stymmen in dem allein überein, wie auch ihre Vorfahren, das sie keinen Deutschen von Hertenzen gewogen...» — Om Taranowskis beskickning till Turkiet: ZAKRZEWSKI, s. 371 ff.

fallen vändes dess förhoppningar till besvikelse, och den moskovitiska kandidaturen blef endast ett uppslag, som ej kunde fullföljas, och ett märkligt politiskt symtom.

I principiell antagonism till den moskovitiska kandidaturen stod redan under de båda tidigare interregna den svenska, ehuru den våldsamma sammanstötningen dem emellan inföll först i och med 1587 års valkris. Då man i Polen diskuterade Sigismunds eller hans faders kandidatur, erinrade man sig i första hand den dynastiska förening, som stiftats år 1562 genom Johans och Katarinas förmäling, men som visserligen redan från början innehöll frön till söndring: den stora lånetransaktionen och de stora arfsanspråken. Man måste också erinra sig den mer eller mindre uppenbara antagonismen i Lifland, som visserligen efter Johans tronbestigning (1569) underordnades det stora gemensamma intresset att hindra Rysslands expansion åt väster; frågan om ett mot denna makt riktadt förbund trängde sig fram, men nådde icke sin lösning i Sigismund Augusts tid. De mera häfdakunnige visste för öfrigt att berätta, hurusom redan på 1520-talet en polsk-svensk union varit på tal: efter den danske tyrannens bortjagande skulle man från svensk sida hafva erbjudit konung Sigismund den lediga tronen, men denne hade icke velat befatta sig med ett så afsides liggande land.¹ Det var en tradition, som den svenska kandidaturens vedersakare förstodo att lämpa för sina syften; de kunde i indignerad ton fråga, om man ville mästra den vise monarkens beslut och genomdrifva den union han förkastat — då därtill rollerna numer vore alldeles ombytta.² Svenskarna föreställde man sig på alla håll såsom ett tämligen okultiveradt bondfolk, landet såsom glest befolkadt och rikt allenast på malmer; den svenska adeln utmålade man såsom fattig och betryckt, beröfvad sina förnämsta privilegier af konungarna, som förstätt att med våld eller list tillskanssa sig ärftlig rätt till riket.³ De hvälfningar, som Sverige undergick på 1560-talet, hade befast intrycket af svenskarna såsom ombytliga och politiskt oroliga, *ad rebellionem*

¹ Traditionen härom kan spåras tillbaka till WAPOWSKIS krönika (*Script. rer. Polon.* II, Krakow 1874, s. 189) och till CROMERS likpredikan öfver Sigismund I (*Oratio funebris*, Köln 1589, ss. 462, 469).

² *Pisma polityczne*, s. 664, jfr s. 260.

³ *Ib.* ss. 56, 443.

ac tumultus faciendos non ignavi; man tänkte sig i sammanhang därmed möjligheten, att om Johan blefve vald till Polens konung, Eriks anhängare skulle begagna hans frånvaro till att börja ett nytt inbördes krig.¹ Johans handlingssätt gent emot brodern sökte man allt efter sin partiställning att tadla eller att försvara: från ena hållet ordade man om hans maktlystnad och hämndbegär, från det andra om hans skonsamhet mot den störtade tyrannen, som knappast förtjänat ett så mildt fängelse.² Såsom framträdande personliga egenskaper hos konungen anförde hans anhängare för öfrigt hans tålmodighet i svåra ödets skickelser, hans fromhet och rättrådighet; de framhöllo också, att han såsom själf protestant, men städse fördragsam mot sin katolska gemål skulle vara särskildt skickad att härska öfver ett religiöst splitt-radt folk — en förtjänst, som man naturligtvis från motsatt håll icke uppskattade. De sökte slutligen värfva sympatier för honom genom att framhålla hans förtrogenhet med det polska språket och de personliga förbindelser, som han vid sitt besök i Polen hade knutit, men de måste naturligtvis också påvisa politiska fördelar, som skulle vinnas genom hans (eller hans sons) val. Bevarandet af freden med Turkiet, som skulle förblifva ett så vägande argument för den svenska kandidaturen, anfördes redan från början som en viktig synpunkt, och vid sidan däraf också utsikten att häfva den polsk-svenska rivaliteten i Lifland, det egentliga hindret för en samverkan mot Ryssland. Polens och Sveriges resurser skulle i många fall fullständiga hvarandra: den svenska sjömakten skulle beskydda Polens hamnar och öfver hufvud stärka dess ställning i Östersjön, hvarvid särskildt de gemensamma intressena i fråga om Narvahandeln skulle framträda. Om Sverige lede af brist på folk och därför hade svårt att rikta ett afgörande anfall mot Ryssland, hade man i Polen folk till öfverflöd — ett förhållande, hvori man för öfrigt kunde se en garanti mot hvarje försök af den nye konungen att med maktspråk kränka polackernas friheter.³ — Hvad som anfördes till stöd för konung Johans kandidatur ägde naturligtvis i det hela *mutatis*

¹ Ib., ss. 493, 683.

² Ib., ss. 465, 684.

³ Ib., ss. 426, 465 f.

mutandis sin tillämpning på Sigismund, hvilkens späda ålder dock ännu hindrade ett allvarligare dryftande af denna kombination; frågan om rikets styrelse under en minderårig konung¹ innebar svårigheter, som man icke onödd ville draga öfver sig. När under 1587 års valkris Sigismunds kandidatur, fullständigt undanträngande hans faders, trädde i förgrunden, blef det icke längre tal om ett sådant hinder.

Det dynastiska anspråk, som konung Johan för sin sons del (i viss mån också för sin egen) häfdade efter den siste jagellonierns död, var af skäligen omtvistlig art och kunde i själfva verket vändas också *mot* den svenska kandidaturen. Från polsk sida kunde man efter 1569 års stora statsrättsliga uppgörelse icke tillerkänna Jagellos ättlingar några rättsligt grundade anspråk på Littävens krona — lika litet som på det gamla valriket Polens, men man förnekade icke den tacksamhetsskuld, i hvilken de båda förenade folken stodo till sin gemensamma gamla dynasti. En moralisk förbindelse af sådant art fick dock enligt allmän uppfattning på intet sätt prejudicera den fria valrätten, en af det polska folkets dyrbaraste klenoder, och mången ansåg det, till förebyggande af hvarje vådligt missförstånd, lämpligast att efter den manliga grenens utslocknande välja en alldeles obefryndad till konung. Säkerligen var också konung Johan upplyst om att hvarje pockande på dynastiska rättsanspråk endast kunde skada den svenska kandidaturens sak, men hans temperament förlikte sig som bekant illa med en försiktig och återhållsam diplomati. Han synes väl icke hafva afgifvit någon formelig protest mot 1569 års polsk-littaviska uppgörelse, men han ansåg icke Sigismund Augusts renunciationsakt bindande för sin gemål och sina barn med henne; han lät med tiden Sigismund konsekvent taga titeln af *hæres Lithuanie* och han häfdade sina barns littaviska arfsanspråk också gent emot konung Stefans diplomatiska ombud.² I full öfverensstämmelse med denna ståndpunkt skall han år 1572 hafva låtit drott-

¹ Principiella betänkligheter mot en sådan: *ib.*, s. 260.

² Se min uppsats »*Johan III och Stefan Batori år 1582*» *Hist. Tidskr.* 1909, s. 91. Ur en opublicerad källa (Bibl. Ossol., *Lemberg*, n:o 186, s. 56) må i detta sammanhang anföras, att Sigismund såsom nyblifven polsk konung (i jan. 1588) vid ett tillfälle rådgjorde med stormarskalken om ett af littaverna framställt kraf, att han uttryckligen skulle afsäga sig hvarje *ius hæreditarium* till Littäven;

ning Katarina i ett bref till den polska senaten, i för öfrigt icke närmare kända ordalag, åberopa sin arfsrätt såsom ett argument för den svenska kandidaturen — en åtgärd, som gaf dennas motståndare tillfälle att mana szlachtan till vakthållning kring sin hotade valfrihet.¹

Då konung Johan för öfrigt öfvervägde de konjunkturer, som i och med Sigismund Augusts död öppnades för hans politik, tog han uppenbarligen i första rummet hänsyn till möjligheten att utnyttja dem i sin fejd mot Ryssland; samma synpunkt skulle för öfrigt i mycket bestämma hans hållning under de båda följande interregna, icke minst år 1587. Han måste från början anse ett eventuellt val af tsaren till Polens konung som den största fara, som öfver hufvud kunde hota Sverige, och han måste i sitt eget (eller sin sons) val se den säkraste garantien för ett verkligen fast fogadt svenskt-polskt förbund, som i främsta rummet skulle vända sin spets mot den gemensamme moskovitiske fienden, men därtill också mot Danmark. De båda förbundna rikena skulle därmed icke blott blifva skyddade mot den ryska faran, utan hvart på sitt håll göra betydliga eröfringar; för Polen-Littavens del skulle det närmast gälla att återeröfra de forna littaviska gränsmarkerna med Polotsk och Smolensk.² — Vid sidan af detta stora politiska intresse hafva naturligtvis andra spelat in, icke minst hänsynen till de stora penningkrafven, som konung Johan aldrig glömde och som han såsom polsk konung icke tänkte efterskänka; hans personliga ärelystnad må också i sin mån hafva påverkat hans

---

han hyste betänkligheter med hänsyn till att han tidigare skrivit sig som *hæres Littuanicæ*, hvilket skulle kunna utläggas som ett drag af *levitas*. Stormarskalcken svarade, att han tidigare såsom *privatus* kunnat använda en sådan titel, men att han numera såsom krönt konung måste taga sitt folks friheter i akt.

¹ BIAUDET, *Le Saint-Siège et la Suède* (Paris 1906), s. 71, ser häri Johans »faute capitale qui compromet à tout jamais sa position». Som emellertid brefvets ordalag ej äro kända, torde man böra uttrycka sig med något större försiktighet. Möjligen har drottning Katarina (liksom sin syster år 1587) endast erinrat om Jagellonernas välgärningar mot sina folk och vädjat till tacksamhetens och lojalitetens känslor; äfven en sådan vädjan kunde naturligtvis af motståndarna vändas till ondo.

² Se särsk. konung Johans instruktion af Väsby 19 apr. 1573. R. R. (Referat hos BIAUDET, *Notes et Documents* (Paris 1906), n:o 117, med den felaktiga dateringsorten *Visby*.)

beslut, ehuru den i hvarje fall icke gjorde honom blind för de besvärligheter, som måste vänta honom såsom härskare öfver två riken.¹

Då det gällde att i konkurrensen om Polens krona göra sitt eget anbud så lockande som möjligt i väljarfolkets ögon, lade konung Johan icke som år 1587 ett kvitto på sina penningkraft i vågskålen; han var i stället beredd att offra det svenska Lifland, som han år 1587 icke ens under den starkaste påtryckning skulle kunna förmås att byta bort. Skälet till denna omkastning är icke svårt att finna: vid tiden för det första interregnum hade han ännu icke uttömt sina diplomatiska resurser med idel missräkningar som vinst i fråga om sina ekonomiska anspråk, och hans lifländska provins, alltid svår att försvara och förvalta, hade ännu icke genom en Pontus de la Gardies eröfringar fått sin förmur mot öster. För öfrigt tänkte han sig möjligheten, att Lifland såsom ett ärfligt län under Polens krona, efter Preussens förebild, skulle kunna förblifva knutet vid hans dynasti, men han gjorde icke detta till ett oeftergifligt villkor; hans formuleringar i detta sammanhang gifva i hvarje fall vid handen, att han tänkte sig den *faktiska* successionen inom det polsk-littaviska dubbelriket öfverflyttad från Jagellonernas ätt till Vasarnes — för lång tid framåt.² — En svårighet, som år 1587 skulle vara öfvervunnen, låg vid det första interregnum i den konfessionella frågan: skulle konung Johan såsom Polens härskare kunna bibehålla sin protestantiska bekännelse eller skulle han se

¹ Detta framgår bäst af följande äfven för öfrigt intressanta punkt i instr. af den 19 apr. 1573. »Ther I och förnimme, att the Pälér stå ther upå och mene, att wij altijdh skole ware förplichtet blifve i Pälén och icke ware fritt att drage her in igen när oss synes, så måge I wete, att wij thet ingelunde wele eller kunne bewillige eller samptycke annerledes än som wij eder ther um till förene hafve tillschriwitt, nemligen att wij wele till skiftes blifwe både i Swerige och Pälén, efter som oss synes och lägenheterne sikh kunne tilldrage. Ty om annorledes skedde, då wore oss intet vissere än att wij blefwe af medh wårt fädernes arfrijke Swerige, thet dogh Gud alsmechtigh nådeligen afwende. Doch görs icke behof, att I först röre um then punct, på thet handelen icke stud sig ther upå.» — Jfr i fråga om konung Johans motiv för sin valpolitik BIAUDETTS träffande anmärkningar (*Le Saint-Siège et la Suède*, s. 26 ff.) och AHLQVISTS framställning, *Om aristokratiens förhållande till konungamakten under Johan III:s regering*, I, s. 76 ff.

² Instr. af den 19 apr. 1573.

sig tvungen att antaga den romerska, till hvilken dock hela Sverige och en mindre del af Polen stod i opposition? Man bör erinra sig, att den polska katolicismen under Sigismund Augusts regering genomgått en svår kris och att protestanterna begagnade interregnum efter hans död för att tillförsäkra sig fri religionsutöfning;¹ man skall därmed någorlunda förstå konung Johans tanke, att en protestantisk härskare med katolska sympatier och förbindelser utan alltför stora olägenheter borde kunna tagas i stället för en katolsk med protestantiska. Om han sålunda för sin egen (och äfven för sin sons) del häfdade rätten att välja religion på eget ansvar, förstod han dock vikten af att genom förespeglingar och halfva löften söka vinna den påfliga diplomatiens understöd eller välvilliga neutralitet i valkampen, men alla inviter i denna riktning möttes af kall misstro från kurians experter.²

Endast småningom hade konung Johan för öfrigt kunnat besluta sig för den stora eftergiften i fråga om Lifland, och endast långsamt verkställde han den stora diplomatiska aktion, som han redan från början bestämt sig för. Hans blifvande »legatus perpetuus» i Polen, Anders Lorichs, agiterade hela tiden så godt han kunde för den svenska kandidaturen, men den egentliga valambassaden anlände till Warszawa långt senare än den franske konungens och kejsarens representanter; och fullmakten angående Liflands afträddande kom först i allra sista stund. Tillräckliga penningmedel för röstvärfning hade icke kunnat ställas till svenskarnas disposition, och deras villkorliga löften vägde lätt i vågskålen mot Montlucs guld och lysande utfästelser.

Äfven vid det andra interregnum framträdde konung Johan för sin egen och alternativt för Sigismunds del som friare till väljarfolkets gunst; de närmare omständigheterna därvid äro visserligen ännu ej fullständigt utredda.³ Hans diplomatiska aktion var i rent yttre måtto blygsammare än år 1572: Lorichs hade att ensam föra hans talan och förmådde icke göra det med tillräcklig auktoritet. Annars erbjöd den storpolitiska konstellationen vissa utsikter till framgång, särskildt därför att den turkiske sultanen var

¹ Den bekanta religionskonfederationen af år 1573.

² BIAUDET, *Le Saint-Siège et la Suède*, s. 40 ff.

³ Se AHLQVIST I, s. 81; BIAUDET, *Le Saint-Siège et la Suède*, s. 273 f., 282 ff.; ZAKRZEWSKI, *Po ucieczce Henryka*, s. 223 ff.

välvilligt stämd mot den svenska kandidaturen i dess motsättning både till den ryska och österrikiska; detsamma skulle framträda under 1587 års valkris. Å andra sidan hade konung Johan trots ihärdiga ansträngningar icke förmått skingra den påfliga kurians misstro, och dennas representant i Polen var närmast hans motståndare. Prinsessan Annas inflytande sökte han utnyttja till den svenska kandidaturens befrämjande, och Lorichs underställde henne på förhand sitt stora tal till valriksdagen. Men prinsessan dref i själfva verket en rent personlig maktpolitik, som tog föga hänsyn till hennes svågers och systersons intressen; hon tog anstöt af att Lorichs framhöll Sigismund som det jagelloniska husets ende manlige ättling och skall vid ett tillfälle gråtande hafva frågat, om meningen vore, att hon skulle få ett barn att leka med. Denna prinsessans hållning, som gaf Lorichs anledning till mycket skarpa utlåtelse,¹ utgör en märklig kontrast till hennes uppträdande år 1587; i hvarje fall lyckades hon vid båda tillfällena att föra sin politik till seger. — Lorichs agiterade emellertid, med sina begränsade resurser, efter bästa förmåga,² men något svenskt parti bildades dock aldrig inom väljarmassan; endast ett fåtal enskilda vunnos för den svenska kandidaturen, förmodligen närmast under intryck af den turkiska rekommendationen. Konung Johans löften till de väljande inneburo, att alla hans fordringar sedan Sigismund Augusts tid skulle afskrifvas och att den svenska delen af Lifland skulle få förenas med den polska; hans mening var, att hela landet skulle överlämnas som förläning till Sigismund, hvilken skulle få liksom expektans på den polska kronan. I sitt valtal framhöll Lorichs vidare fördelarna af Sveriges och Polens förening, särskildt i och med hafvets behärskande, och hans synes äfven hafva lofvat allehanda krigsförråd för den kamp mot Ryssland, som skulle blifva de förbundna rikenas maktpåliggande uppgift — allt lockelser och argument, som skulle återkomma år 1587. Lorichs förklarade sig slutligen å sin herres vägnar kunna godkänna valet af prinsessan Anna och för öfrigt också en kombination, som äfven vid detta tillfälle

¹ Lorichs t. Johan III, Danzig *penultima anni* 1575 (R. A. Högmålsprocesser).

² Han säger i en odat. relation t. Johan III (*ib.*), att »der Adel meine Oration, E. Ko. Ma. Erbietung und commoditates so genau beherziget und so ofte von mir gefordert, das ich über 16 Taler zu schreiben gegeben habe.»

framträder: en österrikisk ärkehertig vald såsom prinsessans brudgum. Däremot blef Stefan Batoris val en öfverraskning för den svenska diplomatin liksom för de flesta andra.¹

Det återstår att undersöka, i hvad mån konung Stefans regering innebär ett fullföljande utåt och inåt af de politiska traditioner, som det polska adelsfolket mer eller mindre medvetet skapat och under valkriserna bragt till uttryck, och i hvad mån den kan sägas beteckna en brytning med det gamla och ett upptagande af nya politiska tankar. Först må då erinras, att Stefan mycket snart kom på bästa fot med den romerska kurian, som i början visat turkarnas skyddsling afvoghet och misstro; man lärde i Rom att känna honom såsom jesuiternas beskyddare och den katolska propagan- dans stridbare soldat — icke minst i det kätterska Lifland. Man gjorde allt för att vinna honom också för de korstågsplaner, som behärskade kurians diplomati: den stora ligan mot turkarna, om hvilken man alltid hade halfva löften från Madrid, Venedig och Wien, skulle kunna blifva en verklighet, om den finge ett fast stöd i Warszawa. Konungen lyssnade också till den påflige nuntiens värtaliga argument, diskuterade de politiska konjunkturerna och de strategiska möjligheterna, mottog med välbehag de många gunstbevis, för hvilka kurian påräknade tacksamhet och tillmötesgående i den stora frågan.² Det tycktes också mången gång, som om hans tvekan var bruten och att de afgörande diplomatiska förhandlingarna kunde taga sin början. Men han fann till sist alltid någon formel, som ställde saken på framtiden: han framställde än för stora penningkraf, än det oeftergifliga villkoret, att det tysk-romerska riket jämte andra makter skulle ingå i ligan och bära sin del af dess tunga. Samtidigt vårdade han med omsorg det goda förhållandet till turkarna och undvek hvarje steg, som skulle kunna leda till brytning; ett turkiskt våldsdåd,³ som väl kunnat tjäna till krigsanledning, förmådde honom icke att frångå denna taktik. Med ett ord — han afvek aldrig *i handling* från den princip som de polska adelspolitikerna betraktade som ett arf från de visa förfädrens tid, att Polen i det längsta skulle bevara freden med turkarna; men han

¹ HEIDENSTEIN, s. 74; ZAKRZEWSKI, s. 416.

² L. BORATYŃSKI, *Stefan Batori i plan ligi przeciw Turkom* (i Krakau- akademiens Rozprawy, Wyd. hist.-filoz., Ser II., T. 19, Krakow 1903), passim.

³ Podlodowskis mord: BORATYŃSKI s. 313 ff.

var nog smidig diplomat för att gifva kurians representanter goda ord, som dessa stundom, missledda af sina brinnande önskningsar, tolkade utan nödig skepsis.

Den förhärskande tanken i konung Stefans yttre politik var i stället expansionen åt öster, och han fann till sist en formel, som sammansmälte denna med kurians politiska dröm: man skulle först låta honom lägga under sig det ryska riket, han skulle sedan utan betänkande gå till krig och seger mot turkarna! Kriget med Ryssland, i den mån det gällde besittningen af Lifland och de omstridda områdena vid Littavens östra gräns, hade han tagit i af från sina företrädare, och hans expansionspolitik torde i början icke hafva syftat utöfver det han verkligen vann genom uppgörelsen i Jam Zapolskij. Det var närmast tronskiftet i Ryssland år 1583, med de utsikter det öppnade till slitningar och anarki under nominelt regemente af tyrannens svage son,¹ som lät hans äregirighet taga en högre flykt och skapa det politiska fantom, med hvilket han sökte blända kurians statsmän af Possevinos skola: ett katoliseradt Ryssland, styrdt från Warszawa, och en nådestöt mot Turkiet, samtidigt drabbande från nordväst och nordost. Denna plan framskymtar också tydligt nog i konungens proposition till riksdagen 1585: han betonar, hur utomordentligt gynnsamt tillfället är att göra upp räkningen med Ryssland, som styres af en *princeps valetudinarius sine ratione et consilio* och om hvarsinre skröplighet man nyss fått ytterligare kunskap genom en förrymd magnat, men han nämner också den alltid hotande turkiska faran och menar, att Polen efter ett lyckligt krig med Ryssland skall, med understöd från andra kristna stater, kunna blifva turkens mästare — och man skall se detta *fera bellua* snärjdt från alla håll i jägarnes nät!² Denna retorik blef icke alldeles utan gensvar, men den uppfammande inre partistriden hindrade hvarje ansats till ett kraftigt uppträdande utåt; för Zborowskiernas sak glömde man de utrikespolitiska konjunkturerna, och det befanns rådligast att afsluta ett tvåårigt stillestånd med Ryssland (febr. 1585).

¹ ZAKRZEWSKI, *Stefan Batory*, (Krakow 1887) s. 119 ff.; BORATYŃSKI, s. 330. Man bör erinra sig, att denna händelse äfven i Sverige uppfattades som en eggelse till aktiv politik.

² *Dyaryusze sejmowe r. 1585*. Utg. af A. CZUCZYŃSKI (*Scriptores rerum Polonicarum XVIII*, Krakow 1901, i det följande citerad *Diarium 1585*) s. 8 ff. Jag vågar emendationen *fera bellua*, där texten har *fera bellica*.

Det osäkra förhållandet till Sverige var konung Stefan alltid obekvämt, när han öfvervägde möjligheterna för en expansion åt öster, och den påfliga diplomatin såg också från sin synpunkt däri en svårighet, som den vid tillfälle genom medlartjänster sökte aflägsna. Rivaliteten i Lifland var som förut det stora tvisteämnet, som det gemensamma intresset mot Ryssland endast i någon tillfällig konjunktur förmådde tränga i bakgrunden, och de frågor, som sammanhänge med konung Johans fordringskraf på Polen, verkade i sin mån högst irriterande. Det kan här icke vara tal om att gifva en sammanfattning af de svensk-polska förhandlingarna under konung Stefans regering allt från Herburts beskickning år 1576 till det aldrig fullföljda uppslaget att afgöra tvistefrågorna genom en kongress år 1585; det må vara tillräckligt att hänvisa till redan offentliggjorda undersökningar i detta ämne.¹ Spänningen var tidvis mycket stark, icke minst efter Alamannis beskickning till Sverige år 1582, men vid de polska riksdagarna segrade dock grundsatsen: *consilio prius experiendum quam ad arma deveniendum*.² Vid konung Stefans död kvarstodo emellertid tvistefrågorna olösta, såväl de territoriella som de ekonomiska, och de skulle i valkrisen 1587 blifva af största betydelse för den svenska kandidaturens öde.

Om man vänder blicken till dubbelrikets *inre* förhållanden, finner man mycket, som tyder på att konung Stefan och Zamoy-ski verkligen voro på väg att samla szlachtans majoritet kring sitt nationella handlingsprogram, som utåt tagit formen af en energisk krigspolitik; i det inre hade de vunnit dess hjärtan icke minst genom sitt bistånd, då det gällde att bryta magnaternas sega motstånd mot den år 1578 genomförda domstolsreformen.³ För den tillbakaträngda, men ännu alltjämt mäktiga aristokratin måste ett af adelsdemokratins stödt kraftigt konungadöme fram-

¹ K. I. KARTTUNEN, *Jean III et Stefan Batory* [1576—1583], diss. Helsingfors, Genève 1911; V. NOVODVORSKIJ, *Polsja, Sjevetsija i Danija v tsarstvovanie polskago korolja Stefana Batorija* (i Ryska undervisningsministeriets Journal, nov. 1910); H. ALMQUIST, *Johan III och Stefan Batori* år 1582 (i Hist. Tidskr. 1909); K. I. KARTTUNEN, *La légation de Domenico Alamanni en Suède l'an 1582* (i Annales Acad. Scient. Fennicæ, Ser. B, T. II).

² Se Hist. Tidskr. 1909, s. 114.

³ Om konungens och Zamoyskis roll i denna fråga: O. BALZER, *Geneza trybunalu koronnego* (Warszawa 1886), s. 329 f.

stå som ett farligt hot, och det låg för de aristokratiska intressena nära till hands att i kampen mot detta söka stöd hos de republikanska strömningar, som sedan gammalt voro starka inom szlachtans intelligens. Man kunde därvid icke blott hetsa till motstånd mot hvarje påstådd ansats till ett *absolutum dominium* från dens sida, som öppet afsagt sig rollen af en *rex pictus*;¹ man kunde också spela på nationalistiska strängar och illvilligt tala om siebenbürgarens förkärlek för ungrare och andra utlänningar. Å andra sidan måste konungen, då det gällde att (närmast i starostinstitutionen) söka pålitliga organ för en verklig statsmakt, finna provinsaristokratiens nedärfda anspråk att vara *brachium regale* högst obekväma.² En sammanstötning mellan konungamakt och aristokratiska anspråk var därför betingad af hela den politiska situationen, och den ödesdigra fejden mellan konungen och Zamoyski å ena sidan och ätten Zborowski å den andra har därför ett vidtgående principiellt intresse, som var uppenbart redan för samtiden. Med sin rikedom, sina höga ämbeten, sina släktförbindelser i Lillpolen, Storpolen och Littaven, sin popularitet inom vida kretsar af szlachtan måste Zborowskierna framstå som farliga motståndare, och de hade icke minst vid de båda konungavalen gjort sitt inflytande gällande — senast till Batoris förmån. De räknade därför på dennes tacksamhet och vid tillfälle också på hans undfallenhet gent emot själfmedvetenhetens och själfsvåldets nycker; de måste åtminstone anse det som en ovis hårdhet, om han strängt upprätthöll den dom, som hans företrädare måst fälla öfver Samuel Zborowski, dråparen från 1573 års kröningsfestligheter.³ Den landsflyktige, som sedan dess vanligen höll till i kejsarens länder, vände sig att aflägga tillfälliga besök i Polen, och då han aldrig dömts äran förlustig, kunde han äfven erbjuda konung Stefan sina tjänster som fribytarhöfding bland Ukrajnas kosacker. Hans själfsvåldiga uppträdande och hans bröders⁴ pockande på nåd och förlänningar

¹ *Diaria* 1585, s. 58 n.

² Jfr M. BOBRZYŃSKIS anmärkningar i hans berömda *Dzieje Polski* (Warszawa 1879), s. 323.

³ För detaljerna: HEIDENSTEIN, s. 53 ff. CARO, s. 4 ff.

⁴ Marcin Zborowski (kastellan af Krakow, död 1565) hade bland andra följande söner: Jan, kastellan af Gnesen, Andrzej, polsk hofmarskalk, Samuel, den

måste från början väcka konung Stefans och hans kanslers miss-
hag; dessas visade kyla måste i sin ordning göra Zborowskierna
missnöjda och nära deras håg för antimonarkiska intriger. Myc-
ket tyder på, att deras förbindelser med kosackerna och med po-
litiska kretsar i Wien och Moskva verkligen hade rent högförrä-
diskt syfte; i hvarje fall saknades icke denuntianter, och uppsnap-
pade bref, växlade mellan Samuel och Krzysztof, bragte högst
förgripliga utlåtelse till konungens kännedom; när dennes titel
nämndes, tillades formeln *si hoc nomine dignus est*. Det måste
för konungen vara frestande nog, kanske också framstå som en
statslig nödvändighet att näpsa ett sådant öfvermod och sam-
tidigt rikta ett slag mot hvad som öfver hufvud fanns kvar af
anarkisk uppstudsighet inom högadelns krets. Ett tillfälle bjöds,
då Samuel Zborowski, trots tidigare varningar från Zamoyskis
sida, i april 1584 ånyo vågade sig in på polskt territorium och i
närheten af Krakow beträdde kanslerns eget jurisdiktionsområde.
Zamoyski hade äfven den formella rätten på sin sida, då han
som starost omedelbart lät gripa den landsflyktige och öfverläm-
nade honom åt skarprättaren; en intercession från adeln inom
vojevodskapet lämnades utan afseende. Men för den dödes an-
höriga blef det en lätt sak att upphetsa stämningen i vida kret-
sar mot denna stränga rättskipning; de ville i det hela endast
se en blodig hämnadeakt, bemantlad med skenfagra förevändningar:
den landsflyktiges fängslande kunde Zamoyski möjligen försvara *non
secundum æquitatem sed secundum rigorem*, men till stupstocken
hade endast konungen haft rätt att föra honom, och saken borde
hållt hafva uppskjutits till nästa riksdag. Äfven Andrzej Zbo-
rowski, som dittills lojalt hållit sig utom sina bröders intrigspel
och stått konungen och Zamoyski nära, gaf i en vädjan till den
adliga öfverdomstolen (tribunalet i Lublin) luft åt sin indignation,
och också inom dennas krets synes szlachtans ängslan för hvarje
antydning till »tyranni» ofvanifrån hafva talat högre än omsorgen
om *cursus iustitiæ*. Den våldsamma agitationen, som i sak kom
att rikta sig också mot den med Zamoyski solidariske konungen,
måste göra det så mycket angelägnare för denne att fullfölja

i texten omnämnde, och *Krzysztof*. Om öfriga släktförhållanden: ŻEGOTA PAULI,
Pamiętniki do życia i sprawy Samuela i Krzysztoja Zborowskich, Lemberg 1846,
s. XV, n. 4. Denna publikation är också hufvudkällan för det följande.

uppgörelsen med det aristokratiska själfsväldet; hans prerogativ som rikets högste domare gjorde det möjligt för honom att täppa till munnen på Krzysztof Zborowski, den mest högröstade bland smädarne, men också den som hade det sjukaste samvetet. På den i jan. 1585 sammanträdande nya riksdagen samlades intresset kring högmålsprocessen mot Krzysztof Zborowski; vid sidan af statsadvokaten¹ uppträdde för öfrigt också Zamoyski som käre till sin kränkta äras skydd. Ehuru domen ostridigt tillhörde konungen i senaten, sökte de oppositionella elementen inom szlachtan, anförda af Czarnkowski och Mikolaj Kazimirski, att häfda landtbådskammarens rätt att göra sin röst hörd rörande detta *novum emergens*;² konungen häfdade dock, stödd af senaten, energiskt sitt prerogativ och medgaf landtbåden endast att vara *oculati testes*. Lika bestämdt afvisade konungen oppositionens invändning, att han icke borde uppträda samtidigt som åklagare och domare, och dess försök att i detta sammanhang återopa konung Alexanders handfästning af år 1501, som visserligen stadgade, att en senator kunde dömas endast af sina likar utan konungens inblandning.³ Både från hans och senatsmajoritetens sida gjordes därvid gällande, att dylika stadganden kunde *abusu tolli*, och att i hvarje fall en senare lagstiftning också i fråga om den högsta domsrätten måste anses hafva fastslagit konungens i alla andra fall själfklara rätt att leda senatens rådslag. Vid häfdandet af sina prerogativ ägde konungen för öfrigt också stöd af ett starkt parti inom landtbådskammaren, och som dettas talman framträder vid olika tillfällen Swiętoslaw Orzelski, berömligt känd också som de båda första interregnas historieskrifvare.⁴ — Processens gång kan ej här framställas: anklagelsen gällde både högförrådiska stämplingar med ryssarna och majestätsförbrytelse, och den bestyrktes af en rad vittnen, bland hvilka man finner en tsar Ivans förre lifläkare och en för-

¹ Dennes, Andrzej Rzeczyckis, anklagelseakt blef sedermera tryckt (i Krakow 1585); striden om den skulle flamma upp på konvokationsriksdagen 1587. — För det följande: *Diaria 1585*, passim.

² Därvid återopades ständigt konstitutionen *nihil novi* af år 1505.

³ Se därom CARO, *Geschichte Polens*, V: 2 (Gotha 1888), s. 861.

⁴ Dennes roll som den lojala och rikstroga adelns språkrör har starkt framhållits af ZAKRZEWSKI, *Stefan Batory*, ss. 28, 32 ff.

rymd tolk i det moskovitiska kansliet och för öfrigt också Samuel Laski, som i det följande skulle stiga högt i Zamoyskis och Sigismunds gunst och spela en viktig roll i förhandlingarna mellan denne och hertig Karl på 1590-talet.¹ Den anklagades skuld kunde sägas vara bevisad, och konungen lät honom trots landtbådskammarens förbön drabbas af lagens hela stränghet: han dömdes *in contumaciam* förlustig ära och gods och till landsförvisning med den risk, som hans broder Samuel icke ostraffadt hade trotsat.² I kanslerns sak emot honom, som rörde en offentligen framställd beskyllning för giftmordsförsök, hade han dömts till afbön, och då han ej inställde sig, blef han också i detta mål dömd till samma straff.³ Han sökte sin tillflykt i kejsarens länder, men konung Stefan var icke sen att hos denne begära hans utvisande.⁴

Om konungen och kanslern sålunda vunnit en triumf öfver Zborowskierna och deras anhang, skulle de missnöjda dock fullfölja sin agitation mot de påstådda ansatserna till ett *absolutum dominium*, enligt deras mening afslöjade icke minst under riksdagens lopp. Vid dennas slut kom det till ett häftigt upptråde mellan konungen och kanslern samt Kazimirski, hvilken jämte ett par likasinnade framträdde med en formlig protest mot alla *nova genera inquisitionum et executionum* och äfven synes hafva ingifvit en sammanfattning af oppositionens klagomål. Man finner bland dessa mycket olika frågor berörda:⁵ främst det olagliga gynnandet af utlänningar sådana som ungrarna Wesselenyi och Bekiesz och italienaren Alamanni; vidare hopandet af ämbeten på en hand, till exempel Zamoyskis befattning som både kansler och hetman; de nya polska kardinalernas⁶ anspråk att äga företräde framför de andliga senatorerna; drottning Annas sträfvan att inom sitt lifgeding Masovien härska oinskränkt och godtyck-

¹ Äfven den bekante Olbracht Laski, vojevod af Sieradz, spelade och hade från början spelat) rollen af angifvare. Jfr A. KRAUSHAR, *Olbracht Laski*, II (Warszawa-Krakow 1882), s. 229 ff.

² Domens ordalag: *Diaria* 1585, s. 463, jfr s. 259.

³ *Ib.*, ss. 194 ff., 241 ff., 259 f.

⁴ *Nuntiaturberichte*, I, ss. 65, 99, 210.

⁵ *Diaria* 1585, s. 289 ff.

⁶ Andrzej Batori och Jerzy Radziwill.

ligt; de kungliga saltgrufvornas förvaltning och andra ekonomiska frågor. Dessa besvär äro i det hela ett uttryck för den radikala adelsdemokratins ståndpunkt och äga endels sina förutsättningar i principer, som formulerats långt före konung Stefans tid; för tillfället inneburo de i hvarje fall en bitter kritik af dennes hela regeringssystem. De lojala inom landtbådskammaren, som endast yrkade på en *moderata libertas*, skyndade att genom Orzelski taga afstånd från kraf, bakom hvilka de endast ville se en *præjudicata opinio prætextu libertatis vestita*, och ärkebiskopen vände också med skärpa sin faderliga auktoritet mot de missnöjdes öfverord.¹ Men oppositionen, som för tillfället var näpst, skulle en gång ånyo komma till ordet, med våldsamt styrka — under interregnum efter konung Stefans bortgång.

Som man finner, hade oppositionen sina blickar fästa också på drottning Annas förvaltning i Masovien, och man kan förmoda, att hon använde sina politiska och ekonomiska resurser för att skaffa sig en krets pålitliga och inflytelserika anhängare, som under hennes gemåls listid i det hela stödde dennes regeringssystem, men också stodo beredda att efter hans död gynna drottningens planer. Dessa synas aldrig hafva gått ut på att i en sådan konjunktur häfda hennes rätt att uppträda som *regerande drottning*² och ej heller på ett nytt giftermål med en tronkräfvare, som efter konung Stefans exempel kunde önska att på detta sätt skaffa sig ett slags dynastisk legitimation.³ Drifven af sin starka familjekänsla, men också af begär efter fortsatt politiskt inflytande, har hon i stället tidigt nog bestämt sig att verka för sin systerson Sigismunds val och därmed kombinerat en plan, för hvilken Possevino sedan gammalt var verksam, att bortgifta denne med en österrikisk prinsessa, närmast ärkehertig Karls dotter Anna.⁴ Hon kunde hoppas att därigenom aflägsna eller

¹ *Diaria* 1585, s. 277 ff.

² På sina håll tog man visserligen detta med i beräkningen som en möjlighet. Se *Nuntiaturberichte*, I, s. 374: då nuntien i Prag (i jan. 1587) diskuterar det inträdda interregnum, gör han reservationen *se interregno si può chiamar quello, dove resta regina eletta, coronata et unta*.

³ Jfr dock *ib.*, s. 363.

⁴ Om denna giftermålsplan, som återgår till år 1576: BIAUDET, *Origines*, s. 12 ff., *Nuntiaturberichte* I, s. 66, F. HURTER, *Geschichte Kaiser Ferdinands II.*

mildra den rivalitet från habsburgsk sida, som annars måste hota hennes successionsprojekt — men i andra hand, om hennes svåger ställde sig kallsinnig mot detta, var hon betänkt att gynna den österrikiske ärkehertig, som ville göra hennes systerdotter Anna till Polens drottning. I sammanhang därmed hade hon af konung Johan begärt, att denna skulle anförtros i hennes vård för att uppfostras vid det polska hofvet, men hon hade icke kunnat genomdrifva detta, och under de sista åren af Stefans regering var förhållandet mellan henne och den kunglige svågern tämligen kyligt. Därtill bidrogo också envisa rykten, att denne alldeles uppgifvit det habsburgska giftermålsprojektet för Sigismunds del och i stället förhandlade med ett protestantiskt furstehus, det holstein-gottorpska, om en sådan förbindelse.¹

und seiner Eltern, III, s. 5 ff. På sommaren 1586 dryftades projektet ifrigt mellan det österrikiska husets medlemmar.

¹ Jfr BIAUDET, *Origines*, s. 14 och *Nuntiaturberichte*, *passim*.

II. KONVOKATIONSRIKSDAGEN.

Konung Stefan afled helt hastigt i Grodno den 12 dec. 1586; om de närmare omständigheterna därvid spriddes genast onda rykten, och hans båda italienska läkare sökte skylla ifrån sig på hvarandra.¹ Äfven om hans efterlämnade förmögenhet blef det från första stund split: de littaviska magnaterna beskyllde hans ungerska gunstlingar, särskildt den impopuläre »Ferens»², att hafva begagnat tillfället till underslef, och denna sak blef sedan debatterad på konvokationsriksdagen.³

Dylika tvister bortskymde dock intet ögonblick den kris, som brutit in öfver dubbelriket, och dettas *interrex*, ärkebiskop Stanislaw Karnkowski, kände säkert sitt ansvar tungt och plågsamt; det var en svag hand vid statens roder. I enlighet med stadgad häfd utskref han i hvarje fall landtdagar, som sammanträdde vid årsskiftet, och den konvokationsriksdag, som från den 2 febr. 1587 skulle rådpläga i Warszawa rörande landets närmast liggande behof. Om de olika landtdagarnas konfederationer till landsfredens häfdande skall här ej närmare ordas; det må endast framhållas, att man på sina håll från första stund enade sig om att icke som konung erkänna någon, som endast blefve vald af ett parti eller som trängde sig på riket med våld.⁴

Konvokationsriksdagen skred på utsatt tid till sitt värf att fastställa tid, ort och ordning för valet samt för öfrigt fatta de beslut, som kunde kräfvast för att trygga statens säkerhet inåt och utåt under den konungslösa tiden. Därtill var enligt lag och

¹ HEIDENSTEIN, s. 241. WARSZEWICKI (anon.), ss. I, 4 f. (med CIAMPIS anmärkningar.) ZAKRZEWSKI, *Stefan Batory*, s. 1 ff.

² Kallad så efter sitt ungerska dopnamn; familjenamnet var Wesselenyi.

³ Se t. ex. *Diaria*, s. 34 f.

⁴ Så Kujaviens landtdag. *Dzieje ziemi Kujawskiej* (ed. A. PAWIŃSKI, II (Warszawa 1888), s. 14. Precedens från 1573 kunde visserligen åberopas. — Tre lillpolska vojevodskaps konfederation är tryckt *Volumina legum*, II (Petersburg 1859), s. 223 ff.

sed dess verksamhet begränsad, äfven om en eller annan gjorde gällande, att den öfver hufvud hade att träffa förberedelser till det blifvande valet.¹ I hvarje fall erbjöd sig ett utmärkt tillfälle till politisk retorik och statsrättsliga diskussioner; i första hand ägde ärkebiskopen af Gnesen att framträda, såsom republikens främste dignitär under ett interregnum, och till sina propositioner hade han enligt häfd att foga de förmaningar, som stunden kunde kräfva — en åldrig faders råd till sina barn, en klerikers predikan till församlingen! Framför allt gällde det att inskräpa behovet af inre ordning och ostörd enighet, hvad man gärna kallade *rerum omnium cardo*, och att om möjligt aflysa alla *privati affectus*, allt våld och alla tumultuariska uppträden. Man måste tillstå för sig själf, att man vid de båda tidigare konungavalen litat mer till lyckans hjälp än till egna visa omsorger, men man borde icke åter fresta Herran; man borde fastmer se till, att de väljande icke uppförde sig som barbarer, utan såsom medborgare i en ordnad stat. Det gällde att sammansluta sig i en konfederation till skydd för den inre landsfreden, men samtidigt borde man vara betänkt att förekomma störande inblandning af rikets grannar; dessa, både Tysklands furstar, den ryske storfursten och den tatariske kanen, borde manas att hafva bestående fredsfördrag i akt, men för alla händelser borde man till våren hålla rikets gränsvörningar i beredskap.² — I senatorernas vota öfver dessa propositioner förnimmes ekot af ärkebiskopens patriotiska maningar, men samtidigt höras de första missljuden, pockande och halft hotande kraf, som framställas å hela landsdelars, å enskilda släkters eller magnaters vägnar. Från littaviskt håll formulerades ånyo de besvär, som från tidigare tillfällen voro väl kända, klagomål öfver Wolhyniens och Podlasiens inkorporering med den polska rikshalfvan år 1569, knotande påminnelser, att Lifland varit närmast att läggas under Littaven, men att littaverna i stället hölles uteslutna från dess förvaltning.³ På samma sätt framlade preussarna sina traditionella besvär, främst häfdande indi-

¹ I sådan riktning yttrade sig själfve ärkebiskopen. *Diaria*, s. 11.

² Ärkebiskopens propositioner: *Diaria*, s. 238 ff. Jfr s. 232.

³ Jfr konung Stefans statsmannamässiga förklaring om Lifland år 1585 »in facie totius Reipublicæ» »me eam traditurum iis, qui eandem defendendam susceperint». *Diaria* 1585, s. 287 f.

genatet såsom laglig grundval för sin landsorts förvaltning, under förnyad protest mot Martin Kromers insättande som Ermelands biskop.¹ Mer uppseendeväckande var vojevodens af Posen, Stanislaw Gorkas, första framträdande, som tydligt nog angaf, hvar situationens farligaste våda var dold; han satte i fråga, om icke i ett interregnum de ordinarie höga riksämbetsmännens myndighet måste hvilas liksom de ordinarie domstolarnas — och han måttade därmed i själfva verket ett dödande slag mot Zamoyski, Polens kansler och hetman, ätten Zborowskis dödsfiende, arftagaren af Batoris tyranni! Hans revolutionära teori blef visserligen från första stund vederlagd, bland annat med den invändningen, att dessa ämbetsmän svure icke blott den regerande konungen, utan själfva republiken trohet, men med denna diskussion var redan den stora partistriden inledd, och ärkebiskopen såsom enighetens talman hade föga skäl att glädja sig åt Gorkas vidtgående erkännande af hans egen myndighet — som spelades ut mot kanslerns och hetmanens.²

Det var sålunda från första stund tydligt, att riksdagen skulle blifva skådeplatsen för en ytterst häftig uppgörelse mellan Zborowskierna, martyrerna från konung Stefans tid och deras mäktige antagonist Zamoyski, den store konungens politiske arftagare.³ Denne hade för tillfället gifvit spelet förloradt eller, kanske rättare sagdt, ansett det onödigt att i detta ögonblick våga en insats; han höll sig borta från riksdagen under den i hvarje fall mycket anständiga förevändningen, att han som hetman måste bevaka rikets gränser; i själfva verket torde han lika mycket hafva tänkt på att samla sina resurser och mobilisera sina anhängare.⁴ Han hade visserligen också några vänner och apologeter på riksdagen, bland andra Stanislaw Żolkiewski och Marcin Lesniowski, men dessa förmådde

¹ *Diaria*, s. 221 f. Biskopen af Plock yttrade om preussarnas besvär: »Antiquum est semper et eadem cantilena; de ville aflägsna Ers Nåde [Martin Kromer] och likaså herr kardinalen [Andrzej Batori] och önska endast indigenam och vilja hafva sina egna landtdagar och rådsförsamlingar o. s. v.» *Ib.*, s. 52.

² *Ib.*, s. 219 f.

³ Jfr HEIDENSTEIN, s. 243 f.

⁴ Jfr D. Printz t. kejsaren, Warschau 24 febr. 1587 (or. StA *Wien*): »... Der Gros scanzler helt sich auf seinem Schlos Samoiscze an der Reussischen granitzen auf, da er mit dem Türken zu practicieren gute gelegenheit hat. Man ist in vorhabens, mit im zu handeln, das er sich auf die künftige election daheim halten wolle.»

icke bjuda stormen att lägga sig och blefvo endast talmän för en protesterande minoritet.

I sin önskan att skaffa martyrerna upprättelse, i sina bittra klagomål öfver den förflutna regimens tyranni och laglöshet voro kanslerns motståndare fullkomligt eniga, och deras inbördes solidaritet skulle troligen hafva förblifvit obruten, om icke frågan om religionsfreden skjutits fram och som så ofta bragt split mellan den katolska klerus och dess vänner inom szlachtan. De stödde gemensamt krafvet, att Krzysztof Zborowskis landsförvisning skulle upphävas, liksom de också erkände Samuels arvingars rätt att föra talan mot kanslern; de ville frångå den hvarje befattning med gränsförsvaret och kritiserade skarpt den ordning, som lät kanslerns och hetmanens befogenheter vara samlade på en hand. Enligt den doktrin, som de med tillfredsställelse hörde förkunnad, hvilade statens välfärd på de fyra höga riksämbetena, marskalkens, kanslerns, skattmästarens och hetmanens, såsom på fyra pelare, som bure en firsidig byggnad; men om kanslerns ämbete sammanslås med hetmanens, då rubbas harmonien, *ex quadrangulo fit triangulus*, och byggnaden lutar mot sitt fall! Hetmanvärdigheten hade konung Stefan rättsligen icke bort utdela annat än på riksdag i samråd med rikets ständer; och nu, då ingen konung funnes, ägde republiken i hvarje fall att välja sig en krigshöfvitsman, ty vid interregnum måste hetmanens myndighet hvila liksom de vanliga domstolarnas. Man kände dessutom väl kanslerns förbindelser med de samvetslösa sällar, som för att stilla sin ärelystnad grepe efter den polsk-littaviska kronan utan att fråga efter folkets önsningar; och hvilka onda erfarenheter hade man icke tidigare gjort med dessa ungrare, som kanslern nu med sin usurperade makt ville gynna! Hade man icke sett dem svika de konungar af polskt blod, som förtrott sig i deras händer, visste icke häfderna att berätta, hur de vid Warnia ledt konung Wladyslaw till slaktbänken och hur de senare beredt konung Ludvig samma öde vid Mohacs?¹

De inrikespolitiska tvistefrågorna visade sig från början stå i nära samband med partiernas hållning till rikets utrikespolitik, och denna erbjöd problem och faror, som icke läto sig afvisas. Mer än ett tecken på dess horisont gaf anledning till bekymmer; man erinrade sig, att ställningen till Ryssland måste betecknas som

¹ *Diaria*, s. 37 f.

osäker, och man kunde icke alldeles frigöra sig från oro för turkarna, som på tre dagar skulle kunna tillryggalägga vägen från gränsen till Krakow; med någon misstro såg man också, hur den preussiske länsfursten satte sina fästningar i krigsberedskap. Men på det hela taget erbjöd situationen inga öfverhängande faror, och en jämförelse med det första interregnum, efter Sigismund Augusts död, tycktes i det fallet mycket trösterik: då hade man ännu måst räkna med den kloke och tappre tsar Ivan såsom republikens fiende, nu åter hvilade makten i hans son Feodors svaga och tafatta händer, och ryssarnas öfvermod hade därtill blifvit kväst af konung Stefans vapen; då hade ännu sultanens och tatarakanens makt varit fruktansvärd och öfverväldigande, men sedan dess hade turkarna lidit åtskilligt afbräck i fejden med perserna, och tatarerna hade börjat söndra sig inbördes.¹ Under sådana förhållanden kunde frågan om gränsförsvaret tills vidare undanskjutas, och man kunde i lugn och ro förlika sig om att genom sändebud eller skrivelser mana rikets grannar till fred och obrottslig/traktattrohet; i första rummet tänkte man därvid på Ryssland, men också på sultanen och tatarakanen, på kejsaren och den preussiske länsfurstigen jämte andra tyska furstar, slutligen äfven på den svenske konungen. Till Ryssland hade de littaviska senatorerna redan på eget beväg riktat en hänvändelse,² men på riksdagens uppdrag afgick senare en formlig beskickning till Moskva, dit den anlände den 16 apr.; efter tre veckors förhandlingar skulle den lyckas avsluta ett fördrag, genom hvilket stilleståndet förlängdes till den 1 nov. (g. st.) 1588.³ Äfven till Turkiet affärdades en beskickning, om hvars öden dock intet är bekant; detsamma gäller de hänvändelser, som utan tvifvel gjordes till kejsaren och olika tyska furstar. Viktigare är för öfrigt i detta sammanhang frågan, hur konvokationsriksdagen ställde sig i förhållande till den svenske konungen, och om också intet meddelas om de öfverläggningar,

¹ *Diaria*, s. 228 f. — De preussiska rustningarna försvarades bland landtbåden af Czarnkowski (*Diaria*, s. 21), och detta kunde naturligtvis endast stärka misstanken, att den preussiske länsfursten var vunnin för det österrikiska huset, närmare bestämt Maximilian (*ib.* s. 224.)

² *Diaria*, s. 239.

³ BANTYSJ-KAMENSKIJ, *Obzor vnesjnich snosjenij Rossii*, III (Moskva 1897) s. 108; KARAMZIN, X, kap. 2.

som hållits i detta ärende, kan man dock någorlunda fastställa innebörden af den hänvändelse, som gjordes. Ständerna afläto till konung Johan en den 27 febr. 1587 daterad skrifvelse, i hvilken de efter ett notificerande af konung Stefans död och det inträdda interregnum bådo honom, att han städse ville hålla i minnet Sveriges och Polens gemensamma intressen och i enlighet med gamla fördrag idka god grannsämja med det senare; hvad anginge de anspråk, som han framställt gent emot den polska kronan och som dittills vållat svårigheter, ville ständerna hos den blifvande konungen inlägga sitt förord därhän, att saken måtte ordnas på ett för konung Johan tillfredsställande sätt.¹ Ett sådant löfte kunde tyckas innebära ett tillmötesgående i de sväfvande tvistefrågorna, men sannolikt bör det närmast tydas som ett försök att få dessa aflysta för hela den tid, som valkrisen skulle vara.

Trots alla hänvändelser och förmaningar till rikets grannar kände man sig orolig, att främmande intriger och korrupsionsförsök skulle störa det lugn och den själfbesinning, som ensamma kunde garantera den faderlösa republiken ett godt konungaval. Under dryftandet af rikets förhållande till grannstaterna framkommo därför yrkanden (som ägde stöd i praxis från föregående interregna)², att samfärdseln med dessa skulle tillsvidare förbjudas eller åtminstone ställas under strängaste kontroll; några bekymmer, att köpenskapen därigenom skulle taga skada, synes man ej hafva yppat. Främlingar skulle intill valet aflägsnas från republikens område, både främmande sändebud och inflyttade utlänningar, men i denna fråga bröto sig partiernas intressen skarpt mot hvarandra: det österrikiska husets vänner stodo emot den föregående regimens anhängare; en kejsarlig kondoleansbeskickning till drottning Anna, med skäl misstänkt för att hafva åtminstone politiskt kunskaparsyfte, hade nämligen anländt till hufvudstaden.³

¹ Regest i Invent.

² Se t. ex. BIAUDET, s. 79 n. 3.

³ Abboten Johan i St. Vincentius' kloster i Breslau och Joh. Ant. Kochtitzki. Deras instruktion (dat. Prag 22 jan. 1587, konc. StA *Wien*) ålade dem att endast ytterst försiktigt väcka valet på tal och att i allt rådpläga med den redan tillbörligt instruerade Czarnkowski. *Nuntiatyberichte*, I, ss. 382, 399, 407; II, ss. XVIII, XXII. Audiens: *Diaria*, s. 36.

Då man från det förra hållet häfdade, att kardinal Batori och hans fränder intill valet borde utvisas, talade man från motsidan om de kejsarliga sändebuden såsom framför andra *periculosi propter practicas*; det hjälpte icke, att Czarnkowski åberopade folkrättens bud och använde det något falskt klingande argumentet, att man icke i kejsarens länder rustade såsom i Siebenbürgen. I fråga om den påflige nuntien var man något tveksam; det häfdades från inflytelserikt håll, att han städse behöfdes i landet *propter spirituales necessitates*. I detta sammanhang indrogs också frågan om den diplomatiska samfärdseln mellan drottningen och den svenske konungen; Czarnkowski och hans vänner vunno ett nytt argument genom att framhålla, hur obilligt det vore att afskära drottningen från förbindelsen med hennes fränder i Sverige; hon hade ännu ingenting hört från dessa, måhända på grund af sjöfartshinder, och hon måste sväfva i oro för deras befinnande. Om man befarade hemliga praktiker från en svensk budbärarens sida, kunde närmaste starost vid gränsen beordras att anmäla dennes ankomst för närmaste vojevod, hvilken vid behof kunde anställa undersökning och i hvarje fall låta budbäraren åtföljas af pålitliga pristaver på resan till och från drottningen.¹ — Man enade sig till sist om, att de främmande sändebuden skulle aflägsnas, och redan den 2 mars måste kejsarens representanter anträda återresan från Warszawa till Prag; från Zborowskiernas sida tillrådde man dem visserligen att resa långsamt, så att förbindelsen icke omedelbart skulle afbrytas.² En beskickning till Lättaven, som kejsaren anförtrott åt Daniel Printz och som särskildt afsåg att vinna huset Radziwill för Österrikes sak, blef icke dess mindre fullföljd, och Printz förstod att anknyta förbindelser både inom den polska och den littaviska rikshalfvan.³

Under tiden fördes förvirrade diskussioner om konfederationens affattning utan att leda till något resultat, och de olika vojevodskapens ombud började redan ropa, att man finge åtnöja sig med hvarje landsändas särskilda konfederation; men senaten tog ånyo frågan i sin hand och lät ett blandadt utskott

¹ Diskussionen fördes häftigast den 27 och 28 febr. *Diaria*, s. 27 ff.

² Kochtitzki t. kejsar Rudolf, Prag 20 mars 1587. *StA Wien*.

³ *Nuntiaturberichte* I, ss. 382, 399, 407, II, ss. XIX, XXII. *Diaria*, s. 52. Kejsar Rudolfs instr. för Printz, Prag 26 jan. 1587. *StA Wien*.

af senatorer och landtbåd uppgöra ett nytt förslag, som den 4 mars genom biskop Goslicki underställdes den samlade adelns pröfning. Det synes i allt väsentligt hafva varit identiskt med den till sist antagna konfederationen, men det möttes från början af häftiga protester och invändningar från olika håll; många stötte sig på artikeln om den konfessionella freden, andra ville icke veta af några adelsmönstringar i vojevodskapen, ännu andra angrepo jurisdiktionens ordnande och sade sig hysa långt större förtroende till de ordinarie domstolarna än till de under interregnum tillskapade. Förvirringen ökades därigenom att sju världsliga senatorer inställde sig och förklarade, att artikeln om den konfessionella freden i senatens utkast tillkommit utan deras vetenskap; detta uttalande hälsades naturligtvis med bifall af de klerikala i församlingen. För öfrigt synes man någorlunda enigt hafva yrkat på vissa tillägg till senatens förslag, afseende en skarpare kontroll vid inventariseringen af rikets tillgångar och ett omedelbart inskridande mot afslöjade eller misstänkta försnillare, framför allt den hatade Ferens; i sammanhang därmed stod yrkandet, att vid indrivandet af statens fordringar icke blott fristen skulle sättas kort, utan hvarje tredskande hotas med kännbart straff. Då för öfrigt en mängd ändringsförslag kaotiskt framkastades, utsåg landtbådsmarskalken ett par deputerade, som skulle omformulera senatens förslag i enlighet med landtbådens önsknningar; och därmed slutade dagens förhandlingar.¹ Öfverläggningarna mellan landtbåd och senat fortsatte närmast följande dagar, men den senare hopsmälte alltmer därigenom, att dess klerikalt sinnade ledamöter, framför allt biskoparna, såsom protest mot artikeln om den konfessionella freden höllo sig borta från diskussionerna eller alldeles lämnade hufvudstaden; den 7 mars reste ärkebiskopen hem under föregifvande af svår sjukdom, och endast biskop Goslicki visade sig förhandlingsvillig och medgörlig.² Trots alla svårigheter hade senat och landtbåd den 7 mars enat sig om konfederationens formulering, utsatt valdagen till den 30 juni (dagen efter Petri et Pauli) och kommit öfverens att följande dag ingenting mer ändra, utan endast låta sig föreläsa och

¹ *Diaria*, s. 43 ff.

² *Ib.*, s. 47.

antaga uppgörelsen i dess slutgiltiga redaktion. Men i sista stund började dock Czarnkowski med en skara anhängare att protestera mot valdagens utsättande till den 30 juni; de funne detta på många-handa sätt menligt för jordbrukets intressen och ansåge sig i stället böra föreslå den 25 aug. (dagen efter Bartolomei). Detta förslag vann dock ingen anklang i vidare kretsar; man anade, att det var inspirerad af de österrikiska partigångarnes hemliga beräkningar, och man trodde sig kunna avslöja dessa i en enkel formel: kejsaren har till Petri et Pauli inga penningar att afvara, men till Bartolomei skall han tydligen hafva sin skattkammare fylld! Om Czarnkowskis intrig sålunda afvärdades, gaf situationen dock för öfrigt anledning till tveksamhet och bekymmer; både religionsfredens motståndare och Zamoyskis anhängare hade småningom dragit sig undan, så att både senat och landtbådskammare voro högligen decimerade; af biskoparna var ingen tillstädes, ty äfven Goslicki var för tillfället bortrest; af de världsliga senatorerna ville ingen först framträda för att besegla föreningen, och några gjorde sitt bifall beroende af frånvarande kollegers; särskildt ville vojevoden af Troki ingenting göra utan samråd med den littaviske underkanslern Leo Sapieha, som rest bort och lät sända efter sig sitt sigill. Man öfverlade, om man icke genom budskickning till de i Warszawa »insjuknade» biskoparna borde söka förmå dessa att sluta sig till konfederationen, och man glädde sig tills vidare öfver att biskop Goslicki enligt uppgift kunde väntas tillbaka och säkert kunde påräknas vid beseglingen. Ombud blefvo verkligen affärdade till biskoparnas sjukläger, och man gjorde sitt bästa för att framställa artikeln om den konfessionella freden såsom oskadlig och för tillfället högst nödig; den innebure ju endast bekräftandet af en tidigare stadgad ordning, och den skulle skänka staten det lugn, som denna i kristider så väl behöfde! På dessa föreställningar svarade biskopen af Plock med en bön, att man skulle låta honom stå utom hela saken; han hade på tre veckor icke kunnat lämna sitt härberge och visste icke besked om hvad som skett; han vore för öfrigt så sjuk, att han endast med möda förmådde samtala med de besökande. Utan dylika undflykter och med långt skarpare accenter formulerade biskopen af Przemysl sitt afböjande; han hänvisade till sin plikt som andlig att försvara och främja den katolska tron,

han måste från sin ståndpunkt önska, att alla omfattade den rätta läran, och han skulle aldrig låta förmå sig att besegla en förening, i hvilken man räckte handen åt kättare och hädare! Sedan de utskickade framfört detta besked till senat och landtbåd, som alltjämt voro samlade till gemensam öfverläggning, anmodade landtbådsmarskalken de världsliga senatoreerna att afgifva sina vota i frågan om konfederationens beseglande.¹ Sedan Gorka vägrat att inleda denna omröstning, tog vojevoden af Krakau, Andrzej Tenczynski, till orda, men hans inlägg innebar endast formuleringen af ett olösligt dilemma: att tillråda konfederationens beseglande utan biskoparnas medverkan vore svårt, ty man kunde sedan omöjligt tala om en *allmän* förening; att åter afråda beseglandet vore ännu vanskligare, ty man skulle därigenom lämna fältet fritt för öfvergrepp och våldsdåd; i sista hand måste man kanske söka bygga på de särskilda vojevodska-pens konfederationer. Nästa talare var Stanislaw Gorka, som formade sitt anförande till en ganska skarp vidräkning med biskoparna och deras tillskyndare; biskopen af Przemysl hade i ordalag, som om han talat till sina landtbönder, tydligt låtit förstå, att han aldrig skulle besegla konfederationen; man kunde undra, om denna omedgörlighet dikterades endast af nit om religionen eller om den icke närmast var beräknad på de romerska legaternas gillande och erkänsla, och i sådant fall kunde man endast taga till lösen: bort med de romerska legaterna från Polen! Papisterna aktade statens väl så ringa, att de icke ville medgifva protestanterna den konfessionella fredens välsignelser; de het-sades utan återvändo af jesuiterna, som förehade onda anslag och gärna ville i Polen ställa till samma slags tumult som i Frankrike. Eftersom emellertid åtminstone biskopen af Kamieniec väntades tillbaka och sades redobogen att besegla konfederationen, kunde man med godt skäl följa hans exempel; i nödfall finge man hålla sig till vojevodska-pens konfederationer.² Gorkas angrepp mot biskoparnas tillskyndare fullföljdes af vojevoden af Sandomir, Stanislaw Szafraniec, hvilken sade sig alltid hafva velat stänga Polen för de romerska legaterna; han varnade särskildt för den väntade nye påflige legaten, som vore ovanligt

¹ Ib., s. 47 ff.

² Ib., s. 49 f.

högt betrodd och medförde rika penningmedel för påblåsande af sina praktiker; för öfrigt kunde han icke annat än tillråda konfederationens beseglande. Till samma slutsats kom vojvodan af Troki och efter honom också kastellanen af Wojnicz, Jan Tenczynski, hvilken lät förstå, att de sjuka biskoparnas åkomma var nära släkt med skolkande disciplars; en motsatt ståndpunkt intogs åter af kastellanen af Lenczyc, Pawel Szczawinski, hvilken med hänvisning till konfederationens inledningsformel (»vi andliga och världsliga ständer») häfdade nödvändigheten af biskoparnas deltagande, och till sist framträdde också hofmarskalken Andrzej Zborowski med liknande synpunkter. Han ville emellertid icke rikta sitt tadel endast mot biskoparna, utan likaväl mot alla öfriga, som lämnat riksdagen för att slippa deltaga i konfederationens besegling, och han kritiserade dessas hållning mot de kvarstannande genom att berätta en italiensk anekdot: i en rådsförsamling hade en medlem sofvit öfver en del af förhandlingarna, då han plötsligt tillfrågades om sin mening; han formulerade sitt votum som en polemik mot en högre sittande kollegas inlägg — men fick då veta, att denne måst aflägsna sig i ett angeläget ärende och följaktligen öfver hufvud icke tagit till orda i saken! För öfrigt gaf Zborowski ett värtaligt uttryck åt sitt patriotiska sinnelag; han ville icke tänka på sitt eget och sin familjs intresse, då man talade om fosterlandets bästa; hans ätt finge gärna förskingras och utrotas, om sådant kunde lända till Polens fromma!¹

Sedan senatorerna på detta sätt omröstat angående beseglingsfrågan, hördes också från landtbåden spridda röster för eller mot; bland annat uttalades farhågor, att man utan den allmänna konfederationens skydd skulle nödgas upplefva en period af våldsdåd och blodsutgjutelse. Landtbåden önskade ytterligare på egen hand öfverlägga om saken, men om meningsbrytningarna därvid är intet närmare bekant.

På ett nytt sammanträde af senat och landtbåd den 9 mars skred man äntligen till konfederationens beseglande, sedan biskopen af Kamieniec verkligen återkommit till Warszawa och frimodigt tagit det ansvar, som man ålade honom; i formeln *prof-*

¹ Ib., s. 50 f.

ter bonum pacis, som han fogade till sin underskrift, hade han funnit en motivering, mot hvilken hans kyrkliga samvete ej fick knota. Hans självständiga hållning måste i hvarje fall väcka uppseende och undran äfven bland konfederationens vänner; man sökte efter en förklaring, och då ett rykte just visste berätta, att den sjuke ärkebiskopen aflidit, ville man genast tolka Goslickis framträdande såsom beräknadt på en kandidatur till det lediga primatet. Hans föredöme undanröjde dock mångas betänkligheter, och efter hans namn tecknades sex världsliga senatorers och en rad landtbåds¹; men det kunde å andra sidan icke fördöljas, att de konfedererade utgjorde ett fåtal och att fridsföreningens auktoritet var i motsvarande grad bräcklig. Äfven oafsedt klerus och Zamoyskis anhängare, som på ett tidigare stadium dragit sig ifrån riksdagen, saknas några vägende namn, som man kunde vänta att finna under konfederationen, främst Czarnkowskis och Andrzej Zborowskis. Håller man sig till den gamla kröniketraditionen, som framställer konfederationsriksdagens förlopp såsom en obetingad triumf för Zborowskierna, har man svårt att förklara detta faktum; men i detta som andra fall innehålla de samtida riksdagskorrespondenserna fylligare och tillförlitligare upplysningar. För Czarnkowski var det redan motbudande att underteckna ett aktstycke, som definitivt fastslog den tidigare valdagen (30 juni) i motsats till hans eget så het-sigt försvarade yrkande om en senare (25 aug.); sin förargelse att icke hafva kunnat göra huset Österrike en kärlekstjänst i denna fråga dolde han under bedyranden, att den träffade bestämmelsen endast skulle medföra olycka och att konfederationen intet dugde till såsom fridsvärn. Zborowskierna åter hade en annan anledning att ställa sig halft missnöjda gent emot konfederationsriksdagens definitiva beslut: de ansågo dessa icke innebära en fullständig upprättelse eller det önskade obetingade erkännandet af deras rättskraf. I själfva konfederationsakten berördes öfver hufvud icke familjens anspråk;² man hade föredragit att upptaga dem till behandling i ett separat beslut, som synes hafva blifvit besegladt samtidigt med konfederationen; om de

¹ Ib., s. 53 f.

² Jfr den nedan gifna redogörelsen.

föregående öfverläggningarna i ärendet är föga bekant. Genom detta beslut förpliktade man sig att på den stundande valriksdagen upphäfva den 1585 fällda domen öfver Krzysztof Zborowski och att upptaga en bestämmelse härom i den nye konungens ed; den orättmätigt dömde och hans arfvingar skulle skyddas mot hvarje ytterligare skada och smälek i denna sak, och de litterära minnesmärkena af aktionen, särskildt Heidensteins och Rzeczyckis arbeten, skulle tillintetgöras. Men i syfte att förekomma ytterligare förbittring och kif mellan parterna i målet stadgade man å andra sidan, att Krzysztof Zborowski icke skulle tillåtas att beträda Polens mark före utgången af den blifvande kröningsriksdagen. I fråga om den framlidne Samuel Zborowskis sak förenade man sig om en fordran, att kronkanslern på kröningsriksdagen skulle stå till svars gent emot dennes arfvingar inför den nye konungen och rikets senat, hvilken dock dessförinnan skulle söka medla mellan parterna. Men till tryggande af valfriden stadgade man i detta sammanhang, att de båda parterna (Zborowskierna och Zamoyski) under valriksdagen skulle taga kvarter på ett drygt tilltaget afstånd från hvarandra.¹ De förbehåll, hvilka i valfridens intresse sålunda gjordes, kunde för Zborowskierna taga sig ut som inskränkningar i den upprättelse, som familjen kunde kräfvat af den nya regimen, och det synes hafva varit med hänsyn därtill, som de vid den allmänna konfederationsaktens besegling höllo sig undan.²

Konfederationsakten anslöt sig formelt till förebilden af år 1573;³ den häfdade republikens odelbarhet, som förbjöd hvarje separat valhandling af dess enskilda lemmar, och den riktade sig mot hvarje försök att genom praktiker göra intrång på det fria konungavalet; den innehöll förbud för en hvar att som valman mottaga penningar till egen vinning eller till värfvande af krigsfolk, och detsamma gällde hvarje löfte om gunstbevis från den blifvande konungens sida; den, som läte sådant komma sig till last, skulle förklaras *pro hoste patriæ* och uteslutas från valet.

¹ Konstitutionen, utan datum eller underskrifter, på latin, tryckt hos MAYER såsom bil. 9 (s. 285 ff.) Jfr HEIDENSTEIN, s. 246 (kritik: NEHRING, *O zyciu i pismach Reinholda Heidensteina*, s. 65.)

² *Diarja*, s. 53 f.

³ Formen är ett öppet bref, ställdt till alla vederbörande.

Vidare fastställdes det judiciella förfarandet mot vanliga orostiftare och brottslingar, och till den inre ordningens skydd bekräftades den konfessionella freden; det ställdes i utsikt, att valriksdagen skulle vidtaga nödiga åtgärder för att ytterligare häfda denna mot hvarje anslag. Om icke enighet mellan det andliga och det världsliga ståndet kunde åvägabringas, skulle man på valriksdagen och före konungens kröning söka komma till en förlikning, som den valde skulle hafva att med ed bekräfta. Till valriksdagen hänsköts också behandlingen af olika landsändars, städers eller enskildes besvär,¹ och själfva valet skulle icke företagas, innan alla dylika skäligen besvär blifvit vederbörligen afhjälpta. Till stärkande af rikets värnkraft inåt och utåt föreskrefvos mönstringar i de olika vojvodskapen till den 8 maj, och adelns obligatoriska inställelse vid dessa skulle gifva tillfälle att äfven för öfrigt organisera interregnum i de olika landsändarna. Rikets utestående fordringar och ännu icke redovisade inkomster skulle af vederbörande, efter anmaning af riksskattmästaren, inom sex veckor inbetalas till denne i Warszawa; i sammanhang därmed stadgades också om inventarisering af konung Stefans (och Sigismund Augusts) kvarlåtenskap och om den räfst, som i detta ärende kunde blifva nödvändig på valriksdagen. Efter vissa ytterligare bestämmelser af finansiell natur innehöll konfederationen vidare ett löfte om aflysande af alla enskilda trätor och ett stadgande, att ingen skulle få inställa sig vid valet med följn utrustade med skjutvapen; särskildt skulle utländskt folk icke få indragas i landet. Då äfven den fredligaste stat utan ett ordentligt gränsförsvar icke kunde vara försäkrad mot öfverfall och faran *tempore interregni* vore särskildt stor, hade man betänkt denna fråga och särskildt tagit hänsyn till Röda Rysslands, Wolhyniens och Podoliens utsatta läge; till deras skydd bestämdes en rytteristyrka på 3,000 man, och nödiga medel beviljades till dess besoldande. Dessa trupper skulle emellertid icke ställas under befäl af kronhetmanen Jan Zamoyski, utan öfverlämnas åt en för tillfället utsedd fältöfverste, Mikolaj Herbut, hvilken genom en särskild ed skulle förbinda sig att använda sina makt-

¹ Att därvid bland andra också preussarna särskildt nämndes, kunde betraktas som en seger för dessas anspråk. Jfr LENGNICH, *Geschichte der Preussischen Lande . . . bis ins Jahr 1605* (Danzig 1726), s. 10.

medel allenast till afvärjande af fientliga invasionsförsök och att ställa sig neutral vid en eventuelt inträdande partisplittring inom republiken. Äfven andra smärre truppstyrkor disponerades till skydd för vissa särskildt utsatta orter. Själfva valriksdagens sammanträde utsattes till den 30 juni 1587, dagen efter Petri och Pauli högtid.¹

Nästan omedelbart efter konvokationsriksdagens slut uppördes den allmänna meningen i Polen af en händelse, som tycktes afslöja, att landet låg öppet för utländska praktiker af det slag, som man under riksdagens hetsiga debatter visat sig så angelägen att utestänga; och samtidigt kom den som en hårdhänt påminnelse, att den väljande adelns själfständighet lättare kunde retoriskt firas än i handling häfdas. I Lowicz, ärkebiskopens af Gnesen residens, infann sig plötsligt, utan att lejd eller eskort förut begärts, en turkisk budbärare med ett bref från storvisiren till republikens senat. Denna öfverrumplande beskickning måste i sig själf framkalla stor bestörtning: hur var det ställdt med rikets gränsbevakning, hur skötte dess myndigheter i denna kritiska tid sitt kall, då de otrognes agent kunnat genomresa hela landet utan att blifva igenkänd och öfvervakad; måste man icke befara, att han begagnat tillfället till farliga praktiker i de förhatade ungrarnas och deras skyddsherres tjänst? Af det budskap, han hade att frambära, blef det för öfrigt uppenbart, att sultanen med spänd uppmärksamhet följde händelsernas utveckling i Polen och med kraft ämnade bevaka sina intressen. Storvisiren inskräppte med den turkiska kanslistilens högtrafvande vändningar, att man kunde räkna på fortsatt fred med sultanen, endast om man valde någon mot denne vänligt sinnad till konung, och i första hand nämndes naturligtvis därvid den aflidne härskarens hus. Ärkebiskopen såg sig bekymrad om efter råd, hur den turkiske budbäraren skulle behandlas; borde han omedelbart återsändas med lämpligt svar, eller borde man tills vidare under bevakning hålla honom kvar? I det förra fallet hade man att räkna med risken, att han lämnade sin herre obekväma upplysningar, som han på sin spionresa uppsnappat, om partisplittet och valutsikterna i Polen; i motsatt fall måste man befara klagomå-

¹ Konfederationsakten, här endast i sina huvuddrag refererad, är tryckt i *Volumina legum*, II, s. 226 ff. Jfr HEIDENSTEIN s. 246.

mål af sultanen och måhända obehagliga repressalier.¹ — Ärkebiskopen infortrade i detta ärende utlåtanden från senatorer och landtdagar; tills vidare behöll han den turkiske budbäraren i sitt residens och begagnade tillfället att göra sig närmare underlättad om sultanens planer. Under dessa samtal blef också den svenska tronkandidaturen nämnd, och den turkiske budbäraren — som för öfrigt icke var en osman, utan en för detta ariansk präst från Ungern — lät därvid förstå, att man i Konstantinopel hade sig föga bekant om denna; hade man vetat, att den unge svenske fursten vore drottning Annas blodsförvant, skulle sultanen helt säkert hafva gifvit honom sitt förord. Men, frågade han, hur kunde polackerna trots detta tänka på att välja en furste, som hade en kättares tro? Då man svarade honom, att Sigismund var uppfostrad i den katolska läran, lät han dock icke öfvertyga sig om den svenska kandidaturens praktiska möjlighet; han menade, att äpplet i hvarje fall icke fölle långt från trädet och att den polska klerus icke skulle kunna öfvervinna sin misstro mot kättarkonungens son.² — Dessa uttalanden äro intressanta nog, ty de visa å ena sidan, att den unga svenska monarkin ännu låg halft utom de turkiska statsmännens synkrets, men å andra sidan låta de också ana, att ett vänskapligt förhållande mellan Sveriges härskare och de otrognes lätt kunde blifva en verklighet af stor betydelse i den östeuropeiska politiken.

¹ Ärkebiskopen t. de preussiska ständerna, Lowicz 26 mars 1587. Kop. StA Danzig XXIX, 42. Saken blef föremål för öfverläggningar på landtdagen i Kulm i april 1587. Diarium *ib.* Jfr *Nuntiatyberichte*, s. XXVII.

² Biskop Stan. Pawlowskis kansler t. kejsaren, Warszawa 19 juli 1587. StA Wien.

III. DE OLIKA KANDIDATURERNA OCH VALAGITATIONEN INTILL VALRIKSDAGENS BÖRJAN.

Det har redan antydts, att valagitationen börjat i det fördolda redan under konvokationsriksdagen, men först sedermera kunde den finna ett mer fritt lopp. En sammanfattning af de olika kandidaturenas förhistoria torde inledningsvis vara på sin plats, och det gäller då framför allt att behandla de tre, som hastigt trängde hvarje annan i skuggan — den österrikiska, den ryska och den svenska.

Bland öfriga omtalades i början särskildt ätten Batoris; mången trodde, att den store konungen liksom en gång Jagello skulle stå för eftervärlden som grundare af en ny dynasti. Och i själfva verket, vid årets början, innan ännu reaktionen mot konung Stefans regeringssystem framträdte med all sin våldsamma kraft, kunde man inom huset Batori hysa något hopp, att kronan ånyo skulle tillfalla detsamma, och då närmast kardinal Andreas, ärkebiskop af Ermeland. Man lefde på detta håll i minnena från valkampen 1575, man väntade ånyo den ende verklige rivalen från kejsarens hus, men man ansåg sig denna gång i kanslern Zamoyski äga en mäktig bundsförvant; man räknade framför allt på den meniga polska adelns utpräglade motvilja mot en tysk tronkandidatur. Man ansåg sig kunna räkna på understöd af alla dem, som hade konung Stefan att tacka för förlänningar eller ämbeten, och man trodde sig därigenom äga fasta hållpunkter i alla Polens och Littavens landsändar. För öfrigt litade detta parti icke minst till den turkiske sultanens stöd, till hvilket man i agitationen kunde hänvisa mer eller mindre förstucket, med mer eller mindre framträdande hot: *¡lectere si nequeo Danaos, Acheronta movebo!*¹

Då man från österrikiskt håll i slutet af febr. 1587 sökt öfver-

¹ Bisk. Stanislaus af Olmütz t. kejs., Kremsier 25 febr. 1587. StA Wien. Jfr *Nuntiaturberichte* II, s. 37 (Zamoyski väntas föreslå kardinalen *per piasto et non per forastiere.*)

blicka den förvirrade situationen, hade man tyckt sig urskilja två partier, ännu icke samlade kring bestämda valprogram, ännu närmast beroende af personliga förbindelser: det ena af dessa var Zamoysskis klientel, det andra drottning Annas. Kanslerns maktställning framstod som imponerande, hans penningtillgångar voro rikliga, men hans hållning i valfrågan var, jämförd med drottningens, utmärkt af en viss tveksam försiktighet, och bakom den första lösen, som han utgaf, anade man helt andra önskemål och sträfvan. Denna lösen var ingen annan än den klingande och tomma formel, som vid ett sådant tillfälle förestafvades af den politiska konvenansen, men aldrig förmådde inspirera en ledare eller samla ett parti; det var maningen att välja en konung ur szlachtans egen midt, den själf till hugnad och berömmelse. Men alla visste eller trodde sig veta, att bakom denna formel dolde sig kanslerns brinnande önskan att sätta på tronen kardinal Batori, som omöjligt kunde gälla för en sannskyldig piast; trots sin polska biskopsvärdighet betraktades han alltjämt som främling, och på konvokationsriksdagen höjdes ju ett tusenstämmigt rop mot hans kvarstannande i landet. De österrikiska diplomaterna befarade det värsta, om denna kandidatur skulle vinna understöd af påfven och den katolska klerus; de sade sig, att kanslern vid ett afgörande skulle göra bruk af sina maktmedel, och de lyssnade med oro till ryktena, att han värfvade krigsfolk i Ungern och intrigerade med turkarna; men de funno tröst i tecknen på, att det ungerska namnet i själfva verket blifvit polackerna förhatligt, och de motsågo i fröjdefull förväntan den reaktion mot konung Stefans hårdhändta regim, som konvokationsriksdagen skulle komma att beteckna. — Det andra partiet utgjordes af drottning Annas klientel, som dock icke ännu fullständigt disciplinerats i den svenska kandidaturens tjänst; åtskilliga af de magnater, som närmast höllo sig till drottningen, hyste sympatier för det österrikiska huset, och för henne själf tedde sig en österrikisk kandidatur som minst fränstötande, för det fall att hennes älsklingsplan strandade på konung Johans motstånd.¹

Det österrikiska huset sökte under det tredje interregnum liksom tidigare att för sig vinna dubbelrikets krona, men dess

¹ Prinz t. kejsaren, Warschau 24 febr. 1587. StA Wien.

diplomatiska aktion försvagades från början genom de olika ärkehertigarnas inbördes rivalitet. Både Ernst, Mathias, Maximilian och Ferdinand spekulerade hvar för sig på den lediga tronen och sökte tidigt genom hemliga agenter värfva anhängare; därvid måste Littaven lika väl som Polen bearbetas. Först i andra hand tänkte de furstliga fränderna på att öfverenskomma om en gemensam aktionsplan, som skulle förhindra öppet split och minska de nödvändiga finansiella offren. Den österrikiska kandidaturens motståndare, främst Zamoyski, voro naturligtvis ifriga att underblåsa de särskilda ärkehertigarnas äregiriga planer, medan åter Czarnkowski högt beklagade denna *emulatio et concurrentia fratrum*¹ och i likhet med den påflige nuntien i Prag manade till ett endräktigt uppträdande.²

Af de täflande visade sig kejsarens bröder, Ernst, Mathias och Maximilian minst hågade att söka förlika sig inbördes och offra sina enskilda ambitioner för det österrikiska husets gemensamma bästa. Kejsaren gynnade från början den förstnämnde, som hade den mognare ålderns företräde och redan på sin faders tid varit habsburgarnes tronkandidat, och han sökte genom en stark påtryckning förmå Maximilian att träda tillbaka; förmodligen tog han därvid också intryck af inviter från Zamoyski, att Ernst i hvarje fall var den för honom minst osympatiske bland de täflande ärkehertigarna. Maximilian åter ägde stöd af den påflige nuntien och stod sedan gammalt i intim förbindelse med den polska oppositionen; han hade särskildt varit mån att vinna den landsflyktige Krzysztof Zborowski genom upprepade gunstbevis och kunde räkna på dennes erkänsla. Då han dessutom genom de med drottning Anna förda giftermålsförhandlingarna åtminstone i andra hand var hennes kandidat, kunde han med skäl anse sig äga de bästa utsikterna att förhjälpa den habsburgska dynastipolitiken till seger. I egenskap af den tyska ordens stormästare representerade han visserligen dennas platoniska rättsanspråk på det polska Preussen, men han var beredd att genom en formlig afsägelse bryta udden af hvarje agitation, som kunde

¹ Czarnkowski t. Kochtitzki, Posen 18 maj 1587. StA Wien.

² Om de österrikiska kandidaturerna: *Nuntiaturberichte* I, passim (särskildt Segas depescher af 30 dec. 1586, 27 jan., 10, 17, 24 febr., 3 mars 1587); HIRSCH, II, s. 263 ff.; UEBERSBERGER, s. 508 ff.

vilja utnyttja detta förhållande *emot* hans kandidatur.¹ Därmed gafs för öfrigt tillfälle till en sinnrik kombination, som skaffade honom ett icke alldeles föraktligt diplomatiskt understöd: hans farbror ärkehertig Ferdinand, som egentligen var för gammal för en dynastisk äfventyrspolitik, men dock från början sökt skaffa sig ett parti i Polen, visade sig benägen att träda tillbaka för Maximilian mot löfte att denne skaffade hans son Karl successionen som tysk ordensmästare. — Slutet på förhandlingarna mellan kejsaren och ärkehertigarna blef en kompromiss, som utåt åtminstone nödortfigt häfdade det österrikiska husets gemensamma intresse.²

Ehuru de olika ärkehertigarna hvar för sig sände representanter till valfältet, utfärdade de tillsammans med kejsaren en gemensam instruktion för dem alla,³ men kejsaren utfärdade också en hemlig biinstruktion för sina särskilda ombud.⁴ Enligt den förra skulle det lämnas i de väljandes fria skön, hvilken af ärkehertigarna de ville föredraga; enligt den senare åter skulle under hand ärkehertig Ernst särskildt rekommenderas framför de öfriga. Sändebuden ålades att söka bilägga partistriden i Polen och göra allt för att vinna Zamoyski; de skulle därvid och för öfrigt söka den påflige nuntiens stöd och naturligtvis flitigt pläga råd med det österrikiska husets anhängare, framför allt Czarnkowski. Äfven till drottning Anna medförde de ett kreditiv, men man var tydligen oviss, om hon skulle komma att spela någon större roll under valkrisen eller ens tillåtas kvarstanna i Warszawa. Under agitationen skulle de särskildt söka dämpa farhågorna, att en konung ur huset Habsburg skulle betyda brytning med turkarna: både kejsaren och dubbelriket hade ju fred med dessa, och den maktkoncentration, som valet skulle innebära, måste tvärtom afhålla sultanen från obetänksamma steg. Och i händelse af krig skulle denne hafva emot sig både dubbelriket och huset Habsburgs förenade makt, både det tyska riket och den moskovitiske tsaren — att icke tala om påfven. För öfrigt skulle sändebuden utlofva, att ständernas friheter och privilegier skulle hållas vid makt och

¹ Jfr bisk. Andreas af Breslau t. kejsaren, Neisse 21 maj 1587. StA Wien.

² Jfr *Nuntiaturberichte*, I, s. 404.

³ Tryckt hos v. MAYER som bil. 4, s. 246 ff.

⁴ Tryckt *ib.* som bil. 5, s. 263 ff.

ingen därutöfver gynnas framför den andre i världsliga eller andliga ting;¹ den gamla tvistefrågan mellan Polen—Littaven och det tyska riket skulle omsider kunna biläggas, och kejsaren skulle söka hos konungen af Spanien utverka allt tillmötesgående i fråga om de från drottning Bona ärfda anspråken på Bari och Rossano samt för öfrigt. På samma sätt skulle genom det kejsarliga husets förmedling dubbelriket och Ryssland kunna närmas till hvarandra och det gamla splitet förbytas i vänskap och förbund. Om de närmare villkoren för valet skulle sändebuden förhandla med de polska ständerna; de skulle eventuellt kunna antaga dem på eget ansvar; endast om de befundes alltför vidtgående och farliga, skulle de först hänskjuta dem till sina principaler.

Den österrikiska kandidaturen var tillförsäkrad den påfliga kurians stöd, äfven om dennas ståndpunkt från början formulerats därhän, att man kunde godkänna *hvarje* i anda och sanning *katolsk* tronkräfvare. Endast en konung af det habsburgska huset kunde i själfva verket blifva ett lydigt och skickligt verktyg för kurians traditionella korstågspolitik mot turkarna. Den påflige nuntien, Hannibal af Capua, delade af hjärtat denna uppfattning, medan åter Possevino, som vid årets början befann sig i Polen, synes hafva gynnat den svenska kandidaturen; den senare blef i själfva verket snart återkallad för att icke rubba den påfliga diplomatins cirklar.²

Tsar Feodor eller rättare sagdt hans allsmäktige *major domus* Boris Godunov hade vid underrättelsen om konung Stefans död sändt ett ombud till Littaven för att inför dettas magnater väcka frågan om tsarens val; därvid antyddes, att också enbart Littaven med fördel borde kunna lefva under samma härskare som Ryssland. Från littavisk sida gaf man det fullt korrekta svaret, att valet skulle företagas af dubbelrikets ständer på en riksdag i Warszawa, där man väntade att tsaren på vanligt sätt skulle låta representera sig. Under hand lät man samtidigt förstå, att den lediga kronan icke kunde vinnas endast genom en högdragen offi-

¹ Man torde häri böra se ett försiktigt hållet löfte om upprätthållande af 1573 års religionsfred.

² Se PIERLING, II, s. 314 ff. *Nuntiaturberichte* I, ss. XLVII f., 400 n. 3; II, s. 28 (där saken redan är utredd) och BIAUDET, *Sixte-Quint et la candidature de Sigismond*.

ciell ansökan, utan att tsaren i likhet med andra måste komma också med utfästelser och gåfvor.¹ Då kort därefter polsk-litauiska sändebud inställde sig i Moskva för att utverka stilleståndets förlängning under den kungalösa tiden, väcktes ånyo välfrågan på tal från rysk sida: man talade icke blott om tsarens höga dygder och barmhärtiga sinnelag,² om hans kristliga trosnit och rika tillgångar, utan man vände sig också polemiskt mot planerna att välja en Batori eller den svenske prinsen till konung. Man såg däri endast en feg sträfvan att efter konung Stefans exempel söka de okristnes gunst, och man dolde icke, att man räknade svenskarna som fiender lika väl som turkarna.³

Det var uppenbarligen särskildt farhågan för Sigismunds val, som förmådde Boris Godunov att till valriksdagen affärda en anseelig ambassad med hans broder Stepan Vasiljevitch i spetsen, och denna bemyndigades till utfästelser, som delvis stredo mot moskovitiska traditioner.⁴ De vittnade samtidigt om Boris' vidtsväfvande planer på en krigisk expansionspolitik, som dock var föga efter den polska adelns sinne: såsom de nyförenade rikernas härskare skulle tsaren i förbund med kejsaren, Spanien och Persien angripa turkarna och deras krimiske vasall; segerbytet skulle blifva Moldau, Valachiet, Serbien och det turkiska Ungern! Han skulle å andra sidan också bortdrifva svenskar och danskar från Lifland och förena deras besittningar med dubbelriket; endast Narva skulle efter eröfringen åter blifva ryskt. Köpenskapen och sammanlefnaden skulle för alla folk under tsarens spira blifva fri; från Polen och Littaven skulle man kunna drifva handel ända till Persien, Sibirien och Kina. Dubbelrikets friheter och privilegier skulle tsaren icke rubba utan senatens vetskap och samtycke, och dess skattkammare skulle icke anlitas för andra behof än dess egna. Tsaren vore tvärtom villig att af egna medel

¹ Rzevskijs beskickning: KARAMZIN X, kap. 2 («Severs» uppl., Petersburg 1892, s. 50 f.); BANTYSJ-KAMENSKIJ III, s. 108; SOLOVIEV, *Istorija Rossii*, II (2:a uppl.), s. 562 f.

² I det sammanhanget erinras, hur tsaren genast vid början af sin regering frigifvit polska krigsfångar. Denna sak omnämnes sedermera ofta under valagitationen.

³ KARAMZIN, X, s. 51 f. SOLOVIEV II, s. 564 f. Båda använda samma officiella källa, men den förres framställning är typiskt retorisk.

⁴ För det följande KARAMZIN, s. 53 f., SOLOVIEV, II, s. 566 f.

betala redan förfallen sold till en del af de trupper, som konung Stefan uppsatt, och han skulle för öfrigt ihågkomma fattiga men förtjänta adelsmän med förläningar på rysk område. — Frågan om tsarens religion, som i en sådan situation alltid var den värsta stöttestenen, berördes icke alls — men det var tydligt, att tsaren aldrig ämnade öfvergifva sin grekiska bekännelse. I fråga om hans residens mottogo sändebuden instruktioner, som göra det uppenbart, att man tänkte sig endast mer tillfälliga besök på polskt-littaviskt område; dubbelrikets senatorer smickrades med löftet, att de alltjämt skulle få styra efter lagar och privilegier, i själfva verket naturligtvis med utvidgad myndighet. Äfven löpande utrikespolitiska ärenden skulle de få handlägga efter skriftlig relation till tsaren, men *viktigare* beskickningar förbehöll sig denne att motaga i Moskva, visserligen under medverkan af ett par senatorer.

Det förefaller, som om man på sina håll i Littaven tänkt sig möjligheten att i stället för tsaren välja dennes broder Dmitrij och sålunda skapa en förmyndarregering; sändebuden ålades att afböja hvarje sådant förslag med en hänvisning till hans späda ålder.¹ För öfrigt skulle de, om tsarens val strandade på den konfessionella tvistefrågan, i andra hand gifva ärkehertig Maximilian sin rekommendation; mellan Ryssland och det kejsrerliga huset rådde nämligen en traditionell vänskap, och för den ryska politiken gällde det framför allt att hindra Sigismunds val.

För den svenska kandidaturen var från början mindre konung Johan än drottning Anna verksam. Hon hade tidigt inledt de förbindelser med det svenska konungahuset, som skulle blifva af en afgörande betydelse för valkrisens utgång, men på grund af det kyliga förhållande, som ännu rådde mellan henne och konung Johan, vände hon sig i första hand endast till Sigismund; men om också kreditiven ställdes till denne, blef naturligtvis konungen i och med detsamma invigd i förhandlingarna. Kort efter konung Stefans död hade hon i största hemlighet sändt en förtrogen, lifländaren Lambert Urader, till Sverige med uppdrag att söka stämma Sigismund gynn- samt för hennes planer, i den mån dessa berörde hans egen kandi-

¹ Henrik Matsson (Huggut) meddelade konung Johan från Kexholm (26 maj 1587, *Bref t. Johan III*), »att en part af Pálniske och Littouske skole hafwe haft theris bud till Storfursten och begäret hans broder till theris konung, hwilkit them strax är blifwit förvägret.»

datur. Urader ankom i slutet af jan. 1587 till Vadstena¹ och mottogs i audiens af Sigismund, innan ännu ständernas redan utskrifna sammankomst begynt; konung Johan skall i hemlighet hafva lyssnat till samtalet, men han saknade naturligtvis skäl att själf gifva budbäraren företräde. Det svar, som Sigismund gaf (naturligtvis icke i definitiv formulering vid den första audiensen), var närmast färgadt af konung Johans misstro mot drottningens inviter och skäligen afböjande: de med det holstein-gottorpska huset förda giftermålsförhandlingarna hade redan fortskridit så långt, att man icke kunde låta dem gå tillbaka, och Sigismunds förbindelse med en kättersk prinsessa stode i vägen för hans polska tronkandidatur.² Med detta besked lämnade Urader Sverige (i början af febr. 1587), men kort därpå anlände från Polen en ny budbärare, Pawel Uchanski, som synes hafva i mer officiella former notifierat konung Stefans bortgång och förnyat drottningens inviter; om förhandlingarna med denne är för öfrigt intet närmare bekant.³ Slutligen affärdade drottningen (i midten af jan. 1587), oroad af att intet höra från det svenska hofvet, ännu ett sändebud till detta, Valentin Waglikowski, som förmodligen medförde kreditiv både till Sigismund och konung Johan; han hade i uppdrag att söka pådrifva ett snart gynnsamt besked i det ärende, som framför allt låg drottningen om hjärtat.⁴ En särskild anledning förelåg dessutom till denna beskickning: ryktena om spänningen mellan ko-

¹ BIAUDET, *Origines*, (s. 33) menar att Urader tagit vägen genom Lifland och Finland. Det är dock långt troligare, att han såsom sina efterföljare reste öfver Mecklenburg och Danmark.

² BIAUDET, *Origines*, ss. 16, 33.

³ *Ib.*, ss. 16, 35. Jfr MESSENIUS, *Scandia illustrata*, VII, s. 81.

⁴ Kreditivet, dat. 21 jan. (n. st.) 1587, återfinnes som regest i *Invent.* »Scribit Regina se quidem aliquoties Domino Sigismundo prius scripsisse de negotiis maximae importantiae, a quo cum nihil huc usque responsum sit, mittit ad R. M:tem Valentinum Waglikowski Prutenum super eo negotio, cui ut fides habeatur et ut quam citissime cum optato responso expediatur». — BIAUDET (s. 36), har intet ur vatikanska källor att meddela om denna beskickning. — Det synes mig sannolikt, att Uchanski och Waglikowski *samtidigt* anländt till Sverige. På dem torde nämligen Chyträus syfta i ett bref (odat.) till Johan Witzendorp (DAVIDIS CHYTRÆI... *Epistolæ*, Hanoviae 1614, s. 591): »Regina Poloniae duos nobiles cum literis ad sororis filium Sigismundum, Sveciae principem, mittit, qui hoc biduo apud nos [9: i Rostock] occasionem par Daniam terrestri itinere in Sveciam perveniendi expectant.» Brevet är i hvarje fall skrivet *efter* den 27 jan. (g. st.) 1587.

nungen och hertig Karl hade i fantastisk öfverdrift spridt sig öfver kontinenten, och det troddes i Polen, att Sigismund rent af råkat i fångenskap hos sin farbroder och att denne sökte tubba honom att öfvergifva sin moders tro; så mycket större skäl hade drottningen att söka införskaffa säkra underrättelser.¹

Om Waglikowskis förhandlingar i Sverige är intet närmare bekant, men man känner det besked, som han fick med sig tillbaka; det har formen af ett bref från konung Johan till hans »kära syster», drottning Anna, dateradt Vadstena 1 mars 1587. Konungen säger sig upptaga drottningens erbjudande att verka för Sigismunds val såsom ett alldeles särskildt uttryck för den välvilja, som hon städse lagt i dagen mot sina fränder i Sverige. Vid frågans afgörande har konungen haft att kämpa med kärleken till sin ende son, som dessutom redan är försörjd med ett förnämligt och mäktigt rike, erkänd och afhållen af rikets ständer, men å andra sidan har han också besinnat Sigismunds härstamning på mödernet och erinrat sig, hur den jagelloniska ätten i sekler styrt Polen med sådan mildhet och vishet, att detta kände sig genom tacksamhetens band förenadt ännu med dess siste ättling. Om därför vid det stundande valet den allmänna rösten, följande drottningens anvisning, skulle kora Sigismund till härskare, vill konungen öfvervinna sina betänkligheter och lyssna till den ingifvelse, som råder en hvar att se de sina till godo. Förutsättningen måste visserligen vara, att också Sverige efter konung Johans död lägges under Sigismunds spira och att valet kommer till på betingelser, som i allt förlika sig med hvartdera rikets rättigheter och intressen; men detta bör utan alltför stor svårighet kunna ske, om en god vilja ömsesidigt får råda. I sådant afseende utber sig konungen drottningens fortsatta benägna tjänster och utlofvar för sin del närmare besked med sändebud, som å hans sons vägnar efter några

¹ Säkerligen har man att häri söka ett skäl till, att drottningen denna gång ackrediterade sitt sändebud hos konung Johan. Om dessa rykten: *Nuntiaturlberichte*, I, ss. 381, 383, 387. BIAUDET, *Origines*, s. 18, biskop Andreas af Breslau t. kejs., Neisse 27 jan. 1587 (or. StA Wien), St. Czarnkowski t. dens., Zvena 31 jan. (or. *ib.*). Något senare underrättelser (»Aus Danzig von 30 Jenner 87») bil. de kejs. sändebudens rapport af Breslau 11 febr., *ib.*; jfr *Nuntiaturlberichte*, I, s. 405) dementerade ryktet om Sigismunds fångenskap och gáfvo tvisten de rätta dimensionerna. — Drottningen var naturligtvis angelägen att sprida dessa för henne lugnande underrättelser. *Diaria*, s. 2 (4 febr.)

dagar skola affärdas. Hvad angår det utspridda ryktet om inre tvedräkt i Sverige, kan konungen gifva lugnande försäkringar; väl har någon tvist yppat sig mellan honom och hertig Karl, men man har enat sig om en laglig uppgörelse.¹

Om de öfverläggningar mellan konungen, hans son, hertig Karl och rikets råd, som kunna hafva föregått det fattade beslutet, äger man endast vissa antydningar, som man kanske icke får gifva alltför vid syftning. Men själfva det första afgörandet har troligen kommit till stånd genom en personlig uppgörelse mellan konungen och hans son, och enligt Erik Sparres vittnesbörd, som i denna del icke kan afvisas, har Sigismund vid detta tillfälle ifrigt talat för det gjorda anbudet och förstått häfva sin faders betänkligheter. Sedan saken principiellt afgjorts, har det kommit till långvariga förhandlingar dem emellan angående villkoren för valet och unionen, och det måste anses sannolikt, att Sigismund därvid i allmänhet afrådt, konungen däremot i många fall påyrkat formuleringar, som skarpt häfdade Sveriges intressen gent emot Polen. I dessa förhandlingar hafva både drottningen och prinsessan Anna ingripit medlande, men ett alltmer afgörande inflytande har i själfva verket tillfallit riksens råd, främst Erik Sparre, hvilens statsrättsliga insikter och formuleringskonst visade sig outhärliga.² — Den, som till hvarje pris vill häfda, att kandidaturens antagande genomdrifvits uteslutande genom rådsaristokratin intriger,³ måste inför Erik Sparres vittnesbörd drifvas till en hypotes, att Sigismund bakom sin faders rygg lyssnat till rådsherrarnas falska ingifvelser och sedan blindt gått deras ärende. Med mindre risk torde man kunna göra gällande, att de efter frågans principiella afgörande sökt formulera unionens grundlag i enlighet med sina aristokratiska ideal och intressen.

¹ Brevet tryckt hos v. MAYER ss. bil. I (s. 239 ff.) och hos BIAUDET, *Origines*, (efter v. Mayer) ss. bil. 6 (s. 65 f. Jfr *ib.* s. 37f.).

² Bevisstället finnes i Er. Sparres minnesbok II, där det heter: »Att ded [kandidaturens antagande] skulle hafue wared emot deres M:tes egen willie, ded war för Gud och oss allom owetterliged, undentagendes ded, som skedde der i Calmerne på någre fåå dager näst för än de skulle skillias åt. . . Hvarföre werdes H. K. M. sielf komme i hugh, huru fliteligen han let utlethe H. K. M. sinne i Påland i denne saak i Wastena med dränningen och fröken och jemvel någre af råded och secretererne, huilke för den orsaak skull till H. K. M. sände wore, och kunde doch icke anned förnimme än att ded war H. K. M. behageliged.»

³ BIAUDET, *Origines*, s. 39.

Konung Johan glömde icke sitt löfte till drottningen att med det snaraste å sin sons vägnar affärda sändebud till Polen för att ytterligare förhandla med henne om den blifvande unionens villkor. Tidigt nog (i mars 1587) utsåg han grefve Erik (Brahe) och Erik Sparre att öfvertaga detta värf; den förre var genom sin höga titel och börd skickad att vara ambassadens främste man, och den senares diplomatiska skicklighet ansågs han behöfva såsom ett nödvändigt stöd, då det gällde att vederlägga polackernas invändningar mot Sveriges rättsanspråk; dessa var konung Johan icke sinnad att utan vidare släppa. Erik Sparre, som i slutet af mars hade lämnat hofvet i Vadstena, sökte från början undkomma det farliga uppdraget, och han vände sig både till Sten Banér och Niklas Rask i denna sak, men konungen höll hetsigt fast vid det träffade personvalet; motsägelse retade honom därhän, att han vid ett tillfälle gaf sekreteraren Per Rasmusson en handgriplig tillrättavising.¹ Från den 6 apr. var ambassadens hela personal utsedd, men dess affärdande måste åter och åter uppskjutas, ty projekten till unionsgrundlag togo först från samma tid fast form.²

Hur meningarna under dessa förhandlingar i Vadstena bröto sig mot hvarandra, därom söker man fåfängt efter upplysning, men i ett par bevarade utkast, det ena dateradt den 7 april, och sedan i uppgörelsen mellan Johan och Sigismund af den 10 maj kan man följa tillkomsten af de artiklar, som fingo slutgiltig helgd genom Kalmarestadgar af den 5 sept. 1587.³ Uppgörelsen hade formen af *villkor*, som å konungens vägnar förelades hans son, stundom af därtill särskildt utsedda ombud, men samtidigt fick den (om också ej formelt) karakteren af *instruktion* för de sändebud, som skulle afgå till Polen. I båda afseendena var konung Johan från början angelägen att inskräpa uppgörelsens absolut förpliktande kraft; hvarje omtolkning af dess uttryckliga bestämmelser, hvarje dispens för Sigismunds del (och särskildt från påfvens sida) skulle vara uteslutna. Men om uppgörelsen i hufvudsak kom att innehålla af Sigismund åtagna förpliktelser, saknades icke alldeles

¹ Nikl. Rask t. Er. Sparre, Vadstena 30 mars 1587. Er. Sparres minnesbok II.

² I *Utspisningregister, Slottsark.*, är under 6 apr. antecknad en post »Till 50 personer, som skall till Pålandh med seningebodh, utij 6 wichur.»

³ Samtliga tryckta i *Svenska Riksdagsakter* II: 2 (Stockholm 1899), s. 776 ff.

motsvarande försäkringar från konung Johans sida, och uppgörelsen blef därför undertecknad och besegrad af dem båda. Efter som den vidare innebar ett afgörande, på hvilket rikets välfärd kunde sägas hänga, förutsattes det i enlighet med konung Gustafs testamente, att hertig Karls och de förnämsta ständernas samtycke i sinom tid skulle på ett allmänt möte krävas och gifvas. För öfrigt återfinnas redan i utkastet af den 7 april och i uppgörelsen af den 10 maj de flesta väsentliga bestämmelser, som till sist kodifierades i Kalmarestadgar.

Den för sändebuden särskildt utfärdade instruktionen¹ präglades af den uppfattningen, att Sigismund icke finge köpa Polens krona med några för Sverige menliga eftergifter; det kunde ej blifva tal om »stora gåfvor, skänker och förläningsafgifter» af något slag. De polska ständerna borde erinra sig det jagelloniska husets välgärningar och däri söka motivet för sitt val; Sigismund vore oberoende af deras gunst försörjd med ett mäktigt konungarrike. Drottningen borde med sin kännedom om förhållandena kunna gifva ett afgörande råd, om systersonen under dessa förutsättningar hade utsikt att vinna kronan eller om konung Johan i stället borde begagna tillfället att indrifva sina fordringar på dubbelriket. I det förra fallet vore konungen benägen att på Sigismund öfverlåta dessa fordringar, och sändebuden skulle då göra sitt bästa att vinna inflytelserika valmän² genom löften om förord hos den blifvande konungen, som snarast möjligt skulle anlända till Polen. Dubbelriket skulle sedan också städse kunna räkna på Sveriges hjälp mot sina fiender, och man skulle särskildt kunna motse landutvidgning på Rysslands bekostnad. Om åter polackerna komme med odrägliga villkor, skulle sändebuden i samförstånd med drottningen energiskt yrka på skuldens gäldande. Gjordes äfven därutinnan svårigheter, skulle sändebuden högtidligt protestera och frånsäga konung Johan allt ansvar för sakens följder. De skulle därvid erinra om alla oförrätter, som

¹ J. WERWING, *Konung Sigismunds och konung Carl den IX:des Historier*, II (Stockholm 1747), Bilagor litt. A.

² En och annan hade redan tidigare vändt sig till konung Johan som förespråkare för Sigismunds kandidatur, så den icke okände starosten af Wenden Prokop Pieniążek (jfr *Listy Annibala z Kapui*, s. 91). Se dennes instruktion för Clement Arto och konung Johans svarsbref af Vadstena 23 mars 1587. Kop. *Polonica Förhandl.* 1562—1600.

Sverige rönt från polsk sida, icke minst på konung Stefans tid. Slutligen borde de före sin afresa påminna ständerna om drottning Annas välgärningar och berättigade anspråk på tacksamhet. — Som man finner, är konung Johans ton så högdragen som möjligt, och han sörjer för att den svenska kandidaturens *commoda* icke kunna få namn af några »Montlucs löften». Om Estlands afstående är det icke tal, och sändebuden få icke fullmakt till det slags öfvertalningskonster, som den enskilde valmannen kunde väntas föredraga framför allmänna löften om rekommendation.

Under tiden hade drottning Anna, som först den 17 apr. mottog sin svågers bref, lefvat i oro för det beslut, som man vid det svenska hofvet kunde komma att fatta, och hon hade den 13 apr. ånyo sändt Urader till Sverige med begäran, att konungen skulle drifva saken med allvar och utrusta en ståtlig ambassad till valriksdagen.¹ Inför de just afresande österrikiska sändebuden hade hon gifvit uttryck åt sitt missmod öfver svågerns hållning och samtidigt berört den politiska kombination, som hon subsidiärt ville gynna.² Hon förklarade visserligen alltjämt öppet, att hon i första hand ville verka för sin systersons kandidatur, och hon menade, att kejsaren skulle finna detta helt naturligt. Hon kunde emellertid icke dölja för sig själf, att utsikterna för denna plans förverkligande icke syntes stora; hon hade affärdat trenne bud till Sverige i denna angelägenhet, men ännu icke erhållit ett ord till svar, och hon måste därför befara, att icke allt stode väl till i detta land. Hon måste också erinra sig konung Johans uppträdande vid ett tidigare tillfälle, då hon efter sin systems död föreslagit sin kunglige svåger, att han skulle öfverlåta den moderlösa prinsessan Anna i hennes vård; hon hade lofvat att taga denna i dotters ställe och insätta henne till sin arfvinge, allt utan att göra intrång på faderns rätt att bestämma öfver hennes blifvande förmälning. På detta erbjudande hade emellertid konung Johan gifvit ett så hånfullt svar, att hon blygdes vid att anföra det; i denna nya angelägenhet måste hon kanske göra sig beredd på något liknande. Om hennes plan skulle stranda på ett dylikt afböjande eller på något annat hinder, måste hon inrätta sig därefter, och hon ville för sådant fall försäkra kejsaren, att hon i stället på allt sätt ville

¹ *Invent.* under 13 apr. 1587. Jfr BIAUDET, *Origines*, s. 40.

² Jfr s. 33 f.

gynna ärkeherzig Maximilians kandidatur och skulle söka påverka sina anhängare i samma riktning.¹

Konung Johans bref af den 1 mars fyllde drottningen med glädje, och hon använde det genast i sin agitation: hon sände det i afskrift till olika magnater och partigångare, både vänner och fiender, och hon lät också den påflige nuntien få del af dess innehåll. I någon mån hade hon misräknat sig rörande det intryck, som det måste göra på adelsfolket; på många håll kände man sig i själfva verket stött af den högdragna kyla, som präglade dess vändningar.² Det gällde för drottningen att bibringa konung Johan något af det *flagrans studium*, som hon själf visade i fråga om den svenska kandidaturen, och efter ett rådslag med sina förtrogna inom senaten beslöt hon i början af maj att sända ett förnämligt ombud till det svenska hofvet, icke blott som dittills underordnade agenter; hennes val föll på kastellanen af Podlasien Marcin Lesniowski, som i det följande skulle spela en så stor roll i de svensk-polska förbindelserna.³ Om dennes uppdrag är i enskildheter intet närmare bekant; enligt en uppgift från trovärdigt håll skulle han bland annat föreslå, att Sigismund i tid skulle sändas till någon fast plats i Estland, där samtidigt trupper skulle hållas redo.⁴ Förmodligen hade han också att i sammanhang därmed

¹ Kochtitzki t. kejsaren, Prag 20 mars 1587. StA Wien. Jfr VON MAYER, s. 31 och BIAUDET, *Origines*, s. 39 f. Jfr också *Nuntiaturberichte* II, s. 26: Puteo menar, att drottningen från början varit *bene inclinata verso Massimiliano*, men sedan beslutit gynna Sigismund.

² BIAUDET, *Origines*, s. 41 f. — Czarnkowski t. kejsaren, s. 1. 29 apr. 1587. StA Wien.

³ BIAUDET, s. 72, jfr s. 43. — Johannes Rosnowsky t. kejsaren, Wien 18 juni 1587. StA Wien. »... Hac volubili et frigida resolutione Regina inducta et compulsa pro ultima voluntatis expiscatione oratorem suum Castellanum Podlasensem me præsentem 10 maji ablegavit, ne inposterum quod vel consilio vel auxilio deesse velit illi culpa detur, et ut se quam citissime vel per litteras explicet vel per oratorem declaret, omnino urget et petit.»

⁴ BIAUDET, s. 72, jfr s. 43. — Drottning Annas kreditiv för Lesniowski under 9 maj 1587 i *Invent.* »Scribit Regina Poloniae regnum idem offerri Sigismundo nepoti suo se sæpius significasse et flagranti studio hoc agere, verum cum nihil hactenus responsum sit, mittit Regina super hac re D. Martinum Lesniowski, ut quod hactenus literis apud R. M. nequierat, id nunc consequi possit per legati prudentiam. Rogat igitur, ut eadem fides ipsi in negotiarum expositione habeatur ac illimet ipsi, si adesset.»

utbedja sig ett bestämdt löfte, att konung Johan ville köpa kronan åt sin son med Estlands afträdande.

Emellertid fasthöll drottningen alltjämt vid sin subsidiära plan att stifta ett giftermål mellan prinsessan Anna och ärkeherzog Maximilian, och kort efter Lesniowolskis affärdande erfor hon, att denne stod i begrepp att genom ett särskildt ombud förhandla om denna sak med konung Johan. Hon skyndade då att genom ett särskildt bref till denne stödja denna framställning,¹ men om sakens vidare utveckling är intet närmare bekant.

De svenska sändebuden anlände den 31 maj (n. st.) till Danzig² och den 22 juni till Warszawa, där de naturligtvis från första stund hade betydelsefulla öfverläggningar med drottningen. De försummade för öfrigt icke att utan dröjsmål uppvakta den påflige nuntien, till hvilken de öfverlämnade ett af Sigismund utfärdadt kreditiv; utan att nämna konung Johan utbådo de sig nuntiens benägna understöd, och Erik Sparre visade därvid *grandissimo rispetto et osservanza*.³ Naturligtvis trädde de på samma sätt i förbindelse med de sändebud från andra potentater, som småningom anlände, så bland annat med den preussiske läns Hertigens ombud.⁴ Vissa af dessa, åtminstone kejsarens representanter, voro för öfrigt utrustade med kreditiv, som möjliggjorde officiella förbindelser med de svenska sändebuden.⁵

Till konung Johans valförberedelser hörde också en hänvändelse till den turkiske sultanen, som visserligen dessförutan gynnade samma politiska kombination. I ett bref till denne⁶ erinrade honom konungen i första hand, hur vid tiden för det sista tronskiftet i Turkiet, då efter konung Henriks flykt samtidigt ett nytt val stod för dörren i Polen, storvisiren hade gjort en skriftlig hän-

¹ BIAUDET, s. 75 f., jfr s. 43 f. — Regest i *Invent.* under 15 maj 1587. — Rosnowskis cit. bref af 8 juni.

² *Listy Annibala z Kapui*, s. 45 f.

³ *Ib.*, s. 49 f. BIAUDET, bil. 18 (s. 79 f.) Jfr *Nuntiaturlberichte*, s. 37.

⁴ Albrecht zu Kitlitz m. fl. t. markgrafve Georg Friedrich, Königsberg 29 juli 1587. *StA Berl.* Rep. 7, 165.

⁵ Kejsar Rudolfs kreditiv för Stan. Pawlowski, Prag 21 juni 1587. Kop. EA *Kremsier*.

⁶ Odaterad, rätt bristfällig afskrift i Er. Sparres minnesbok II. Man får det antagliga datum genom *Inventariets* notis under 18 juli: »Turkeske bref och handlingar. Item Turkens titel.»

vändelse till konung Johan just rörande den polska valfrågan; han hade därvid meddelat, att både sultan Selim i sin sista tid och sedermera han själf hade uppmanat polackerna att sätta antingen någon infödd herre eller också konung Johan på tronen; man hade nämligen kunnat hoppas, att det vänskapliga förhållande, som städse rådt mellan sultanen och konung Sigismund August, skulle som ett arf troget förvaltas af dennes svåger. Valets utgång hade emellertid gjort detta uppslag om intet, och konung Johan hade burit detta med jämnmod, då han i alla fall vore ärftlig härskare öfver ett rike, som i ålder och makt kunde mäta sig med Polen, och då vid detta tillfälle hans son ännu varit minderårig. Han hade anledning att nu åter med tacksamt sinne erinra sig sultanens ådagalagda välvilja och gifna förord; han hade nämligen förnummit, att flertalet af den ånyo till val församlade polska adeln åtrådde hans son till konung, och ehuru han redan hade denne försörjd med sitt arfrike, som ytterligare förmerats genom ett stort stycke eröfradt ryskt land, ämnade han icke ställa sig afvisande gent emot en sådan önskan, utan fastmer å sin sons vägnar tacksamt antaga valet, om det blott icke gjordes beroende af obilliga och olidliga villkor. Polackerna å sin sida kunde näppeligen finna en lämpligare och värdigare kandidat, ty den unge fursten, Sigismund Augusts systerson, vore den ende kvarlevande manlige ättlingen af Jagellonernas hus, hvars utomordentliga välgärningar mot Polen villigt erkändes af dettas folk och hvars trohet i vänskap vore känd och vittnad af både turkarna och andra Polens grannar. Hans anhängare kunde också anföra, att man i sammanhang med ett sådant val lätt kunde lösa en mellan Sverige och Polen sväfvande tvistefråga; konung Johan och hans son hade nämligen hos den polska kronan utestående fordringar, hvilkas rättmätighet ej kunnat bestridas, men hvilkas gäldande trots gifna löften i tjugofem års tid åter och åter uppskjutits. Då det under sådana förhållanden vore utsikt till en allmän samling kring den svenske furstens kandidatur, ville konung Johan bedja sultanen att efter sin faders föredöme skänka denna sitt bifall och genom sitt förord verka för dess framgång. Konungen och hans son skulle vara redobogna att i allt visa sin utomordentliga erkänsla, och särskildt skulle Sigismund obrottsligt hålla de nedärfda fördragen mellan Polen och Turkiet.

IV. VALRIKSDAGEN.

I slutet af juni 1587 började Polens magnater och gemena szlachta att strömma samman till valfältet vid Warszawa, där de hopade politiska motsatserna skulle utjämnas eller föranleda en definitiv och ödesdiger splittring.¹

Sedan ärkebiskopen den 28 juni hållit sitt intåg i hufvudstaden, åtföljd af omkring 500 tjänare, under utvecklande af vederbörlig pomp och ståt, under festligt spel af hans egen på rådhuset placerade musikkår, gjorde han följande dag drottningen sin uppvaktnings. Om deras möte berättas en anekdot: ärkebiskopen fäste sin uppmärksamhet vid en på väggen hängande tafla, Kristus på korset, och frågade, om den verkliga vore målad af den unge svenske fursten, såsom han hört sägas. Drottningen svarade jakande: det vore hennes systersons verk; men hon tog sig anledning att tillägga, att man i Polen borde vänta honom icke såsom målare, utan som konung, och hon bad ärkebiskopen att i minnet af det jagelloniska husets välgärningar stödja dess sak vid det stundande valet.²

Den 30 juni infann sig så Polens storkansler och hetman med ett stort krigiskt följande till häst och fot, omkring 3,000 man, och dessutom med artilleri; ryttarna buro svart sorgflor öfver sitt harnesk; bland deras höfvitsmän märktes Ernst Weiher och Fahrensbach. Detta krigiska intåg innebar ett öppet trots mot konvokationsriksdagens beslut, men det var också en imponerande uppvisning af hans maktresurser; hvad betydde det så, att hans öppna motståndare och halfva vänner togo anstöt af hans uppträdande? Hans första möte med drottningen tycktes visa, att denna var bland dem, som kände sig utmanade eller irriterade, och det synes vara ett fullgiltigt bevis på, att de ännu icke harmoniserat sina önsknings

¹ Om valfältets topografi: SIENIAWSKI, s. 27 f. Om de olika magnaternas läger: HEIDENSTEIN, s. 250. Jfr också W. SOBIESKIS populära skiss *Żalobny hetman i Szkice historyczne* (Warszawa-Krakow 1904, s. 1 ff.)

² Ræders diarium, 28, 29 juni.

i valfrågan eller kommit öfverens om ett gemensamt uppträdande — närmandet var troligen inledt, men hade ännu ej satt frukt. Drottningen skall nämligen i upprörd ton hafva beklagat sig öfver kanslerns krigiska intåg, som nästan kunde låta henne tro, att hon vore belägrad på sitt slott; han hade icke visat försyn vare sig för hennes person eller för valfältets helgd. Hon brast i tårar; kanslern sökte lugna henne; han hänvisade som ursäkt till den skymf, som konvokationsriksdagen beredt honom; han blef själf rörd och lofvade att icke för sin del komma någon oro åstad; och mötet slutade med, att drottningen lade honom det jagelloniska intresset på hjärtat.¹

Då man jämförde kanslerns och hans motståndares militäriska resurser, fann man att äfven Zborowskipartiet mönstrade omkring 3,000 man under vojevodens af Posen befäl; men dessa utgjorde icke såsom kanslerns utvalda och väl disciplinerade trupper med goda hästar och starkt artilleri, utan bestodo af mer sammanrafsadt folk. Äfven andra magnater (såsom furst Konstantin Ostrogski)² höllo sig med krigiska följen, och krigsbullret ökades vid tillfälle af den talrikt sammanströmmande masuriska szlachtan, den omgifvande provinsens befolkning, känd lika mycket för sin fattigdom som för sitt bråkiga lynne; i sina ståndsbroders ögon voro dessa adelsmän endast *rustici*, ett slags bättre bönder, hvilkas beväpning med spjut och påkar väckte åtlöje.³ Redan de provinsiella rivaliteterna kunde gifva rik anledning till slagsmål och skärmytslingar; därtill kommo de religiösa antipatierna och det småningom allt skarpare betonade splitet mellan de olika valkandidaternas anhängare; och då skjutöfningar på öppen gata hörde till muntra adelsmäns vanliga nöjen, är det så mycket mindre underligt, att den af konvokationsriksdagen utlysta valfriden ständigt blef kränkt. Redan den 1 juli utkämpades ett stort slagsmål mellan en hop masurer och en deras belackare, som ropade åt dem att återvända till plojen; samma dag kom det till ett typiskt uppträde på valfältet: en adelsman får syn på en annan, som bär sin hatt något på sned; han ropar genast: »jag skall hjälpa honom att bära den rätt!», lägger an med sitt gevär

¹ *Diaria*, s. 58. Jfr HEIDENSTEIN, s. 250.

² Denne anlände 7 juli med flere tusen man samt »21 Wagen Geschütz, 8 Camel, darauf Türken und Heerpauken». Ræders diarium.

³ Jfr J. BARTOSZEWICZ, *Mazowsze-Mazury*, i hans *Studja historyczne i literackie*, III (Krakow 1881), s. 192 ff.

och träffar den andre icke i hatten utan i hufvudet. De preussiska städernas borgardiplomater kunde sålunda hafva rik anledning att anställa betraktelser öfver skillnaden mellan tysk disciplin och polsk; att de själfva kunde råka illa ut för den senare, måste vid riksdagens slut staden Danzigs syndicus erfara, då han vid ett tillfälle öfverrumplades af en hetsig maximilianist, som satte en bössa för hans bröst under ropet »du svenske hund!» — men han kom undan äfventyret med skrällen.¹

Dylika uppträden bidro endast att alstra den traditionella valstämningen, men allvarliga bekymmer måste fylla dem, som icke helt voro förblindade af stundens lidelser, då de icke blott sågo de båda polska partierna stå väpnade mot hvarandra, utan också från början hörde littaver och preussare hota, att de icke ville deltaga i det utskrifna gemensamma valet, om man icke först ville afhjälpa deras besvär; bland littaverna hördes också ett mummel, att polackerna valt de båda föregående konungarna, nu kunde det vara littavernas tur. Främst bland sina besvär hade de för öfrigt satt krafvet, att man med Littaven skulle återförena de omstridda landsdelar, som polackerna tillskansat sig vid den stora uppgörelsen år 1569, Kiev, Wolhynien, Podolien och Podlasien; därefter fordrade de också, att Lifland skulle inkorporeras i den littaviska rikshalfvan, och om det förra krafvet mer framställdes på trots, lågo bakom det senare verkligt praktisk-politiska önskemål.² — Preussarna å sin sida sköto i förgrunden sitt gamla yrkande, att med deras öfriga privilegier också indigenatet erkändes såsom en orubblig lag, och de fordrade dessutom, att den nye konungen skulle genom en särskild ed förbinda sig att lämna Preussens författning oantastad. — Som formell motivering för sitt beslut att tills vidare hålla sig borta från valfältet kunde både de littaviska och de preussiska ständerna hänvisa till, att valfriheten hotades af de båda polska partiernas krigiska rustningar. Splittringen bland deras polska bröder tycktes för öfrigt båda godt för deras önskemål, så mycket hellre som de å sin sida tidigt nog räckte hvarandra handen till inbördes hjälp och sålunda stärkte sin ställning.³ Under valriksdagens första

¹ Dessa episoder äro alla upptecknade i Ræders diarium (1 juli, 21 aug.)

² Den 9 juli förklarade littaverna, att de ville låta frågan om de 1569 afsöndrade provinserna falla, men dess bestämdare fordrade tillmötesgående i fråga om Lifland. *Diaria*, s. 64. Jfr HEIDENSTEIN, s. 252.

³ Ræders diarium under 30 juni, 9, 14, 20 juli.

period behärskades den offentliga diskussionen till god del af dessa littavernas och preussarnas pockande fordringar, af de statsrättsliga deduktioner, som försöktes för att stödja eller vederlägga dem, af de kompromissförslag, som utarbetades af de olika partiernas underhandlande deputerade; vid sidan däraf fortgick också i polackernas läger den högröstade tvisten mellan kanslern och hans vedersakare, men agitationen i själfva valfrågan, röstvärfningen för de olika kandidaterna bedrefs mindre i det offentliga än genom enskild öfvertalning och påtryckning. Den gamle Czarnkowski hade, draperad i den republikanska dygdens mantel, manat till eniga rådslag och till ett vist brukande af den nyvunna friheten: »*liberati sumus a jugo servitutis, gloria et laus sit Deo, non abutamur itaque gratia Dei!*» Men då han framställde sig själf såsom ett offer för den förra regimens tyranni, såsom ett misshandladt värn för friheten, utarmad ända därhän att han kände sig som »en flådd ål», måste ett sådant tal ytterligare upphetsa, och förbittrade rop blandade sig i parti-vännernas hyllning, som formades till en önskan: »om vi ändå hade många af din dygd ibland oss!»¹

Förgäfvos hade senaten sökt medla mellan de båda tvistande polska partierna, säkerligen också hänvisande till nödvändigheten af solidaritet gent emot littavers och preussares hotande kraf; den polska adeln var ohjälpligt splittrad, och den inbördes motsatsen, formelt uttryckt i erkännandet eller förkastandet af konvokationsriksdagens beslut, ledde den 7 juli till det definitiva konstituerandet af två polska valmenigheter, den ena under kanslerns ledning, den andra bestående af Zborowskiernas anhängare. Af dessa båda »kretsar» (*kola*) fick den senare helt naturligt namnet *konvokationskretsen* den förra åter *antikonvokationskretsen* eller *den svarta*;² dessutom bildade som antydt littaver och preussare hvar för sig skilda menigheter. Förhandlingarna mellan de olika grupperna fördes genom deputationer; endast i senaten höllo deras talmän åtminstone tidvis gemensamma öfverläggningar. För kanslerns parti, som icke erkände konvokationsbesluten, måste det framstå som önskligt och nödigt att ingå en ny förening till landsfridens och valfrihetens skydd; de förgrifliga artiklarna i den förra måste naturligtvis utsöndras, men

¹ *Diaria*, s. 61 f. (4 juli).

² Häri låg en anspelning på den sorgdräkt, som man i kanslerns omgifning ännu bar efter konungen. *BIELSKI*, s. 14.

frågan var, om man för öfrigt åtminstone i sak kunde anknyta till densamma. Redan den 1 juli hade man öfverlagt i detta ärende och i allmänhet funnit lämpligast att hålla sig till en tidigare förebild, 1573 års konstitution;¹ sedan den stora schismen inträffat, upptog man saken till fortsatt dryftande. I denna som i öfriga frågor kom det till långvariga kompromissförhandlingar, i hvilka särskildt ärkebiskopen lifligt deltog, men båda partierna fasthöllo i det längsta vid sina oförenliga ståndpunkter. Sedan littaverna tagit rollen af opartiska medlare, skulle trätorna omsider leda till ett slags uppgörelse (den 12 aug). — men i en situation, som måste ställa den i ironisk belysning.²

Med frågan om landsfridens garanterande sammanhänge nära den konfessionella antagonismen, och inom båda kretsarna sökte naturligtvis framför allt biskoparna att afstyra ett förnyadt fridlysande af kättarna; under sina kompositionsförsök ägnade naturligtvis särskildt ärkebiskopen nödig omtanke åt denna sak.³ Att frågan var brännande, visade bland annat en sammanstötning mellan katoliker och protestanter i Krakow, hvarom underrättelse kom vid riksdagens början;⁴ men det måste å andra sidan framhållas, att de rent politiska meningsbrytningarna afgjort trädde i förgrunden. Protestanterna kände sig visserligen som vanligt hotade af papisternas intriger, och man hör talas om rådplägningar dem emellan, vid hvilka kastellanen af Rawa Mikolaj Firlej torde hafva fört ordet och särskildt också preussare och lifländare varit representerade.⁵ Man kunde hafva väntat, att dessa skulle anslutit sig till konvokationskretsen, där ju det protestantiska inflytandet var starkast, och att de grekisk-ortodoxe under familjen Ostrogskis ledning skulle känt sig dragna åt samma håll.⁶ Så blef icke förhållandet, och detta är i sig själf ett vittnesbörd om att riksdagen icke hölls i den konfessionella kampens tecken.

De principiella motsättningarna spelade inom den splittrade

¹ *Diaria*, s. 60.

² Jfr nedan s. 91.

³ Ræders diarium under 17 juli.

⁴ *Listy Annibala z Kapui*, s. 60 f.

⁵ Ræders diarium under 10 juli.

⁶ Jfr om de senare ZJUKOVITJ, *Sejmovaja borba . . . (do 1609 g.)*, Petersburg 1901, s. 1 ff.

poliska riksdagsmenigheten en mindre roll än de personliga; partierna hade sin lösen gifven *mot* eller *för* Zamoyski såsom »våldsregimens» kvarlevande representant, *för* eller *mot* Zborowskierna såsom dess främsta offer, för eller mot ett systemskifte, som skulle göra de yttersta till de främsta och de främsta till de yttersta. Zamoyski hade från början bestämt sig för en afvaktande och defensiv politik, och han höll verkligen sitt löfte till drottningen att icke provocera ett vapenskifte med motståndarne.¹ Han hade uppgifvit tanken att söka leda valet på den affidne konungens hus, och om han också var besluten att förhindra den österrikiska dynastins triumf, för det fall att krigshotet från turkarna och den allmänna misstron mot tyskarna icke skulle verka tillräckligt starkt, afhöll han sig dock från att utgifva en lösen till förmån för någon af de öfriga kandidaterna. Då han den 8 juli för första gången lämnade sitt läger och uppträdde i antikonvokationskretsen, förklarade han genast sin villighet att underkasta sig senatens afgörande i tvisten med motpartiet.² Två veckor senare inställde han sig ånyo i båda kretsarna och lät föreläsa en försvarsskrift, i hvilken han sökte vederlägga sina belackares öppna eller förstuckna anklagelser och förklarade sin ställning till konung Stefans förhatade regim. Han betygade till en början, att han aldrig skulle inställt sig till riksdagen, utan stannat vid rikets gränser för att värna dem mot opålitliga grannar, om han icke måst befara nya anlopp mot sin myndighet som riksämbetsman och annan förföljelse; konvokationsbesluten hade varit lika otjänliga för landsfriden som kränkande för rättskänslan. Man beskyllde honom för att med beräkning hafva intagit en hotande position på valfältet, men i själfva verket hade man icke lämnat någon annan plats öfrig. Man anklagade honom för att hafva fört med sig stycken från kronans slott, men man kunde lätt öfvertyga sig, att de hade helt annat ursprung. Man droge sig icke för att påstå, att han

¹ Den 4 juli omtalas krigiska demonstrationer från Gorkas sida; om kanslern åter heter det (visserligen i en partiväns mun): »Han e contrario håller sig stilla, finner sig tåligt i alla utmanande ord och säger, att han ej vill gifva motpartiet anledning till våldsamheter.» *Diaria*, s. 62. Ræders diarium (8 juli), Jfr HEIDENSTEIN, s. 250. — Zamoyskis passiva hållning, hans tvekan att öppet kämpa för ordningen mot magnatanarkin kritiserar från principiell synpunkt af BOBRZYŃSKI, *Dzieje Polski*, s. 324 ff.

² *Diaria*, s. 63. Jfr HEIDENSTEIN, s. 151.

besoldade sitt följe af medel tagna ur statens kassa, men man aktade sig att åberopa dennas räkenskaper; i själfva verket bestode samma följe dels af vänner dels af folk, som han lagt med egna medel. Han kunde tillägga, att han långt ifrån att se sig till godo på statens bekostnad tvärtom vid tillfälle själf besoldat trupper till dess tjänst; han hade själf aldrig ordat därom eller utkräft godtgörelse. Man talade om vissa förgripliga bref, som han skulle skrivit till starosten af Krakow och till adeln i Sandomir; hvarför företedde man dem icke till bevisning? Man tillskrefve honom hemliga underhandlingar med turkarna och talade särskildt om en fasttagen brefdragare; hvarför hölle man undan denne och hans post? Man hade vidare utspridt, att han med praktiker sökte skaffa en medlem af ätten Batori kronan, men han hade i själfva verket ingen sådan tanke; han visste fullväl, hvad han vore skyldig fäderneslandet och hvad han vore skyldig sin släkt. — Han började sedan tala om sitt förhållande till konung Stefan och beklagade de orättvisa omdömena öfver denne; man talade om det *armatum iudicium*, som Zborowskierna undergått, men man förtege dessas stämplingar och ogärningar. Konungen hade måst tänka på sin säkerhet men hade icke låtit våld gå före rätt; *libera vox* hade medgifvits en hvar, och Krzysztof Zborowskis sakförare hade ingalunda utsatts för någon förföljelse. Domen öfver den nämnde hade tillkommit med ridderskapets vetskap, och endast några enskilda hade protesterat utan att kunna samla ett enda helt vojevodskap kring en sådan protest. För egen del betygade Zamoyski, att den krakowska adelns intercession med åtföljande borgensanbud för sent kommit till hans vetskap; i annat fall skulle han hafva afstått från exekutionen.¹

Om kanslerns hållning sålunda omöjligt kan kallas utmanande, var han å andra sidan naturligtvis icke sinnad att lämna sina motståndare fritt spel och ännu mindre tillåta något slags väpnad terrorism. Men dessa visade sig från början ganska stridslystna, och deras själfmedvetenhet hade ytterligare stärkts, sedan kastellanen af Gnesen Jan Zborowski (den 13 juli) inställt sig med ett betydligt militärt följe.² Den 15 juli företogo de en krigisk demonstration på valfältet, och då Zamoyski och furst Konstantin Ostrogski be-

¹ *Diaria*, sid. 160 ff. (22 juli).

² Ræders diarium (13 juli).

svarade utmaningen genom att också låta sina skaror rycka ut ur lägren, tycktes det icke vara långt till en blodig uppgörelse: de båda härarna stodo i slagordning emot hvarandra ända till mörkrets inbrott, men man lyssnade trots allt till senatorernas fredsmaningar. Den nyss anlände spanske ambassadören, som bevittnade den spännande episoden, skall hafva yttrat, att han aldrig trott något sådant vara möjligt: två härar, som i full rustning sett hvarandra i hvitögat, hade ändock icke drabbat samman. Kanslern betygade, att han endast tänkte på försvar mot sina förklarade fiender, och skall med ett visst patos hafva tillagt, att han vore beredd att gifva sitt enda barn till gisslan för sina fredliga afsikter. Ostrogski åter lät förstå, att han ställde sig neutral i de båda partiernas träta, men vore beredd att ingripa mot den, som uppträdde såsom fridsstörare och finge orätt af senaten.¹

Dylika uppträden bådade icke godt för de under senatens medling fortsatta kompromissförhandlingarna, som särskildt kommit att röra sig om Zamoyskis hetmanskap och om stormarskalken Opalinskis jurisdiktion; i Zborowskiernas krets ville man helst afsätta den förre och undandraga sig den senares myndighet. Man kom därvid in på den redan vid konvokationsriksdagen diskuterade frågan om hetmansämbetets rättsliga karakter; från intransigent håll gjordes gällande, att Zamoyskis åtkomst till detta varit tämligen tvifvelaktig och att han i hvarje fall icke kunde förena det med kanslersvärdigheten. Man vände emot honom ett hans eget yttrande, att han inställt sig vid riksdagen i syfte att förhindra, *ne quid respublica detrimenti capiat*; det finge icke blifva en vana, att hetmaner med diktatorslater och väpnad makt trängde en konung på den väljande szlachtan! Med sådana argument nedtystades de, som i den nya fridsföreningen ville insmyga ett förbehåll till kanslerns fromma, och då senaten i sina medlingsförsök talade för en dylik formel och därjämte häfdade stormarskalkens judiciella befogenheter, afvisade man den under förklaring, att man alltjämt måste fasthålla vid konvokationsbesluten.²

I Zborowskiernas krets stadgades alltmer öfvertygelsen, att senaten med ärkebiskopen i spetsen låtit helt vinna sig för kanslerns syften och därmed förrådt frihetens sak. Man beskyllde den öppet

¹ Ib. (15 juli).

² *Diaria*, ss. 159 f., 163 (21 och 23 juli).

för att med flit draga ut på tiden med den listiga baktanken, att den oppositionella adeln skulle i allt större antal resa sin väg, och man började lyssna till de röster, som kräfdes, att frihetens vänner skulle taga sin sak i egen hand och skaffa sig rätt genom ett utomordentligt och summariskt förfarande — proklamerandet af *rokosz*.¹ Det var en lösen, som måste komma en frihetsvåns hjärta att klappa hastigare, af en glädje som dock blandades med farhågor för själfsvåldets utsväfningar, och det var tydligt, att man också måste tänka på kanslerns väpnade makt. Den 24 och 25 juli förkunnade man i budskap till ärkebiskopen liksom till littaver och preussare sin föresats att samlas till *rokosz*; de senare sökte man särskildt locka till deltagande med löftet, att deras besvär på det sättet snabbast och säkrast skulle afhjälpas, och i demagogisk beräkning manade man öfver hufvud de stora herrarna att lösgifva alla adliga, som de hölle i sin tjänst.² Den 27 juli mottog man en senatsdeputation, som enträget afrådde det revolutionära steget: det kunde icke försvaras med hänvisning vare sig till rätt eller sed, och själfva ordet *rokosz* vore opolskt; det skulle endast leda till sådana *tumultuarii actus*, som visat sig draga fördärf öfver andra folk. Saken gjordes icke bättre däraf, att man sökte locka till sig andras tjänare och vänner för att stärka sin egen maktställning, och det vore i sig själf mindre försvarligt, att man skridit till sådana beslut utan att bekymra sig om senatens myndighet och den större menighetens åsikt; senatorerna hade i hvarje fall ansett sig böra höja varningens röst i anslutning till rådsedens ord om deras skyldighet att *quicquid nocivum Reipublicæ avertere*, och de vore för öfrigt redo att utan tidsutdräkt pröfva olika parters besvär, liksom de dittills gjort allt för att skapa enighet mellan partierna.³ Med liknande förmaningar

¹ Jfr om detta begrepp A. REMBOWSKI, *Konfederacya i rokosz* (2:a uppl., Warszawa 1896) passim, och min uppsats *Polskt författningslif under Sigismund III*, passim. HEIDENSTEINS definition (s. 252) är för öfrigt träffande: »Ea res et vox ex Ungaria petita. . . . Non modo enim magistratum senatorumque ac privatorum verum familiarium etiam clientium et patronorum ut discrimine ita reverentia omni sublata, cum pari jure armati universi conveniunt; impetu magis ac seditione quam consilio res geritur. . . . » Jfr *rokosz*anernas budskap till preussarna (Ræders diarium 27 juli): »..Welcher Herr auch Diener hette, so Edelleute weren, dieselbe wolt er los lassen, das sie zu ihren Brüdern treten und ihrer Freiheit brauchen möchten.»

² *Diaria*, s. 164 f. Ræders diarium. Jfr SIENIAWSKI, s. 35.

³ *Ib.*, s. 165.

vände sig senaten också till preussare och (såsom man säkert kan antaga) littaver,¹ och i själfva verket vann konvokationspartiets revolutionära lösen icke anklang på någotdera hållet: littaverna förklarade den 27 juli genom en särskild deputation, att de alltjämt måste hålla sig afsides, tills deras besvär blifvit vederbörligen pröfvade och afhjälpta,² och preussarna, som fasthöllo vid samma principiella ståndpunkt, manade orosmännen att fatta *saniora consilia* och icke i missaktning för senaten afsöndra sig med ett farligt revolutionsprogram.³

Hur uppjagade partilidelserna voro, visade sig samma dag änyo: icke nog med att en andlig ur den kujaviske biskopens svit blef nedskjuten och förhandlingsplatsen därigenom vanhelgad, Zamoyiski företog en ny militärisk demonstration på valfältet, och Zborowskierna besvarade den; äfven furst Konstantin Ostrogski mönstrade sitt följe. Liksom den 15 juli syntes ett vapenskitte vara öfverhängande, men liksom då förblefvo härarna hela dagen stående i overksamhet midt emot hvarandra, medan senatorerna manade till fred och förlikning.⁴ Kanslern skall senare hafva kallat det hela

¹ För preussarnas del: Ræders diarium under 27 juli.

² *Diaria*, s. 166.

³ Ræders diarium (27 juli).

⁴ *Diaria*, s. 166. — Ræders diarium (under 27 juli): »...Als man mit solchen Gedanken umgangen, ist ein Geschrei kommen, dass der Canzler mit seinem Volke aufbreche und in voller Schlachtordnung zum Chollo zuge; desgleichen zögen ihm die Zborowianer mit gewapneter Hand und voller Schlachtordnung entgegen; ist also ein Aufstehen unter den Preuschen Stendern erfolgt. Den ganzen Tag sind beide widerwertige Heere in voller Schlachtordnung gestanden. Die Herren Rethen der Crone fleissige Unterhandlung geflohen mit Vormanunge, das der ganzen Crone Wolfart darauf stunde, so ein intestinum bellum unter ihnen erregt; haben also beide Part aufgehalten so lang, bis der Abend heran kommen, und als es zimlich schon behandelt gewesen, hat doch kein Part erst wollen abziehen. Beide Haufen haben auf ein Buchsenschuss auf einander gehalten. Gott hat seine Genad geben, das es on Blutvorgissen den Tag abgangen, allein dem Coiauschen Bischofe ist sein Canzler, ein Canonicus, im Chollo erschossen, ehe doch die beiden Kriegesheer angezogen. Zwischen beiden Parteien ist ein Anstand gemacht bis auf die Mitwoche. Die Zborowianer sind sterker gewesen als der Herr Canzler, aber es haben auf allen Seiten des Marschalks, Woiwoden von Kyof und anderer Herren Haufen gewartet. So bald Zborofiani vom Berge gezogen in das Grundichen, da der Canzler lag, so hetten alle Haufen ihr gross Geschütz lassen abgehen; hat also der Canzler im guten Vorteil gelegen, aber Wind und Sonne ins Gesichte gehabt. In diesem Tumult ist das Rakuss gar vorgessen, das doch den Tag angehen het sollen.»

en komedi och yttrat, att om han under liknande förhållanden icke låtit det komma till strid med ryssar eller tatarer, han skulle hafva dömt sig själf att med gissel jagas tillbaka till lägret, men i detta fall hade han icke velat utgjuta landsmäns blod, utan lyssnat till senatorernas förmaningar.¹

Då sålunda planen att proklamera rokosz på olika håll väckte anstöt och Zamoyski ånyo demonstrerat sin krigsberedskap, blef den af konvokationspartiet uppgifven, och i ett nytt budskap till ärkebiskop och senat anhöll man (28 juli), att den åtminstone icke måtte utläggas till ondo, då den endast afsett en sammanslutning i nya former med senaten *ad vulnera Reipublicæ curanda*. Man mottog ett svar, hållet i samma försonliga ton: senaten vore just sysselsatt med rådplägning om vissa frågor, som framför andra kräde ett snart afgörande, däribland säkerställandet af de höga riksämbetenas myndighet; åtminstone en af marskalkerna borde alltid vara närvarande vid hofvet lika väl som residerande senatorer till fastställdt antal, men å andra sidan borde kanslersämbetenas anspråk hållas inom tillbörliga gränser. Andra reformförslag måste uppskjutas och kunde lämpligen af särskilda deputerade förberedas till afgörande på kröningsriksdagen; senaten ansåge nämligen, att konungavalet borde företagas redan inom den närmaste veckan. — I den mån detta förslag riktade sin udd mot Zamoyskis maktställning, måste det naturligtvis vara konvokationsmännen till behag, men för öfrigt ignorerade det uppenbarligen dessas kraf, att alla besvär skulle afhjälpas före konungavalet. Och kronmarskalken begagnade tillfället att skarpt tadla deras hela uppträdande.²

Det synes uppenbart, att konvokationsmännens visserligen återtagna revolutionära lösen minskat sympatierna för dem hos de senatorer, som stått närmast neutrala i partistriden,³ och det visade sig, att icke ens deras vänner bland senatorerna hörsammade en inbjudning att inställa sig i deras krets; svaren inneburo rent

¹ Onämnd t. onämnd ärkehärtig (förmodl. Strein t. ärkeh. Mathias) Warszawa 1 aug. 1587 *StA Wien*. — Den 27 juli antändes, möjligen på Karnkowskis anstiftan, den dittills använda gemensamma församlingslokalen (*szopa*), och en ny byggdes närmare Zborowskiernas läger. Striden om platsen för valet skulle därigenom undanrödjas. Ræders diarium (27 juli); HEIDENSTEIN, s. 252; SIENIAWSKI, s. 34.

² *Diaria*, s. 167 f.

³ Jfr SIENIAWSKI, s. 35.

afslag eller halfva löften. Man mottog i stället (den 29 juli) ett å senatens vägnar affärdadt budskap af innehåll, att denna på de främmande sändebudens enträgna begäran ansett sig böra tillsätta ett utskott af 7 personer, som skulle höra dessas andraganden; en sådan åtgärd vore visserligen *contra consuetudinem*, men påkallad af situationen, och det stode för öfrigt en hvar fritt att inställa sig som åhörare. Konvokationsmännens svar blef, att senatens beslut innebure ett rubbande af den lämpliga ordningen för ärendenas behandling och att det dessutom illa förlikte sig med folkrättens bud: de främmande potentaterna kunde med rätta begära, att deras ombud blefve mottagna *in amplissima hominum corona*, och icke *in aliquo loco peculiari*. Men man såge däri endast en ny usurpation af några pliktförgättna senatorer, hvilka omöjligt kunde betecknas som *integritas senatus*, och man gjorde sig beredd att varna de främmande sändebuden för att följa en så tvifvelaktig inbjudan.¹ Följande dag (den 30 juli) bragte senatorerna ånyo samma fråga på tal genom en ny beskickning: de sade sig någorlunda veta, hvad folkrätten föreskref i fråga om främmande sändebuds mottagande, men i detta fall hade dessa själfva yttrat betänkligheter och hellre velat tala inför ett utskott än uppträda *inter armatas acies*. För öfrigt hade senatorerna modifierat sin ståndpunkt därhän, att de nu föreslogo konvokationskretsen att också för sin del utse medlemmar af detta utskott, och de anförde som en ytterligare fördel med en sådan anordning, att på detta sätt icke hela ridderskapet behöfde sätta till tid, som bättre kunde användas på andra ärenden, såsom besvärens uppsättande och diskuterande. För öfrigt gjorde de gällande, att valet icke kunde företagas på en plats, som vanhelgats genom blodsutgjutelse, så mycket hellre som den på intet sätt vore lagligen fastställd eller allmänt godtagen; man borde därför öfverlåta åt marskalkerna² att välja en annan lämplig lokalitet för valet. Slutligen beklagade de sig öfver de utlåtelse, som konvokationsmännen senast haft om sina »äldre bröder» i senaten, och uttryckte en önskan, att de i stället ville göra rättvisa åt deras redliga och fosterländska afsikter och städse förhandla *in caritate fraterna*. Alla dessa föreställningar kunde dock icke rubba konvokationskret-

¹ *Diaria*, s. 169 f., jfr s. 65.

² Det är bekant, att marskalksämberet innebar befogenheten att fastställa alla ordningsföreskrifter i detta och andra fall.

sens ståndpunkt, som ånyo motiverades med lämplig retorik; för att emellertid visa något tillmötesgående lät man förstå, att man icke skulle visa sig alldeles förhärdad, om de konvokationsvänliga senatorerna och littaverna förenade sig i yrkandet på en annan plats för öfverläggningarna.¹

I de båda omtvistade frågorna hade senatens majoritet hela tiden handlat i samförstånd med konvokationsmotståndarna, som ansågo sig själfva nog starka och sina antagonister nog diskrediterade, för att de skulle våga ett afgörande steg mot valet. Det är möjligt, att Zamoyski och drottning Anna hade sina särskilda beräkningar med åtgärden att hänvisa de främmande sändebuden till ett utskott af ständerna; vid de allmänna öfverläggningarna härom synes man i hvarje fall icke hafva anfört några skäl för *sekretess* utan endast framhållit hänsynen till det allmänna lugnet och sändebudens säkerhet, liksom också fördelen af att samtidigt kunna debattera besvären.² Det synes emellertid säkert, att de främmande sändebuden själfva gjort svårigheter i fråga om förslaget, och förmodligen låg däri en af anledningarna till att det fattade beslutet gick om intet.³ — Man afvaktade i första hand svaret från konvokationskretsen, men den 31 juli beslöt man att sätta en frist för meningsutbytet: efter förloppet af ytterligare två dagar, som kunde ägnas åt besvärens pröfvande, skulle man den (3 aug.) skrida till afgörande i den brännande frågan och antingen omedelbart kalla de främmande sändebuden till audiens eller ock formligen besluta riksdagens avslutande och valets uppskjutande till en annan tidpunkt. Detta beslut delgafs omedelbart konvokationsvännerna, och ett nytt tillfälle att utveckla politisk retorik var därmed gifvet: man talade med beskärmsel om lidelsernas och tvedräktens onda följder och tolkade dem som ett straff af Gud, som i sin onåd icke kallat någon till situationens herre, någon *homo senex, vir consilii, vir bellator*. Den samtidigt framförda inbjudan att deltaga i det nämnda afgörandet

¹ *Diaria*, s. 171 ff.

² *Ib.*, s. 65.

³ »Sonst ist von Vorhörung der Gesanten geredet, dan vor etzlichen Tagen den Gesanten angemuet, ihre Werbung vor gewissen Deputaten abzulegen; sie haben aber eintrechtig sich erkleret, das sie dessen von ihren Herren kein Bephel, sondern solten ihre Werbung vor dem ganzen Reichsrath fürbringen; wolte man sie aber nichts offentlich hören, so wolten sie davon zihen». Ræders diarium under 31 juli.

liksom i pröfningen af besvären kunde icke väcka någon entusiasm bland konvokationsvännerna; de svarade med ett uppreparande af sin ståndpunkt — och med en motsvarande inbjudan till sina antagonister att i stället besöka dem.¹

Under den utsatta väntetiden sysselsatte sig konvokationsmotståndarna särskildt med de från kvartatrupporna² inkomna gravamina, bland annat rörande soldens utbetalande, och de beslöto att uppfylla deras önskemål, visserligen under uttryckligt betonande af hetmanens lagliga befälsrätt och *vigore præsentis conventus, non autem convocacionis*.³ Samtidigt fortsatte man också förhandlingarna både med konvokationsvännerna och med littaverna, hvilka senare alltjämt sköto frågan om Lifland i förgrunden och länge vidhållit sitt kraf, att polackerna skulle vara uteslutna från rikslandets förvaltning. Man hade ändtligen preliminärt enat sig om att halfva riklandet i hvarje fall skulle vara utlämnadt åt littaverna och att den blifvande konungen skulle äga att afgöra, om den andra halfvan skulle förbehållas polackerna eller lifländarna. Men då det gällde att gifva denna öfverenskommelse skriftlig form, ref man upp striden om dess detaljer, och därmed minskades konvokationsmotståndarnas förhoppning, att deras littaviska bröder omsider skulle söka deras gemenskap och för sin del medverka till ett enigt konungaval.⁴ — Då sedan på utsatt dag (den 3 aug.) det afgörande beslutet skulle fattas, hemställde ridderskapet till senaten, att man omedelbart skulle skrida till den påflige legatens inkallande, men de mer betänksamma »äldre bröderna» genomdrefvo en dags uppskof och ville för öfrigt göra gällande, att själfva valhandlingen i hvarje fall icke borde företagas, innan alla besvär pröfvats och afhjälpts. Följande dag förnyades den gjorda propositionen,⁵ men med lika litet resultat som förut: både littaver och konvokationsvännerna hade nämligen inställt sig i stort antal och ingreppo med

¹ Ib. ss. 67, 173 f.

² Se om dessa min uppsats »Polskt författningslif under Sigismund III», (Hist. Tidskr. 1912), s. 176

³ *Diaria*, s. 70. Att sätta beslutet i verkställighet var tydligen icke så lätt. Frågan återkommer under den närmaste tiden.

⁴ Ræders diarium under 30 juli. — *Diaria*, s. 70.

⁵ Den påflige legaten hade då redan förberedts på sitt inkallande. v. MAYER, s. 53.

sina protester förvirrande i diskussionen; många ville förhindra de senares tillträde, och detta åter upptogs från deras sida som en *publica iniuria*. Från båda hållen visade man dock en viss god vilja att söka en tillfredsställande formel för valförrättningens fridlysande, hvarvid Zamoyskis anhängare voro villiga att upptaga en mängd bestämmelser ur konvokationsakten, men naturligtvis utan att erkänna dennas rättskraft; ett däråt syftande förslag öfverlämnades åt littaverna och vann dessas bifall. I den andra kretsen åter höjde man vid första tillfälle ånyo konfederationsakten såsom fälttecken och kräfde i hvarje fall, att kanslern med sin väpnade hop skulle draga sig så långt som möjligt tillbaka från öfverläggningsplatsen. Om sålunda senatorerna (med undantag af Gorka), konvokationsmotståndarna och littaverna i stort sedt voro ense om att valfridens utlysande måste framstå som den närmaste och angelägnaste omsorgen, gjorde deras antagonister icke blott svårigheter i fråga om den formel, som borde användas; de gjorde dessutom anspråk på att före allt annat få sina besvär pröfvade. De öfversände den 5 aug. den långa listan på sina gravamina,¹ men då fråga blef om dessas uppläsande, möttes de från alla håll af protester, och på ett bullersamt sammanträde af senatorerna kämpade Gorka ensam för konvokationsvännernas ståndpunkt.²

Twisten om dessa frågor fortsattes följande dag (den 6 aug.), då ett nytt sammanträde af senat och ridderskap från båda partierna hölls och då man till sist också skred till omröstning i konfederationsfrågan. Gorka skildrade vältaligt vådorna för friheten af en fridlysning, som skulle utrusta marskalkerna med en långt gående befogenhet såsom ordningens upprätthållare, och han stöddes i viss mån af ett par littaviska senatorer (Mikolaj Krzysztof Radziwill och Albert Radziwill), som först och främst ville hafva Zamoyskis trupper aflägsnade — ett kraf, som framkallade det medlingsförslaget, att efter skedd fridlysning valfältets rensande från väpnad makt skulle upptagas främst bland de till diskussion framlagda gravamina.

¹ Ræders diarium under 5 aug.: »Sindt die Preussen abermal im Chollo gewesen in Meinung ihre Gravamina zu urgiren, haben aber zu keiner Audientz kommen mögen, den die Ritterschaft eine Schrieft in die 27 Bogen von 300 Artickeln der Gravaminum übergeben, welche vorlesen und davon discurrirret». Den senare uppgiften beriktigas af framställningen i *Diaria*, s. 75.

² *Diaria*, ss. 75, 177.

Inom ridderskapet formulerade furst Konstantin Ostrogski konvokationsmotståndarnas ståndpunkt och häfdade i anslutning till sentensen *rege in seditionibus opus esse*, att konungavalet icke längre borde uppskjutas. Han erinrade därvid om exempel från antiken, om striden mellan Pompeius och Cæsar, då de bästa medborgarna endast i monarkiens återupprättande sågo ett botemedel mot sönderlitande *odia intestina*, och han anförde analogier från den mänskliga organismen, för hvilken *non injectum cor aut cerebrum* innebure garanti för allmänt välbefinnande. Han hade intet att invända mot yrkandet, att också besvären skulle prövas och afhjälpas, blott denna procedur icke undansköte konungavalet, men han häfdade, att detta värf i första hand borde öfverlätas åt särskilda deputerade. — Konvokationsvännernas talman nöjde sig med att i korthet formulera deras kända ståndpunkt under instämmande med Gorka och de båda littaviska senatorerna.

Hur uppjagade lidelserna voro, framgår bäst af en typisk episod, som väckte stort uppseende och icke blef utan följder för hela valstridens gång — för öfrigt en ny uppvisning från Czarnkowskis sida af okuflig trätolystnad och äktpolskt sinnelag. Den gamle partimannen kunde icke sitta tyst, då hans fiende vojevoden af Masovien, Stanislaw Kryski, börjat angripa konfederationen såsom olaglig och såsom en för svag fridsgaranti; han tog sig anledning, att väcka på tal sina privata klagomål, främst den oförrätt, som han menade sig hafva lidit från vojevodens sida, då denne intrigerat från honom en starosti, och han ropade patetiskt: *ille eripuit mihi bolum e faucibus!* Då den andre började tala om sin *legitimo jure* förvärfvade besittning, svarade han med en hotelse att själf skaffa sig rättvisa; på särskild audiens inför senaten talade han i samma anda och lät skakande sin käpp förstå, att han fast gammal och blind skulle veta försvara sig; om icke annat hade han en son, som kunde träda i sin faders ställe! Den unge Czarnkowski lät icke maningen förklinga ohörd: han reste sig genast med handen på sabeln och utmanade Kryski; han kände sig visserligen som David inför Goliat, men hvad brydde honom sådant, när det gällde att hämnas en oförrätt! Men vojevoden afvisade högdraget en sådan förmätenhet emot en af rikets dignitärer; han hänvisade i stället den unge Czarnkowski till sin egen son, som stode redo att i mer jämnt spel göra upp trätan. — Knappt hade oron lagt sig efter detta uppträde, förrän det kom

till en sammanstötning mellan Gorka och ärkebiskopen; då den senare efter voteringen om fridlysningen på vanligt sätt beklagade sig öfver indragandet af krigsfolk på valfältet, frågade Gorka med hänsyftning på Zamoyski, hvem som då i själfva verket gifvit det dåliga exemplet. Och då ärkebiskopen svarade med att skjuta den egentliga skulden på honom och Zborowskierna, riktade han ett häftigt angrepp mot den vankelmådige prelaten: hade denne verkligen glömt Zamoyskis utmanande uppträdande och Gorkas anbud att draga sitt folk tillbaka, hade han ändrat sin tidigare uppfattning af dessa ting, och hade han förgätit skriftens ord: *sit vestrum verbum est, est, non, non?*¹

Dessa stormiga uppträden måste gifva ärkebiskopen med senatens majoritet en stark afsmak för öfverläggningar af liknande slag i den af motpartiet öfversvämmade antikonvokationskretsen, och följande dag (den 7 aug.) höllo en mängd senatorer ett möte, där de diskuterade situationens vådor. Sedan stormarskalken med beklagande erinrat om de sista dagarnas händelser och framhållit, att endast tre dagar återstodo af riksdagens lagliga sessionstid, framträdde Zamoyski för att betyga sin redobogenhet att medverka till enighetens återställande och att stå till svars gent emot alla öppet och lugnt framställda klagomål; däremot brännmärkte han försöken att genom paskiller och annat bakdanteri komma honom till lifs. I den följande diskussionen kom man till enighet om att man icke vidare med trygghet kunde besöka någon af de båda stora kretsarna, där de tongifvande alltmör endast syntes eftersträfvat *licentia et impunitas maledicendi*; man erinrade, hurusom i liknande situationer under föregående interregna de välsinnade sett sig drifna till separation, och man beslöt att handla på samma sätt, att upprätta *en ny krets*, där man i lugn och ro kunde öfverlägga och besluta, om man borde skrida till konungaval eller formligen uppskjuta detta. Från denna tid har man sålunda att tala om ännu ett parti, som lämpligen kunde kallas *senatskretsen*, ehuru det naturligtvis kom att bestå af andra än senatorer; den preussiske dagboksantecknaren²

¹ *Diaria*, ss. 75 ff., 177 ff. V. MAYER, s. 53 (oriktigt datum). BIELSKI, s. 37 f.

² Ræders diarium under 12 aug. (Canzlerschollo, der Zborofianer Chollo, der Neutralisten Chollo). — Vid ett sammanträde den 9 aug. hade biskopen (af Kulm) gifvit en skildring af skismen. Han hade »beklaget die grosse Spaltung und Uneinigkeit der Stender, dabei vormeldet, das die zwo alten Chollo beide vorworfen, und

använder emellertid en annan terminologi, i det att han vid sidan af *kanslerns kolo* och *Zborovianernas kolo* anför den nya under namnet *de neutrales kolo*.¹

Det gällde att samla så många som möjligt i den nya kretsen, som verkade attraherande genom ärkebiskopens och senatsflertalets auktoritet, och man vände sig särskildt, med löften om alla gravaminas afhjälpande, till littaver och preussare, som ju aldrig anslutit sig till någon af de båda äldre kretsarna, men i längden kunde vänta sig olägenheter af en fullkomlig isolering. Från littavernas sida svarades emellertid (den 8 aug.), att de visserligen icke kunde annat än ogilla de uppträden, som ledt till olika senatorers förolämpande, men ansågo sig kunna skrifva mycket på själfva den tillspetsade situationens konto; och för öfrigt önskade man äfven bland konvokationsvännerna göra slut på dylika excesser. De kunde icke förena sig med ett parti, som för valhandlingen tycktes vilja välja en ny plats, utan stöd af marskalksämbetets auktoritet och dittills iakttagen ordning, och de måste för sin del hålla på, att konfederationen gärna kunde få återopas vid den nya fridlysningen.² Om littaverna sålunda närmast tycktes sympatisera med konvokationsvännerna, var stämningen bland preussarna mer gynnsam för det nya partiet: om också somliga sköto undan frågan med den intetsägande frasen, att de ville följa *maior pars et optima consilia*, gjorde andra energiskt gällande, att man genom sin isolering löpte fara att förlora hvarje inflytande på valet, hvarjämte man ju fått hopp om afhjälpande af sina besvär.³ Men man uppsköt dock afgörandet,

wer izunder ein neues aufgericht. Man hette dem Hern Erzbischoff seinen Stul vorruckt, ihm zu Spot het sich ein ander darauf gesetzt, der Masurische Woiwod wer ausgefordert, und het leicht heraus ein gross Unglück entstehen sollen. Sonst het man auch keinen Friedt gehabt; weren stets mit Geschrei und Schissen die Rathschlege vorhindert. Derwegen wer nuh ein neues Chollo aufgericht, da es friedtsamer solt zugehen; würden auch die meisten Senatores sich alda finden lassen.» Jfr de danzigska sändebudens depesch, Warszawa 15—16 aug. 1587. StA Danzig.

¹ *Diaria*, s. 179 f. BIELSKI, s. 38. WARSZEWICKI (anon.) s. 35.

² *Diaria*, s. 83, jfr s. 184 f. — Den 8 aug. gjorde littaverna sina bröder i konvokationskretsen allvarliga föreställningar med anledning af de nämnda uppträdena. *Diaria*, s. 184 f.

³ Ræders diarium under 9 aug. »Der Herr Cölmische Castellan eine lange Vormanung getan, das die Preussen ia nicht solten ausbleiben, weil der Herr Erz-

ty det syntes ännu ovisst, hvart majoriteten graviterade, och under sådana förhållanden ansåg man det klokast att icke stöta något af partierna för hufvudet. — Det behöfver knappast framhållas, att en samtidig inbjudning från den nya kretsen till konvokationsvännerna icke blef antagen; det afböjande svaret formulerades emellertid med en skärpa, som icke tydde på någon ånger öfver tidigare excesser.¹ Å andra sidan förhöll sig ärkebiskopen afvisande mot upprepade inbjudningar från konvokationsvännernas sida, om han också karakteristiskt nog därvid åberopade icke blott den honom tillfogade förolämpningen, utan också sin vacklande hälsa — en ståndpunkt som tillskyndade honom en erinran, att han i förevarande situation borde tänka mindre på sig själf än på det allmänna.² Söndringen mellan ärkebiskopen och konvokationsvännerna tog sig i det följande uttryck också däri, att den förre bestämdt afrådde littaverna från att sälla sig till denna samling af fredstörare; själf skulle han i hvarje fall hålla sig undan, tills de aflägsnat sina väpnade skaror och böjt sig för ett fridlysningsbeslut.³

Om sålunda förhållandet mellan den nya kretsen och konvokationsvännerna blef rent fientligt, bibehölls en liflig kontakt mellan denna och Zamoyskis anhängare i antikonvokationskretsen; ärkebiskopen och kanslern hade ju samverkat vid den nya partibildningen, liksom de voro i hemligt samförstånd i den alltmer brännande kandidatfrågan.⁴ Det gällde numera den 10 aug. i första hand att definitivt välja mellan de olika alternativ, som framlagts vid tidigare öfverläggningar — om man borde utan vidare lämna valfältet med en protest mot konvokationsvännernas

bischof sich erklaret, das ehr sich selbst persönlich da wolt finden lassen, zudem auch die Zusagung hetten, das die gravamina solten erörtet werden. Würden sie sich aber absentiren, so würde man ad electionem schreiten und sie tacite excludiren». Jfr under 12 aug.: »... Solten wir aber gar aussen bleiben, so würden wir in Gefahr gesetzt, das wir forthin zur Election nicht gefordert würden.» — *Diaria*, s. 82 ger tydligen en alltför kategorisk uppgift.

¹ *Diaria*, ss. 81 f., 182 ff. BIELSKI, s. 40.

² *Diaria*, ss. 80, 179 ff.

³ *Ib.*, s. 87, jfr s. 186 (10 aug.)

⁴ Ärkebiskopen med ett antal andliga och världsliga senatorer synas vid detta tillfälle vistats i littavernas krets och stannat där närmast följande dagar. *Diaria*, s. 92.

terrorism eller om man först åtminstone borde fatta ett formligt beslut om valhandlingens uppskjutande till en annan tidpunkt, eller om man icke i stället borde skrida till val trots de risker, som däraf kunde följa. Både senatorer och gemen szlachta i de båda förbundna kretsarna voro nämligen eniga om, att man icke längre kunde låta tiden löpa under fruktlösa förhandlingar; man fäste sig därvid måhända icke så mycket vid den formella betänkligheten, att riksdagens lagliga frist i det allra närmaste utlupit,¹ som vid rent faktiska olägenheter: den allt allännare deserteringen från riksdagen och den allt kännbarare svårigheten att ordna tillförseeln af lifsmedel.² Vid öfvervägandet af de olika alternativen måste man säga sig, att »en naken protest» i hvarje fall icke skulle afhålla motpartiet från att såsom situationens herre hänsynslöst genomföra sitt program, och man skulle alltså låta våld och partiränker tillsätta en härskare, som icke skulle kunna frigöra sig från dessa onda makter. Att formligen uppskjuta valhandlingen till en annan tidpunkt kunde förefalla mer tilltalande, men endast under den mycket tvifvelaktiga förutsättningen, att motpartiet förenade sig om ett sådant beslut och obrottsligt efterlefde det; endast för det fallet kunde man med tillförsikt erinra sig sentensen *sæpe sanat mora, quod consilium sanare nequit* — bruste det åter i denna punkt, skulle man endast hafva insöft sig själf i säkerhet och gifvit motpartiet trumf på hand. Inför det tredje alternativet, valhandlingens omedelbara företagande, kunde man förvisso också stå tvekande, och om man till sist dock beslöt sig för denna utväg, skedde det under åberopande af nödvändigheten att af tre onda ting välja det minst onda. Man blef sålunda enig om att redan följande dag (den 11 aug.) inleda själfva valhandlingen, oberoende af andra gruppers hållning; emellertid ville man rikta en sista broderlig hänvändelse till motpartiet (lik-som till littaverna) att ändtligen lägga å sido sina *violenta consilia*

¹ Vid den afgörande öfverläggningen den 10 aug. erinrades ånyo, att endast två dagar återstodo. *Diaria*, s. 84. Jfr ofvan s. 83.

² Framställningen i *Diaria*, s. 85 (10 aug.) bestyrkes af Ræders diarium under 11 aug.: »Die Preussen abermal vorsamlet, alda der eine dis der ander das gesagt, wie es ie lenger ie unsicherer, das auch die Zufuhr nicht mehr volkommen, gestern kein Brot zu bekommen gewesen, das etzliche erschlagen, etzliche beraubet.»

och förena sig om ett lagligt och fredligt val. I den tvistiga frågan om behandlingen af gravamina beslöt man att göra en skillnad mellan rent personliga besvär och sådana, som rörde sig om offentliga rättigheter och privilegier: de förra ville man hänskjuta till den blifvande konungens afgörande, de senare åter skulle omedelbart tagas under behandling af särskildt utsedda deputerade, och deras afhjälpande, i den mån de befunnes skäligen, skulle upptagas bland villkoren för valet. Då man vidare gick att fastställa formen för de främmande sändebudens hörande, diskuterades närmast det redan tidigare framlagda projektet,¹ att också detta värf skulle anförtros åt ett utskott, men man satte alternativt i fråga, att deras propositioner skulle göras skriftligen. Till något bestämdt afgörande synes det icke hafva kommit, och man beredde sig för öfrigt på att både konvokationsvännerna och sändebuden själfva kunde komma att göra svårigheter; tidigare erfarenheter talade ju för ett sådant antagande.² — Ett nytt tvisteämne tillkom för öfrigt vid denna tid: Krzysztof Zborowski, som redan tidigt på österrikiskt område omgifvit sig med en väpnad skara, italienska äfventyrare och andra, hade i trots mot bannlysningsdekretet öfverskridit Polens gränser och befann sig den 10 aug. i Warszawas omedelbara närhet.³

Under tiden hade mellan konvokationskretsen och littaverna förts lifliga förhandlingar, som närmast rört frågorna om besvärens afhjälpande och fridlysningens formulering; innan enighet vunnits därom, kunde Zborowskiernas vänner icke hoppas på att få se littaverna i sin krets. De hade öfversänt sina gravamina till de senare och mottagit ett mycket tillmötesgående svar: littaverna (som kanske i ännu högre grad än polackerna ledo af desertionen från valfältet) lofvade att icke deltaga i något konungaval eller ens medgifva de främmande sändebudens inkallande, innan alla *väsentliga* besvär från polsk sida blifvit definitivt pröfvade af särskildt tillsatta deputerade; sina *egna*, som de visserligen icke kunde lämna ur räkningen, vore de dock för tids vinnande benägna att lägga å sido till ett senare tillfälle. I fråga om fridlysningen hade de föga att invända mot ett från konvokationsvännernas sida

¹ Se ofvan s. 78.

² *Diaria*, s. 84 ff.

³ *Nuntiatuerberichte* II, s. 33; *Diaria*, s. 84; WARSZEWICKI (anon.), s. 29.

framställt förslag, som naturligtvis nära anknöt till konvokationsriksdagens beslut, och de hade principiellt icke heller några betänkligheter mot att inställa sig i den krets, som de betraktade såsom den lagtrogna, ehuru de satte som villkor, att de väpnade skarorna skulle dragas undan.¹ — I detta besked kunde egentligen endast reservationen i fråga om besvärens pröfvande verka obehagligt inom konvokationskretsen, särskildt emedan den innebar ett närmande till motpartiets ståndpunkt; för öfrigt kunde man endast glädja sig åt att ärkebiskopens och öfriga konvokationsfientliga senatorers påtryckningar i littavernas krets icke syntes hafva burit någon frukt. Man skyndade att (den 11 aug.) inbjuda både kanslerns och »de neutrales» krets att förena sig om fridlysningsförslaget och att för sin del utse deputerade till besvärens pröfning, och man beslöt för öfrigt att redan följande dag skrida till de främmande sändebudens inkallande.²

Då detta budskap på halfva vägen mötte konvokationsmotståndarnas broderliga inbjudan, kunde det trots allt konstateras, att de båda partierna något närmade sig hvarandra; någon enande formel i fråga om fridlysningen hade man visserligen icke funnit, och äfven frågan om urval och tidsbegränsning vid besvärens pröfvande beredde ännu svårigheter. Inom konvokationsmotståndarnas krets var man alltjämt emot hvarje fridlysningsakt, som utfärdades *vigore convocacionis* och icke fast mer *vigore presentis conventus*, och man önskade, att antingen endast de väsentliga besvären skulle upptagas till pröfning eller att utskottets granskning skulle vara afslutad samtidigt med de främmande sändebudens hörande; det sista förslaget, som naturligtvis innebar ett mycket summariskt förfarande, vann den största anslutningen. Ärkebiskopen, som alltjämt principiellt var enig med konvokationsmotståndarna, ingrep på denna punkt medlande och föreslog, att man skulle bekräfta konfederationen, i den mån den rörde själfva fridlysningen, men med det uttryckliga förbehåll att man därmed ingalunda gillade den i dess öfriga artiklar och som helhet. Men konvokationsmotståndarna afböjde detta förslag under förebärande, att de icke kunde veta, om ärkebiskopen

¹ *Diaria*, s. 180 f., 184 ff. (7, 8 aug.)

² *Ib.*, s. 186 ff.

verkligen försäkrat sig om motpartiets gillande; och de stodo för öfrigt fast vid sin åsikt, att man icke borde förspilla mer tid på fruktlösa förhandlingar med detta, utan följande dag (den 12 aug.) ändtligen inkalla de främmande sändebuden. De underrättade littaverna och de i dessas krets gästande senatorerna om detta sitt beslut och afvaktade endast bådaderas svar för att sedan omedelbart skrida till aktion i själfva valfrågan; tills vidare utsågo de (den 12 aug.) sex deputerade för de allmänna besvärens granskande i enlighet med deras redan fastställda program.¹

Då de samma dag mottogo det väntade svaret från littavernas och senatorernas sida, befanns detta innehålla, att bådadera i fridens intresse ansett sig böra underskrifva fredsinstrumentet i den af ärkebiskopen föreslagna formuleringen; de lofvade emellertid att genom en särskild förklaring uttryckligen fastslå, att man därmed ingalunda ville bekänna sig till konfederationsaktens öfriga bestämmelser, liksom de vore eniga om att Krzysztof Zborowski² med sitt utländska följe borde hållas borta från valfältet. De sade sig förutsätta, att valet skulle kunna vara afslutadt före nästkommande söndag (den 16 aug.); i annat fall ämnade de fastställa en annan tidpunkt för dess företagande, sörja för gränsernas försvar och sedan draga sina färde med en protest mot giltigheten af hvarje val, som något enskildt parti kunde vilja företaga under deras frånvaro. Men äfven med denna möjlighet för ögonen måste de yrka, att man låte de främmande sändebuden framföra sina propositioner, med början redan följande dag; i annat fall skulle man förbryta sig emot den internationella höflighetens lagar och gifva främlingarna det ogynnsammaste intryck af en partistrid, som låte det komma ända därhän — och för öfrigt, om valet verkligen blefve uppskjutet, kunde det icke vara annat än en fördel, att man med hemmavarande bröder kunde diskutera om *commoda et possibilitates* i sändebudens erbjudanden. Budskapet slutade naturligtvis med en inbjudan till konvokationsmotståndarna att biträda denna ståndpunkt — under erkännande af det till synes paradox-

¹ *Diaria*, s. 90.

² Han nämnes väl icke vid namn, men är uppenbarligen den »utlänning», som här och annorstädes i liknande sammanhang omtalas. Jfr till yttermera visso *Diaria*, s. 194.

ala i att först i riksdagens elfte timme proklamera den valfrid, hvars frånvaro hela tiden gjort sig så smärtsamt påmint. — Konvokationsmotståndarnas svar blef icke alldeles afvisande: de ansågo sig dock böra yrka, att fredsinstrumentet själfvt skulle innehålla en uttrycklig reservation mot giltigheten af konfederationsaktens öfriga artiklar och att Krzysztof Zborowski med sitt anhang borde förvisas icke blott från valfältet, utan under betryggande kontroll också från landet; de stodo också fast vid sin ståndpunkt, att besvärens pröfning (inskränkt till de väsentliga) skulle vara avslutad samtidigt med sändebudens hörande, och de upptogo som sitt ett tidigare framkommet yrkande, att de båda partierna aldrig samtidigt, utan *alternatim* skulle besöka den lagliga valförhandlingsplatsen.¹ — Samma budskap från littavernas och senatorernas sida hade *mutatis mutandis* ungefär samtidigt framburits till konvokationsvännerna, hvarvid man dock ansett sig böra ännu starkare betona, att littavernas intresse, särskildt med hänsyn till den osäkra freden med Ryssland, icke kunde förlikas med ytterligare uppskof: de kunde eventuellt se sig nödsakade att gifva åtminstone det moskovitiska sändebudet audiens och därvid rådgöra om rikets allmänna läge. Man hade alltjämt betonat, att det icke kunde blifva tal om pröfning af annat än *väsentliga* besvär och att de för sådant ändamål tillsatta deputerade,² som skulle hafva en så begränsad tid till sitt förfogande, naturligtvis icke finge usurpera någon beslutanderätt, utan endast bereda ärendena till den blifvande konungens afgörande. Man hade icke glömt yrkandet på Krzysztof Zborowskis aflägsnande, och man hade också framställt samma förslag om partiernas omväxlande besök på valförhandlingsplatsen, hvilket ungefär samtidigt vunnit konvokationsmotståndarnas anslutning.³

Det är uppenbart, att denna hänvändelse från en sida, där man betecknade sig som neutral,⁴ skulle i konvokationskretsen upptagas

¹ *Diaria*, s. 90.

² De skulle enligt detta förslag utgöras af tre senatorer och två representanter för hvar och en af de tre kretsarna (konvokationsvännernas, konvokationsmotståndarnas och littavernas). *Diaria*, s. 188, jfr s. 191.

³ Ofvanstående utgör en sammanfattning af de båda budskap, som den 11 och 12 aug. af littaverna och senatorerna till konvokationskretsen. *Diaria*, ss. 91, 93, 188 f., 190 f.

⁴ Se särskildt *Diaria*, s. 93.

på samma gång som ett sista tillmötesgående och som en stark påtryckning. Naturligtvis höjdes alltjämt röster emot den föreslagna kompromissen: ännu en gång ljödo slagorden om besvärens definitiva afhjälpande, om upprättelse åt de oskyldigt dömda, om Zamoyskis legda krigarhorder, och ännu en gång hördes Kazimirski patetiskt förklara, att han hölle Krzysztof Zborowski för en lika god polack som sig själf. Andrzej Zborowski sökte ännu att elda frihetsmännens sinnen genom att åberopa fädrens exempel: hade dessa väl år 1537, då de vid Lemberg hotats af både turkar och valacher, öfvergifvit frihetens sak under förebärande, att man i en sådan situation icke finge spilla tid på inbördes tvister?¹ Men dessa ekon från de gångna veckornas retorik gjorde icke längre afsedt intryck; ett omslag hade inträdt i stämningen, och man lyssnade med större uppmärksamhet till det littaviska herrarnas allvarliga varningar än till partiledarnas hetstal; en viss leda vid de långvariga förhandlingarna gjorde väl också sitt till. I hvarje fall underskrefs fredsinstrumentet redan samma dag (den 12 aug.) af konvokationskretsens senatorer, sålunda äfven af Gorka och Andrzej Zborowski, liksom af dess adelsmarskalk å den gemena szlachtans vägnar, och kort därpå inställde sig ärkebiskopen med de littaviska senatorerna i kretsen; den förres försoning med sina tidigare antagonister beseglades därvid genom ett utbyte af lyckönskningar och artigheter. — Ryktet om det skedda spred sig naturligtvis hastigt öfver hela fältet och tyckes öfver allt hafva väckt glädje; den formliga publikationen af beslutet uppsköts emellertid till följande dag — den ålåg egentligen resp. stormarskalken eller, vid förhinder för dessa, deras vikarier hofmarskalkerna.²

¹ Anspelningen på 1537 års rokosz är tydlig nog, ehuru årtalet icke angifves.

² *Diaria*, ss. 93 f., 189 ff. — Ræders diarium under 12 aug.: »Den Tag hindurch sindt in allen dreien Chollo mancherlei tractationes gewesen, aber endtlich über aller Menschen Vorhoffen ist der Friedt getroffen und ausgerufen schon nach der Sonnen Unterganck, darüber gross Frolocken worden. Mit grosser Vorunfft ist der Frieden zuwege gebracht, darüber man 6 Wochen und 1 Tag consultiret. Beide Part haben in zwar anfenglich beliebet, aber certis conditionibus, auf die conditiones sindt declarationes erfolget, welche in einem ieden Chollo so vorblumet anbracht, das beide Part gewilliget. Die zwistigen Part sollen eins umbs ander ins Chollo kommen. Es sindt auch Deputaten geordenet zu den gravaminibus tanquam censores non tanquam iudices». I denna framställning måste uppgiften om fredens utropande (om därmed afses dess officiella publikation) bero på ett missförstånd. — Jfr BIELSKI, s. 41 (oriktig datering).

Fredsinstrumentet innehöll först och främst, att den på konvokationsriksdagen formulerade artikeln om valfriden *in toto* bekräftades och förty skulle efterlevas; ingen skulle på valfältet få uppträda med hejducker eller artilleri, utan endast med vanligt följe och lätt beväpning. Man ville emellertid i broderlig kärlek tillgifva dem, som af vissa orsaker dittills icke ställt sig detta bud till efterrättelse, men naturligtvis finge de icke fortfarande hota valfriden. Särskilda domstolar under marskalkernas ordförandeskap skulle äga att afdöma brott mot denna; därvid skulle endast majoritet erfordras och ingen vadrätt medgifvas; vissa andra processuella bestämmelser bifogades. Särskilda deputerade skulle granska ingifna besvär och afgöra, hvilka af dessa som borde anses väsentligast och alltså närmast kräfdes rättelse.¹

Följande dag (den 13 aug.) gaf en deputation från konvokationsvännerna motpartiet officiell underrättelse om fredsinstrumentets innehåll; man sade sig hoppas på stormarskalkens medverkan till dess publikation och inbjöd de polska bröderna att nu ändtligen inställa sig till val på den lagliga platsen. Partiernas föreslagna alternerande besök på denna ansåge man sig af praktiska skäl böra afböja, i fråga om besvärens granskning framhöll man, att vederbörande utskott icke skulle äga *facultas definitivae sententiae* och uppmanade konvokationsmotståndarna att för sin del utse medlemmar i detta. De främmande sändebuden ämnade man inbjuda att redan följande dag hålla sig redo, och hade för öfrigt redan utsatt audiens för den moskovitiske representanten till den 15 aug. I fråga om vissa utländingars (det vill närmast säga Krzysztof Zborowskis) närvaro afgaf man endast en allmänt hållen försäkran, att man hade sin uppmärksamhet fäst vid denna sak.² På denna hänvändelse svarade konvokationsmotståndarna i tämligen försonliga vändningar, att de icke hade något emot de främmande sändebudens inkallande och på vissa villkor kunde acceptera den föreslagna fridlysningen: de måste nämligen hålla fast vid krafvet på en förklaring från senatens sida, sådan att den undanröjde hvarje missförstånd i fråga om konfederationsaktens blott partiella giltighet, och de måste alltjämt yrka på aflägsnande ur

¹ *Diaria*, s. 192.

² *Ib.*, ss. 94, 193. — Det tidiga inkallandet af tsarens representant var förmodligen ett medgifvande åt de oroliga littaverna.

landet af alla dem, som veterligen saknade *ius regni*.¹ — Man höll därefter en lång öfverläggning om situationen, som ju trots det relativa närmandet mellan partierna ingalunda stod i endräktens tecken, och därvid hördes på sina håll ånyo yrkandet, att man nu i riksdagens allra yttersta timme² icke hade annat att göra än lämna valfältet med en uttrycklig protest mot giltigheten af hvarje beslut, som de kvarstannande kunde fatta. Men denna ståndpunkt vann ingen allmännare anslutning: det gjordes ånyo med styrka gällande, att man därmed i själfva verket endast skulle utlämna sig till motståndarna och att en af dessa vald konung skulle finna många sätt, med hotelser eller med löften, att draga de tvekande på sin sida; man hörde ju också talas om trupp-sammandragningar i de österrikiska gränsområdena. Anförda exempel från föregående interregnum ägde ingen tillämpning, och man borde i stället hämta lärdomar från Ungerns historia: där hade vid ett par tillfällen det ena partiet söndrat sig från det andra, och konung och motkonung hade valts; men om de nationellt sinnade också en gång lyckats genomdrifva Mathias' val gent emot de habsburgska aspirationerna, hade splittringen mellan Ferdinand och Zapolya ledt till nationell förintelse. Man borde därför stanna på valfältet och i första hand tillsätta deputerade till besvärens granskning; dessa borde tagas till afgörande, så långt enighet stode att vinna, men för öfrigt genom ett formligt beslut uppskjutas till kröningsriksdagen. Man behöfde icke heller uppskjuta själfva valfrågan och diskussionen af de olika kandidaternas företräden, men man borde för motpartiet klargöra, att man ingalunda ville hafva en första omröstning tolkad *in vim conclusionis*, utan gärna lyssna till oliktankande och träffa afgörandet endast med hänsyn till rikets intressen. I fråga om fridlysningen ville man nöja sig med att afgifva en uttrycklig reservation mot öfriga artiklar i konfederationsbeslutet och särskildt mot hvarje försök att sätta vissa kungliga afgöranden och domar ur kraft. Man beslöt att genom en deputation gifva motpartiet del af denna ståndpunkt, men svar fick man först följande dag — då de

¹ *Diaris*, ss. 94 f., 193 f.

² Den lagliga terminen utgick, såsom ofvan erinrats, den 15 aug., och man kunde alltså framhålla, att endast 1½ dag återstod.

båda partierna i själfva verket, hvart för sig, ändtligen skulle taga ett afgörande steg mot det så länge uppskjutna valet.¹

I konvokationsvännernas krets, där man alltjämt hade att glädja sig åt senatsmajoritetens och littavernas närvaro, hade man under tiden (den 13 aug.) valt deputerade till besvärens granskning och förberedt de främmande sändebuden på deras inkallande till följande dag; man hade också, förmodligen genom hofmarskalken, låtit promulgera fridlysningsdekretet.² Allt detta hade dock icke aflupit utan ett rätt hetsigt ordbyte mellan majoritetens taleman Kazimirski och Gorka och Czarnkowski såsom oppositionens omutliga hjältar: de senare hade i sista stund ånyo höjt ropet, att besvären måste vara afhjälpta, innan sändebuden finge inkallas, och de hade insinuerat, att Kazimirski mot sin öfvertygelse skickats fram af andra; men deras protester hade icke väckt anklang, och Kazimirski hade med äkta polskt patos kunnat utropa: *jeszczem nic z musu nie czynił* — ännu har jag aldrig gjort något af tvång! Från ett annat håll hade man erinrat om littavernas tidigare förklaring, att de icke kunde stanna längre än några dagar, och uttryckt en undran, om det icke under sådana förhållanden vore bäst att uppskjuta valet till en annan tidpunkt; men från littavisk sida genmältes, att man under ordnade förhållanden icke skulle draga sig för att stanna något längre. Mindre oro än man kunnat vänta åstadkom ett memorial från Krzysztof Zborowski, som ånyo sökte försvara sitt beslut att inställa sig vid riksdagen med utländskt husfolk och som lofvade att genast draga sina färde, om han verkligen finge den på konvokationsriksdagen i utsikt ställda upprättelsen; man nöjde sig med att hänvisa detta inlägg till besvärdeputationen — naturligtvis med alla vittnesbörd om sympati.³

¹ *Diaria*, ss. 95 f., 196. — I Ræders diarium (under den 13 aug.) uttryckes saken på följande sätt: »... Ins Canzlers Chollo viel gedrunge ad nominationem, viel wiederraten, etwas forzunemen on Consens der andern Bruder. Aber weil im Brauch, das Woiwodschaften unter sich vogleichen, darnach die Stimmen ins grosse Chollo einbracht, zu den andern Stimmen gelet, solchs auch angenommen. Als solte man auf den Schlag vornemen und dabei rationes, worumb man auf die Person gangen, anzihen.»

² I de danzigska sändebudens relat. af 15 aug. heter det endast, att de littaviska senatorerna och de flesta biskoparna »die pacificationem per preconem ausrufen lassen.»

³ *Diaria*, ss. 96 f., 194.

Då deputationen från konvokationsmotståndarnas krets utvecklade dessas ståndpunkt, blef intrycket något blandadt: ärkebiskopen tolkade majoritetens erkänsla för beslutet att icke gifva den första omröstningen någon definitiv karakter, men han manade samtidigt till tillmötesgående i de återstående stridsfrågorna; och då de deputerade genmälte, att man i hvarje fall icke kunde gå med på något restitutionsbeslut i konfederationens anda, fingo de den hvassa repliken: vi å vår sida gå icke med på något tyranni! Allt försoningsarbete syntes ånyo hafva varit förgäfvnes — all parti-fejdens bitterhet talade ånyo ur Kazimirskis mun, då han under bifallssorl utropade: vi erkänna eder icke såsom bröder, ty I hafven söndrat eder ifrån oss, och vi betrakta eder icke *pro presentibus*, utan såsom voren I fyrtio mil aflägsna!¹

Det är tydligt, att en sådan hälsning icke kunde bilda inledningen till fortsatta förhandlingar och att man inom båda partierna höll fast vid beslutet att skrida till val på egen hand; enigheten var långt borta, men en uppgörelse på ett senare stadium var ju icke utesluten, så länge konfederationsmotståndarna icke själfva gjorde anspråk på *vis conclusionis*. Ett försök från dessas sida att uppträda såsom den lagliga valmenigheten skulle för öfrigt gifvit ett alltför starkt intryck af usurpation: frånsedt den omtvistade vallokaliteten var det icke de, utan deras motståndare, som på valets första dag hade rikets interrex såväl som de främmande potentaternas sändebud i sin krets — med all den auktoritet, af hvilken dessa voro bärare. Det är sannolikt, att den påflige nuntien därvid bestämt de öfriga sändebudens hållning och att han, genom att vända sig till konvokationsvännernas krets och därvid erkänna dem framför motståndarna som lagtrogen valmenighet, önskat gifva den österrikiska saken ett kraftigt handtag. Zamoyski med hela sin skara af anhängare höll sig alltså borta från hela denna mottagningsceremoni; de behöfde i själfva verket icke i sändebudens tal söka någon ledning för sina sympatier i valkampen, ty till allt annat hade den föregående agitationen varit påträngande nog.²

¹ *Diaria*, s. 98.

² Ræders diarium. »14 Augusti sind die auslendischen Gesanten gehöret worden unter einem grossen Gezelt in Kegenwertigkeit aller Reichsstender ausgenommen des Herrn Grosskanzlers und aller, die im schwarzen Chollo beim H. Canzler vorsamlet gewesen. Derwegen der Herr Untercanzler das Wort gefüret und auf der Gesanten Gewerb geantwortet.« Jfr SIENIAWSKI, s. 52; V. MAYER, s. 55 f.

De olika utländska beskickningarna hade naturligtvis, om man bortser från änkedrottningen, utgjort medelpunkterna för denna agitation, och dessa främmande inflytelser hade helt säkert på mångfaldigt sätt spelat in vid partibildningen och i partiträtorna.¹ Den påflige nuntien intog en särställning genom den auktoritet, som han måste äga särskildt inom de andliga senatorernas krets, men om enskildheterna i hans verksamhet äger man tills vidare endast obetydlig kunskap; i enlighet med kurians valda ståndpunkt sökte han i hvarje fall att (blott icke officiellt) gynna det österrikiska huset så mycket som möjligt. Ärkebiskopen af Gnesen hade från början genom sin vacklande hållning beredt honom åtskilligt bekymmer,² och dennes partitagande för konvokationsvännerna innebar ingalunda, att han sedan dess ställde sig döf gent emot påtryckningarna från drottningens och Zamoyskis sida. Ett fastare grepp ägde nuntien i det öfriga episkopatet, och han torde särskildt hafva betjänat sig af kardinal Radziwill, som ägde stort inflytande inom littavernas krets, men denne gjorde sig i utbyte räkning på ynnestbevis från kurians sida.³ Nuntien torde för öfrigt hafva varit verksam för utjämnande af rivaliteten inom det österrikiska huset; liksom sin ämbetsbroder i Prag såg han förmodligen med glädje, att sympatierna alltmer samlade sig på Maximilian. Med en viss misstänksamhet bör han hafva öfvervakat ärkehertig Mathias' ombud, den reformerte Richard Strein, som särskildt anknöt förbindelser med de polska dissidenterna; dennes sträfvanden hade i hvarje fall ingen framgång.⁴ Om nuntiens förhandlingar med drottning Anna är intet närmare bekant; dock hör man omtalas en audiens (den 1 aug.), under hvilken drottningen sökte förmå honom att gynna Sigismund, men utan att kunna skilja honom från det österrikiska husets sak.⁵

Den stora österrikiska valambassaden, kejsarens såväl som

¹ SCHWEIZER (*Nuntiaturberichte* II, s. XXXII) tror visserligen inte på några sådana inflytelser.

² *Nuntiaturberichte* II, s. XXV.

³ *Listy Annibala z Kapui*, s. 63.

⁴ Jfr WARSZEWICKI (anon.), s. 29 f.

⁵ De kejsrl. sändebuden t. kejsaren, Warszawa 16 aug. 1587. Kop. EA *Kremsier*. Nuntiens uppgifter till de österrikiska sändebuden i en sådan fråga böra naturligtvis upptagas med en viss kritik.

ärkehertigarnas representanter, hade anländt till Warszawa den 9 juli, således något senare än de svenska;¹ ungefär samtidigt kom också den spanske ambassadören, don Guillen de San Clemente, som i det följande synes hafva ställt sig fullt solidarisk med österrikarna.² För deras agitation var mycket redan undanjordt genom tidigare beskickningar och bearbetningar; Czarnkowski hade hela tiden varit den österrikiska politikens handgångne man, och Krzysztof Warszewicki ställde alltjämt sin penna till dess förfogande.³ De kunde också lita till den påflike nuntiens goda råd och inflytande; man hör omtalas, att de med denne öfverlade om formuleringen af *commoda domus Austriacæ* och att nuntien realistiskt nog yrkade på penningutfästelser, som åtminstone hölle jämna steg med änkedrottningens.⁴

Med särskild misstänksamhet öfvervakade de österrikiska sändebuden en furstlig äfventyrare, hertig Henrik af Liegnitz, som ständigt uppehöll sig i drottningens och den svenska ambassadens närhet. Med kejsaren hade denne, som omfattade den lutherska läran, ofta legat i delo, och i Polen ägde han sedan äldre tider åtskilliga förbindelser, som han säkerligen icke utnyttjade i österrikiskt intresse. Drottning Anna uppträdde gärna som hans beskyddarinna, och då han på hösten 1586 aflagt ett besök i Sverige, hade hon gifvit honom en rekommendationsskrivelse till konung Johan.⁵ Om hans förhandlingar med denne är ingenting bekant; han synes hafva varit kvar i Sverige ännu långt in på år 1587, möjligen ända till valambassadens afresa, och det är troligt, att konungen med honom öfverlagt om utsikterna att för Sigismunds räkning vinna Polens krona — på hvilken för öfrigt hertigen själf tidigare kastat längtansfulla blic-

¹ *Nuntiativberichte* II, s. XXXI. — Ræders diarium (9 juli). Österrikarne medförde »36 Wagen und 64 Reissige.»

² Han och de kejsarliga sändebuden skrefvo stundom gemensamma rapporter till kejsaren. — San Clemente anlände den 12 juli. Ræders diarium.

³ Se om den senares roll T. WIERZBOWSKI, *Krzysztof Warszewicki*, s. 110 ff. Hans dialog »Lechitæ et Bohemi colloquium», tryckt i hans *Niewydane Pisma*, utg. af T. WIERZBOWSKI (Warszawa 1883), s. 77 ff. ger en intressant sammanfattning af de argument, som stodo till den österrikiska kandidaturens tjänst.

⁴ Onämnd t. onämnd ärkehertig (trol. Strein t. ärkehert. Mathias), Warszawa 25 juli 1587. *StAWien.* — Jfr också V. MAYER, ss. 59, 61.

⁵ *Invent.* under 10 sept. 1586.

kar. I juni 1587 befann han sig i hvarje fall vid drottning Annas hof och verkade förmodligen efter bästa förmåga i hennes intresse; dock var han säkerligen alltför känd såsom en äfventyrlig existens för att kunna utöfva något verkligt inflytande. Kejsaren, som förgäfvos kallat den bråkige vasallen till sig, ålade sina ombud att gifva noga akt på hans åtgöranden; man tänkte sig rent af, att han uppträdde som medlem af den svenska valambassaden. De österrikiska sändebuden förmanade honom också att icke motarbeta sin länsherres politik; hans försäkringar om motsatsen ingåfvo icke förtroende.¹

De svenska sändebuden hade haft god tid till sina valförberedelser² och ägde naturligtvis stödet af drottningens råd och auktoritet under sin agitation; deras samarbete med denna är visserligen icke känt i sina detaljer. Säkerligen hade hon sin hand med i affattandet af *commoda*, som kunde sägas tala för den svenske prinsens val, och öfver hufvud i den valpolemik, som gaf de svenska ombuden fullt upp att göra. Dessa voro därvid särskildt angelägna att genom spridande af Sigismunds stamtafla söka bryta udden af de försök, som hela tiden gjordes, att framställa hans börd som tarflig åtminstone i jämförelse med de täflande ärkehertigarnas anor.³ De gjorde säkerligen också hvad de kunde för att bemöta den smygande agitation, som framställde Vasaätten såsom behäftad med ärftlig sinnessjukdom; Erik XIV:s lifsöde utgjorde därvid naturligtvis utgångspunkten.⁴

¹ Kejsar Rudolf t. sändebuden, Prag 12 juli, 13 aug. 1587. Or. Sändebuden t. kejs., Warschau 28 juli Kop. EA *Kremsier*. — Om Henrik af Liegnitz se Schweinichens samtida, visserligen i mycket opålitliga biografi (*Scriptores rerum Silesiacarum* IV, Breslau 1850), och C. GRÜNHAGEN, *Schlesien unter Rudolf II und der Majestätsbrief 1574—1609* i *Zeitschr. des Vereins für Gesch. und Alterthum Schlesiens* XX (Breslau 1886), s. 54 ff.

² Jfr s. 65.

³ Er. Sparre framhåller i sin Minnesbok I, f. 114 v. »huadh man på pasquiller och annet sådant, som wij worde anfechtede med, sware och utspride moste, deslikest och slechtregister och annet mer, som kom dem konunglige rot och stamme til beröm och fö[r]svar.» Jfr f. 111. Af Sparres bref till Sigismund, Torn 27 jan. 1588 (konc., Er. Sparres saml.) framgår, att Sigismund begärt att få sina i agitationen använda »wapn och aner»; Sparre lofvar sända »ded heele fulkommelige slechtregister, efter som iag ded hade sammendraget i Warsaw.»

⁴ Detta argument omtalas redan vid årets början. Bisk. Andreas af Breslau t. kejsaren, Neisse 7 febr. 1587. StA *Wien*. Odat. memorial af Jakob Raiski. EA *Kremsier*.

Det torde för öfrigt vara onödigt att redogöra för innehållet i de från svenskt håll stammande agitationsskrifterna; de anförda *commoda* blefvo i det följande tillräckligt vidlyftigt utvecklade vid afgifvandet af de svenskvänliga valmännens vota.¹ Det må endast framhållas, att utsikten till det svenska Liflands afträddande måste vara en hufvudpunkt i dessa *commoda*, men med hänsyn till konung Johans hållning var det också den ömtåligaste. Ännu i midten af juli hade sändebuden icke velat formulera några utfästelser i denna fråga, och detta ansågs väsentligt minska den svenska kandidaturens utsikter.² Drottning Anna och de henne närstående senatorerna utsatte från början sändebuden för starka påtryckningar i detta afseende,³ men endast konung Johan själf ägde makt att göra den önskade eftergiften.

Om de förhandlingar, som i juni 1587 fördes mellan konung Johan och drottning Annas sändebud Lesniowolski,⁴ äger man endast sparsamma och indirekta uppgifter. Lesniowolski hade tydligen å de väljande ständernas vägnar skriftligen formulerat vissa förpliktelser, som Sigismund efter valet skulle uppfylla, men dessa gällde mestadels dubbelrikets *inre* angelägenheter. I sammanhang därmed berördes dock äfven frågan om ett förbund mellan dubbelriket och Sverige, naturligtvis närmast riktadt mot Ryssland, och faran för Sverige af tsarens eventuella val framhölls med skärpa;⁵ i någon form begärdes också Estlands afträddande, som måste blifva stötstenen vid förhandlingarna. Konung Johan var så mycket mindre benägen att låta prätta sig till

¹ Att de svenska *commoda* förelågo i olika redaktioner framgår af Er. Sparres Minnesbok I, f. 116 v. I en form äro de refererade af v. MAYER, s. 33 ff. Därmed öfverensstämmer punkt för punkt en annan sammanfattning (på tyska) i StB *Danzig* (Uph. fol. 26.)

² De danzigska sändebudens cit. rapport af 17 juli. »Dem jungen Herren aus Schweden möchte allein hinderlich sein Lifland, welchs abzutreten (wie gesaget wirt), die Abgesanten nit befähliget.»

³ AHLQVIST I, s. 95.

⁴ Jfr ofvan s. 64 f.

⁵ Ex. Sparres minnesbok II, f. 55 v., 106 ger ett fragment af Lesniowolskis argumentering i denna punkt: »Svecia enim regnum antiquissimum, decus Goticum, sine regno Poloniae tueri potest, sed si ad florentissimas opes regni Poloniae vires formidabiles Musci coniugerentur, sine aliquo huius regni periculo ea coniunctio fieri non potest. Ea etenim horum populorum praecipua causa coniunctionis est, ut amissae provinciae recuperentur.» Jfr AEG. GIRS, *Konung Johan den III:des chrönika* (Stockholm 1745), s. 112.

något löfte därom, som han väl kände det turkiska hotets tryck på de väljande; han kunde i det längsta hoppas, att detta skulle vara tillräckligt för att gifva Sigismunds kandidatur seger framför den ryska och den österrikiska. Men om han förhårdade sig därutinnan, synes Lesniowski åtminstone hafva mottagit ett löfte, att Sigismund skulle hålla sig redo att vid första kallelse resa till Danzig, och konungen beslöt därför att med det snaraste flytta sitt hof till Kalmar. Han var också angelägen att icke stöta de väljande genom en alltför barskt afvisande hållning ifråga om Estlands afträdande; han sökte i stället vinna tid genom att hänvisa till hertig Karls och öfriga riksens ständers rätt att deltaga i ett så viktigt afgörande. Han befallde sina sändebud i Polen att framhålla detta och särskildt »den stackote tid», som stod till förfogande; dock skulle de också, om så behöfdes, göra gällande, att konungen lofvat Estlands ständer att icke afstå landet till någon annan. Då han i det sammanhanget talade om »att gifva de påler någon lös förtröstning», så att denna tvistefråga icke skulle stjälpa valet, menade han tydligen icke, att sändebuden skulle gifva något slags halft löfte om Estlands afträdande, utan endast att de genom fortsatt förhållningstaktik skulle hålla frågan sväfvande. Men visserligen kunde sändebuden, utsatta som de voro för de starkaste påtryckningar, i denna formulering söka ett svagt stöd för en hel eller half eftergift.¹ — I en annan fråga, som på sätt och vis sammanhänge med drottning Annas valpolitik, hade konungen gått hennes önskingar till mötes. Lesniowski hade på nytt framställt det gamla förslaget, att prinsessan Anna skulle sändas till Polen för att ställas under drottningens vård, och han synes hafva utverkat konungens så länge vägrade bifall därtill.² Detta betydde, att

¹ — *Invent.* under 9 juni: »Legationis summa, quam post se reliquit Martinus Liesnowolski, Castellanus Polachiae, ex mandato reginae Poloniae habita de electione regis Sigismundi, quae ut procedat, necessum videtur reginae, ut Livonia Poloniae adiciat.» Under 16 juni: »Rogat regina Poloniae, ut in electione Sigismundi R. M. amplas et quas volunt conditiones offerat; tum accelerat adventum regis et tandem, sive eligatur Sigismundus sive non, ut permittant (!) principem Annam filiam suam se ut amitam in Polonia invisere.» — Kon. Johan t. de svenska sändebuden, 23 juni 1587 R. R. (jfr Er. Sparres Minnesbok II, f. 63, 146.) AHLQVIST I, s. 95.

² *Inventar.* under 30 juli »... regina... demum gratias agit, quod R. M. filiam suam sibi concedidit, ipsa non modo amittæ charissimæ, sed matris officia expectabit.»

drottningen skulle få större möjligheter att genomdriva sin älskingsplan, giftermålet mellan Anna och ärkehertig Maximilian.

Hänvisningen till hertig Karls och öfriga ständers råd och betänkande hade icke varit *endast* en utväg att vinna tid gent emot det besvärliga estländska krafvet; sådana öfverläggningar voro redan tidigare påtänkta med afseende på Sveriges ställning i den blifvande unionen.¹ Efter Lesniowolskis affärdande lät konungen hertig Karl få del af dennes propositioner och begärde hans yttrande öfver dessa; i sammanhang därmed väckte han ånyo frågan, hur Sigismunds ställning till de båda rikena skulle ordnas genom en uppgörelse före hans afresa till Danzig. Han var särskildt mån att betona fördelarna af ett på Sigismund fallande val och den fara för riket, som den ryska eller österrikiska kandidaturens triumf skulle medföra.² Hertigens svar gick ut på att ett förbund mot Ryssland måste anses fördelaktigt, men att man ingalunda kunde medgifva Estlands afträdande; man borde fastmera vara betänkt att vidga rikets gränser. Frågan, om Sigismund verkligen borde trakta efter en annan krona än sitt arfrikes, lämnade hertigen åt denne och konung Johan att afgöra, men han framställde icke för egen del några betänkligheter. Om den ifrågasatta uppgörelsen ville han yttra sig, när han finge mottaga närmare förslag i saken.³ Svaret präglas sålunda af stor försiktighet, af misstänksam diplomati, och det lämnar föga ledning åt den, som vill utforska hertigens innersta mening i den stora frågan. Något senare sänder hertigen ett särskildt ombud till Sigismund med mycket vänligt formulerade hälsningar; i dessa inflätades emellertid ett råd till brorsonen att med afseende på resan »se sig väl före och taga sakerna uti ett godt betänkande.»⁴ På Sigismunds begäran skickade han för öfrigt också några vagnshästar till denne som hjälp till resan och lät samtidigt frambära nya välönskningar.⁵ Man får det allmänna intrycket, att herti-

¹ Se ofvan s. 61 f.

² Kon. Johans memorial för Ture Bielke, Linköping 22 juni 1587. R. R. Äfven angående prinsessan Annas påtänkta utflyttning till Polen begärdes hertigens utlåtande. — Jfr Er. Sparres Minnesbok II, f. 57.

³ Hert. Karls svar t. Ture Bielke, Nyköping 28 juni 1587. HKReg. Jfr CHESNECOPHERUS, f. O₃ v. och Svenska Riksdagsakter, II, s. 803.

⁴ Hert. Karls memorial för Lubert Kauer, Nyköping 5 juli 1587. CHESNECOPHERUS f. O₄ v. Jfr AHLQVIST I, s. 98 f.

⁵ Hert. Karl t. Sigismund, Nyköping 8, 29 juli 1587. HKReg.

gen ingalunda ville synas pådrifva frieriet till den polska kronan, men å andra sidan aktade sig för att komma med några betänkligheter.

Konung Johan tänkte sig möjligheten af ett snart afgörande till sonens förmån, men säkerligen också af splittring mellan de väljande, och han var i hvarje fall angelägen, att Sigismund hastigt och utan hinder skulle kunna landstiga på polsk mark. I sådant fall berodde det mesta på staden Danzigs hållning, och det gällde att i tid försäkra sig om tillmötesgående från dess sida. Om Danzigs politik i valkrisen hade konungen förmodligen föga kännedom; i själfva verket hade staden ålagt sina ombud att visserligen i första hand rekommendera en inhemska kandidatur, eventuellt Zamoyskis, men att gärna acceptera också Sigismunds; vid ett dubbelval borde de utan tvekan taga dennes parti mot en österrikisk, rysk eller öfver hufvud utländsk medtäflare. Därvid åberopades icke blott hans jagelloniska börd och de ofta framhållna allmänna fördelar, som hans val skulle medföra, utan också Sveriges och Danzigs grannförhållande.¹ Det kan alltså synas, som om en invit från svensk sida hade all utsikt att röna tillmötesgående i den mäktiga handelsstaden — där dock också försiktigheten stod högt i kurs.

Då Jakob Klasson (Horn) i slutet af juni (g. st.) 1587 sändes till Polen med konung Johans budskap till drottning Anna och de svenska sändebuden, medförde han också dennes uppdrag att underhandla med borgmästare och råd i Danzig; förmodligen ålades han dock att först rådföra sig med drottningen om denna sak. I hvarje fall var det först på återvägen (i aug.), som han framförde sitt ärende till den mäktiga handelsstadens styresmän; han begärde, att Sigismund skulle fritt få landstiga, uppehålla sig i staden och eventuellt draga sina färde igen — och detta vare sig han verkligen blefve vald eller valet fölle på en annan, ty drottningen kunde i hvarje fall önska hans närvaro. Det var mindre underligt, att borgmästare och råd ställde sig tvekan gent emot denna lejdansökan, hvad den sista eventualiteten angick, och det väckte också en viss misstro, att det svenska ombudet under allehanda omsvep vägrade att *skriftligen* formulera sin framställning. Det svar, som rådet efter öfverläggning

¹ Instruktion för Joh. von der Linde och Konstantin Giese, Danzig 11 juni 1587. Kop. StA Danzig XXIX, 42, f. 301 ff.

med stadens andra ordning¹ afgaf, präglades i själfva verket icke af något synnerligt tillmötesgående. Man förklarade sig däri önska och hoppas, att Sigismund såsom det jagelloniska husets ättling skulle blifva enhälligt vald, och framhöll, att i sådant fall denne och konung Johan icke behöfde någon annan garanti än den, som stadens tacksamhet och undersåtliga ställning innebure. Om däremot valet fölle på någon annan, måste staden betänka, att den vore endast en af det polska rikets lemmar och städe underkastadt dettas härskare. Jakob Classon kunde icke vara belåten med detta besked, och då man vägrade att gifva en i korta och otvetydiga ordalag affattad lejdeförsäkran, förklarade han sig nödsakad att fritaga sig från hvarje ansvar för följderna.²

Så långt hade konung Johans och öfriga i saken intresserades valförberedelser framskridit, då resp. valambassader ändtligen kallades att utföra sitt officiella värf inför senat och ridderskap i konvokationsvännernas krets.

Enligt häfdvunnen rangordning framträdde först den påflige nuntien, hvilkens tal³ naturligtvis öfverflödade af fromma och visa sentenser och förmaningar; det anslog för öfrigt den lämpliga tonen af upphöjd opartiskhet, men kurians sympatier kommo dock genom åtskilliga antydningar åtminstone indirekt till uttryck. Då i förevarande politiska situation de väljande manades att icke fästa sig vid turkarnas hotelser eller *barbarorum juveniles ostentationes*, utan lita till påfvens och hela kristenhetens hjälp, måste detta af alla tolkas som en uppmuntran till det österrikiska husets anhängare och i samma mån åtminstone som uttryck af kallsinnighet gent

¹ »Die Schöppen»; se *Hist. Handl.*, 23, s. XII.

² Redogörelse för förhandlingarna med bilagor i StA *Danzig* XXIX: 42. — Konung Johans kreditiv är dat. Norrköping 20 juni 1587. Sändebudets »Werbung» framställdes 12 aug., svaret afgafs muntligen och skriftligen 14 aug. — I Er. Sparres Minnesbok II omnämnes saken med följande ord: »Elliest war och Jakob Claeson utsendt att tinge leide för H. K. M. i Päländ, som hade achtet sig på wänwaru, för än han blef utwald, det som af efterföllliende copia synes»: [lucka i mskr.]. Jfr också samma Minnesbok I, f. 76 v.: Jakob Claeson hade kommit med bud, att sändebuden skulle »bestelle lejde i Dantzig, efter H. K. M. hade teicht sig öfver, för än walet fölle, på det att H. K. M. måtte ware dess närmare.»

³ MAYER bil. 12 (s. 312 ff.) Ett samtida tryck omtalas af CIAMPI, se WARSZEWICKI (anon.), anm. 19. — Om nuntiens uppträdande: MAYER, s. 57; *Nuntiatuberichte* II, s. XXXIII f.

emot den svenska kandidaturen. Och då i allmänna vändningar en barbarfurstes uppfostran i fördärfvad omgivning ställdes som motsats till de fromma omsorger, med hvilka ädla föräldrar skapade en *bona et generosa proles*, var den mot tsarens kandidatur riktade udden tydlig nog, och många torde också i dessa uttryck hafva anat en rekommendation åt huset Habsburg. Hvad nuntien för öfrigt yttrade, till konung Stefans pris eller till stärkande af de väljandes trosnit, har knappast mer än retoriskt intresse.¹ — Efter påfvens representant talade Pawlowski å hela det österrikiska husets vägnar, utan att rekommendera någon af dess medlemmar framför den andre; det blef ett mycket pompöst anförande,² som framför allt sökte blända genom hänvisningen till huset Habsburgs världsherravälde. Det var därvid icke blott tal om kejsarens besittningar, utan också om konung Filips, som på ett helt annat sätt än romarnes välde omfattade hela jordkretsen, antipoderna icke uteslutna; det framhölls också med tillbörligt eftertryck, att den spanske härskarens makt vore turkarnas öfverlägsen och att polackerna hade så mycket mindre skäl att klenmodigt rygga tillbaka inför dessas hotelser i valfrågan. Från första stund betonades samtidigt, att en ur det habsburgska huset vald konung skulle veta att hålla polackernas nedärfda friheter i helgd; en sådan hållning stode också i bästa öfverensstämmelse med dess städse visade dygder, dess *modestia, continentia, benignitas, humanitas*: man kunde öfver hufvud vänta, att han på Polens tron skulle behandla dess adel i broderlig och liksom kamratlig anda — *non tantum dominus sed quasi collega!* Naturligtvis bortglömdes icke i detta sammanhang de gamla dynastiska förbindelserna mellan de båda rikena, och likheten i språk och seder särskildt mellan Polen och Böhmen fick sin plats i argumenteringen, liksom talaren i början för egen del anspelat på sin polska börd. Bland de fördelar, som va-

¹ Hvad som ofvan anförts torde emellertid tillräckligt förklara, hur antecknaren i *Diaria*, s. 195, kan påstå, att nuntien rekommenderade det österrikiska huset. CARO (s. 85) är på rätt väg, då han antyder, att »en hvar måst hafva på känn», att nuntiens sympatier voro på Habsburgs sida. — SIENIAWSKI (s. 53) synes betrakta talet såsom fullt opartiskt.

² Det är svårt att fastställa, i hvilken form talet verkligen blifvit hållet. Ett samtida tryck företer vissa olikheter med den af MAYER, s. 318 ff., tryckta redaktionen, som jag här följer. Jfr SIENIAWSKI s. 53, n. 50, *Diaria*, s. 195, HEIDENSTEIN, s. 256 f., WARSZEWICKI (anon.) s. 33, *Nuntiaturberichte* II, s. XXXIV.

let af en österrikisk furste skulle medföra, nämndes särskildt återställandet af ett godt förhållande till Ryssland, som städse lefvat i vänskap med kejsaren,¹ till det romerska riket, som annars hade svårt att glömma förlusten af Preussen och Lifland,² och till konung Filip, med hvilken man ju länge tvistat om Bari och Rossano, drottning Bonas besittningar i Neapel. På samma sätt skulle det österrikiska huset göra allt för att stifta full sänja mellan sitt nya polska rike och Danmark, Sverige och de tyska östersjöstaterna; genom allt detta skulle dess handel uppblomma och nya rikedomar strömma in i landet. Under sådana förhållanden hade de väljande intet skäl att låta sig dåras af tanken, att de kunde förena Rysslands ofantliga vidder med Polen; de borde i stället besinna, att ett sådant välde skulle vara för tungt för *en* härskares skuldror, liksom en gång Augustus dignat under bördan af det romerska rikets förvaltning. Till sist synes Pawlowski mer eller mindre uttryckligt hafva gifvit ärkehertig Maximilian en särskild rekommendation genom att framhålla, hur han genom sin faders och namnes val år 1576 blifvit liksom *in spem regni designatus*.³ — I sammanhang med Pawlowskis tal uppläste ärkehertig Ferdinands representant ett memorial öfver de österrikiska kandidaturernas *commoda*,⁴ hvar-efter de särskilda ärkehertigarnas ombud och den spanske legaten i korthet anslöto sig till det redan sagda. I skarpare ordalag än dagen förut Pawlowski manade denne de väljande att icke af rädsla för turkarna kväfva sina sympatier för det österrikiska huset; de okristnes arglistiga plan ginge nämligen ut på att genom ett i skräm-seln tecken dikteradt konungaval isolera Polen från det öfriga kristna Europa och sedan lägga det under sitt ok, såsom tidigare skett både med de grekiska rikena och med Palestina. Det gällde därför att vid detta tillfälle kväsa deras olidliga förmätenhet — och man

¹ Det må erinras, att detta uttryck («vasta Moscoviæ ditionis magnitudo inclytæ domui Aust: cæ semper hactenus amica») icke är någon tom fras.

² Icke heller denna erinran saknar alldeles realitet, ehuru denna just ej kunde te sig fruktansvärd för polackerna. Att man i Polen stundom tänkte på samma sak visar bland annat ett uttalande af Piotr Myszkowski år 1544 om «totius Germaniæ in nos odium ob ereptam sibi Prussiam» (*Archiwum Komisji Prawniczej* I, Krakow 1895, s. 409.)

³ Uppgiften härom finnes i *Diaria*, s. 195.

⁴ MAYER, s. 56. HIRN, s. 276.

kunde sedan hoppas att med kejsarens och den spanske konungens hjälp rent af återvinna dessa afsöndrade länder åt kristenheten.¹

Det är icke förvånande, att vid ett tillfälle som ifrågavarande rangtvister kunde förekomma mellan de olika representerade potentaternas ombud och att senaten såsom närmaste skiljedomare därvid hade en delikat uppgift. En viss häfd hade naturligtvis skapats vid föregående interregna i anslutning till bestående folk-rättsliga åskådningar, men svåra gränsfall kunde lätt uppkomma därigenom, att man hade att taga hänsyn både till de representerades och deras representanters plats på resp. rangskalor. Från moskovitisk sida måste man alltid vara beredd på de mest vidtgående och med barbarisk omedgörlighet fasthållna anspråk, och det var i hvarje fall tydligt, att den ryska kanslitraditionen icke skulle erkänna den svenske konungen som jämbördig med tsaren, hvilken så länge gjort sina ståthållare i Novgorod till ställföreträdare vid förhandlingar med den högfärdigt behandlade svenske »bondfurstén». Konung Johan hade i sin högt spända själfmedvetenhet alltid bekämpat dessa ryska anspråk, och hans representanter på det polska valfältet voro från början beslutna att häfda Sveriges värdighet och internationella ställning, som i själfva verket omöjligt kunde prisgifvas vid detta tillfälle, under de polska ständernas ögon. Senaten hade emellertid ansett sig böra åt den ryska ambassaden inrymma platsen närmast intill påfvens och det österrikiska husets representanter, hvilka moskoviterna synas utan svårighet hafva gifvit försteget; man kan för öfrigt antaga, att särskildt det littaviska inflytandet därvid lagts i de ryska anspråkens vågskål. Från svensk sida hade man troligen sökt få denna bestämmelse ändrad; då därmed ingenting kunde vinnas, ansåg man sig åtminstone böra inlägga en eftertrycklig protest. Denna synes först hafva skriftligen framburits till senat och ständer omedelbart efter ryssarnas audiens, men den upprepades följande dag såsom inledning till de svenska sändebudens oration, och den blef till sist i enlighet med polsk sedvana införd i Warszawas offentliga protestationsregister.² Dess formuleringar sakna icke sitt intresse.

¹ MAYER, bil. 14, s. 331 ff. *Diaria*, s. 197.

² Den svensk-ryska rangtvisten och den svenska protesten omnämnas mer eller mindre flyktigt af HEIDENSTEIN, s. 256; WARSZEWICKI (anon.), s. 34; CHYTRÆUS (1593), s. 839; MESSENIUS, *Scandia Illustrata*, VII, s. 82; WERWING,

Som argument mot svenskarnes tillbakasättande anfördes först konung Johans och hans sons släktskap med den jagelloniska stammen, hvilken senare polackerna vid andra tillfällen menade sig icke kunna nog prisa och hedra. Därefter framhäfdes värtaligt Sveriges rikets ålder och anor, dess innebyggares hjältemod och bedrifter, götarnas stordåd äfven utom dess gränser; om det första vittnade bäst minnesmärkena på den plats, där Sveriges konungar tidigare blefvo korade under former, lika högtidliga som de nu på det polska valfältet iakttaga — och understundom lika tumultuariska.¹ Svenskarnas hjältemod hade skaffat dem segrar icke minst öfver moskoviterna alltifrån Erik den heliges och Magnus Erikssons tid till den nu regerande konungens, och endast genom list och bedrägeri hade dessa kunnat bereda dem tillfälliga bakslag. Och en sådan härskare, en *rex absolutus*, salvad och krönt, omstrålad af sina bedrifter hade polackerna satt tillbaka för den moskovitiska barbarfursten, som icke kunde göra rättmätigt anspråk på kunglig titel och krona,² tyrannens son, som icke ens ägde för-

I, s. 59 f. Utförligare är Ræders diarium (under 14 aug.): »Als die Moscovitersche Gesante vorhöret, sindt ins Chollo erschienen etzliche aus der Schwedischen Botschaft und sich beschweret über die Unbillickeit, das der Moscovitter den Schwedischen vorgezogen, so doch der Moscovitter ein Barbarus, ein Tiranne, ein Abergleubiger, ein Feindt der Crone, der Schwede aber billich vorzuzihen als ein Indigena aus dem Jagellonischen Geschlechte, was den jungen König anbelanget etz. Als sindt hierauf die Herren Cronenrethe zu Rath worden und auf folgenden Tag die Schwedische Audientz vorleget, aber mit andern Gesanten zu vorhören fortgefahren.» — Af själfva protestationen, sådan den infördes i Warszawas offentliga protestationsregister, finnes en afskrift i UB *Ups.* E. 241. WERWING har missförstått uttrycket *acta castrensia capitanealia Varsaviensia*: han omtalar protesten såsom »uti Ständernas Krigsrätt. . . gillad och godkänd!»

¹ »Quid, obsecramus, Suecorum et Gothorum regni antiquius? Testantur hoc vetustissima apud nos monumenta ubique, maxime autem in loco electionis regum, quam nostri maiores non minori cum solennitate, aliquando etiam tumultu, uti nunc hic fieri cernimus, celebrare soliti sunt.» — Sparre tänker naturligtvis på konungavalet vid Mora stenar, ungefär som det skildras af OLAUS MAGNUS, *Historia de gentibus septentrionalibus*, lib. VIII, cap. 1.

² I detta sammanhang argumenteras ytterligare om skillnaden mellan legitimt konungadöme och ett välde af det ryska storfurstendömet's karakter: »Multi etenim utrumque potentes sunt et fuerunt, qui regis appellatione antea non sunt dignati, quam vel abs sibi æqualibus vel dignioribus solennitate quadam interveniente conferretur. Fuit respublica Poloniae quondam satis potens et florentissima ante Boleslaum Chabri [sic!], is tamen primum regis titulum ab Ottone III Rom.

ståndets fulla bruk! Det gjorde sannerligen icke saken bättre, att konung Johan alltid visat sig som Polens vän och genom sina öfver ryssarna vunna segrar gifvit detta rike tillfälle att återvinna Lifland, medan åter moskoviten alltid varit polackernas arffinde. — Med hänsyn till allt detta måste man från svensk sida anse det högst oberättigadt, att de ryska sändebuden fått sig tillerkänt företräde framför de svenska, men man kunde på intet sätt medgifva, att tvisten därmed fått en lösning, som för framtiden kunde prejudicera Sveriges rätt. Dess konung vore redan genom sin titel och värdighet för mer än moskoviternas furste, och man ville erinra om satsen, att *inter æquales solum de prioritare controversi decet*. Man hade dock icke kunnat underlåta att nedlägga en formlig protest, och man ansåge sig därvid kunna välja alldeles samma ordalag, som ärkebiskop Nicolaus Ragvaldi fordom användt inför Baselkonciliet, då man där i ett liknande fall trädte Sveriges rätt för nära. Man gjorde alltså dennes protest, med åtföljande motivering, till sin och anhöll om dess intagande i valriksdagens akter.

Det icke minst intressanta vid denna framställning ligger däri, att JOHANNES MAGNUS här framstår som de svenska sändebudens historiska och folkrättsliga auktoritet; ehuru icke direkt åberopad, skymtar hans framställning tydligt nog bakom talet om göternas anor och bedrifter liksom i Nicolaus Ragvaldis här ånyo till en viktig statsakt upphöjda protestation.¹ Den gamle katolske ärke-

Imperatore est adeptus circa annum Christi 999, cum Suercherus senior, centesimus vigesimus tertius rex Suecorum et Gotorum rebus summis apud nos præset, apud quem Nicolaus Cardinalis Albanensis, postea dictus Adrianus IIII Papa, quem honoris causa nominamus, legatum egit, idque non recentem religionis usum tunc temporis fuisse demonstrat.» — Det är svårt att finna denna utläggning lyckad. Den utmanade i onödig grad polackernas nationella själfkänsla och den innehöll ett obegripligt historiskt misstag. Sparre angaf efter JOHANNES MAGNUS Sverker d. ä. som svears och göthers »123 rex internus» (lib. XVIII, cap. 17) och fann i samma källa uppgifter om den påflige legatens besök. Men hur har han kunnat i strid mot Johannes Magnus' egen framställning flytta Sverkers regering tillbaka från midten af 1100-talet till Olof Skötkonungs tid? Såsom göternas »112 rex internus» hade den senare varit en tillräckligt imponerande gestalt, och genom hänvisningen till påfven Adrian IV fingo de mer häfdakunnige bland polackerna tillfälle att öfva kritik mot Sparres historiska parallell.

¹ Man torde böra med försiktighet upptaga Sparres uppgift om den senare: »cuius quoque instrumentum in originali apud nos reservatur.» I hvarje fall öfverensstämmer protestationen i 1587 års formulering noga med den hos JOHAN-

biskopens patriotiska verk fick sålunda tjäna till den unga Vasadynastiens officiella förhålligande vid det tillfälle, då dennas förste katolske ättling uppträdde som jämbördig medtäflare om Polens tron med Rysslands storfurste och med österrikiska ärkehertigar.

Man kan icke tydligt se, om denna protest förmådde senaten att åt de svenska sändebuden inrymma en förnämligare plats än den ursprungligen afsedda;¹ i hvarje fall fortsatte man denna dag med de siebenbürgenska och ansbach-preussiska sändebudens hörande, medan man gaf svenskarna den första platsen på följande dag. I den mån de förstnämnda talade för Batoriernas kandidatur,² saknade deras ord hvarje aktuellt intresse, och deras panegyrik öfver den aflidne härskaren kunde icke heller väcka uppseende; vid sidan af hans krigiska bedrifter nämndes därvid hans bildningsintresse, om hvilket särskildt de nygrundade jesuitkollegierna bure vittne, och hans ifver att vid framskriden ålder lära sig sitt nya fäderneslands språk. Med polemisk udd mot allt ryktesmideri om att den store konungen med Polens skatter riktat sina gunstlingar i Siebenbürgen, gjordes tvärtom eftertryckligt gällande, att han användt sitt arfrikes alla tillgångar för främjande af sitt konungarikets intressen; och i sammanhang därmed erinrades om hur ungrare i mängd under det ryska kriget stridt vid polackernas sida. Polens tacksamhetsskuld till konungen och dynastin vore alltså påtaglig, och det höfdes dess ständer att vid detta tillfälle erinra sig den;³ men mot all förmodan hade sändebuden allt från sin ankomst till landet sparat helt andra stämningar, miss-tänksamhetens och illviljans, och man hade tyckts rent af befara

NES MAGNUS (lib. XIV, cap. 28) tryckta, och äfven uppgifterna i dennes inledning gå igen. — Ifråga om Nicolaus Ragvaldis uppträdande i Basel må hänvisas till V. SÖDERBERGS utredningar («*Nicolaus Ragvaldis tal i Basel 1434*», i «*Sammlaren*» 1896, och «*Nicolaus Ragvaldi och Baselkonciliet*» i «*Bidrag till Sveriges medeltidshistoria tillagnade C. G. Malmström*», n:o 15, Upsala 1902.)

¹ Ræders s. 106, n. 2 citerade ord synas visserligen tyda därpå. Er. Sparre framhåller i sin Minnesbok I, f. 114 f., att protestationen »icke allenast kan tydes emot Muskoviten utan och emot alle the andre kongerikes sendebudh, som der vore tilstådes».

² Talet tryckt af MAYER, bil. 15, s. 338 ff. Jfr *Diaria*, ss. 108, 196; HEIDENSTEIN, s. 257.

³ Frieriet till den lediga kronan är hållet i mycket lama ordalag (MAYER, s. 345); HEIDENSTEIN kan därför med en viss rätt påstå (s. 257), att sändebuden »magis dignam memoriam eius [Stefani] amplissimis præmiis ostendebant, quam regnum pro aliquo ex Battoreis... petebant.»

ett anfall från Siebenbürgen och några dess allierade.¹ Oafsedt frågan om konungavalet måste sändebuden i hvarje fall begära att utfå den aflidne härskarens testamente, som kunde väntas innehålla bestämmelser om hans arfland, liksom också hans privata lösa förmögenhet. — Med mindre vidlyftig retorik talade sedan den preussiske länsfurstens ombud för dennes från polskt håll alltid bestridda rätt att *afgifva sin röst* vid konungavalet; ty vore det väl rimligt, att en *vasallus et princeps regni* skulle vara sämre ställd i sådant afseende än hvarje annan af rikets medborgare?² Tills vidare måste de emellertid nöja sig med att *rekommendera* den kandidat, som deras herre ansåg vara den lämpligaste, men de hade därvid tydligen ringa lust att taga afgjordt parti vare sig för Sigismund eller för Maximilian: de gäfvo den förre vackra loford och betygade hertigens *observantia et benevolentia* för honom, men de gäfvo dock till sist ärkehertig Maximilian sitt definitiva förord. På detta sätt menade de sig icke hafva stött någondera af rivalerna — och en dylik försiktig hållning var i själfva verket karakteristisk för huset Brandenburgs politik gent emot Polen, hvars konungs och ständers gunst betydde så mycket i fråga om dess preussiska besittning.

De svenska sändebuden fullföljde med sitt tal³ två nära sam-

¹ I själfva talet refereras ryktena med följande obestämda formel (MAYER, s. 338): »in armis esse Transylvaniam, quibus princeps noster adjunctis sibi aliis quoque vicinarum gentium copiis regnum invadere et perturbare molitur». Antecknaren i *Diaria*, s. 196, utlägger hvad som i talet måste läsas mellan raderna: den siebenbürgske fursten skulle hafva ämnat »tillsammans med turkarna tåga mot Krakov.»

² Talet tryckt af MAYER, bil. 16, s. 347 ff. Jfr HEIDENSTEIN, s. 257 f.; *Diaria* ss. 108, 196. — Om dessa redan under föregående interregna framburna anspråk se LENGNICH, *Geschichte der Preussischen Lande* [1572—1586:], ss. 31 f., 52 f., 151. — De polska ständernas svar läses i *Nuntiaturlberichte* II, n:o 27 (s. 55 f.)

³ Talet föreligger i två redaktioner: 1) ett samtida troligen af Sparre själf föranstaltadt tryck (WARMHOLTZ n:o 3230), som sedermera upptagits i ett par sammilverk från 1700-talet (se *ib.*), i det följande betecknad med *A*. 2) en af MAYER såsom bil. 17 s. 350 ff. tryckt samtida afskrift i Pawlowskis handlingar i furstbiskopl. arkivet i Kremsier, här betecknad med *B*. I sak äro olikheterna oväsentliga; formelt har *A* den bästa texten: *B* är särskildt i Mayers aftryck full af fel och missförstånd; hela satser hafva ibland bortfallit. På ett enstaka nedan anfördt ställe har *B* en utförligare formulering. Att för öfrigt anföra de rent formella afvikelserna mellan den bättre texten i *A* och den korrumpierade i *B* vore ändamålslost. — Som ett uttryck för de svenska sändebudens misstämning torde man hafva att tolka det faktum, att de läto sin sekreterare Georg

hörande syften: de ville dels på bästa sätt motivera Sigismunds kandidatur, hvarvid det gällde att lofva hvarken för mycket eller för litet, dels åtminstone försäkra sig mot tsarens val såsom den från svensk synpunkt minst önskvärda lösningen. De riktade därvid den mest hänsynslösa kritik mot tsarens person och vallöften liksom öfver hufvud mot Ryssland och ryskt väsende; hvad som i det fallet mer antydts i den nyss afgifna protestationen utvecklades här vidlyftigt med en slagfärdig, men mycket hetsig retorik; Erik Sparre skulle knappast kunnat öfverträffas af sin kunglige herre själf. I hvad mån drottning Anna direkt eller indirekt medverkat vid utarbetandet af talet, måste lämnas oafgjordt; den kunskap i Polens häfder, som här och där framskyntar, må väl den svenske kanslern kunnat förskaffa sig på egen hand. — Orationen inleddes med en erinran om Sveriges och Polens grannförhållande och tidigare vänskapliga förbindelser, om fördraget af år 1419 mellan konung Erik och Vladislav Jagello, om konung Kasimirs gästvänliga mottagande af den landsflyktige Karl Knutsson, om samförståndet mellan Gustaf Vasa och Sigismund, slutligen om det mellan dessas söner stiftade svägerlaget. I det följande berörde man konung Johans i början ådagalagda tvekan och senfärdighet inför utsikten att vinna Polens krona för sin son och hänvisade som förklaring till den partikamp, som uppblussat genast efter konung Stefans bortgång och som ju kunde ställa en ung furste inför stora svårigheter, samt dessutom till de rent praktiska hinder, som vintern med sina dåliga kommunikationer medfört. Då man därefter öfvergick till att rekommendera Sigismunds kandidatur, anförde man naturligtvis först han jagelloniska moderne såsom ägnadt att gifva honom försteget framför alla medtäflare, men man aktade sig noga för att stöta åhörarna genom något argument, som kunde tänkas sammanhänga med föreställningen om något slags *arvsrätt* till kronan.¹ Vid skildringen af Sigismunds personliga företräden glömde man icke att framhålla hans ståtliga utseende, som

Palmerius uppläsa talet; detta väckte en mindre behaglig uppmärksamhet. Jfr s. 117, n. 3. — Palmerius var en jesuitlärling, uppfostrad i Olmütz; se AHLQVISTS anteckningar om honom i Ahlqvistska saml., R. A. — Svenskarnas tal nämnes för öfrigt af HEIDENSTEIN, s. 256 f.; WARSZEWICKI (anon.), s. 34 och V. MAYER, s. 57.

¹ Hur känsliga polackerna från början visat sig på denna punkt framgår bl. a. af den päfliche nuntiens uttalande den 12 maj 1587, BIAUDET, *Origines*, (bilagorna) s. 73.

sades erinra om hans morfaders, hans språkkunskap och särskildt hans färdighet i polskan; man karakteriserade honom för öfrigt som *pious catholicus*, men antydde samtidigt, att han ingalunda önskade förfölja andra kristna bekännelser — ett budskap, som måste vara välkommet för alla anhängare af 1573 års religionsfred och som samtidigt riktade sin udd mot de intoleranta habsburgarne. Man öfvergick därefter till de materiella fördelar, som den svenska kandidaturen skulle medföra, afskrifvandet af alla det svenska konungahusets fordringar gent emot Polen, handelsfrihet i alla svenska hamnar, en nyskapad polsk flotta, ett fast gränsförsvär mot ryssar och tatarer. Då man därvid särskildt betonade betydelsen af en stark sjömakt och formulerade satsen *classe augentur, classe propagantur, classe conservantur imperia*, torde man icke hafva talat för alldeles döfva, om ock vid sådant tal rätt ovana öron, men då man i skuldfordringsfrågan särskildt framhöll, att polackerna redan hade en god del af den utlofvade belöningen i handom och alltså icke som från annat håll hade att misstänka lösa utfästelser, så var denna retoriska vändning dock en smula tveeggad. Större intresse äger den del af talet, i hvilken Estlands införlifvande under försiktiga reservationer berördes; dess välmåga liksom dess maritima läge framhölls särskildt, och i sammanhang därmed också den lättnad, som det skulle innebära för Polen att få indraga garnisonerna vid det polska Liflands nordgräns. Det vore sant, att konung Johan ännu icke hunnit hänskjuta denna fråga till Sveriges ständer, men detta skulle snart ske, och konungens handlingssätt i detta som annat bestämdes af hans kärlek till den ende sonen. Om trots allt någon misstro på denna punkt ännu besjälade polackerna, borde den försvinna inför den borgen, som drottning Anna icke tvekat att ställa för detta löfte; hon svarade med all sin egendom inom och utom riket för dess infriande,¹ och de svenska sändebuden kunde därför utropa: *quodnam certius vadimonium aut quæ certiora pignora desiderare potestis?* — I talets andra hufvuddel ägnades först några ord åt piastkandidaturen, hvilken framställdes såsom otidsenlig, med företräden som i hvarje fall återfunnes hos Sigismund, och därefter formade sig anförandet till en hetsig filippik mot moskoviten,² denne *indignus competitor*, som polackerna sist af allt borde

¹ Jag redogör i det följande närmare för denna sak.

² Med termen *Moschus* betecknas både tsaren och ryssarna som nation.

välja. Han brännmärktes i första rummet såsom en skismatiker, som numera falskeligen lofvade omvända sig; hvad hans ord i det stycket vore värdt framginge bäst af tsar Ivans tidigare beskickning till påfven och hans sätt att behandla dennes till Ryssland sända ombud: de stora löftena om medverkan till en kyrkounion hade visat sig vara idel bedrägliga förespeglingar, en diplomatisk fint i spelet mot Polen och Sverige.¹ Numera syntes hans son vilja med guld köpa sig lugn från den polska sidan, eller rättare med förespeglingar om guld; ty när det gällde, skulle han säkerligen aldrig gripa till de skatter, som fadern utpressat af sitt sitt arma folk, af änkor och barn, som förut på annat sätt hårdt drabbats af hans blodsdomar. Fåvitskt vore det också att inbilla sig, att Ryssland genom den nya unionen skulle komma under polskt välde; tsaren hade i själfva verket i sina erbjudanden insmugglat uttryck, som kunde tydas i motsatt riktning, och hur kunde någon för öfrigt tro, att de omåttligt högfärdiga ryssarna skulle vilja medgifva ett annat folks supremati?² Deras uppblåsthet hade tvärtom städse bragt dem att förakta sina grannar, och detta förakt hade myntats i de gröfsta smädelser; man ville endast erinra om att tsar Ivan i bref till konung Johan velat påstå, att en polsk konung varit den ryske storfurstens³ stallmästare — och ryssarnas inrotade hat mot polackerna hade tagit sig många liknande uttryck.⁴ Med all rätt hade polackerna å sin sida sedan gammalt

¹ Denna passus syftar tydligen på Sjevrigins beskickning till Rom år 1580—81 och Possevinos till Moskva år 1582. Se om dessa händelser PIERLING, *La Russie et le Saint-Siège*, II (Paris 1897), ss. 1 ff., och WALISZEWSKI, *Ivan le terrible* (Paris 1904), ss. 438 ff., 459 ff.

² Då Sparre något längre fram i talet återkommer till de ryska förespeglingarna om en inkorporation med Polen, anför han ett uttalande af HERBERSTEIN om moskoviternas *fluxa in contractibus fides*. Citatet återfinnes i dennes *Rerum Moscoviticarum Commentarii* (Antwerpen 1557), f. 68. — Om Herbersteins stora inflytande på västerlandets uppfattning af Ryssland är här ej tillfälle att orda. Det må endast erinras, att hans framställning i stora delar ligger till grund ännu för svensken PETRUS PETREIUS' Rysslandsskildring. Jfr mitt arbete *Sverige och Ryssland 1595—1611*, s. XI f.

³ Det må framhållas, att tsaren i talet icke får titeln *magnus dux* (ännu mindre *imperator*), utan endast *dux* eller *princeps*.

⁴ Det synes, som om Erik Sparre på denna punkt omformat ett historiskt faktum för det ändamål talet tjänade. Tsar Ivan hade verkligen i ett bref till Johan III (af okt. 1571) omnämmt, hur Jagello bortgift en syster med den lågät-

betraktat moskoviterna som sina arffiender, i motsats till andra *hostes tractabiles*, och de hade intet skäl att glömma, hurusom en del af de skatter, med hvilka tsaren nu vinkade, vore från dem taget krigsrof och byte. Närmare besedt vore dock hans rikedomar ingalunda så stora, som ryktet velat göra dem, och särskildt sökte man i hans land förgäfves efter jordens skatter, efter grufvor och bergverk af hvarje slag. Det vore i sådant afseende också betecknande, att tsaren icke kunnat begagna sig af möjligheten att med penningar återköpa ett par af svenskarna eröfrade fästen i Ingermanland, såsom man ett föregående år på ett gränsmöte aftalat¹ — och på samma sätt hade han måst se tatarerna härja och bränna inom ryska landamären, ehuru han med en måttlig tribut kunnat köpa sig fri, hvilket trots *species subiectionis* måste betraktas som en lindrigare utväg.² Som lösa och falska förespeglningar afslöjade sig också allt hvad han ställt i utsikt rörande nya handelsvägar, som skulle bidraga att rikta Polen: det vore lätt att tala om österns guld och ädelstenar, men ryssarna själfva hade knappast på allvar sökt sig fram på den af fientliga horder hotade vägen till Kaspiska hafvet,³ liksom tade stallmästaren Woidila (Woydylo); det var repliken på konung Johans erinran om att han var Sigismund Augusts sväger. (HJÄRNE, *Ur brevförelingen emellan konung Johan III och tsar Ivan Vasilievitj*, Hist. Bibl. VII, Stockholm 1880, s. 546.) Då Johan betecknade saken som dikt, vidhöll tsaren sin uppgift i ett nytt bref (af 6 jan. 1573) under anförande af de närmare tidsomständigheterna (*Sbornik imp. russk. ist. obstj.*, 129, Petersburg 1910, s. 239.) Sparre har erinrat sig denna episod och med viss rätt använt den för att illustrera sitt omdöme om ryssarna: »nihil enim est tam injurium aut ignominiosum, quod in vicinas gentes evomere veriti sunt.» Vare sig han glömt det riktiga sammanhanget eller ansett lämpligt att lägga saken bättre till rätta för sin retorik — han lät i hvarje fall tsaren stå för ofvan refererade uttalande (*regem Poloniae quondam magistrum stabuli Moschorum ducis egisse, litteris suis ad regem Sveciae tempore quoque Sigismundi felicitis memoriae odiose asserentes. . .*)

¹ Sparre syftar tydligen på att enligt fördraget af den 19 dec. 1585 (*Sverges Traktater* V:1, Stockholm 1903, s. 37) de ryska ombuden erkänt tsarens villighet att efter närmare aftal återköpa de af svenskarna eröfrade fästningarna Ivan-gorod, Jama, Koporje och Kexholm. De svenska ombuden hade förklarat sig vilja hänskjuta frågan till konung Johans afgörande.

² Det är naturligtvis fråga om tatarernas anfall på Moskva år 1571, som i hög grad skadat tsar Ivans prestige och som han under valförhandlingarna med litaverna år 1572 sökte bortförklara (se UEBERSBERGER, s. 401 f.)

³ Då det i orationen talas om handelsvägen »ad mare Caspium et Sumachos» (så i *A*.; *B* har »ad mare Caspium et Smyrnos»), afses med det senare troligen det på tidens kartor mötande Scamachi (Schamachi), s. om Astrachan.

de på sina färder från Novgorod till Archangel alltid måste räkna med att Kexholm lydde under Sveriges konung.¹ Från denna hamn i höga norden hade de dessutom en farlig seglats åt väster kring Norges kuster, och ville de styra kosan åt öster, måste de kringsegla halfva jordklotet — medan åter polackerna från Danzig åtminstone hade en bekväm förbindelse med västerhafvet. Oafsedt allt detta vore det uppenbart, att tsaren såsom polsk konung skulle sträfva att förtrycka sina i Ryssland så hatade nya undersåtar, hvarvid stadgad lag och frihet i längden skulle vara ett opålitligt värn; den nye tyrannen skulle alltid kunna stödja sig på rysk militärmakt, och äfven polska ögontjänare skulle han icke söka förgäfves. Man måste därtill räkna med den möjligheten, att om också mot förmodan tsar Feodor skulle vilja hålla sina till polackerna gifna löften, han just därigenom i själfva Ryssland skulle framkalla en mot denna eftergifvenhetspolitik riktad rörelse, som kunde störta honom och lyfta hans redan populära yngre broder på tronen. — Om sålunda den ryska kandidaturens *commoda* vid närmare påseende visade sig vara idel sken och bedrägeri, gjorde ingalunda tsarens egen personlighet saken bättre; hur kunde öfver hufvud denne obegäfvade och obildade stackare, som vore halft döf och knappast kunde stamma sitt modersmål, nämnas vid sidan af den svenske fursten, som stode i glansen af ungdom och ridderligt väsende, af rik och mångsidig bildning? Han kunde måhända kallas god-sint, men endast så länge han på detta sätt vore mindre vetande; om han återvunne sina sinnens fulla bruk, skulle han säkerligen icke dröja att visa sin faders grymma och tygellösa natur — *o, regem regum indignissimum, schismaticum, mutum, surdum et fatuum!* Och till allt annat skulle man genom utkorandet af en så-

¹ Talets båda redaktioner förete i denna punkt en anmärkningsvärd olikhet. Det heter i *A*: »Ab altera parte vero commode ad S. Nicolai portum Onega fluvio Novogrodia nullo modo permeabit, siquidem Regis Sueciæ arcem munitissimam Kexholm necessario transire debet; aliam quandam navigationem compendiosam habere non poterit.» *B* åter har: »Ab altera parte commode ad S. Nicolai portum Onega flumine Novogradia nullo modo pervenit. Si quidem Regis Sveciæ arcem Raxdzolm [sic!] necessario transire debeat, ubi repulsam procul dubio patiat, nec consentaneum est eum aliam quandam compendiosam navigationem et novam terram habere.» Frånsedt den korrumpade texten har alltså *B* här ett icke ointressant tillägg.

dan ådraga sig både turkars och tatarers fiendskap, medan åter Sigismunds val skulle betyda bibehållandet af den traditionella vänskapen med dessa makter.¹ — I talets sista del återvände sändebuden till utgångspunkten, den svenska kandidaturen såsom den sant nationella, och erinrade ur häfderna om exempel på det polska folkets tacksamhet och tillgifvenhet gent emot sin infödda konungaätt, hur man en gång uppsökt Mieszkos landsflyktige son Kasimir i Cluny och från klostercellen upphöjt honom på tronen² och hur man senare på kvinnosidan, i Ludvig och hans sedermera med Jagello förmälda dotter, åter uppsökt *stirps regia*. Samma företeelse mötte också i Ungerns historia³ — och ur Sveriges kunde det påvisas, att landet redan före arfsrättens fastslående år 1544 befunnit sig väl under inhemska konungar, men förlorat både provinser och rättssäkerhet under utländska; hvad under därför, att det på sistone återgått till den gamla konungaättens afkomlingar! Och skulle icke polackerna med sådana exempel för ögonen gripa tillfället att kora en furste, som hade jagellonernas blod i sina ådror och med tiden skulle från tronen visa alla deras lysande dygder?

Det kan knappast förnekas, att denna oration är ett framstående vittnesbörd om Erik Sparres diplomatiska och retoriska begåfning och att den i det hela var väl lämpad efter den väl-

¹ Denna synpunkt, hvars vikt jag ofvan på många ställen framhållit, beröres alltså också af de svenska sändebuden — men väl att märka endast helt flyktigt. Vänskapen med turkarna var ett vanskligt ämne att behandla, särskildt i en tid, då kurians korstågsplaner fängslade mångas sinnen.

² Se om denna af kritiken tidigt utmönstrade tradition exempelvis ROEPPELL, *Geschichte Polens*, I (Hamburg 1840), s. 180. — Sparre har funnit ämnet behandladt hos CROMER, som han i detta sammanhang citerar. Se MARTINI CROMERI *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* (Basileæ 1568), s. 47 ff.

³ Sparre anför särskildt händelserna under interregnum 1458, då Michael Szilágyi talade för Johan Hunyadis son, som ju också blef vald. Se därom W. FRANKÓI, *Mathias Corvinus, König von Ungarn* (Freiburg i Br. 1891), s. 44 ff. Sparre torde hafva fått kännedom om Szilágyis »elegantissima et sapientissima oratio» ur ANT. BONFINIUS' *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia* (Frankfurt 1581), s. 506 ff. — Det är intressant att finna honom på tal om den ungerska adelns bullersamma öfverläggningar »in campo Rachos» uttala den förmodan att detta ord, som de senaste veckorna ofta ljudit på det polska valfältet, ledde sitt ursprung från Ungern. Jfr ofvan s. 75 n. 1.

jande szlachtans smak och traditioner.¹ Den gaf också på ett mycket energiskt sätt uttryck åt den svenska ståndpunkten i valfrågan, under undvikande af hvarje stötande utfall mot det rivaliserande habsburgska huset, med hvars ombud man i hemlighet förhandlade; tsaren däremot blef icke skonad, och skärpan i anfallet var ägnad att väcka uppseende. Om det intryck talet gjorde är icke mycket bekant:² enligt en uppgift från österrikiskt (och alltså mindre opartiskt) håll skulle man här och där hafva mumlat vid de antiryiska utfallen och äfven funnit det anmärkningsvärdt, att »en ung student» betrofts med uppdraget att tala vid ett så högtidligt tillfälle; kritiken skulle också genast hafva gifvit sig luft i delvis vanvördiga yttranden.³ I hvarje fall var det mindre underligt, att svenskarna icke hade någon tacksam publik i den krets, där sympatierna voro delade mellan de habsburgska kandidaturerna och den moskovitiska.

Sedan den svenska orationen hållits, måste åhörarnas intresse hastigt hafva slappnat: af de därefter framträdande sändebuden berörde det danska icke ens valfrågan, utan nöjde sig med att rekommendera sin kunglige herres rent privaträttsliga anspråk

¹ Man måste sålunda i det hela instämma med CAROS höga uppskattning af talet (s. 90 ff.) och finna SIENIAWSKIS kritik af föregångaren (s. XIII) obefogad. Sieniawskis förmodan, att icke Sparre utan Palmerius författat talet, skulle förefalla barock, äfven om man ej hade Sparres uttryckliga vittnesbörd rörande denna sak.

² Något afseende torde ej böra fästas vid MESSENIUS' stereotyp formulerade uppgift (*Scondia Illustrata*, VII, s. 82), att de svenska sändebuden talat »cum non modico applausu fautorum.»

³ Strein t. ärkehert. Mathias, Warschau 16 aug. 1587. *StA Wien*. »Den 15 Augusti sein im Cholo auch under dem Himel gehört worden erstlichen die Schwedische Potschaft, deren zween gewest, Erich Sparre zu Schlunnich [9: Sundby], Regni Cancellarius, und Erich Graf von Weyssenburg, Herzog Sigismunden Hofmaister. Und unangesehen das der ain Cancellarius Regni ist, so haben sie doch die Oration ain jungen Studenten, so zurück under den Gesandten gestanden, under ihnen aber ain anderer, der die Oration im Huet vor sich gehabt und ihm bisweilen daren geholfen recitiern lassen, davon etwas schimpflich geredt wrdt, auch sunst damalen ier etlich geschrien: 'Weten Teufel, wer stinkt da nach Häring', und andere: 'Er sagt uns wol vil zue von dem, das wir im schuldig sein sollen, will uns aber wenig geben von dem seinigen', In der Oration ist der Moscovitter heftig perstringirt worden, darüber auch etlich gemuerblet.» — Jfr *Hist. Russ. Monum.* (ed. TURGENIEV) II, s. 15, ett sammandrag af Streins cit. bref.

i Henrik Ramels sak,¹ medan åter de fem representerade tyska kurfurstarnas orator talade för habsburgarnas kandidaturer; slutligen framförde ett ombud för den kurländske länsfursten dennes välönskningar och gravamina, som icke synas hafva närmare berört valfrågan.² — Det återstår att följa omröstningens gång, närmast i konvokationsmotståndarnas krets.

Den första dagen (den 14 aug.) hunno de sexton senatorerna, däribland stormarskalken, kanslern och skattmästaren att afgifva sina vota, hvarvid de alla betonade, att de icke formulerade en *definitiv* ståndpunkt; de sveko alltså icke sin utfästelse till motpartiet i denna fråga.³ Zamoyski själf fasthöll för öfrigt in i det sista vid den taktik, som han valt i den pågående krisen, att hålla sig tillbaka och undvika hvarje uppenbar påtryckning gent emot den väljande szlachtan: hans votum blef det allra innehållslösaste, ett stycke retorik om piastkandidaturens fördelar, om nödvändigheten att hufvud och lemmar vore *eiusdem generis*, om konungens plikt att lyssna till oförbehållsamma ord af fria män. Karakteristiskt i denna situation är på sin höjd just detta betonande af frihetens värde och erkännandet, att konung Stefan haft föga sinne för *civiles artes*, som dock ingen i en sådan ställning borde sakna: den store krigarkonungens förre rådgifvare var mån att framhålla, hur främmande han var för tanken på ett tyranniskt regemente med soldatesken som

¹ *Diaria*, s. 196 f. Ræders diarium under 15 aug. — SIENIAWSKIS uppgift (s. 57), att det danska ombudet »motarbetat Sverige» torde stödja sig på ett meddelande af Simon Genga (CIAMPI, *Bibliografia Critica*, I, s. 123), som antyder en nära förbindelse mellan det danska hofvet och ärkehertigarna Mathias och Maximilian. Detta är dock på intet sätt styrkt och kan i hvarje fall ej äga tillämpning på den danske legatens officiella uppträdande. Ræder (som också nämner dennes namn, Joachim Reichlin) säger uttryckligen, att han talat »nicht wegen der Election sondern wegen etzlicher Schuldt, so die Cron Polen seines Königes Untertanen zupflege, darumb auch etzliche Schiffe arrestieret worden; es sindt ihm aber zu Vorhör der Sachen gewisse Deputaten zugeordenet.» Denna framställning kompletteras af den i *Diaria* (s. 196 f.), där Ramel nämnes. Jfr om dennes sak LENGNICH, *Geschichte der Preussischen Lande* [1587—1605], s. 265 f. FRIDERICIAS uppgift i *Dansk Biogr. Lex.* XIII (Köpenhamn 1899), s. 374, att Ramel 1587 arbetat för Sigismund är lika oriktig som Sieniawskis, att Reichlin arbetat mot.

² *Diaria*, s. 197. Jfr CHYTRÆUS, s. 839.

³ Jfr s. 93. Ett par senatorer (vojevoderna af Masovien och Lublin), som denna dag hade förhinder, afgåfvo sina vota först den 15 aug.

tronens stöd.¹ — Alla öfriga talare yttrade sig mer eller mindre ingående om de kandidater, som stodo emot hvarandra, och formulerade (med ofvan angifna reservation) en bestämd ståndpunkt, låt vara att de flesta i likhet med kanslern först ägnade piastkandidaturen hvad den kräfde af traditionell retorik; en infödd konung var alltjämt, som följd af missunsamhetens draksådd, *magis optandus quam sperandus*², men den nationelt republikanska själfkänslan kunde icke undvara detta fantom. Då man därifrån vände sig till den svenska kandidaturen, om hvilken alla mer eller mindre eftertryckligt uttalade sig, kunde man med god effekt framhålla, hurusom Sigismund åtminstone halft kunde betraktas såsom en piast — och den retorik, som nyss syntts bortslösad, var alltså endast halft förspilld! Man framhöll för öfrigt hans goda uppfostran i den rätta läran, hur han från barndomen sett polacker omkring sig och blifvit förtrogen med polskt språk och polska seder; man menade sig också veta, att han lagt god grund för sin allmänna politiska bildning, att han behärskade fem eller sex olika tungomål, att han sedan flere år lyssnade till öfverläggningarna i faderns rådkammare. Om någon trots detta ville beteckna honom som ung och oerfaren, så kunde det gärna medgifvas, att han ännu ägde *innocentia vitæ* och på sätt och vis vore att förlikna vid en *tabula rasa* — men betydde icke detta åtminstone, att han vore mottaglig för goda intryck? Äfven konung Johans person drogs in i diskussionen, men vid detta tillfälle naturligtvis icke i sammanhang med hätska antydningar om hans polskfientliga politik eller om Vasahusets sjukdomsarf; Mikolaj Firlej, som sett honom på hans bröllopfärd år 1562, vittnade i stället, att han fått intryck af en klok och förständig herre. Minnet af drottning Katarina var dock mer ägnadt att vinna hjärtan för hennes sak: man talade om den *humanitas et modestia*, som redan i det kungliga fädernehemmet utmärkt henne, om hennes fromhet i lefvernet, om den tålmodighet och ståndak-

¹ *Diaria*, s. 103.

² *Ib.*, s. 104. — Jfr Stanislaw Kryskis drastiska yttrande: »ännu har icke den höna födts, som kunde kläcka ut åt oss en piast.» *Ib.*, s. 112. — Hvad piastkandidaturen var värd, stod klart för utländska iakttagare. Strein skrifver till ärkehert. Mathias, Warschau 16 aug. 1587 (or. StA *Wien*): »Die Sachen stehen in extremis. Der Canzler und die seinigen beruchen nunmehr jetzt auf den Schweden, so langst besorgt worden; und ist die alternativa von Piast nur ain Schein.»

tighet, som hon lagt i dagen under fängelsetiden vid sin makes sida. Om man från ett håll lade mer vikt vid Sigismunds goda egenskaper och påbrå, men från ett annat mer spelade på den dynastiska lojalitetens sträng, hvarvid också drottning Anna nämndes, så var detta nyanser utan betydelse i de stämningar, som valagitationen alstrat eller använt för sina syften.

När man öfver gick till granskningen af de materiella fördelar, som riket skulle vinna genom den svenske prinsens val, hade man ett allmänt intryck af att hans anbud icke vore så lysande som öfriga tronfriares, men i samma mån också pålitligare att hålla sig till.¹ Förvärfvet af Estland kunde icke jämföras med de moskovitiska viddernas inkorporering, men var dock ingalunda föraktligt; man kunde, såsom en af den gemena adelns talare senare gjorde,² anse det ungefär likvärdigt med Preussens eröfring från korsriddarna. Genom föreningen med Sverige skulle man dessutom komma att äga fast fot på Östersjöns båda kuster, en synpunkt som i det följande erhöi en paradoxal formulering: Polens konung, som förut icke ägt mer haf, än att han kunnat genomvada det till häst, skulle med ens kunna göra anspråk på *imperium maris*. Bland motiven för Sigismunds kandidatur nämndes slutligen också hänsynen till turkarna, som alltid lefvat i fred med jagellonerna och icke skulle hafva någon anledning att misstycka ett val af dessas från Sverige hämtade ättling — och *detta* var framför andra ett argument, som hade mindre att göra med retoriken än med de politiska realiteterna.

Det var i själfva verket också den turkiska faran, som främst anfördes *emot* den annars för många sympatiska moskovitiska kandidaturen, men utsikten till ett krig mot turkarna skärpte samtidigt kritiken gent *emot* tsarens person; ägde han väl de egenskaper och de maktmedel, som kunde lofva seger i en dylik hård kamp? En af de omröstande sade sig i sju veckor hafva gått och frågat de rysksinnade, hur de ville skydda landet mot den turkiska draken, men man hade städse blifvit honom svaret skyldig. Han erinrade i det sammanhanget, att många greker lefde under de okristnes ok, ständigt beredda att offra lifvet för friheten; så snart dessa

¹ Uttryck sådana som *conditiones non tam splendidae quam certae* förekomma på olika håll. *Diaria*, ss. 99, 117.

² Orzechowskis votum. *Ib.*, s. 115.

finge höra, att deras ryske trosförvant valts till Polens konung, skulle de säkerligen höja upprorets fana i förlitan på hans hjälp — men manne icke enda följderna skulle blifva, att polackerna finge en obändig fiende på halsen, men grekerna till sist förblefve ohulpana?¹ Från annat håll erinrades det, att om Polen också till en början skulle kunna hållas utom en konflikt mellan tsaren och turkarna, den förre dock kunde tvingas att göra det till *sedes belli*, och i hvarje fall kunde ryssarnas trupper på de sydliga steeperna lätt blifva utsatta för allehanda vanskligheter, icke minst proviantbrist. Och, närmare besedt, om också många därades af utsikten till förening med det väldiga ryska riket, hade man icke i själfva verket öfverskattat de tillgångar, som moskoviten gömde hos sig, där han satt *in angulo mundi*? Man hade aldrig hört, att landet vore rikt på malmer, man såge inga hamnar, där genom köpenskap rikedomar kunde strömma in; Archangel vore rikets enda sjöstad, och den vanskliga resan dit toge en tid af tre veckor.³ Det vore (såsom senare framhölls) alldeles i stil därmed, att det i landet endast funnes silfvermynt, men i så otillräcklig mängd, att köpmännen ofta måste betala med skinn och pälsverk.³ Det talades visserligen om de skatter, som tsarens fader med tyranniska medel samlat, men man kunde fråga, om någon välsignelse vore att vänta af det, som utpressats under blodsoffer och tandagnisslan från undersåtarnas sida. Men oafsedt allt detta, borde man öfver hufvud nödvändigt fika efter ny vinning, efter nya oändliga vidder; berättades det icke från gamla tider om en konung Midas, som bönfallit hos Apollo, att allt hvad han vidrörde måtte blifva guld, och som då fått också brödet förvandladt — till guld? Eller såsom temat från en annan sida varierades, borde man icke vid betraktandet af det moskovitiska riket tänka också på olägenheterna att liksom taga på skuldrorna *tanta moles imperii* och erinra sig fabeln om åsnan, som dignade under sin guldbörda? Man borde också be-sinna, att den romerska staten liksom andra kommit på fall, när dess

¹ Mikolaj Firlejs votum. *Diaria*, s. 104. — Antydningar om revolutionära stämningar inom det grekiska prästerskapet vid ungefär samma tid finnas hos JORGA, III, ss. 270 f., 282.

² Stan. Gostomskis votum. *Diaria*, s. 100 f. — Alldeles beslätade synpunkter framhölls i de svenska sändebudens tal. MAYER, s. 356 f.

³ Orzelskis votum. *Diaria*, s. 110.

omfång slutligen växt ända därhän, att *en* härskare ej förmått styra den; inför tanken på en ny union hade man också skäl att icke glömma de svårigheter man haft med littaverna¹ — och ryssarna »med sin björnnatur» skulle i hvarje fall icke vara lättare att behandla. — I fråga om tsarens person mötte man genast den stora svårigheten, att han vore skismatiker, och detta syntes också för en och annan af de *världsliga* senatorerna som ett tillräckligt skäl att afböja hans kandidatur. Men många fäste sig mera vid hans brist på härskaregenskaper, och man präglade paradoxen *late imperat, sed imperare non potest*; i hans fromhet, stora kyrksamhet och mani för klockringning ville man visserligen icke se något fel, men man tyckte dock, att allt detta gick till någon öfverdrift — och hur skulle en sådan härskare taga sig ut i ett krig med turkarna?

Att den moskovitiska kandidaturen trängts i bakgrunden, naturligtvis bortsedt från hans trogna i littavernas läger, berodde på flera samverkande omständigheter. Af den ryskt sinnade masureiska szlachtan, som redan den 1 juli bedt ärkebiskopen gynna tsarens kandidatur,² hade en god del redan gjort slut på sina knappa tärepennningar och följt sina belackares råd att återvända till sina bondgårdar.³ Men viktigare var, att man ganska allmänt började tvifla på uppriktigheten af storfurstens friareanbud till republiken, att man bakom de pompösa löftena började ana moskovitiskt svek; och tydde icke för öfrigt allt flere tecken på, att storfursten och kejsaren stode i en komplott, som måste afse att spela den polska kronan öfver i det österrikiska husets händer? Då drottning Anna vid ett tillfälle (i början af aug.) sände ett par af sina hofmän till en littavisk magnat, vojevoden af Troki, för att söka värfva denne för den svenska kandidaturen, skyndade några littaviska adelsmän att påminna honom, hur han redan lofvat att gifva storfursten sin röst; men drottningens ombud frågade då, om man icke hade rätt att befara, att deras kandidat under sin långa moskovitiska rock bure tyska byxor.⁴ En ny episod

¹ St. Gostomskis votum. Ib., s. 101.

² Ib., s. 58.

³ Ræders diarium 16 juli: »Der Masuren waren schon etzlich tausent zu Hause gezogen aus Mangel der Zerung.»

⁴ Strein t. ärkehert. Mathias, Warschau 11 aug. Or. StA Wien.

hade gifvit näring åt sådana misstankar: man hade i Orsja ertappat en budbärare i hemliga ärenden mellan ärkehertig Maximilian och tsaren. Denne, Heinrich Heugel, hade på återvägen anhållits och med sina papper förts till Warszawa. Saken, som väckte stort uppseende, inberättades af de littaviska myndigheterna till riksdagen, och det blef närmast senatens sak att afgöra, hur man skulle förfara med den anhållne, om man borde undersöka hans papper. De öfverläggningar, som rörande denna sak höllos i de olika parti-församlingarna, återspeglade tydligt dessas sympatier i själfva valfrågan. Medan man från antiösterrikiskt håll yrkade, att han skulle underkastas pinligt förhör och hans tillskyndare efterforskas eller att han åtminstone borde behållas i godt förvar, tills konung blifvit vald, klagade å andra sidan Gorka och hans vänner, att ett brott mot folkrätten blifvit begånget, och kräfde brefbärens ofördröjligen frigifvande. De knotade också öfver att gränsmyndigheterna på andra håll aktat sig för dylika åtgärder; med Sverige, med Ungern, med Turkiet, med Ryssland hade samfärdseln fått ostördt pågå, och i Konstantinopel hade man elfva dagar efter konung Stefans bortgång haft underrättelse om dödsfallet.¹ Då Sverige nämndes i detta sammanhang, kände sig en af drottningens anhängare manad att framträda och göra gällande, att hon billigtvis måste äga rätt att korrespondera med sin sväger och sin systerson, hvilken hon ansåge i sons ställe; om däri legat något orätt, skulle aldrig kastellanen af Podlasien, en rikets senator, hafva åtagit sig att resa som hennes ombud.²

Om den ryska kandidaturen vid närmare öfverläggning väckte allt fler betänkligheter, möttes de österrikiska från början af en utpräglad motvilja; man ansåg sig knappast ens behöfva upptaga skälen för dem till allvarlig vederläggning. En talare affärdade dem

¹ *Diaria*, ss. 73 f., 176 f. Ræders diarium under 4 aug. UEBERSBERGER, s. 514 ff. Äfven Erik Sparre omnämner saken (i sin Minnesbok II, f.): »Öfuer alt dette så hade och Maximilianus synnerlig godh wenskap medh Muskoviten, så at han näst sig sielf icke skulle seet nogen heller ware konung i Påländh än Maximilianus den der och hade lofuet Rydsen sådan löfte, att han uthaf nogon Konung i Påländh dem icke better kunne ønska heller begära, efter som de bref betygade, som Maximilianus hade skrifvit medh ett synnerligit budh till Storefursten, huilke blefuet i Littawen uptagne och i herredagen upbrutne och läsne» — Jfr också *Nuntiativberichte*, I, s. 399.

² *Diaria*, s. 74 (5 aug.).

med den anmärkningen: »jag är polack, och af skadan blir man vis.» Både i senatskretsen och inom den meniga adeln funnos för öfrigt åtskilliga, som vid föregående val gifvit den österrikiska ärkehertigen sin röst, men som numera hade skäl att åberopa sentensen *non semper personæ et tempora eadem*; naturligt nog hördes dock från detta håll mycket aktningfulla omdömen om den dynasti man öfvergifvit.

Det må i detta sammanhang framhållas, att de svenska sändebuden sökt garantier för Sveriges intressen äfven för det fall att ärkehertig Maximilian eller rent af tsar Feodor skulle afgå som segrare ur valkampen. Med den förres diplomatiska ombud hade de under valkrisens sista skede fört betydelsefulla underhandlingar, som troligen stodo i sammanhang med drottningens plan att stifta ett äktenskap mellan prinsessan Anna och Maximilian såsom Polens konung. De lofvade därvid att om den svenska kandidaturen stötte på öfverstigliga hinder, icke motarbeta ärkehertigen, men de fordrade i utbyte vissa utfästelser från dennes sida: han borde erkänna och inom viss tid gälda konung Johans penningkraf på Polen, han borde nedlägga alla anspråk på Estland, han borde säkerställa handelssamfärdseln mellan de båda rikena, och han borde, viktigast af allt, gå med på ett fast vapenförbund mot moskoviterna. Maximilians ombud hade också i någon form afgifvit försäkringar i denna riktning, men därmed var föga vunnet, då den polska senaten för sin del afböjde hvarje motsvarande utfästelse. Och hur de svenska sändebuden byggt på lösan sand, lades än klarare i dagen, sedan ärkehertigens ryske budbärare blifvit gripen och hans papper undersökta; Maximilians intima förbindelser med storfursten voro afslöjade, och de löften om ett förbund mot Ryssland, som hans ombud i Warszawa afgifvit, måste framstå som falska förespeglingar. Det kom också i den spanske ambassadörens närvaro till ett häftigt uppträde mellan konung Johans sändebud och Maximilians, och enligt Erik Sparres vittnesbörd skulle man från dennes håll icke hafva funnit ett ord till ärligt försvar.¹ — Äfven till ryssarna hade de svenska sändebuden hänvänt sig, och detta bevisar tydligare än allt annat, att de åtminstone tidvis befarade den svenska kandidaturens skeppsbrott på frågan om Estlands öde. Under förmedling af några (förmod-

¹ Er. Sparres Minnesbok II, f. 103 f.

ligen littaviska) senatorer hade de af de ryska sändebuden begärt vissa försäkringar, som uppenbarligen skulle vara förutsättningen för nedläggandet af Sveriges opposition mot en segrande rysk kandidatur. Man återfinner bland dessa kraf gäldandet af konung Johans fordringar och dessutom som oeftergifligt villkor afträddandet af de områden, som Sveriges vapen fråntagit Ryssland; i andra hand nämndes som önskemål återställandet af handelsförbindelserna med Narva eller Reval som stapelplats. För att vinna de medlande senatorernas stöd för dessa fordringar voro de svenska sändebuden villiga att till den polska kronans förmån efterskänka alla anspråk på de till Sigismund August utlånade penningarna liksom på andel i det vid Wenden tagna artilleriet. Hela transaktionen strandade emellertid på ryssarnas obenägenhet att förhandla om territoriella afträdelser — och den svensk-ryska arffriendskapen var därmed ånyo besegrad.¹

Då omsider den gemena adeln skred till omröstning (den 14, 15, 18 och 19 aug.) visade den till partiståndpunkt och argumentering en nära öfverensstämmelse med »de äldre bröderna»; men äfven från detta håll framlades vackra prof både på valretorik och på politisk bildning. En konung borde man välja såsom man valde sig hustru, menade en talare, icke blott efter hörsägner, utan efter de egna ögonens vittnesbörd, ty man måste i båda fallen sammanbo till döddagar; och man borde tänka mindre på hemgiften än på de personliga egenskaperna — eller hvad hade man haft för glädje af den lysande hemgift, som den franske ambassadören lofvat vid Henriks val?² Så mycket större skäl hade man att i första hand söka sin blifvande herre inom det egna folket — det vore i själfva verket en outhärdlig tanke, att man skulle vänja sig att därtill alltid taga en främling, en vän af främlingar, någon som af maktlystnad sökt vinna de väljande och *aurata oratione* också lyckats; hvilken motsägelse för öfrigt i ett land, där man icke ville veta af främlingar vare sig inom den kyrkliga eller den världsliga administrationen, vare sig på högre eller på lägre poster!³ — Så tändes äfven i den gemena adelns krets rökelsen inför den inhem-

¹ Ib., f. 104.

² Detta är för öfrigt icke enda gången, som »Montlucs löften» skymta under valförhandlingarna.

³ Łączynskis votum. *Diaria*, s. 109.

ske konungens idealbild, men äfven där allenast till patriotisk uppbyggelse och såsom inledning till de aktuella kandidaturernas dryftande. Därvid sattes Sigismund nästan enhälligt i det första rummet, och de anförda argumenten blefvo helt naturligt i stort sedt blott variationer af senatorernas; med någon rätt kunde en talare till sist afstå från hvarje särskild motivering, emedan han annars menade sig både slösa med tiden och trötta åhörarna.¹ På samma sätt rörde sig också diskussionen om den ryska kandidaturen i kända banor; man lade nya argument till de redan anförda för att visa, hurusom dess påstådda fördelar vore *magis oneri quam usui*, åtminstone om man icke finge ordna Rysslands förvaltning efter de gamla romarnas föredöme *in formam provinciae*; tsaren borde därför till polska kronan afstå sin ärftliga besittning af Ryssland. Hur skulle man nämligen kunna erkänna moskoviterna såsom likaberrättigade medborgare icke blott *in privatis*, utan också *in publicis*; hur skulle man kunna gifva detta ohyfsade och politiskt oskolade folk andel i statens rådslag?² Både i fråga om det nya rikets konstitution och dess försvar måste svårigheter inställa sig, som komme håret att resa sig på ens hufvud, och man kunde därför icke låta bestämma sig af sådana bevekelsegrunder som att det vore *humanum et pium* att befria ett helt folk ur träldomen. Man var lika litet som senatorerna öfvertygad, att tsarens verkliga tillgångar svarade mot det rykte, som gick om dem, och en i sig själf obetydlig anekdot väckte i detta sammanhang uppmärksamhet: Stanislaw Kryski berättade att han som medlem af en polsk beskickning några år tidigare sett mycket litet af tsarens glans och härlighet och bespisats på en servis af förgylld koppar.³ Naturligtvis bragtes också den konfessionella svårigheten på tal, och man hörde Kryski med en anspelning på tsar Ivans kända religionssamtal med Possevino formulera paradoxen, att hans son icke skulle tåla den romerska lärans utöfning, innan en jesuit disputerat omkull hans poper — men tsarens svaga hufvud skulle ändå till sist fälla utslaget!⁴ Man

¹ Biskopens af Kamieniec votum. Ib., s. 125.

² Łączynskis votum. Ib., s. 109.

³ Kryskis votum. Ib., s. 112. — Troligen afses Kryskis, Sapiehas och Skumins beskickning år 1578. (BANTYSJ-KAMENSKIJ, *Obzor vnesjnich snosjenij Rossii III*, Moskva 1897, s. 103.

⁴ Ib., s. 112.

erinrade med någon ironi, att denne på konung Stefans tid alltid omtalats som mindre vetande, men numera enligt sina anhängare vore vid mycket godt förstånd; men en person, om hvilken man i detta afseende hade sina misstankar, vore knappast lämplig ens till koherde och än mindre till konung!¹ — I denna mångstämmiga kör försvann en eller annan enstaka röst, som höjdes för den moskovitiska kandidaturen, åtminstone såsom ett alternativ; men det har sitt intresse att finna, hur man från ett håll såsom stöd för detta förslag återopade — den aflidne konungens auktoritet. Redan på Sigismund Augusts tid skulle Batori hafva framkastat tanken, att Ryssland och Polen borde förenas under tsarens spira för att sedan med tillförsikt kunna bjuda de okristne spetsen, och vid det första konungavalet (1573) skulle han hafva utfäst en rik penning-skänk åt den, som komme med ett sådant budskap.

Efter den första omröstningens afslutande² hördes intet yrkande, att den skulle betraktas som definitiv, hvarigenom valkrisen skulle hafva urartat till öppen skism; man fasthöll i detta fall vid sitt tidigare beslut, och stormarskalken föreslog, att man genom en deputation skulle underrätta konvokationsvännerna om valresultatet och inbjuda dem att återupptaga förhandlingarna, *certare rationibus* och deltaga i det slutliga afgörandet. Detta blef också församlingens beslut, sedan man något diskuterat den ånyo väckta frågan, om det verkligen lönade sig att fortsätta valträtan och icke vore bättre att redan följande dag afbryta riksdagen genom ett formligt uppskofsbeslut eller en protest af förut antydt slag; det framhölls därvid, att man knappast kunde vänta något ställningstagande från motpartiets sida till de alternativt framställda kandidaturena, innan detta afgjort frågan om gravamina och själfstskridit till omröstning. Som förut segrade motviljan för uppskofstaktiken, som ju dock skulle innebära ett eländigt resultat af det långa förhandlingarna och ställde en ny riksdag med alla dess besvär och kostnader i utsikt — och man affärdade alltså deputerade med en inbjudning af antydt innehåll.³ Den framfördes i mycket försonliga ordalag: man hade sett sig nödsakad att börja disku-

¹ Orzelskis votum. *Ib.*, s. 110.

² Uttrycket får icke fattas absolut: ännu den 18 och 19 aug. afgåfvos en del vota. En enda röst föll på ärkehertig Ernst. *Diaria*, s. 111. *MAYER*, s. 59.

³ *Diaria*, s. 115 f.

tera kandidatfrågan, men ville gärna lyssna till bättre skäl, liksom man öfver hufvud ingalunda afsåg någon söndring från bröderna i den andra kretsen. Nästan alla hade ansett en inhemsk konung vara att föredraga framför hvarje utländsk kandidat, men för öfrigt hade den svenske prinsen samlat ett stort antal röster; för de österrikiska kandidaturena hade blott *ett* votum afgifvits, och den moskovitiska syntes af konstitutionella skäl böra bortfalla, ty *religio schismaticum dominare non sinit*.¹ — Den trots allt uppenbara samlingen kring Sigismunds kandidatur synes hafva verkat upphetsande på de österrikiskt sinnade konfederationsvännerna; i hvarje fall blef den gjorda inviten ytterst snävt afvisad. Ett par af senatorerna synas visserligen hafva ställt i utsikt ett senare svar i höfliga former, men adelsmarskalken förklarade sig öfver hufvud icke erkänna någon annan valförsamling än den, som stod på konfederationens grund, hvadan intet svar kunde gifvas; och Gorka började, sekunderad af Kazimirski, att uppläsa fridlysningsinstrumentets straffbestämmelser gent emot väpnade orosstiftare — ty som sådana ville han hafva sina motståndare betraktade. De deputerade aflägsnade sig då omedelbart med förolämpad min, och deras principaler, som fingo anledning att känna sig illa behandlade, skyndade att beklaga sig inför littaverna.²

Förbindelsen mellan de båda valmenigheterna blef trots allt icke fullständigt afbruten: ännu den 17 och 18 aug. sände den svarta kretsen deputationer till motståndarna för att betyga sin villighet att vid gemensamt möte på neutral plats³ dryfta gravamina och samtidigt klaga öfver det uteblifna svaret på notifikationen af det preliminära valresultatet; för öfrigt erbjöd man sig också, med fasthållande af sin principståndpunkt, att gifva Krzysztof Zborowski lejd och därmed tillfälle att bevisa sin oskuld. Men äfven dessa inviter rönt ett kyligt mottagande, ehuru tonen var något höfligare än senast: det svarades, att pröfningen af gravamina lika väl som själfva valet måste företagas på den lagliga förhandlingsplatsen och att besked angående öfriga frågor senare

¹ Ib., s. 197 f.

² Ib., s. 116 f., jfr s. 198 f.

³ Dess deputerade hade den 15, 16, 17 aug. förgäfvit sökt motpartens på slottet hos biskopen af Kamieniec såsom den äldste. *Diaria*, ss. 122, 199.

skulle följa.¹ Och då en deputation från konvokationsvännerna ändtligen (den 18 aug.) inställde sig i den svarta kretsen, åtföljd af en motsvarande från littaverna, befanns den icke medföra annat budskap, än att den lagliga förhandlingsplatsen alltjämt stode öppen för en hvar och att motpartiets söndring vore *res mali exempli* för framtiden; man vore för öfrigt icke ovillig att höra dettas mening om Krzysztof Zborowskis sak, men kunde däremot icke medgifva de skedda rättskränkningarnas nedtystande.² — Denna omedgörlighet förmådde konvokationsmotståndarna att å sin sida taga bladet från munnen och för sista gången utförligt motivera sin ståndpunkt: de började med att beklaga den tids-spillan, som redan förmått en mängd af adeln att afresa och som i själfva verket *tacito modo* beröfvat de mindre bemedlade valrätten, och de utvecklade sedan skälen till att de måst söndra sig från sina bröder — såsom för öfrigt i liknande fall skett både i det gamla Rom³ och i Polen vid Henriks val. Det blef ett upprepande af klagomålen öfver senatorernas missfirmande, öfver den otillfredsställande fridlysningen, öfver den landsflyktiges mottagande, öfver alla otillbörliga utlåtelse om motpartiet; ett särskildt intresse har endast häfdandet af att man utan hinder af lag och sed fritt kunde välja förhandlingsplats mellan Warszawa och Wola — och för öfrigt: hufvudsaken vid detta tillfälle vore *non præsumptio loci sed recta sententia*.⁴

Samtidigt hade ett annat tvisteämne kastats in i diskussionen och ytterligare förbittrat motsatserna, ehuru det kunde synas ägnadt att väcka en stunds själfbesinning hos de kifvande patrioterna: en deputation från konvokationsvännerna hade meddelat, att enligt säkra underrättelser från Podolien turkarna hopat härskaror i tiotusental vid Bender, och med hänsyn därtill hade man samtidigt anmodat riksskattmästaren att sörja för besoldning både af kvartatrupporna och af garnisonen i Kamieniec. — En sådan omsorg för riksförsvaret kunde konvokationsmotståndarna natur-

¹ Ib., ss. 118 f., 199, 202 f. — HEIDENSTEIN (s. 260) är angelägen att framhålla, hur lojalt kanslerns anhängare uppträdde gent emot det andra partiet, »ne alii separasse illos consilia sua ab illis queri possent.»

² *Diaria*, s. 204, jfr s. 121.

³ Man syftar naturligtvis på plebejernas utvandring till det heliga berget.

⁴ *Diaria*, s. 121 f.

ligtvis icke principiellt fördöma, så mycket hellre som de tidigare betygat sin villighet att uppfylla soldkrafven;¹ men å andra sidan låg det för båda partierna nära till hands att räkna med de turkiska demonstrationerna såsom en faktor i det tillspetsade partispelet. Det är uppenbart, att man från turkisk sida afsåg en påtryckning gent emot den österrikiska kandidaturens anhängare och att själva situationen gaf dessas deputerade en replik, som ingen behöfde kläda i ord: den turkiska faran upphör i samma ögonblick, som I ansluten eder till planen att välja Sigismund! Det är under sådana förhållanden ganska naturligt, att Zamoyskis anhängare mer till skenet än i verkligheten önskade visa tillmötesgående i denna fråga; både riksskattmästaren och kanslern själf kände sig emellertid manade att taga till orda och utveckla sin ståndpunkt. Zamoyski erinrade, att han hållit sig borta från konvokationsriksdagen just för att sörja för de södra gränsernas försvar, sin plikt som hetman likmätigt, men att man belönat honom med att göra intrång på hans lagliga myndighet och därtill stadgat en ny och olaglig ordning för kvartamedlens förvaltning.² Han hade intet att invända mot gränstruppernas besoldning, blott den skedde i lagliga former och under hans inseende, men han kunde dock icke återhålla den anmärkningen, att en så obetydlig styrka i hvarje fall skulle kunna föga uträtta mot en enligt uppgift så förkrossande öfvermakt. — Riksskattmästaren Dulski tadlade i samma anda konvokationsriksdagens desorganiserande ingrepp i finansförvaltningen och erinrade om motpartiets vägran att deltaga i räkenskapernas granskning; följden af all denna oreda hade blifvit, att nästan inga skattemedel på länge influtit och att fiscus icke kunde bestrida de angelägnaste statsutgifter: så hade senast medel måst upplånas till den moskovitiska beskickningens underhåll och trakterande.³

¹ Underrättelsen hade kommit till konvokationsvännerna i form af bref från den på konvokationsriksdagen tillsatte »hetmanen» Mikolaj Herburt (jfr s. 48), som icke blott yrkat, att tillräckliga soldmedel skulle ställas till hans disposition, utan också att fästningarna i vojvodskapet Braclaw skulle sättas i bättre beredskap. Vid diskussionen härom hade både starosten på Braclaws slott Jerzy Strus och Stanislaw Stadnicki understödt Herburts föreställningar; den förre hade tillagt, att han i känslan af sitt ansvar gjort flere försök att reparera fästningen, men att starostiens inkomster ej räckt till. Därefter hade man enat sig om en beskickning i ärendet till riksskattmästaren. *Diaria*, s. 202 (18 aug.)

² Jfr s. 47 ff.

³ *Diaria*, s. 119 f.; jfr ss. 122, 202.

Om sålunda splittringen mellan de båda stora partierna alltjämt visade sig obotlig och littaverna alltjämt närmast anslöto sig till konvokationsmännen, fingo kanslerns anhängare till sist den tillfredsställelsen att se ibland sig preussarna, som i det längsta tvekat i valet mellan partierna.¹ Littavernas och det polska episkopatets förening med konvokationsmännen hade först icke förfelat sitt intryck på den, och vid de främmande sändebudens hörande hade de flesta preussiska senatorer jämte städernas ombud inställt sig i kretsen; endast kronskattmästaren (kastellanen af Kulm) höll obrottsligt fast vid kanslerns parti.² Sedermera (den 16 aug.) hade just den senare sökt förmå sina landsmän att taga del i konvokationsmotståndarnas preliminärt afslutade omröstning, men ingalunda fått dem med sig: man hade invändt, att dessa, om de velat handla rätt och broderligt, bort afvakta de främmande sändebudens propositioner, och man hade också ansett det tvifvelaktigt, om riksdagen öfver hufvud skulle sluta med ett konungaval.³ Men den 18 aug. hade redan ett omslag inträffat, åtminstone i hvad angår några af senatorerna⁴ och städernas ombud, och anledningen därtill liksom till så många andra fenomen under valkrisen torde vara att söka i hemliga påverkningar och utfästelser, i detta fall naturligtvis närmast från drottningens, Zamoyskis och de svenska sändebudens sida. I hvarje fall inställde de sig i konvokationsmotståndarnas krets och afgåfvo sina röster (genom en af provinsens senatorer) enhälligt på Sigismund, sedan de först öfverlämnat provinsens gravamina och jämte kanslerns tack för inställelsen mottagit hans åtminstone muntliga försäkran, att han ville rekommendera dessa i den blifvande konungens åtanke, så långt de icke redan omedelbart kunde pröfvas.⁵ — Det behöfver här icke närmare framhållas, att preussarnas slutliga partitagande (praktiskt taget enhälligt) för den svenska kandidaturen hade större betydelse än nå-

¹ De danzigiska sändebudens relat. af 15 aug... »Wir Preusen, obwol von beiden und getrenten Kollis zu etzlichen mahlen Ansuchung geschen, haben uns doch aus besondern Bedenken zu keinem Teil halten wollen.»

² Ib.

³ Ræders diarium.

⁴ Särskildt nämnas vojvoden af Kulm (Mikolaj Dzialynski) och kastellanen af Danzig (Maciej Zalinski).

⁵ Ræders diarium under 18 aug. *Diaria*, s 121, jfr s. 128; LENGNICH, *Gesch. der Preuss. Lande* [1587—1605], s. 20 f.

gon annan enskild provins' samlade vota och att särskildt Danzigs anslutning var ägnad att lyfta en sten från de svenska sändebudens hjärta; det var icke heller någon tillfällighet, att preussarna bland sina motiv särskildt anförde de bekväma kommunikationerna öfver Östersjön, som lofvade Sigismunds snara ankomst.¹ Långt mindre uppseende måste det hafva väckt, att kröningsstaden Krakovs ombud² voro med bland dem, som denna och följande dag, vanligen utan utförligare motivering, skänkte den svenske prinsen sina röster.³

Drottning Anna hade naturligtvis under riksdagens sista skede icke slappnat i sin ifver för sin systersons intressen, men föga är ännu bekant om detaljerna i hennes verksamhet som valagitator. Officiellt hade hon gifvit Sigismunds kandidatur sitt förord genom budskap till de båda valförsamlingarna den 11 och 12 aug., naturligtvis under framhållande af hans polska börd och uppfostran liksom af den jagelloniska dynastiens välgärningar.⁴ Men dessförinnan hade hon oförtrutet arbetat i det tysta och sökt vinna inflytelserika medlemmar af senaten och den gemena adeln för Sigismund, som hon gärna kallade *sin son*; hon sparade därvid hvarken på sina tillgångar eller på löften om framtida gunstbevis. Hon hade kallat till sig den gamle Czarnkowski, det österrikiska husets mest kände partigångare, som i det längsta undvikit hennes hof, och hon hade sökt öfvertyga honom om hopplösheten af att motarbeta den svenska kandidaturen; men hon hade intet förmått gent emot hans orubbliga partitrohet och sega dialektik.⁵ Hon hade i liknande syfte sändt ombud till vojevoden af Troki, Jan Hlebowicz, hvilken såsom littaver måste hafva vissa sympatier för den moskovitiska kandidaturen, och det förefaller verkligen, som om hennes bearbetningar i detta fall haft större fram-

¹ Äfven andra uttalanden under riksdagen ådagalägga, hur missvisande det är att med SIENIAWSKI (s. 60) nämna »die grosse Entfernung Schwedens» bland använda argument *mot* hans val. — Betydelsen af de preussiska städernas partitagande framhålles särskildt också af HEIDENSTEIN, s. 260.

² Jfr om Krakovs representationsrätt »Polskt författningslif under Sigismund III» (Hist. Tidskr. 1912), s. 163 f.

³ *Diaria*, s. 126.

⁴ *Diaria*, ss. 90, 93, 193. — De båda valförsamlingarnas svar äro rent konventionellt hållna.

⁵ [Strein] t. [ärkehert. Mathias], Warschau 25 juli 1587. Or. StA Wien.

gång. Detta är naturligtvis endast ett par exempel på en i stor skala bedrifven röstvärfning, men drottningen fann också andra sätt att påverka opinionen; efter allt att döma stod hon bakom en agitationspredikan, som söndagen den 9 aug. hölls i en af Warszawas kyrkor, för en stor samling senatorer och landtbåd, och som jämte många förmaningar till enighet innehöll ett bestämdt förord för den svenske prinsen.¹

Ehuru sålunda samlingen kring den svenska kandidaturen var helt genomförd, kämpade drottningens och Zamoyskis valpolitik ännu med en stor svårighet: de andliga senatorerna med Karnkowski i spetsen höllo sig alltjämt undan, och för Sigismunds nominering behöfdes biträde åtminstone af *en* biskop. Det är tydligt, att drottningen under sådana förhållanden skulle använda alla upp-tänkliga medel för att få någon af episkopatet på sin sida, och man hör också från detta håll klagomål, afpassade för österrikiska öron, öfver hennes *importunissima instantia*. Karnkowski var med sin vankelmodiga naturell mest tillgänglig för dylika påtryckningar, och de kejserliga sändebuden anade sedan några dagar, att *der unbeständige Alte* kunde komma att bereda dem obehagliga öfverraskningar.² Från österrikisk sida påstods i det följande, att drottningen gifvit honom penningeunderstöd och därigenom afhållit honom från att sälla sig till dem, som nödda eller onödda deserterat

¹ [Strein] t. [ärkehert. Mathias], Warschau 11 aug. 1587. Or. StA Wien. »Eodem [9 aug.] hat die Khunigin zu dem Palatino Trocensi geschickt ieren Mundtschenk und Kuchelmaister, und als die mit ime wegen des von Schweden tractirt, haben die umbsteenden vom Adl ine vermant, er soll inen sein Zuesagen halten, darzue er sich dann erklert, nemblichen auf den Moscowitter; darauf ainer under der Kunigin Gesandten gesagt, man besorge aber, das under aim Moscowitterischen langen Rogkh teutsch Hosen verporgen sein; dem er widersprochen. Und diser soll der fürnembst sein, so auf den Moscowitter tringt.» — Man finner af *Diaria*, s. 207, att Hlebowicz den 19 aug. uppträdde för Sigismunds val såsom ett antagligt alternativ — under en motivering, som nära öfverensstämmer med inkastet från drottningens ombud.

² De kejserl. sändebuden t. kejsaren, Warschau 18, 19 aug. 1587. Kop. EA *Kremsier*. Pawlowski gjorde i sista stund ett öfvertalningsförsök. Det heter i brevet af 19 aug.: »Weil aber der unbeständige Alte schon zum Theil a contraria parte seducirt und durch die königliche Räte und etzliche des Canzlers Anhang, welche er damaln (wie wir berichtet) bey sich gehabt, auf des Schweden Seyten sich locken lassen, hat er sich bey Bischofe (der ich indessen im Kloster, darin er sein Losament hat, bey der Mess verharret) Schwachheit halben entschuldigen lassen.» — MAYER, ss. 57; f., 62.

från valfältet; men denna insinuation måste upptagas med försiktighet, och frågan om hans verkliga motiv måste tills vidare lämnas öppen.¹ Man ville från samma håll göra gällande, att han på en enda natt skiftat ståndpunkt — *veluti Cyrceo poculo permutatus*,² men denna retoriska vändning får naturligtvis ej fattas bokstafligt. Hvad som skulle komma, bebådade han redan genom sitt tal i konvokationsvännernas krets den 17 aug., då han vid sidan af sitt egentliga ämne (Krzysztof Zborowskis process) berörde frågan om de olika kandidaturerna: han sade sig icke vilja möta de hemmasittande bröderna med budskapet, att en tysk furste blifvit vald, ty sådant skulle vara dem emot, och han kunde lika litet gifva tsaren sin röst, innan denne lofvat antaga den romerska beakännelsen. Om den svenska kandidaturen yttrade han sig ej närmare, men sade sig principiellt beredd att nominera den, som på sig samlade allas eller de flestas röster; af tidigare löften ansåge han sig icke bunden längre, än de kunde förlikas med statens bästa.³ — En sådan beakännelse måste hafva väckt både indignation och bestörtning bland åhörarna, ehuru den talandes höga värdighet synes hafva skyddat honom mot demonstrationer; det är i hvarje fall klart, att han från denna stund icke kunde känna sig väl till mods i det österrikiska partiets krets. Han uteblef i själfva verket följande dag, hvarvid naturligtvis hans bräckliga hälsa fick tjäna som förevändning; han lofvade väl att inställa sig den 19 aug.⁴ — men då blef i stället hans öfvergång till motpartiet uppenbar.

Sedan de nytillkomna partivännerna afgifvit sina röster, yrkade Karnkowski ånyo med synbar nervositet, att man omedel-

¹ WARSZEWICKI (anon.), s. 36. — På denna punkt torde man kunna vänta intressanta upplysningar ur den påflige nuntiens konfidentiella rapporter — se PIERLING, *La Russie et le Saint Siège*, II, s. 321, n. — Karnkowskis egen motivering inför kejsaren läses i *Nuntiatuberichte* II, n:o 31, s. 64 ff.

² Uttrycket förekommer i Maximilianisternas bref till konung Johan af 26 aug. 1587 och har däriifrån öfvertagits af WARSZEWICKI (anon.), s. 37.

³ *Diaria*, s. 200. Jfr WARSZEWICKI (anon.), s. 37. — Ræders diarium i det hela öfverensstämmande: »...Der ander Punct von der Election weil die aus dem schwarzen Cholo schon votiret. Seine Meinung wer, er wolt mit keinem Deudtschen zu Hause kommen; der Moscowitter wer der zütreglichste, wan er unser Religion; einen Piasten zu welen wer unmöglich; der vierde wer der Schwede, darauf möchten sich die Herren bedenken. Der Hofmarschalk geantwort, das von der Election zu reden noch nicht Zeit, weil die gravamina hinderstellig.»

⁴ *Diaria*, s. 205.

bart skulle skrida till den valdes nominerande, särskildt med hänsyn till det österrikiska partiets rustningar; och denna mening vann bifall, ehuru en och annan ännu talade om att afvakta littavernas anslutning. Kretsens marskalk ansåg emellertid lämpligt, att man först genom ett formligt beslut fastslog sin så länge förfäktade ståndpunkt, att den plats där man stod verkligen vore *locus legitimus et competens* för valets företagande. Han lämnade åt senatorerna att ännu en gång motivera denna uppfattning, som naturligtvis vann allmän anslutning; och man fick alltså ännu en gång höra de kända formlerna och slagorden, bland annat om *recta sententia* såsom viktigare än *præsumtio loci*, liksom också hänvisningarna till motpartiets blodsdåd och förnärmelser mot senaten. Därutöver återopade man den maktfullkomlighet, som rikets ständer särskildt under ett interregnum måste anses besitta, och präglade den minnesvärda satsen, att ständerna icke berodde af lagen, utan lagen af ständerna; med polemisk udd mot det andra partiet framhöll man därvid, att ett dylikt beslut om *locus electionis* i hvarje fall måste vara lättare att försvara än ett upprifvande af kungliga domsdekret.¹

Sedan stormarskalken Opalinski å ämbetets vägnar bekräftat valortens legitimitet, uppmanade kretsens marskalk ärkebiskopen att i enlighet med gammal sed skrida till konungens nominerande — utan fruktan eller klenmodighet, ty hela den välsinnade adeln skulle göra gemensam sak med honom. Och under tillbörlig andakt och rörelse nämnde Karnkowski alltså Sigismund till *Polens konung* — men som om hans vankelmod ännu vid detta tillfälle skulle göra sig påmint, tillade han först efter stormarskalkens påstötning: *och till Littavens storfurste. Amen*, ljud det öfver allt på fältet. I nästa ögonblick ilade budbärare med den stora nyheten till drottningen och till den andra kretsen; något senare begaf sig ärkebiskopen i spetsen för valprocessionen till Warszawa, där tacksägelsegudstjänst hölls i St. Johannes' kyrka, medan stadens alla klockor ringde; för drottningen, som var närvarande, en stund af lycka och triumf! Zamoyski hade hela dagen hållit sig undan, syntes hvarken vid nomineringen eller tacksägelsegudstjänsten; han var alltså in i det sista trogen sin politik att icke utmana, att icke skänka bort argument till dem, som gärna ville beteckna honom såsom en fara både

¹ *Diaria*, s. 128 f.

för valfriden och för valfriheten. För öfrigt hade han varit beredd att med våld möta hvarje anfall från Zborowskiernas skaror, och endast i förlitan på hans starka hand hade Karnkowski vågat taga det afgörande steget; äfven för kanslern hade dagen alltså varit en triumf, och han firade den till sist med fältgudstjänst och *Te Deum laudamus*. — Men den gamle ärkebiskopen gick trots sin lifvakt förskrämd omkring och väntade hämnd och försåt af dem han svikit; han blef hjärteglad, då drottningen bjöd honom säkert kvarter på slottet.¹

Kretsmarskalken hade på förhand uppläst utkastet till den urkund, i hvilken valet motiverades och kungjordes; särskilda deputerade hade också tillsatts för dess definitiva granskning och underskrifvande.² Utförligare hållen än sin närmaste förebild (valakten af den 15 dec. 1575), ger den i sin *narratio* en ganska detaljerad framställning af partistriden under valriksdagens hela förlopp, med själfklar ensidighet, men utan gröfre förvrängning af sammanhanget;³ i det föregående har också vederbörlig hänsyn tagits till denna officiella version. Sigismunds val motiveras genom hänvisning till hans jagelloniska börd och personliga företräden liksom också till de politiska fördelar, som en förening med Sverige skulle medföra, Liflands pacificering,⁴ skuldbördans afskrifning, sjöfartens uppblomstring. Tanken att taga en konung ur det österrikiska huset afvisas såsom stridande mot det polska folkets historiska erfarenhet: ett sådant val skulle inveckla det i krig med de okristne, främmande soldatesk skulle därunder dragas in i landet, både frihet och egendom skulle råka i fara. Under åberopande af motsvarande anordning vid föregående konungaval utlysas landtdagar öfver hela dubbelriket till den 19 sept. och ett nytt riksmöte till den 5 okt. i Wislica; kröningen utsattes till den 18

¹ *Diaria*, s. 129 f. Ræders diarium. Jfr HEIDENSTEIN, s. 261.

² *Diaria*, s. 128. — Urkunden är tryckt i *Volumina legum*, II, s. 239 ff. Såsom HEIDENSTEIN, s. 263, särskildt framhåller, äro littaverna icke på vanligt sätt nämnda bland urkundens utställare, men för den använda formeln fanns precedens från föregående interregnum. Maximilians anhängare försummade emellertid icke att i det följande särskildt framhålla denna sak; se t. ex. WARSEWICKIS *Opuscula inedita*, s. 108 f.

³ Jfr HEIDENSTEINS omdöme, s. 263.

⁴ Man fäster sig vid, att det här endast är tal om *uspokojenie ziemie Iflanckiej*, icke om det svenska Liflands afträdande.

okt. Till Wislica skulle adeln mangrant komma i full krigsutrustning vid på landtdagarna närmare fastställt vite,¹ och man skulle enligt försvara den utvalde konungen mot hvarje försök från österrikisk sida att tränga honom undan. Man ville på detta riksmöte bekräfta religionsfreden (af år 1573) och taga alla besvär till afgörande; samma punkter skulle sedan upptagas i den edliga försäkran, som konungen vid sin kröning skulle afgifva. För tiden intill denna befullmäktigades Zamoyski att sörja för rikets försvar och att därvid i samråd med senaten uttaga nödiga medel både af skattkammaren och af kvartafonden; riksskattmästare och kvartadeputerade ålades vid laga vite att uppfylla hans anordningar. I sammanhang därmed omnämndes, att drottning Anna ställt en summa af 100,000 gulden till riksskattmästarens förfogande.² — Sist anförda stadganden visa tydligt nog, att de väljande hyste ett obrutet förtroende för kanslern, och de voro i samma mån ägnade att skärpa motsaten mellan partierna; för öfrigt förklara de också, hvarför man icke finner Zamoyskis namn under det aktstycke, som beseglade hans och drottningens valpolitik.³ — Anledningen till det nya riksmötets utskrifvande bör knappast sökas i någon önskan att få valet bekräftadt,⁴ ty det svenska partiet betraktade naturligtvis det skedda afgörandet såsom definitivt och rättsgiltigt, och de hemmasittande brödernas anslutning väntades snarare på landtdagarna. Man afsåg fastmer att vinna tillfälle till dryftande af de ännu icke definitivt pröfvade gravamina och ville samtidigt hafva att tillgå adelsuppbådet såsom ett värn mot alla öfverraskningar från österrikiskt håll. — Själfva valakten har i dessa delar karakteren af en konfederation, som icke tillät någon att svika den

¹ Undantag gjordes för adeln i vojevodskapen Wolynien, Kiev, Braclaw och Podolien, som med hänsyn till dessa landsändars exponerade läge skulle få sända ombud. Motsvarande stadgande förekom redan 1575.

² Jfr HEIDENSTEIN, s. 260: Zamoyski hade i sista stund sökt förmå drottningen att öka detta sitt bidrag till riksförsvaret, men förgäfves. Z. blef så mycket oroligare, som de svenska sändebuden ej synas hafva kunnat garantera Sigismunds snara ankomst.

³ Jfr SIENIAWSKI, s. 68, n. 74.

⁴ Det är SIENIAWSKIS mening (s. 68). Det passade visserligen det svenska partiet att senare framställa saken, som om det ensamt vågat vädja till adelsfolket i frågan *utra electio legitima habenda esset*, medan åter motståndarna förbehållit afgörandet *suo arbitrio atque potestati*. Se *Ordinum Regni Poloniæ . . . legationes* . . . (Krakow 1587; WARMHOLTZ n:o 3235), f. Q.

nye konungen och den gemensamma saken, och då drottning Anna vid de preussiska stadsombudens gratulationsuppvaktning (den 20 aug.) manade dessa att ingå en förening med adeln i och för valrecessens häfdande och genomförande, måste detta hafva skett med hänsyn till, att *deras* namn icke funnos under densamma.¹

Då man i konvokationskolon (19 aug.) fick veta, att motpartiet redan valt den svenske prinsen, sökte sig naturligtvis förbittringen vissa uttryck: man tadelade ärkebiskopens obeständighet, och det sattes i fråga, om man ej med våld borde hindra motståndarna att fullfölja ceremonierna i kyrkan; det deklamerades också som förut om den kränkta valfriheten.² För tillfället hade man dock fullt att göra med littaverna, som genom sina ombud kräfdde, att frågan om fred med Ryssland skulle tagas till afgörande före det legitima valet; det var tydligt, att de för hvarje fall ville försäkra sina gränser mot ett moskovitiskt anfall. Man svarade dem, att konungavalet var viktigare än allt annat och icke längre kunde uppskjutas; det vore ju för öfrigt mycket möjligt, att tsaren blefve den utkorade, och i och med detsamma skulle också freden med Ryssland vara tryggad. Gorka utvecklade ytterligare denna ståndpunkt: det kunde rent af befaras, att en i otid sluten fred med moskoviten skulle stärka det svenska partiets ställning, ty endast hotet från öster gjorde ännu mången tveksam inför Sigismunds kandidatur. Han talade naturligtvis för döfva öron, littaverna drogo sig förbittrade tillbaka, sedan deras adelsmarskalk därutöfver inskärpt, att de, sedan Sigismund valts i den andra kolon utan deras hörande, med så mycket större rätt kunde hålla fast vid sin egen kandidat, den ryske tsaren.³ — De kvarvarande fortsatte förhand-

¹ Ræders diarium (under 20 aug.) Drottningen bad vid detta tillfälle, »das die Stedte so geschwinde nicht wollen davon zihen, sondern neben den andern Herren eine Verbundnus aufrichten und sich vorschreiben, bei der geschlossenen Wahl standhaftig zu vorharren. Solchs wolle I. M. in allen Gnaden erkennen und auch bei dem erweleten Könige es zu rümen wissen. Die Stedte geantwortet, das sie ihre mandata noch eins übersehen wollen: so fern sie immer finden, das ihnen solchs zu thun zugelassen, wolten sie gern wilfaren, aber über mandata sich einzulassen wolle ihnen nicht gebüren. Sie hetten das ihre gethan, alhier erschienen, ihre Stimme von sich geben nach altem Brauch, wer nichts überiges.» Jfr LENG-NICH, *Gesch. der Preuss. Lande* [1587—1605], s. 21.

² *Diaria*, s. 130. — Jfr för händelserna 19—23 aug. också BIELSKI, ss. 61—65 som dock ger närmast blott ett sammandrag af framställningen i *Diaria*.

³ *Diaria*, ss. 131 f., 206 ff.

lingarna och antogo till en början ett uppsatt förslag till beslut i Krzysztof Zborowskis sak; domen öfver honom förklarades ogiltig, och Heidensteins liksom Rzeczyckis omstridda skrifter förbjödos.¹ Därefter öfvergick man till en formlig omröstning öfver de föreslagna tronkandidaterna, inledd med de sedvanliga bönerna; när *Veni Creator* förklingat, afgåfvo först senatorerna sina vota.

Den första dagen hunno endast biskopen af Kiev, vojevoden af Posen och kastellanen af Gnesen att yttra sig, men den allmänna stämningen i kolon framgick tydligt nog af deras anföranden. De utpekade alla Maximilian såsom den mest tilltalande kandidaten, men ställde sig icke alldeles afvisande mot tanken att i stället välja tsaren. Särskildt Jan Zborowski hade varma loford för denne, påminte, hur han gifvit polska fångar friheten och hur han syntes vilja lätta träldomen för sitt folk; det kunde frågas, om sådana handlingar bestyrkte ryktena, att han skulle vara enfaldig eller vanvettig, och om de icke fast mer vittnade om klokhet och godt hjärta. Å andra sidan måste man betänka, att han vore kroppsligen svag och ofta sjuk, och man kunde icke heller glömma skriftens ord, att Herren hämnar fädrens missgärningar på barnen. Fromhet, dygd och klokhet utmärkte i hög grad också Maximilian, och Zborowski, som känt hans föräldrar och farföräldrar, sade sig i hans härstamning finna ytterligare säkerhet för hans goda anlag; han förordades dessutom af den spanske konungen och andra kristna potentater. I allmännare vändningar talade också Gorka för Maximilian och det österrikiska huset, särskildt framhållande den sist anförda synpunkten; för öfrigt betygade han omständligt och med någon salvelse, att han i denna fråga icke tänkte på egen fördel: han hade ingen afkomma, hvilket han i dessa bistra tider betraktade som en Guds välgärning; rikets ära och välgång vore honom i själfva verket liksom i barns ställe! Den kievске biskopens anförande hade samma syftning, men det är betecknande, att han särskildt vände sig mot »den trälaktiga räddhågan» hos dem, som med hänsyn till turkarnas hållning afböjde både de österrikiska kandidaturerna och den moskovitiska; den påfliga kurians aldrig hvilande korstågsförkunnelse fick liksom ett genljud i den polske kyrkofurstens polemik. Den svenske prinsen berömde han i förbigående såsom god katolik och *compos mentis*, men å andra sidan lofvade dennes omogna år

¹ Ib., ss. 132, 208 f. Jfr SIENIAWSKI, s. 64, n. 70.

icke den starka regering, som landet i dåvarande läge kräfde, och dessutom hade ett enskildt parti äfventyrat rikets enhet genom att våldsamt framtruga hans kandidatur.

Sedan voteringen för dagen afslutats, diskuterade man ett förslag att sända deputationer både till drottningen och till de svenska sändebuden för att söka påverka dem i valfrågan. Den förra önskade man särskildt påminna om hennes förfäders välgärningar mot riket och bad henne att sätta dettas välfärd öfver blodets röst, så mycket hellre som Sigismunds val innebure en kränkning af folkets friheter och privilegier. Till de senare ville man närmast hemställa, om de verkligen kunde anse det förenligt med sin herres ära och fördel att mottaga ett *disruptum regnum*, och man kunde i det sammanhanget erinra, att kejsar Maximilian i en liknande situation afböjt ansvaret. Deputationernas affärdande kom emellertid att uppskjutas till följande dag. Med hänsyn till den stämning, som på sina håll ännu fanns för den moskovitiska kandidaturen, beslöt man emellertid att vända sig till de ryska sändebuden med vissa frågor: skulle deras herre vara sinnad att mottaga kronan i ett *disruptum regnum*? hur snart efter ett val kunde han väntas komma till sitt nya rike? med hvilka medel ämnade han häfda sina anspråk?¹

De ryska sändebudens ställning till dessa frågor och andra, som måste sysselsätta tsarens anhängare, framstår klarare, om man tager kändedom om de ungefär samtidigt bedrifna underhandlingarna mellan dem och litaverna.² Dessa hade varit särskildt angelägna att få veta, hur tsaren tänkte sig den nya unionen organiserad och hur han ämnade ställa sig till påfven och den romerska kyrkan; liksom sina polska bröder önskade de också upplysning om tiden för hans ankomst och om hans resurser, då det gällde att försvara valet mot de fiender, som det kunde uppkalla. De fingo till svar, att Ryssland och dubbelriket väl borde vara förenade som kropp och själ, med rätt för alla undersåtar att köpa och sälja egendom inom deras landamären, men att för öfrigt tsarens arfland måste regeras efter samma grundsatser som dittills; man

¹ *Diarja*, s. 212.

² För det följande har jag använt de af Krzysztof Monwid Dorohostajski (själf en af deltagarna i den litaviska beskickningen till ryssarna) efterlämnade anteckningarna i *Bibl. Ossol., Lemberg*, handskr. n:o 185. Jfr *Katalog rękopiśów Biblioteki Zakł. Nar. im. Ossolińskich*, I (Lemberg 1881), s. 423.

eftertraktade icke i Ryssland polackernas friheter och privilegier, som tsaren dock, hvad Polen och Littaven anginge, ämnade vidmakthålla och föröka. Påfven lofvade han obediens, och han skulle ägna alla kyrkliga institutioner och stiftelser sin omvårdnad, men han kunde icke för sin personliga del öfvergifva den grekiska bekännelsen; för öfrigt hade han intet emot, att religionsdisputationer anställdes för sanningens utrönande. Hans ryska titlar måste behålla platsen före de nyförvärfvade, och i fråga om hans residens kunde man icke på förhand inskränka hans fria bestämmanderätt; dock vore det naturligt, att han ändrade vistelseort allt efter tidens behof. Om tiden för hans ankomst trodde sig sändebuden endast i största allmänhet kunna lofva, att han skulle infinna sig snarast möjligt; de gjorde dock ett förbehåll med hänsyn till ryktet, att hans gemål vore i välsignadt tillstånd. Emot de fiender, som kunde väpna sig med anledning af valet (närmast turkarna), skulle han sända sina stridskrafter, i första hand sina tatariska och kosackiska skaror, och omkostnaderna därvid ämnade han bestrida med sina egna medel utan att röra vid sitt nya valrikes skatter. I sammanhang därmed utvecklade sändebuden ännu en gång de fördelar, som föreningen med Ryssland skulle innebära för de väljande; de framhöllo särskildt den utsträckta handelsfriheten och Rysslands rikedom på ädla metaller — omstridda argument från valagitationens början. — Svaret till polackerna formulerades i samma anda med vissa tillägg: tsaren vore med särskild hänsyn till den svenska faran beredd att mottaga ett val trots splittringen, och han kunde väntas komma, så snart valet tillbörligen notificerats honom. Frågan, med hvilka medel han ville häfda sin rätt, fattade man betecknande nog alltjämt närmast som rent ekonomisk och lofvade utbetala en viss penningssumma, så snart valet kungjorts i ett formligt beslut; man funne det olämpligt att vidare dryfta denna sak, ty det skulle kunna uttolkas som ett köpslående om kronan, men efter afgörandet skulle man visa allt tillmötesgående. Slutligen förklarade man utan omsvep, att Sigismund såsom polsk konung icke skulle hafva annat att vänta än öppen fiendskap från rysk sida; däremot lät man förtroligt förstå, att Maximilian kunde räkna på välvilja och rent af väpnadt understöd mot sin rival. Detta svar framfördes till konvokationskretsen den 20 aug., då omröstningen återupptogs och då också en från littaverna återvändande deputa-

tion meddelade, att dessa tills vidare ville hålla sig undan, fullt upptagna som de vore af förhandlingar med ryssarna, hvilka efter Sigismunds val i den andra kretsen förde ett mycket hotande språk.¹

Det är uppenbart, att de moskovitiska sändebudens hållning, både deras förbehåll för tsarens del och deras åt Maximilian gifna förord, måste i hög grad stärka den senares kandidatur;² i sin mån kan också intrycket afläsas på den fortsatta voteringen, ehuru de ryska sympatierna alltjämt visade sig förvånansvärdt utbredda. Först yttrade sig ett par senatorer, kastellanen af Kamieniec Marcin af Ostrorog och hofmarskalken Andrzej Zborowski; båda gäfvosina röster åt Maximilian, sedan de med eftertryck afvisat den svenska kandidaturen: om Sigismund också bjöde de största fördelar och vore en ängel från himmelen, måste han såsom stödd af våldet framstå som högst förhatlig. Tsarens kandidatur syntes dem redan värd ett allvarligt öfvervägande, och åtminstone Zborowski såg intet hinder i den konfessionella frågan: skillnaden mellan bekännelserna vore obetydlig, och skismen härrörde närmast från en maktstrid mellan påfven och patriarken. Ostrorog ansåg det icke vara utredt, huruvida tsarens andliga förmögenheter verkligen vore så svaga, att han måste anses obekvämt att regera, och framhöll särskildt, hurusom tanken att välja en rysk härskare ingalunda vore ny i Polen; han stötte sig emellertid på de moskovitiska sändebudens förklaringar, som tycktes illa garantera hvad man afsåg: en union, som för all framtid lämnade Polens konungar makten i Moskva. Utsikten att vinna en sådan lockade också Zborowski, som ännu skarpare betonade, att man ville behålla sin valfrihet och ingalunda ovillkorligen grunda en rysk dynasti; men samtidigt inskräpte han hos sina medbröder, att de icke finge låta dåra sig af tanken på

¹ *Diaria*, s. 212, Jfr s. 139 f.

² Detta framhålles uttryckligen i Ræders diarium (under 20 aug.): »In dem Zborofiorum Cholo haben sie im Votiren fortgefaren, und weil viel Stimmen auf den Moscowitter gangen, haben sie an seinen Gesanten geschickt, eigentlich sich zu erkundigen, ob in dreien Monaten sein Herr in der Crone sein könnte, so wol auch ob er so geschwinde ein exercitum fertig haben und wie baldt die genenten Tonnen Goldes könnten ausgezelet werden. Darauf ein ungewiss und zweifelhaftig Antwort gefallen, welchs als es hernach im Cholo einbracht worden, sindt die meisten Gemüter vom Moscowitter auf den Maximilianum von Oesterreich gefallen, weil auch der Moscowitter denselben commendiret und stracks dem Maximiliano zum besten 1 Tonne Goldes auszelen wolte.»

ryska förläningar och därefter rätta sitt handlingsätt. Frukten för ett krig med turkarna borde icke få stå i vägen för Maximilians kandidatur, ty man hade att motse penningunderstöd af den påfliga kurian och hjälp både af den spanske konungen och af kejsaren liksom af länsfursten i Preussen. För öfrigt formade Zborowski sitt anförande till ett häftigt angrepp mot drottningen och kanslern, hvilka för honom ännu representerade den föregående tidens »egyptiska trälomsregemente»; i bittra vändningar beskyllde han särskildt drottningen för otacksamhet och dåligt förvaltande af jagellonernas traditioner: han påmintes om den siste bysantinske kejsaren, som nesligt uppgifvit den store Konstantins stad.¹

Efter senatorerna yttrade sig den meniga adelns talmän, närmast vojevodskaen Krakovs, Posens, Sandomirs och Wilnas; man fick bland annat höra den gamle Czarnkowski och den framåtsträfvande Mikolaj Kazimirski framlägga sin ståndpunkt. Det kunde icke väcka något uppseende, att den förre begagnade tillfället att hålla ett nytt loftal öfver det österrikiska huset och med exempel ur Ungerns och Böhmens historia sökte bevisa olämpligheten af hvarje inhemsk kandidatur; intressant är det emellertid att finna, att han efter sitt förord åt Maximilian öppet talade för det länge påtänkta giftermålet mellan denne och prinsessan Anna, under framhållande att detta också skulle vara drottningen till hugnad. Kazimirski åter ställde sig mer tveksam inför situationens svårigheter; han förklarade sig från början hafva föredragit den svenska kandidaturen, för den händelse man ej kunde ena sig om en inhemsk, men sedan Sigismund blifvit våldsmännens utvalde, kunde han icke längre stöda honom. Mycket syntes honom tala för tsaren, men dennes sändebud hade ännu icke kunnat lofva, hvad man måste fordra; inför de österrikiska kandidaturerna åter måste man betänka, att de ställde krig med turkarna i utsikt, men icke tillräckligt stöd i kampen. Från ett annat håll uttalades sympatier för Sigismund trots hans tillskyndares öfvergrepp; man måste framför allt söka afvända ett dubbelval och ett därmed följande inbördes krig, och man kunde göra ett skifte med motståndarna: sedan dessa usurperat rätten att *dare regem*, kunde man för egen del göra anspråk på att *dare legem*, man kunde med andra ord sätta villkor för Si-

¹ *Diaria*, s. 135 ff. Jfr s. 213 f.

gismunds erkännande och därmed vinna garantier för sina friheter och privilegier.¹ Men denna röst vann icke mycket genljud; sympatierna voro för öfrigt delade mellan Maximilian och tsaren, och flere förklarade sig kunna acceptera båda. I det hufvudanförande, som hölls för den ryska kandidaturen, betonades särskildt faran att alltför mycket lita till österrikisk hjälp mot ett turkiskt anfall, så mycket hellre som man skulle hafva fiender emot sig också inom riket; man måste erinra sig, att Podolien måste försvaras mot både tatarer och moldauska horder, Krakov mot turkar och siebenbürgare, och man måste tänka efter, hvad Österrike förmått göra till Ungerns skydd. Ur häfdena kunde man lära, hur långt Wladyslaw Jagiellowicz blifvit hulpen genom andra kristna potentaters understöd, och ett färskt exempel på värdet af samma slags löften hade man i det öde, som i Ungern drabbat Szigets försvarare år 1566.² För öfrigt måste man befara, att en från Österrike hämtad konung skulle begagna sina förbindelser med besläktade furstar till att förbereda grundandet af en dynasti i Polen, och därmed skulle *libera electio* vara ett dödt privilegium; man hade icke heller rätt att glömma den allmänna ovilja mot den tyska nationen, som besjälade de hemmasittande bröderna i olika landsorter. Den ryske tsaren hade rikare tillgångar både i gods och folk, och om några kallade honom dåraktig, kunde däremot åberopas, att han förstått stilla alla *domesticos tumultus*, hvilket i själfva verket vore svårare än att triumfera mot en yttre fiende, och att han storsinnadt frigifvit fångar utan lösen.³ Från det österrikiska partiets sida, där röster höjdes också för ärkehertig Ernst, gjordes bland annat gällande, att man så mycket mindre borde låta sig bestämmas af hänsynen till turkarna, som freden med dessa alltid vore osäker och stundom icke ens kunde vinnas för högsta pris; man borde minnas den serbiske fursten, som ville offra sin egen dotter men ändå blef afvisad!⁴ — Så bröto sig meningarna mot hvarandra,

¹ Czechowskis votum. *Diaria*, s. 140.

² *Diaria*, s. 215. Den »grabia z Sermie», befälhafvare i »Seget», som här omtalas, tror jag mig kunna identifiera med Niklas Zrinyi som i sept. 1566 stupade vid turkarnas anlopp mot Sziget, utan att de vid Ungerns gräns stående österrikiska stridskrafterna sökte undsätta honom. Se t. ex. HUBER, IV, s. 259 ff.

³ Lubonskis votum. *Diaria*, s. 215.

⁴ Starostens af Sandec, Spytek Jordans votum. *Ib.*, s. 140. Jfr om denne SIENIAWSKI, s. 36, n. 16.

dock utan skarpare antagonism, och till omväxling hade också den inhemska kandidaturen sina förespråkare, som icke försummade tillfället till patriotisk deklamation i häfdvunnen stil; men röster, som gåfvos åt en Samuel Stadnicki eller åt en Krzysztof Zborowski, kunde på sin höjd äga karakteren af en demonstration. Ett visst intresse erbjuder förslaget, att den nyvalde inhemske konungen skulle förmåla sig med prinsessan Anna, bland annat också drottningen till behag; piastkandidaturen var sålunda här kombinerad med den gamla habsburgska giftermålsplanen.¹ — Samma dags förhandlingar erbjödo för öfrigt ett karakteristiskt mellanspel: Krzysztof Zborowski utbad sig och erhöll företräde hos sina rådplägende meningsfränder för att högtidligen tacka för den upprättelse, som man redan på konvokationsriksdagen gifvit honom och nyss bekräftat. Han talade icke blott om en oförskyld landsflykts bitterhet och det goda samvetets tröst; han kunde naturligtvis icke afhålla sig från att erinra om sin familjs hela lidandeshistoria och att anklaga den döde konungen, som vändt Herrens svärd mot de sina — och så gaf detta uppträde ny hets åt partiledelserna.²

Följande dag (den 21 aug.) framförde den till de svenska sändebuden affärdade deputationen dessas svar, som dock endast innehöll allmänna vändningar: de ville ingalunda göra något, som skapade tvedräkt och oro i landet, eller köpslå om kronan för sin herres räkning, men å andra sidan kunde man ju icke förtänka dem, att de som tjänare handlade efter dennes föreskrifter.³ Något senare, sedan voteringen återupptagits, inställde sig också tre senatorer, däribland drottningens hofmästare kastellanen af Łęczyc Pawel Szczawinski, som ombud för drottningen och framförde hennes svar på den nyss gjorda hemställan:⁴ hon inskränkte sig till ett beklagande af den härskande tvedräkten och en förklaring, att hon för sin del vore redo att göra allt för fäderneslandets bästa — det var med andra ord tydligt, att hon stod fast vid Sigismunds kandidatur. Ehuru budskapet för öfrigt icke innebar något utmanande, väckte det en storm af ovilja; Gorka fordrade i kärft ton ett klarare

¹ Pawlowskis votum. *Diaria*, s. 138.

² *Ib.*, ss. 138, 216.

³ *Ib.*, s. 144.

⁴ Se ofvan s. 139.

besked, medan åter Kazimirski ropade, att beskedet vore klart nog: drottningens parti ville böja folkets nacke under en herre, som det icke ville hafva! Då de utsända förolämpades från olika håll, kräufde de respekt å drottningens vägnar; man svarade, att drottningen måste man ära, men icke slika frihetens fördärfvare. Då de hastigt nog aflägsnade sig under fortsatta protester, förföljde man dem med högljudda hvisslingar, och Gorka ropade efter drottningens hofmästare: »Håll dig mindre högfärdig, ännu har du icke att befalla öfver den svenske prinsens hoffruntimmer!»¹

För öfrigt fortsattes omröstningen, och som förut delade man sig hufvudsakligen mellan Maximilians och tsarens kandidaturer; som förut betygade också en och annan sina ursprungliga, numera förkväfdade sympatier för Sigismund.² Hufvudintresset måste hafva samlat sig kring Krzysztof Zborowskis anförande, som naturligtvis mynnade ut i ett förord för Maximilian och för öfrigt riktade sin spets mot den rivaliserande moskovitiska kandidaturen. Han sammanfattade sitt intryck af denna i ordet *multa dicit — pauca probat* och framhöll för öfrigt faran, att det nya unionsriket skulle blifva regeradt från Moskva, icke från Warszawa; han vände sig också mot dem, som underskattade de konfessionella svårigheterna, och han förutsade, att de romerske skulle komma att lida af de grekiskes förakt och ovilja. Från Österrike kunde man vänta snabbare och säkrare hjälp mot en aktion för den svenska kandidaturen, och Maximilians val skulle medföra mindre risk för ett turkiskt anfall än tsarens, ty med Österrike hade turkarna åtminstone ett fredsfördrag;³ till Maximilians förespråkare kunde man räkna icke blott kejsaren, tyska furstar och konungen af Spanien — utan också den moskovitiska härskaren själf! För öfrigt polemiserade Zborowski också mot piastkandidaturen och sökte särskildt vederlägga tillämpligheten af skriftens maning *eligite regem de medio vestri*; om den svenska kandidaturen yttrade han sig ganska lidelsefritt och förklarade, att han i denna fråga gärna velat tillmötesgå drottningens önskningsar, därmed visande sin erkänsla för det deltagande, som hon på tyrannens tid lagt i dagen för hans så svårt hemsökta fa-

¹ *Diaria*, s. 146. Jfr s. 216.

² Så ännu följande dag den kände Stanislaw Stadnicki. *Ib.*, s. 151.

³ Freden var senast förnyad år 1583, men den var i själfva verket »ebenso unehrlich als unhaltbar.» ZINKEISEN, IV, ss. 565 f., 582 f.

milj. Men Sigismunds val skulle troligen betyda omedelbar fiendskap med moskoviten, som kunde hinna infalla i Polen, innan den nye konungen anländt, och för öfrigt syntes konung Johan, som vore en oberäknelig natur, förbehålla sig själf sista afgörandet i frågan.¹ Från annat håll gjordes liknande synpunkter gällande med särskildt betonande af att Polens konung vore *interprēs legum* och att tsarens svaga hufvud illa lofvade en förnuftig rättskipning, och till förmedling af motsatserna framkastades tanken, att man skulle nominera både Maximilian och tsaren, men förbehålla kronan åt den af båda, som först komme till Polen för att taga dess ansvar!² Den ryska kandidaturens förespråkare hade knappast nya argument att framlägga, men de sökte alltfört göra gällande, att den konfessionella frågan icke finge betraktas som ett hinder — hade icke själfva påfvarna tillåtit grekerna att bygga kyrkor i Rom?³

Innan ännu dagens omröstning afslutats, inställde sig ombud för de littaviska senatorerna, som föreslogo, att man skulle uppskjuta valhandlingen, tills den blifvit bättre förberedd, och subsidiärt också framkastade tanken, att man skulle låta lotten skilja mellan de tre i främsta rummet stående kandidaterna, Sigismund, tsaren och Maximilian — både i skriften och i krönikorna kunde man finna stöd för ett sådant förfaringssätt. Dessa förslag väckte emellertid ingen anklång; man svarade i hänsynsfulla vändningar, att saken icke tålde längre uppskof, så mycket hellre som motpartiet målmedvetet fullföljde sina planer och redan börjat förfoga öfver statens inkomster och ämbeten. Mot tanken på lottkastning ställde man Guds eget ord: *per me reges regnant*, och man fann i det sammanhanget skäl att erinra om hur de romerska bödlarna kastat lott om den korsfästes kjortel; de närmare omständigheterna vid Mattias' korande till apostel vore däremot skäligen dunkla.⁴

Med den 22 aug. ingick för konvokationspartiet den sista omröstningsdagen, som i det hela erbjöd samma bild som de föregående. Man erkände från de ryskt sinnades håll, att Maximilian kunde väntas tidigare till landet än tsaren, men framhöll å andra

¹ *Diaria*, s. 148.

² Starostens af Sniatyn (Mikolaj Jazlowieckis) votum. *Ib.*, s. 147.

³ Maliszewskis votum. *Ib.*

⁴ *Ib.*, ss. 143, 149 f., 154.

sidan söndringen inom det österrikiska huset och den turkiska faran och erinrade särskildt, att det tyska namnet öfver allt i Polen vore hatadt.¹ För Maximilian talade bland andra kastellanen af Troki Mikolaj Krzysztof Radziwill, som visserligen förklarade sig endast på grund af de konfessionella vanskligheterna släppa tsarens kandidatur; annars fann han denna erbjuda stora och påtagliga fördelar, *conditiones palpabiles*, vidt skilda från de lösa förespeglingar, som en Montluc vid det första konungavalet gifvit. För den turkiska makten hyste man öfverdrifna farhågor: ingen turkisk kejsare hade lidit så stora förluster som den nuvarande i Persien och på andra håll, och hans påtryckningar i den pågående valkrisen kunde i sig själfva betraktas som ett vittnesbörd om klenmodighet. Om man sålunda icke behöfde rätta sitt afgörande efter sådana påtryckningar, gällde i valet mellan tsaren och Maximilian satsen *qui est prior tempore potior jure*, hvilken talade till den senares förmån. Det österrikiska huset hade alla egenskaper, som kunde pryda en polsk konung: *pietas erga Deum, amor erga subditos, sollicitudo erga patriam*, och endast illviljan kunde påstå, att det vant sig bryta lagar och privilegier.²

Efter detta anförande förklarade marskalken voteringen för avslutad och uttalade, att han fann ärkehertig Maximilian hafva de bästa skälen och de flesta rösterna för sig; han hemställde dock, om någon ytterligare ville tala för eller emot. Kazimirski tog då ånyo ordet och sade sig förmena, att lika goda skäl förebragts för Maximilian och för tsaren, men om den förre valdes, måste man befara, att de hemmasittande bröderna i landsorten skulle känna sig besvikna och affalla till det svenska partiet. Det vore nämligen obestriddigt, att man på många håll fruktade det österrikiska husets maktställning, som kunde användas till att förbereda anslag mot den polska friheten och sedermera också till genomdrifvande af *successio regnandi*. Och om Sigismund af Maximilians val läte förmå sig att afstå från kampen om kronan, blefve utsikterna icke ljusare: motpartiet skulle då måhända begagna sin maktställning till att sätta kardinal Batori på tronen och därmed kombinera hans förmälning med den svenska prinsessan. Detta yttrande och öf-

¹ Goraiskis votum. *Diaria*, s. 150.

² *Ib.*, s. 151 f. Jfr MAVER, s. 366: argumentet om turkarnas svaghet återkommer i *pacta conventa*.

riga utfall mot det österrikiska huset uppkallade dettas trognaste apologet, den gamle Czarnkowski, som särskildt vände sig mot det framkomna påståendet, att det tyska namnet vore polackerna förhatligt; han insatte ånyo sin auktoritet för Maximilians kandidatur och slutade med maningen: *nolite contradicere voluntati Dei*.¹

Ehuru ett afgörande syntes omedelbart förestå, gjordes särskildt från littaviskt håll försök att genomdrifva ett uppskof; ännu i sista stund pågingo förhandlingar mellan de littaviska senatorerna och ridderskapet. Det fick under sådana förhållanden särskild betydelse, att marskalken var emot hvarje uppskofstaktik; då han sent på kvällen definitivt ställt frågan, om alla önskade omedelbar nominering, och några protesterande röster höjdes i dunklet, bad han de tredskande i en brutal vändning att förfoga sig bort och anmodade därefter biskopen af Kiev att nominera konungen. Denne hade intet att invända, och efter de sedvanliga bönerna blef så ärkehertig Maximilian (den 22 aug. 1587) nämnd till Polens konung; långvariga jubelrop skallade från hans anhängare: »*Vivat, vivat rex Maximilianus ad multos annos, ad multos annos!*», och salut gafs ur de stycken, som (denna dag talrikare än annars) vände sina mynningar mot kanslerns läger.² Tacksägelsegudstjänst hölls följande dag (söndagen 23 augusti) i hufvudstadens bernhardinerkyrka, hvarvid hofmarskalken Andrzej Zborowski högtidligt proklamerade Maximilians val.³

Det österrikiska partiet betraktade naturligtvis *sitt* val som det enda rättmätiga och hänvisade därvid främst till valortens legitimitet. Men från vissa andra synpunkter kunde det anfäktas af motparten, som i det fallet icke försummade sitt intresse: man erinrade i det följande ständigt om att biskopen af Kiev endast var *electus*, och för öfrigt till rangen den ytterste inom det polska episkopatet, och man gjorde i anslutning till konstitutionell häfd gällande, att valet såsom afslutadt efter mörkrets inbrott måste betraktas som ogiltigt. Man framställde det också som ett verk af en liten klick, sammanhållen af släktskaps- och

¹ *Diaria*, s. 151 f.

² *Ib.*, s. 153 f.; Pawlowskis relation af 22 aug. 1587, MAYER, s. 67 n. — HEIDENSTEIN, s. 262, anger noggrant tiden för nomineringen: »*post occasum iam solis, tempore intra octavam et nonam horam medio*».

³ *Nuntiatuerberichte* II, s. 71 f.; *Diaria*, s. 155; *Listy Annibala z Kapui*, s. 81 f.

vänskapsband, inom sig hysande äfven *publice notati atque proscripti*, och man kunde oemotsagdt framhålla, att endast 7 senatorer och 60 af den meniga adeln gifvit Maximilian sina röster.¹ Det österrikiska partiets litterära apologeter, främst Krzysztof Warszewicki, sökte naturligtvis efter bästa förmåga att vederlägga motståndarnas argumentering i dessa punkter; de erinrade därvid gärna om alla oregelbundenheter vid den af Zamoyski tillbedde Batoris val.²

Det österrikiska partiets valakt³ innehåller icke någon återblick på den inre partifejden och omnämner väl den undanskjutna ryska kandidaturen, men icke den svenska; den riktar sig i stället med oväntad skärpa mot kristenhetens fiender, hvilkas öfverhufvud genom *minæ et terrores* förgäfves sökt hindra valet, men mot hvilka man räknade på andra kristna staters hjälp. Man fastställde icke såsom det svenska partiet någon tid för den blifvande kröningen och utskref hvarken landtdagar eller något nytt riksmöte; därigenom ådrog man sig förebråelser af motparten, som i det fallet utan tvifvel gick till väga med större planmässighet och kunde åberopa praxis från föregående interregnum.⁴

Man stod inom det österrikiska partiet tydligen helt under intrycket af den hotande utrikespolitiska situationen; man var icke okunnig om att ett turkiskt sändebud haft företräde hos konvokationsmotståndarna samma dag, som Maximilians val proklamerats, för att *post festum* ännu en gång varna de väljande.⁵ Man inbillade sig rent af, att Zamoyski stod i direkt förbindelse med turkarna och redan drog siebenbürgska trupper mot Krakov; hans hemliga afsikt antogs alltjämt vara att för-

¹ *Ordinum Regni Poloniæ . . . legationes . . .*, passim. Jfr SIENIAWSKI, s. 64, n. 71. — Inom det svenska partiet räknades däremot ett 30:tal senatorer. *Diaria*, s. 129. Ræders diarium under 19 aug.

² Se WARSZEWICKIS *Opuscula inedita*, s. 96 ff., särskildt s. 112. Jfr WIERZBOWSKI, *Krzysztof Warszewicki*, s. 322 ff. — Warszewicki deltog själf i valet och underskref valakten. *Ib.*, s. 116.

³ Otillfredsställande tryckt af MAYER, bil. n:o 21, s. 372 ff. Jfr WIERZBOWSKI, *Krzysztof Warszewicki*, s. 116, n. 2.

⁴ Se ofvan s. 136.

⁵ *Diaria*, s. 156 f. — En liknande varning hade framförts genom ett bref, som upplästs i senaten den 4 aug. *Ib.*, s. 73. De danzigska sändebudens despesch, Warszawa 7 aug. 1587. *StADanzig*.

hjälpa en Batori (väl närmast Baltazar) till tronen.¹ Det gällde därför att utan dröjsmål utnyttja det kejserliga husets diplomatiska och militära resurser, att af påfven och den spanske konungen begära utlofvadt penningunderstöd för värfningar, innan drottning Anna hunnit påverka dem,² att för Maximilian öppna och för Zamoyskis anhang stänga värfningsmarknaderna på österrikiskt och rikstyskt område, att också inom Polen själfvt samla krigsfolk med de blygsamma medel, som för sådant ändamål ställts till Gorkas förfogande.³ Kejsarens och ärkehertig Maximilians diplomati började snart verka i sådant syfte, men äfven deras polska anhängare vände sig med sändebref till olika potentater, hvarvid de naturligtvis betecknade sig som rikets rättmätiga ständer.⁴ Ett särskildt intresse äger en skrifvelse till konung Johan, hvars klassiska retorik ger ett karakteristiskt uttryck åt deras officiella ståndpunkt gent emot den rivaliserande tronkandidaten.

I denna skrifvelse betygade de från början sina känslor af tacksamhet och lojalitet gent emot det jagelloniska huset och dess ättling; de läto också förstå, att de med glädje skulle hafva anslutit sig till Sigismunds kandidatur, om icke motpartiet genom sin hänsynslöshet och orättrådighet söndrat dem från sig. De antydde i allmänna ordalag arten af dess agitation och dess motstånd mot krafvet på rättvisa för Zborowskierna; de skildrade, hur Sigismunds val till sist hade genomdrifvits: motståndarna hade, liksom genom en Circes trolldryck, på en enda natt förvandlat ärkebiskopen till sitt lydiga verktyg och helt förväget låtit förklara den svenske prinsen för konung. Littavernas mening hade de därvid icke frågat efter, och dessa hade i sin förbittring förenat sig med rättvisans försvarare; genom fritt val af de båda folken, som därvid icke ledts af enskildt agg men af nit om rikets välfärd och värdighet, hade så Maximilian blifvit vald till

¹ *Nuntiaturlberichte* II, s. 72 f.; jfr WARSZEWICKI (anon.), s. 68. — Littaverna hyste liknande misstankar, som det svenska partiets senatorer sökte vederlägga. *Diaria*, s. 154 f.

² De kejserl. sändebuden (jämte det spanska) t. kejs., Piotrkow 28 aug. 1587. Kop. EAK*remsier*.

³ *Nuntiaturlberichte* II, s. 72 f., jfr s. XXVIII ff.

⁴ WARSZEWICKI (anon.), s. 44. Kopior i EAK*remsier*.

kronan. Man hade redan affärdat sina sändebud till honom och inbjudit honom att snarast komma till Krakov, kröningsstaden, och liksom man hyste godt hopp därom, ville man gärna tro, att den svenske konungen i det skedda icke skulle se en akt af själfsvåld eller ovilja mot hans hus. Tvärtom, i minnet af de sju jagelloniska konungar, som i obruten följd härskat öfver Polen, önskade man stifta ett äktenskap mellan den nyvalde och den svenske konungens dotter. Sakens utgång måste för öfrigt i främsta rummet tillskrifvas de af blind äregirighet ledda partimän, som väntat att i den svenske prinsen finna en för deras härsklystnad eftergifven jaherre; trots sina utmärkta anlag hade ju denne icke hunnit till den ålder, som skänkte mognad för regeringsvärf.¹

Enligt konstitutionell häfd borde den valdes proklamering icke ske, innan man med dennes ombud träffat närmare öfverenskommelse om de *pacta conventa*, i hvilka den nya konungens förpliktelser mot riket sammanfattades.² Det österrikiska partiet, som kommit på efterkälken med sin kandidats nominering, hade med så mycket större skyndsamhet undångjort dessa förhandlingar, och dess *pacta* synas hafva blifvit underskrifna i omedelbart sammanhang med proklamationen. De erbjuda den egendomligheten, att icke Maximilian ensam, utan jämte honom hela det österrikiska huset och den spanske konungen uppträdde såsom fördragsslutande part.³ Deras innehåll⁴ skall här endast i korthet framställas; större uppmärksamhet skall i detta afseende ägnas åt det svenska partiet. Främst ställdes helt naturligt det

¹ Brevet finnes i odat. kop. (latin) i EAK*remsier* bland en rad bref från de österrikiska ständerna, af hvilka det näst sista, »ad Imperatorem Turcarum», bär dateringen 28 aug. En annan kop. bland *Handl. ang. konungavalet i Polen 1587* bär den troligen riktiga dateringen Warszawa 26 aug. 1587. Jfr AHLQVIST s. 100.

² Det svenska partiet kunde därför ännu den 22 aug. inbjuda littaverna att deltaga i valet, »ty publikationen [proklameringen] är en viktigare sak än nomineringen, i det att man efter nomineringen förhandlar med sändebuden, mottager deras ed på de öfverenskomna villkoren och först sedan företager publikationen». *Diaria*, s. 154.

³ Detta framgår af innehållet i det hos MAYER, bil. n:o 10, s. 365 ff. visserligen otillfredsställande tryckta aktstycket och af *Nuntiaturreberichte* II, s. 73. HEIDENSTEINS uppgift (s. 263), att endast Maximilians ombud Tieffenbach skulle hafva underskrifvit dessa *pacta*, är alltså tydligen oriktig. Jfr SIENIAWSKI, s. 67, n. 73. — Maximilian nämnes egendomligt nog ingenstädes vid namn; det talas blott om »is qui ex. Aug. D. Austriaca creabitur».

⁴ Jfr därom också WARSZEWICKI (anon.), s. 44 ff.

habsburgska husets förpliktelse att med penningar och vapen bistå dubbelriket mot ett turkiskt anfall; det skulle med 800,000 gulden bidra till nödiga rustningar, och den spanske konungen skulle för sin del angripa den gemensamme fienden till lands och vatten. Det skulle också i samförstånd med påfven söka åstadkomma en stor kristen liga mot denna makt, hvarvid det särskildt skulle åligga kejsaren att inom ett års förlopp vinna den moskovitiska storfurstens anslutning. Dock förutsattes det samtidigt, att den nye konungen från början skulle söka få de gamla fördragen med Turkiet bekräftade. Det habsburgska huset skulle vidare samfällt sörja för den polska gränsens fasta försvar mot de okristna: inom tre år skulle fästningar byggas på af ständerna anvisade lämpliga orter. Kejsaren skulle göra allt för att den gamla tvisten med det romerska riket inom fem år i godo måtte biläggas, och han skulle också använda sitt inflytande hos konungen af Spanien till att underlätta en uppgörelse mellan denne och dubbelriket om drottning Bonas gamla italienska besittningar. Genom kejsarens medverkan borde sjöfarten på Rysslands östersjöhamnar återställas — ett villkor, som synes dikteradt af ryskt och rikstyskt intresse snarare än polskt, men som i hvarje fall riktade sin udd mot Sveriges häfdvunna politik. Den nye konungen skulle af egna medel betala Sigismund Augusts skulder. Han skulle vidare obrottsligt hålla rikets, dess provinsers och ständers rättigheter och privilegier vid makt, särskildt också religionsfreden af år 1573. Han skulle icke till utländingar bortskänka polska ämbeten eller förläningar, utom fastmer på landtbådens anhållan indraga sådant olagligen bortförlänadt gods — man tänkte uppenbarligen på konung Stefans hatade utländska gunstlingar.¹ Af mer underordnad betydelse voro bestämmelserna om att den nye konungen skulle omhulda universitetet i Krakov och på egen bekostnad hålla ett antal stipendiater vid utländska lärosäten; till samma kategori hör det österrikiska husets förpliktelse att skaffa förtjänta polska adelsmän högre krigsbefäl och ridderliga utmärkelser i Spanien.

De båda parternas ombud synas utan större svårigheter hafva kommit till enighet om dessa villkor; endast den gamla tvistefrågan om den kyrkliga jurisdiktionen i brottmål, som under för-

¹ Se ofvan ss. 32, 35.

handlingarnas gång blifvit berörd men undanskjuten, hade hotat att väcka de konfessionella lidelserna och kanske samtidigt en hos protestanterna förklarlig misstro mot den påfliga kurians kandidat. Värre blef det omedelbart efter valet: de österrikiska sändebuden hade ställt i utsikt, att en fjärdedel af den utlofvade penningssumman genast skulle utbetalas, men det visade sig, att det var lättare att gifva än att inlösa detta löfte, och besvikelsen framkallade ett högljudt knot inom det österrikiska partiets krets.¹

Hårdare bröto sig de väljandes och den valdes intressen mot hvarandra inom det rivaliserande partiet, då konung Johans ombud hade att öfverenskomma med ständernas kommissarier om *pacta conventa* för Sigismunds del. Dessa förhandlingar fördes dels i kanslerns läger, dels på slottet i Warszawa och varade ända till den 24 augusti, då enighet ändtligen nåddes; bland de polska ombuden nämnas särskildt Zamoyski och biskopen af Przemysl Albert Baranowski, tämligen själfskrifna i egenskap af kansler och underkansler, samt Marcin Lesniowolski, hvilken ju kände tvistefrågorna från sina beskickningsresor till Sverige.² Zamoyski framträdde efter sitt definitiva partitagande mer än förut och satte från början in hela sin energi på genomdrifvandet af de polska anspråken, främst naturligtvis Estlands afträdande. Erik Sparre hyste åtminstone något senare den säkert ogrundade misstanken, att han därvid mindre tänkte på statens än på sina vänners intressen; den hemliga uträkningen skulle hafva varit, att Baltazar Batori med tiden skulle erhålla den omstridda provinsen som länsfurstendöme.³ Man kan för öfrigt antaga, att drottning Anna som förut sökte medla mellan de båda parterna, och det är säkert, att hon redan tidigare beslutit sig att offra hela sin förmögenhet på sin valpolitik, som in i det sista hotades af den estländska frågans blindskär.

¹ MAYER, s. 70. Jfr *Nuntiaturberichte*, II, s. 73.

² *Diaria*, ss. 154, 155, 156. Er. Sparre talar i sin Minnesbok (II, f. 118 och f. 122) och i sin oration i Reval 1589 (*Handl. ang. mötet i Reval*, jfr AHLQVIST, I, s. 95, n. 3) ömsevis om två och tre dagars förhandlingar. — Ræders diarium omtalar under 20 aug. ett sammanträde med de svenska sändebuden i Zamoyskis läger.

³ Er. Sparres Minnesbok II, f. 133 v. f.

Vid en återblick på de tidigare förhandlingarna om denna fråga är man i hufvudsak hänvisad till Erik Sparres vid olika tider afgifna vittnesbörd, som alltför mycket präglas af det apologetiska syftet. Det är i hvarje fall uppenbart, att de svenska sändebuden rättat sig efter konung Johans instruktioner, som måste sägas hafva gått ut på att de genom en försiktig förhållningstaktik skulle hålla frågan sväfvande.¹ Från polsk sida misstänkte man länge, att de ägde någon hemlig fullmakt att i sista hand gifva efter för det polska krafvet; det hade därför föga hul-pit, att de i strid mot diplomatisk plägsed erbjudit senatskommissarierna att läsa deras ursprungliga instruktion.² Vid något tillfälle under förhandlingarna hade de skriftligen sammanfattat de tungt vägande skäl, som talade mot det polska krafvet uppfyllande; de återopade därvid hänsynen till konungaeden och till ständernas rätt, konungens löften till det lifländska krigsfolket och till rikets samtliga innebyggare; de erinrade också om den politiska klokhetens bud: polackerna skulle knappast förmå skydda Estland mot ett ryskt anfall och borde för öfrigt anse Sigismunds person mera värd än *vasta et desolata provincia Livonica*.³ I den offentliga agitationen uttalade de sig samtidigt mera tydligt och försummade icke att gifva den »lösa förtröstning», som konung Johan ansett påkallad; de ordade visserligen i första hand endast om det fredstillstånd, som skulle inträda vid den polsk-svenska gränsen i Lifland, men de läto också förstå, att de svenska ständernas bifall till Estlands afträdande kunnat vinnas, om ej tiden varit för kort; det skulle i stället blifva Sigismunds sak att förhandla med konung Johan och ständerna om denna fråga.⁴ Genom dylika förespeglingar, som alltså ej väl stämde med deras inför senatskommissarierna häfdade *non possumus*, hade de svenska sändebuden kommit i ett tvetydigt läge, men de kunde rättfärdiga sig icke blott med en hänvisning till konungens intentioner, utan också med senatorernas varnande erinran, att den gemena

¹ Jfr ofvan s. 100.

² Er. Sparres oration i Reval 1589.

³ Er. Sparres Minnesbok II, f. 113—115 v. Jfr Ib., f. 121 v. Någon hänvisning till den Stettinska fredsfraktaten förekommer ej här.

⁴ Ib., f. 116 v. Det må framhållas, att denna argumentering möter först i den sista redaktionen af de svenska »commoditates».

adeln åter skulle massvis öfvergå till Maximilian eller tsar Feodor, om man icke gifve den åtminstone något hopp.¹ Det var också närmast denna erinran, som förmådde Erik Sparre att i sin stora oration afgifva det sväfvande löftet om Estlands framtida afträdande och att därmed binda sig på ett helt annat sätt än genom de tidigare utspridda *commoda* — låt vara att det skedde *pau-*
*cissimis verbis ad tempus futurum indeterminatum respicientibus.*²

Då detta skedde, hade drottningen redan låtit förmå sig att med sin egendom gå i borgen för Estlands afträdande till dubbelriket, troligen på eget initiativ och liksom för att kröna sin långa och mödosamma diplomatiska kampanj. Förbindelsen synes i någon form hafva blifvit rättsgiltigt afgifven redan före valambassadernas hörande, ehuru den bevarade urkunden³ härrör från tiden *efter* valet. Denna borgensförbindelse, som enligt den senares formulering skulle omfatta blott hennes egendom i Neapel, Bari och Rossano, skulle träda i kraft först när Sigismund anländt till sitt nya rike och kommit i fast besittning af detta. Det bör emellertid anmärkas, att det i Erik Sparres tryckta oration talas om all hennes egendom, inom och utom riket, och denna formulering återgår i de senare *pacta conventa*. Troligen har drottningen af senatorerna låtit förmå sig att utsträcka sin förbindelse därhän,⁴ den skulle alltså föreligga antedaterad i den tryckta orationen. Men man kan däraf ingalunda sluta, att de skulle ansett den äga samma värde som det ifrågasatta afträdandet af Estland; de följande händelserna visa tydligt nog, att de aldrig tänkte gå med på något utväxlande af den svenska förbindelsen mot drottningens borgen. Erik Sparre däremot synes från första stund i den senare hafva sett en utväg att komma ifrån det besvärliga löftet om Estland, och han har förmodligen tidigt nog

¹ Er. Sparres oration i Reval »Cum enim post multa colloquia atque tractationes tam magnus cancellarius quam reliqui senatores intellexerint nos rem hanc serio agere nec ullo ampliori mandato advenisse, flagitare coeperunt, ut non adeo pertinaciter negaremus, sed quacunque ratione spem aliquam faceremus, idque ob infimam nobilitatem, quæ alias in seditiosam Maximiliani vel Moschi electionem frequens esset itura».

² Ib.

³ Er. Sparres Minnesbok, II, f. 117.

⁴ Sparre kunde senare tillropa de polska senatorerna: »vadimonium . . . et serio requisistis et suscepistis». Hans Minnesbok II, f. 122.

inlåtit sig på tvifvelaktiga juridiska konstruktioner, afsedda att stöda en advokatyr i sådant syfte.

Omedelbart före Sigismunds nominerande hade senatorerna sökt afprässa de svenska sändebuden en skriftlig försäkran angående Estlands afträdande, hvilken naturligtvis skulle vara rättsligt förpliktande på ett helt annat sätt än hvad som yttrats i den stora orationen. Sändebuden vägrade att godkänna det formulär, som först blef dem förelagdt, och senatorerna gingo med på vissa af dem föreslagna ändringar; det är dock icke bekant, hvarom meningsskiljaktigheten rörde sig.¹

Frågan refs upp vid förhandlingarna om *pacta conventa*: sändebuden höllo fast vid sin tidigare mer sväfvande formulering, men från polsk sida yrkade man på fastställande af en viss tidsgräns (5—10 år), inom hvilken afträdelsen skulle äga rum;² förbindelsen skulle också gälla *absque ulla conditione* och bekräftas med ed af konungen. Zamoyskis och de öfriga ständerombudens diplomatiska energi förmådde ej genomdrifva dessa yrkanden; sändebuden afvisade dem ståndaktigt och begärde dessutom, att drottningens borgensförbindelse skulle införas i fördraget i sammanhang med löftet om Estland. Drottningens tillstånd härtill inhämtades genom en särskild deputation, och därefter kunde man underteckna valfördraget, om hvars öfriga artiklar man redan tidigare kommit till enighet.³ Därefter proklamerades högtidligen Sigismunds val på slottet och i staden (den 24

¹ Er. Sparres oration i Reval.

² Man bör erinra sig, att en dylik tidsgräns satts för flere af det habsburgska husets utfästelser. Se ofvan s. 153.

³ Er. Sparres oration i Reval. — Densammes Minnesbok II, f. 118 »... endoch ded warede i tre dager, att dee Palsche Stender wille hafve den artikel om Liffland inschrefuen till en viss tiid på fem, otte eller tijo års tiidh att afträde, item med dee ord *absque ulla conditione*, item och utan all behielp utaf andeligh och werdslig laagh, rätt och sedvane, item att K. M. sielf skulle suerie derpå, wille wij likvel dertill intet samtycka; hvarföre blef ded och utelåted med stoor och lång disputadz med dee ord utaf dem, som mykit stode derefter, att der kunde föghe hop ware på, när wij icke till någon fulkomligh stadfestelse, ey heller till någon wiss tiid wille ware förbundne». — Det synes ovisst, om K. M. i detta sammanhang syftar på konung Johan eller Sigismund. — Deputationen till drottningen omnämnes under 24 aug. i *Diaria*, s. 156.

augusti); hvarvid Zamoyski officierade såsom den redan bortreste stormarskalken Opalinskis ställföreträdare.¹

Fördraget² betecknade sig själfvt såsom *articuli factorum conventionum*, öfverenskomna mellan Polens och Littavens ständer å ena sidan och konung Johans och Sigismunds namngifna sändebud å den andra; därvid nämndes naturligtvis intet om splittningen mellan de väljande, och sändebudens fullmakt omnämndes såsom *plena ac sufficiens*. Sigismunds och hans manliga arvingars rätt till Sveriges krona erkändes af ständerna, och i sammanhang därmed utlofvades åt de kvinnliga brudskatt också af det polska rikets tillgångar i enlighet med dess lag och sed; de yngre sönerna skulle däremot försörjas enbart med svenska län. Efter sitt uppstigande på Sveriges tron skulle Sigismund icke försumma sitt polska rike, men å andra sidan skulle det stå honom fritt att, med inhämtande af den polska riksdagens bifall, vid behof besöka sitt arfrike. Med särskildt eftertryck omnämndes det mot fientliga grannar riktade förbund, som omedelbart skulle träda i kraft och naturligtvis bestå efter konung Johans död; därvid ansåg man icke nödigt att direkt utpeka Ryssland som den egentlige fienden. Det svenska Lifland skulle förenas med *reliquum corpus Livoniae* och sålunda införlifvas med Polen och Littaven, hvilkas inbördes rivalitet i denna fråga naturligtvis icke berördes. För de svenska sändebudens utfästelse i denna del gick drottning Anna i borgen med all sin egendom i löst och fast, inom och utom dubbelriket. Sigismund skulle på egen bekostnad fullt utrusta en flotta till dubbelrikets tjänst och vid behof ytterligare bistå detta till sjöss — en förpliktelse, som sålunda är ganska sväfvande formulerad. Han skulle också vid behof, särskildt om man från polsk sida riktade ett angrepp mot Novgorod, Pskov eller Smolensk, på egen bekostnad från Sverige tillhandahålla artilleri och ammunition i ordentligt tilltagen mängd. Det Sigismund August beviljade lånet och alla andra fordringar på dubbelriket skulle han utan vidare efterskänka, liksom han skulle afstå

¹ *Diaria*, s. 156; HEIDENSTEIN, s. 263 f. Dateringen i *Diaria* synes böra äga vitsord mot den påflige nuntiens något senare uppgift (*Listy Annibala z Kapui*, s. 82), att proklamationen ägt rum den 23 aug.

² *Sverges Traktater* V:I (Stockholm 1907), s. 42 ff. — Er. Sparres översättning och kommentar finnas i hans Minnesbok II, f. 107 o. f.

alla af modern ärfta anspråk på drottning Bonas italienska besittningar och sin andel i det vid Wenden 1576 tagna gemensamma bytet. Han skulle vidare på egen bekostnad uppbygga och utrusta fem fästningar vid rikets gräns i enlighet med ständernas närmare anvisningar. — Han skulle icke i sitt sällskap medtaga utländingar, som kunde väntas bosätta sig i landet; ett undantag gjordes tills vidare för ett fåtal hofmän, som han naturligtvis skulle aflöna af egna medel. Efter sitt uppstigande på Sveriges tron skulle han afstyra hvarje inblandning i dubbelrikets angelägenheter från sina svenska tromäns sida, och hans lifvakt skulle utgöras endast af infödda; han skulle naturligtvis icke heller åt utländingar gifva några polska förläningar eller värdigheter. I sammanhang med dessa bestämmelser förbehöllo sig ständerna att vid kröningsriksdagen genom särskild lagstiftning fastställa, hur främmande inblandning af denna art närmare skulle beifras.¹ — 1573 års religionsfred skulle han liksom sina närmaste företrädare edligt förplikta sig att upprätthålla, och brott mot densamma skulle han naturligtvis vederbörligen beifra.² Rikets hela rättsordning, dess lagar och privilegier skulle han

¹ Till kröningsriksdagen uppsköts också frågan om utbetalande af förfallen sold till besättningarna i Liflands fästningar och i Kamieniec liksom naturligtvis gäldandet af de skulder, som rikets fortsatta försvarsanstalter kunde komma att ådraga kronan. Man fastslog blott principiellt konungens skyldighet att påtaga sig dessa ekonomiska förpliktelser, men det var naturligtvis icke tal om att han skulle uppfylla dem *suis sumptibus*. I detta sammanhang erkändes också de anspråk, som flere namngifna enskilda långifvare hade på kronan.

² Er. Sparres kommentar till denna punkt (Minnesbok II, f. III v.) äger sitt intresse: »Att lathe hvar och en blifve med sin religion det moste alle konunger i Påland giöre, så frampt the weele icke före sikh sielfue i fare och fördärfue heele rikjet eller gifue ded till sköflingz under sådane mechtighe fiender, som gräntze med dem på alle sijder, som är Turken, Tattern och Muschowithen, förty skulle der för religionen något inbördes begynne, som i Frankrijke skiett är, så wore heele rikjet i fiendehänder, och seden blefue ingen religion quær i rikjet, när hedningarne det öfvervunne och bekriget hade». — Den påflige nuntien hade naturligtvis genom påtryckningar på episkopatet och öfriga katolska senatorer sökt få detta stadgande uteslutet, men endast ernått, att ärkebiskopen, biskoparna af Przemysl och Kamieniec samt ett par lekmän vid underskrifvandet reserverat sig mot detsamma. För biskopens af Kamieniec (Laur. Goslickis) del innebar detta ett uppgifvande af hans vid konvokationsriksdagen intagna ståndpunkt (se ofvan s. 45 f.) *Listy Annibala z Kapui*, s. 82 f. Underskrifterna i *Volumina legum* II, s. 242 f.

obrottsligt hålla vid makt, och detsamma skulle naturligtvis gälla de beslut, som kunde komma att fattas på kröningsriksdagen. — Dessa *pacta conventa*, som de svenska sändebuden vid fördragets avslutande besvuro, skulle Sigismund för sin del edligt bekräfta omedelbart efter sin landstigning på polskt område; äfven konung Johan skulle på samma sätt bekräfta dem, i den mån de berörde hans och Sveriges rätt och intressen.

Det är obestridligt, att vissa af dessa bestämmelser voro dunkelt affattade och tilläto olika tolkningar, och under den på mötet i Reval 1589 följande brytningen mellan konung Johan och de misstänkta riksråden fördes en långvarig träta om deras innebörd. Därvid sökte konungen gifva de för Sigismunds del gjorda utfästelserna en alldeles öfverdrifven räckvidd, medan åter Erik Sparre drefs till en så restriktiv tolkning som möjligt. Ett intressant exempel erbjuder deras vidt skilda utläggning af bestämmelserna om de gränsfästningar, som det skulle åligga Sigismund att uppbygga, och om den flottrustning, som jämväl stadgats som hans skyldighet. Konungen gjorde utan vidare gällande, att Sigismund enligt Sparres utfästelse måste »uppbygga och försörja vid den turkiska eller tatterska gränsen fem slott med svensk makt och förmögenhet», medan åter Sparre hänvisade till fördragets ordalydelse¹ och i detta och liknande fall häfdade, att det endast kunde vara tal om medel, öfver hvilka Sigismund skulle förfoga som *polsk* konung. Så tolkade han också bestämmelsen om flottrustningen och framhöll i det sammanhanget, att Sigismund enligt regeln *tres collegium constituunt* kunde komma undan med byggandet af tre skepp. Inför konungens motsatta tolkning blef han dock tveksam och drefs till en ny position: om verkligen skyldigheten skulle anses åligga Sigismund som svensk furste eller konung, hade man i Sverige sådant öfverflöd på skepp, att många ruttnade bort, och man borde inse fördelen af att svenskt sjöfolk finge tillfälle till öfning.² På samma sätt gjorde Sparre gällande, att bestämmelsen om öfverlåtande af artilleri och ammunition vid ett polskt anfall mot ryska fästningar endast afsåge *lån* af dessa förnödenheter; fråga om att afstå dem kunde det blifva, endast om polackerna erbjöde betalning i en eller annan form.³

¹ Er. Sparres Minnesbok I, f. 221; jfr II, f. 110.

² Ib. II, f. 108.

³ Ib. II, f. 109.

Efter valfördragets avslutande mottogo de svenska sändebuden helt säkert från olika håll lyckönskningar, som samtidigt tolkade förhoppningar på framtida gunstbevis från den nyvalde härskarens sida. Af särskildt intresse äro deras förhandlingar med de preussiska städernas ombud, ty dessa resulterade för Sigismunds del i ett statsrättsligt bindande aftal. Den 21 aug. uppvaktades de svenska sändebuden af de tre »större» preussiska städernas representanter, som åtföljdes af borgmästare Ræder i egenskap af ombud för de mindre; staden Thorns ombud förde därvid ordet. Vid sidan af de obligata lyckönskningarna uttalade denne städernas förhoppning, att Sigismund framför allt skulle beskydda deras lutherska bekännelse och för öfrigt alla deras friheter och privilegier; man väntade därför, att sändebuden, i likhet med hvad som tidigare varit fallet, skulle å den nyvaldes vägnar afgifva en ditåt syftande förbindelse. Sparre förklarade genast, att städerna icke behöfde hysa några farhågor i antydt afseende, och lofvade, att sändebuden skulle afgifva en försäkran i önskad riktning.¹ I själfva verket kom en sådan också till stånd, ehuru tidpunkten är oviss; sändebuden försäkrade, under åberopande af sin fullmakt, att städernas bekännelse skulle lämnas okränk, äfven där den polske konungen kunde åberopa *ius patronatus*, och att ingen skulle lida förföljelse för sin tros skull.² De svenska sändebuden hafva därvid säkerligen handlat utan tvekan och med lätt hjärta, och äfven i det följande skulle det gemensamma intresse, som förband Sveriges protestanter med Preussens, vid tillfälle göra sig påmint.³

För det svenska partiet och närmast för drottning Anna gällde det framför allt att snarast möjligt utverka konung Johans bifall till valfördraget och genomdrifva, att Sigismund utan uppskof afreste till sitt nya rike. Man ansåg det icke lämpligt, att de svenska sändebuden återvände för att göra personliga påtryckningar i sådant syfte; man tänkte sig i början, att de skulle stanna och vara Sigismund till mötes i Danzig, dit de också snart afreste.⁴ Å ständernas vägnar sändes ingen beskickning till Sverige såsom

¹ Ræders diarium. — Diarium StADanzig XXIX, 43.

² »Ex cautione legatorum Sueticorum Cracoviæ [!] A:o 1587 in conventu electionis». Konc. (tyska) UB.Ups. E. 291.

³ Jfr *Hist. Handl.* 23 (Stockholm 1910), s. IX.

⁴ Jfr Er. Sparres Minnesbok II, f. 118 v. och nedan s. 167.

år 1573 till Frankrike, förmodligen emedan en sådan åtgärd kunde utläggas såsom stridande mot rikets värdighet, men en ständerkommission, bestående af både senatorer och landtbåd, affärdades i god tid till Danzig för att mottaga den valde konungens ed på *pacta conventa* och öfverlämna till honom själfva *decretum electionis*.¹ För öfrigt sände både ärkebiskopen och de båda polska kanslererna gratulationsskrifvelser till det svenska hofvet; Zamoy-ski sände en egen budbärare, Piotr Ciekliniski, i sådant ärende.² Å drottningens vägnar måste Lesniowolski anträda en ny resa till Sverige, och honom tillföll det besvärliga värfvet att söfva de betänkligheter, som konung Johan i sista stund kunde hysa. Han åtföljdes af en skara adelsmän, som från början ville söka den nyvalde konungens gunst.³ Om de instruktioner, som han mottog af drottningen, är intet närmare bekant; men i ett samtidigt afsändt bref betonade denna nödvändigheten af att Sigismund påskyndade sin resa och därvid utrustade sig på ett sätt, som lände båda rikena till heder.⁴ Något senare inskräpte hon denna maning med sentensen: *magnum momentum habet ad omnes res celeritas*, och samtidigt bad hon konung Johan att med jämnmod upptaga de medgifvanden, som hans sändebud sett sig nödsakade att göra; det hade i själfva verket icke funnits någon annan utväg att förhindra moskovitens val.⁵

Det svenska partiet ägde för öfrigt de största materiella resurserna och Zamoy-ski var mannen att utnyttja dem med tillbörlig energi; det gällde i första rummet att försäkra sig om besittningen af kröningsstaden Krakov, som visserligen redan hölls besatt af vojvodskapets pålitliga dignitärer; därifrån kunde man

¹ HEIDENSTEIN, s. 263; *Listy Annibala z Kapui*, s. 83 f; *Diaria*, s. 158; WARSZEWICKI (anon.), s. 48.

² HEIDENSTEIN, s. 263.

³ HEIDENSTEIN, s. 263; *Listy Annibala z Kapui*, s. 83. — Till de åtföljande hörde Prokop Oborski, som på riksdagen tillhört det svenska partiet (*Diaria*, s. 111; jfr HEIDENSTEIN, s. 267). En Marcin Oborski (*Diaria*, s. 128) synes enligt anteckning under 13 juni i *Invent.* redan tidigare haft förbindelser med det svenska hofvet.

⁴ *Invent.* under 20 aug. Jfr WARSZEWICKI (anon.), s. 43 f.

⁵ Bref med dateringen Warschau 3 aug. 1587 i Er. Sparres Minnesbok II, f. 104 v. Dateringen är orimlig; möjligen har förväxling skett med ett annat bref från drottningen, som under 3 aug. än intaget i *Invent.*

också bäst öfvervaka den österrikiska gränsen. Penningar funnos tillgängliga i kvartafonden på Rawa, och äfven drottningen ställde medel till förfogande;¹ det fanns således möjlighet att hålla soldtrupperna vid godt mod och anställa nya värfningar. Zamoyski bröt upp från Warszawa den 27 aug. och anlände den 8 sept. till Krakov, som aldrig varit allvarligt hotadt af Maximilians anhängare, ehuru dessa för öfrigt utvecklade en viss aktivitet. De hade framför allt riktat sin uppmärksamhet på Wislica, dit ju det svenska partiet utskrifvit ett riksmöte, och det lyckades i själfva verket Krzysztof Zborowski att vid samma tid öfverrumpla denna stad.² Under de närmast följande veckorna bevakade motståndarna hvarandras rörelser under afvaktan på de båda tronkräfvarnas åtgöranden. Zamoyski försummade icke att i ett bref till Sigismund³ utmåla dennes utsikter i ljusaste dager för att så mycket som möjligt påskynda hans afresa; han hade en rättvis sak, som det blott gällde att icke *vel metu relinquare vel inertia perdere*; Stefan Batori hade i en ojämförligt svårare situation segerrikt tillkämpat sig dubbelrikets krona!

Från Krakov bröt Zamoyski den 3 okt. upp mot Wislica med alla trupper, som icke behöfdes till Krakovs försvar; han hade då nyss mottagit den första pålitliga underrättelsen, att man vid det svenska hofvet bestämt sig för att låta Sigismund resa. Efter den långa ovissheten kändes denna nyhet som en befrielse, och drottningen, som i Warszawa firade den med en glädjefest, spred den liksom Zamoyski öfver hela riket.⁴ Särskildt

¹ Jfr ofvan s. 137 och HEIDENSTEIN s. 264. — I ett od. fragment af Erik Sparres hand (*Ev. Sparres saml.*) heter det efter omnämmandet af Maximilians val: »Wid samma tidh blef af Drottningen i Påländ samt Rijkens Rådth och Ständer, som wore på hennes sijde, beslutet att Canceleren, som då war feltöfverste, skulle med ded folk han hade begifue sig till Crakow att försware chronen och alle regalia sampt hufvudstaden, och efter han war nödstelt upå penningar, handlede de Suensche sändebuden så, att Drottningen förstrecht krigsfolket 120,000 gylden. Der med drog han med sin hop till Crakow, ändoch en part af dem wore nog försoffede för den Österrijkesche macht de fructede före . . . » — Det torde här vara tal om den penningförsträckning från drottningens sida, som omnämndes redan i valurkunden. Se ofvan s. 137.

² WARSZEWICKI (anon.), s. 50 f.; HEIDENSTEIN; s. 264; i BIELSKI, s. 69.

³ Dat. Cracoviae 10 sept. 1587. *Ordinum Regni Poloniae . . . legationes . . . f. B 4 v.* Jfr HEIDENSTEIN, s. 266.

⁴ HEIDENSTEIN, s. 267; *Nuntiatyberichte* II, s. 120. — Som budbärare omtalas den ofvan s. 162, n. 3 nämnde Prokop Oborski.

på den till Wislica sammanströmmande adeln måste nyheten verka upplifvande, och man kunde med så mycket större jämnmod finna sig i det obehag, som fiendens ockupation af själfva staden Wislica medförde. Zamoyski nöjde sig med att besätta alla från staden ledande vägar, och riksmötet kunde sedan afhållas på en kulle i dess närhet utan att störas af fienden.¹

Mötet, som valde Mikolaj Firlej till sin marskalk, synes hafva varit tämligen starkt besökt; de egentliga förhandlingarna började den 8 okt. Zamoyski framträdde med en häftig filippik mot Maximilians anhängare och vände sig särskildt mot påståendet, att endast *enskild* missämja medfört brytningen mellan honom och motståndarna;² för öfrigt omnämnde han med bitterhet den påflige nuntiens visade partiskhet. Försiktigt men fullt tydligt påpekade han behovet af nya rustningar, som kunde medföra ökade skattebördor, och han framhöll i det sammanhanget, att han icke skonat sin egen pung. — Till några häftigare meningsbrytningar synes det för öfrigt icke hafva kommit; en liten kring Kazimirski samlad oppositionsgrupp tyckes hafva sammanträdt på egen hand. Mötets beslut, som är dateradt den 8 oktober,³ inledes med en förklaring, att man på grund af Maximilians hållning icke i lugn kunde öfverlägga om till mötet uppskjutna riksvårdande ärenden,⁴ utan framför allt måste tänka på att skydda fäderneslandet och friheten. Man hade skriftligen under återopande af bestående fördrag varnat Maximilian för att ofreda Polens gränser,⁵ men man gäfvade också Zamoyski fullmakt att förfara i enlighet med *ars militaris et ius gentium* mot dennes anhängare inom riket. Adelsuppbådet från den polska rikshalfvans samtliga vojevodskap skulle stå till hetmanens förfogande på af honom själf föreskrifven tid och ort; adeln från de tre närmast liggande vojevodskapen skulle omedelbart förfoga

¹ Om de topografiska förhållandena: HEIDENSTEIN, s. 267; SIENIAWSKI, s. 70; jfr BIELSKI, s. 70. Den förstnämnde är hufvudkälla också för det följande.

² Ännu 2 månader senare, då Opalinski framkom med ett liknande påstående, retade detta Zamoyski till häftig motsägelse. Se nedan s. 194 f.

³ *Volumina legum* II, s. 243 f. Recessen är icke undertecknad af Zamoyski, tydligen emedan den innehöll en ständernas fullmakt för denne. Jfr ofvan s. 137.

⁴ Se ofvan s. 137.

⁵ Brefvet, dat. 8 okt. 1587, läses i *Ordinum regni Poloniae... legationes...* f. D2. Det sändes med en beskickning, hvares medlemmar nämnas *ib.*

sig till Krakov. Dock skulle adelsuppbådet från landskapet Pilzno¹ stanna i Korczyn med särskildt uppdrag att försvara denna ort; detta skedde säkerligen med hänsyn till dess betydelse som ett af Weichselns viktigaste öfvergångsställen — i själfva verket skulle Sigismund komma att taga denna väg. Någon bestämd tid för kröningen utsattes icke;² det hette endast, att den skulle äga rum snarast möjligt efter Sigismunds ankomst till Krakov. De till kröningsriksdagen valda ombuden skulle utan uppskof begifva sig till denna stad för att fatta de beslut, som situationen för öfrigt kräfde; de hade närmast att bekräfta 1573 års religionsfred och att skrida till den påkräfd *correctura iurium*, men de borde särskildt också öfverse lagstiftningen om interregnum och konungaval. — I anslutning till dessa beslut utfärdade de till Krakov öfverflyttade ständerna något senare (den 13 okt.) ett öppet bref till rikets meniga adel med kallelse att två veckor efter dess mottagande bryta upp i full rustning till kröningsstaden.³

¹ Södra delen af vojvodskapet Sandomierz.

² HEIDENSTEINS oriktiga påstående om motsatsen (s. 268) går igen i senare framställningar allt från SIENIAWSKI s. 73 till *Nuntiaturberrichte* II, s. XLIX. Oriktigt är också, att riksmötet skulle formligen bekräftat Sigismunds val.

³ *Volumina legum* II, s. 244. Under denna recess finner man, som naturligt är, Zamoyskis namnteckning.

V. VALKRISENS SISTA SKEDE. FÖRHANDLINGARNA MED KONUNG JOHAN OCH SIGISMUND OM VALFÖRDRAGET.

Kröningsriksdagen och Maximilians betvingande.

De båda mot hvarandra stående partierna afvaktade med spänning det beslut, som konung Johan skulle fatta inför den genom dubbelvalet komplicerade situationen. Stämningen i det österrikiska lägret upphetsades från början af obestyrkta rykten, att Sigismund med en stark härstyrka redan anländt till Danzig för att taga riket i besittning.¹ Men samtidigt sökte man tröst i betraktelser, som gingo i alldeles motsatt riktning: man ansåg det nästan uteslutet, att konung Johan skulle vilja utsätta sin ende högt älskade son för farorna af »det svåra och till äfventyrs långa krig», som kunde komma att blifva priset för kronan. Man ville också gärna tro, att Zamoyski själf starkt tviflade på Sigismunds ankomst och därför sökte förmå drottningen att gynna en annan kombination, som redan låtit tala om sig: en Batori skulle i de båda rivalernas ställe väljas till konung, men samtidigt förmälas med prinsessan Anna.²

Budskapet om Sigismunds val hann till det svenska hofvet åtminstone ett par veckor, innan Lesniowski anlände; det var Jakob Classon (Horn), som kom med de första pålitliga underättelserna. Han medförde också en afskrift af valfördraget, men det var betecknande för situationen, att han tills vidare icke vågade delgifva konungen detsamma, utan nöjde sig med att inviga de vid hofvet närvarande rådsherrarna. Erik Sparre hade haft klart för sig, att det kunde innehålla ett och annat, som konungen »icke ville så strax förstå som det ment är», men han

¹ *Nuntiaturberichte* II, s. 75; jfr ss. 97, 99.

² *Nuntiaturberichte* II, ss. 83, 95; jfr ss. 116, 126. Jfr HEIDENSTEIN, s. 266 och flygskriften *Neue Zeitung von der wahl des neuen Königes in Polen. . . 1587.*

hoppades, att särskildt grefve Erik och Hogenschild Bielke skulle lyckas påverka denne i önskad riktning.¹

Konung Johan synes först hafva mottagit budskapet om Sigismunds val med spontana uttryck af glädje. Han hade i Sigismunds sällskap begifvit sig till Borgholm och därifrån till Kalmar, som var den vanliga utgångspunkten för en resa till Danzig, och han hade där samlat en del af rådet och adeln till möte. Han och Sigismund synas med välbehag hafva mottagit dessas lyckönskan, glädjesalut gafs, ett högtidligt *Te deum* hölls, och en kyrklig tacksägelse påbjöds genom bref till rikets biskopar. Sigismunds nya värdighet medförde genast den förändringen, att han vid högtidliga tillfällen tog plats i högsätet bredvid sin fader.² Denne, som väl småningom af rådsherrarna fick närmare kännedom om valfördragets enskildheter, synes för öfrigt hafva känt en naturlig önskan att rådgöra också med Erik Sparre, som förmodligen kallades tillbaka till hofvet; han anlände efter en stormig öfverresa (som det synes i grefve Erik Brahes sällskap) först den 6 sept. (g. st.).² — Hertig Karl, som uppehöll sig i Nyköping,

¹ Jakob Clason (Horn) t. Hogenschild Bielke, Kalmar die Bartholomei (24 aug. 1587). *Hogensch. Bielkes saml.* Det heter bland annat: »Sparrius non dubito, quin ad omnia responderit. Gudh gifue ider lägenhet hade så waridh, att I hade waridh widh häfvedh; thet giordes mykidh behof. Conditionerne hafuer iag antwardadh rådedh, men Rex noster illas necdum vidit, ty der kunde finnes någådth uthi, sãm H. K. Mtt. icke ville så strax förstå, sãm thet ment är, uthan man kunde med foge sådant förekomma, thet Sparren häppades Grefuen och I kunde bäst göre. Quid hi efficient, videbimus.» Om den väntade beskickningen från Polen: »Men så ähr här ännu icke rätte sendebuden komne, sãm H. Kongelige N. hemthe skulle, dem man dogh dageligen wenther; blifuer och endelis hos K. Mtt. undersamt, att the icke komma. Men gudh gifue, K. Morb., att vi göre icke nu på sidstone så mykin besväring her uthi, att vi fiskie icke med ånger back nåthän.»

² Er. Sparres Minnesbok II, f. 66.

³ I Hofförtäringräkensk. *Slottsark.* förekommer posten: »Lybske lodz-mansbåten, som kom ifrån Danske then 6 September anno 87, till 20 personer udi en månadt — skipzbröd 10 t:nor.» — MESSENIUS, *Scandia Illustrata* VII, s. 84, menar, att Sparres eget initiativ jämte drottning Annas och Zamoyiskis påtryckningar varit anledningen till hans återresa. — Sparre säger i sin oration i Reval, att han (i grefve Eriks sällskap?) kommit till Kalmar efter Lesniowski: »prius enim is advenerat quam nos, qui magno periculo in mari hinc inde iactati fuimus et vix servati aliquot post diebus appulimus.» — I Er. Sparres Minnesbok II, f. 118 v. heter det, att sändebuden tänkt vänta på Sigismund i Danzig.

skyndade sig att lyckönska brorsonen till de »gode och glade tidender», som nått också till honom; han ordade därvid om att det skedda lände Sverige till hugnad och hela dynastin till ära.¹

Lesniowolski lämnade Warszawa tidigast 12/22 aug. 1587 för att såsom drottningens ombud ånyo begifva sig till Sverige. Han hade hennes befallning att på vägen stanna något i Danzig och söka förmå stadens myndigheter att också för sin del göra allt, som kunde bidraga att skingra konung Johans befarade tveksamhet inför den genom dubbelvalet skapade situationen. Den 21/31 aug. riktade han en framställning i detta ärende till stadens borgmästare och råd: han framhöll, att Maximilians anhängare säkerligen spekulerade i den äldrade svenske konungens obenägenhet att skiljas från sin son, men han försäkrade samtidigt, att han på sin tid bragt på tal möjligheten af ett dubbelval och att konungen då sagt sig vara villig mottaga kronan för Sigismunds del, om åtminstone det största partiet samlade sig kring denne.² För öfrigt antydde han, att Maximilianisterna skulle blifva tillräckligt sysselsatta med att värja sig för turkarna, och framkom så med sitt egentliga ärende: staden borde gifva honom med sig ett budskap till konung Johan och hans son, hvare den framförde sin lyckönskan till valet och uttryckte sin förhoppning, att Sigismund snart i Danzig måtte bestiga polsk jord. Stadens myndigheter hade inga betänkligheter mot att tillmötesgå denna begäran, och sedan Lesniowolski dessutom öfverlagt med dem något om Sigismunds blifvande mottagande i Oliva, fortsatte han sin resa till Kalmar.³ Han anlände dit senast den 29 aug./8 sept. 1587.⁴

såsom skrifvet var, men konungen meddelade i ett bref, att han ej ville sända Sigismund, innan han hade fullkomlig underrättelse om villkoren.

¹ Hert. Karl t. Sigismund, Nyköping 22 aug. 1587. *Hert. Karls registr.* Jfr förskrift för Lubert Kauer 23 aug. och bref t. Karl Sture samma dag. Ib. — Ett svar från Sigismund af 2 sept. refereras hos MESSENIUS VII, s. 84.

² »...Nun hab ichs aber zue jener Zeyt dem Könige von Schweden gesagt, dass es nicht wol zue hoffen, dass es zur einhelligen Wahl solt kommen können, was I. M. gleichwol auf solchen Fall zue thuen geneiget, die mir zuer Antwort gegeben: Ich bin es geneyget anzunehmen, so nur der grösseste Theil meinem Sohne beypflichten wird.»

³ Drottning Annas kreditiv af 22 aug., Lesniowolskis framställn. af 31 aug., Danzigs bref till konung Johan och Sigismund, samtliga i kop., *StADanzig*, XXIX: 42.

⁴ Hofförtäringsräkenskaper, *Slottsark.* »Sendningebud ifrå Päländ theres förtärning i Calmar begyntes then 29 augustii anno 1587.» Samma post återkom-

De underrättelser, som Lesniowski medförde, öppnade med ens konung Johans ögon för de svårigheter, som valfördraget erbjöd från de svenska intressenas synpunkt. Om hans ståndpunkt och argument kan man endast få indirekta upplysningar, hämtade ur den uppgörelse mellan honom och Sigismund, som fått namnet Kalmare-stadgar, och ur bevarade fragment af Lesniowskis framställningar.¹ Han synes hafva beklagat sig redan öfver de utfästelser, som hans ombud gjort i fråga om svensk hjälp vid ett polskt anfall mot ryska fästningar, och han misstänkte, såsom ofvan antydts, att polackerna haft sin blick fästad på den svenska kronans tillgångar, då de ålagt Sigismund att utrusta en flotta och bygga gränsfästningar. Å andra sidan saknade han i valfördraget tillräckliga garantier för Sigismunds själfständighet och rörelsefrihet såsom blifvande svensk konung, framför allt beträffande hans rätt att besöka sitt fädernerike och att välja drottning efter eget tycke. Först och sist uppreste han sig mot det utlofvade afträdandet af Lifland, och han kunde därvid erinra sig, hur ihärdigt han på konung Stefans tid bekämpat de polska anspråken på denna landsända. Förhandlingarna mellan honom och Lesniowski måste under sådana förhållanden få en ganska hetsig karakter.

Lesniowski bemödade sig naturligtvis på allt sätt att framställa valkapitulationens villkor såsom föga betungande, om de betraktades från svensk synpunkt, och han befann sig därvid i bästa öfverensstämmelse med det åskådningssätt, som tidigare låtit de väljande bakom de svenska anbuden skönja en icke bländande men relativt säker vinst.² Så kunde förpliktelsen att uppföra en del gränsbefästningar icke verka afskräckande, då den nye konungen till själfva byggandet kunde anlita inkomsterna af sitt polska rike och då det icke vore fråga om att till värn mot turkarna skapa ointagliga bålverk sådana som Antwerpen: det gällde endast att hejda tatarernas röfvertåg genom enklare befästningar, som företrädesvis kunde byggas af trä. Bestämmelsen om utrustandet af en örlogsflotta kunde få praktisk betydelse endast i händelse af ett krig mellan Polen och Danmark, och därvid skulle de svenska intresser sedan t. o. m. 12 sept. I Utspisningsregister, *ib.*, förekommer en post till »Päliske seningebudh» redan från 26 aug.

¹ Dessa fragment finnas i Er. Sparres Minnesbok II. Jfr WARSZEWICKI (anon.), s. 49 f.

² Jfr s. 120.

sen svårligen bryta sig mot de polska. Emot ryssarna hade gemensam krigsföring ställts i utsikt, och det kunde sannerligen icke räknas som en hård förpliktelse för fadern att i en sådan situation bistå sonen med stycken, krut och lod; eljest hade man i Polen öfverflöd på manskap och rytteri, och man hade ju därför icke för öfrigt betingat sig någon militär hjälp från Sverige. Man hade icke uppställt något annat villkor för den nye konungens bortresa till Sverige (eller annan ort), än att allt skulle ske med senatens vetskap, och på samma sätt hade det ställts i hans fria skön att välja sig en drottning. Den största vikten hade man från polsk sida fäst vid frågan om Estlands afträdande, men som de svenska sändebuden icke varit befullmäktigade att afgifva en bestämd förbindelse i sådant afseende, hade de endast gifvit en förhoppning och lofvat att för sin del söka förmå konungen och Sveriges ständer till dess förverkligande. För det fall att detta icke skulle lyckas, hade drottning Anna lofvat ersätta Polen förlusten genom att afträda all sin egendom, och därmed vore en möjlighet gifven för konungen att behålla Estland under Sveriges krona. Öfver hufvud kunde uppgörelsen icke sägas innehålla något, som lände Sveriges rike till förfång, och konungen hade förty intet verkligt skäl att göra svårigheter och därmed föranleda ytterligare dröjsmål.¹ Till yttermera visso erinrade Lesniowolski, att enligt polsk sedvana den utvalde konungen brukade förbehålla sig själf bekräftandet af de utfästelser, som hans ombud ansett sig böra göra *propter vulgus alliciendum*, och att ständerna efter hans ankomst till riket icke brukade motsätta sig vissa modifikationerna af dessa. I den egentliga tvistefrågan (Estlands afträdande) kunde konungen sedermera genom särskilda sändebud förhandla med sin fader och Sveriges ständer; för polackerna vore det i hvarje fall hufvudsaken att få en härskare, som utmärkte sig för fromhet och andra kungliga dygder och som hölle dem vid deras nedärfda friheter och privilegier.

Då konung Johan trots allt tycktes vilja förhärda sig mot dessa lockelser, tillgrep Lesniowolski ett påtryckningsmedel, som måste anses ganska verksamt. Han lät förstå, att för den händelse hans landsmän verkligen gäckades i sina till visshet grän-

¹ Efter det utdrag af Lesniowolskis andragande som återges i Er. Sparres Minnesbok II, f. 139 ff. En passus af talet (ib., f. 140 v.—141) citeras också af Sparre i hans oration i Reval 1589.

sande förhoppningar, ingen borde kunna förundra sig, om de i sitt nödläge allmänt affölle till den moskovitiska kandidaturen: de måste dock säga sig, att denne *rudis princeps* lofvade dem förening med ett vidsträckt och berömligt rike, medan däremot Maximilian icke ägde något annat än sin titel. — Bakom detta argument låg tydligen icke blott ett hot mot Sveriges maktställning i öster, för hvilken konung Johan så länge måst kämpa, tidvis med polskt understöd; Lesniowolski kände naturligtvis också planen om ett giftermål mellan Maximilian och prinsessan Anna, och han ville betaga konungen utsikten att, sedan Sigismund försakat den erbjudna kronan, dock se sin dotter såsom Polens drottning.

Det är troligt, att detta hot i sista hand kom att afgöra konung Johans hållning, och det kan därför på visst sätt sägas, att han bestämde sig *metu magis quam ratione adductus*.¹ Han var i hvarje fall angelägen, att Sigismund icke skulle anträda resan till Polen, innan han gent emot konungen och Sveriges rike bundit sig i alla frågor, som kunde skapa en konflikt mellan svenska intressen och polska; han ville skydda den oerfarne tjugooettåringen mot de polska statsmännens förförelsekonster. Därför lät han öfverse de konstitutioner, som beseglats af honom och Sigismund i Vadstena den 10 maj 1587;² i allt väsentligt kunde dessa upptagas i den slutgiltiga öfverenskommelsen, ehuru händelsernas utveckling påkallade vissa redaktionsförändringar. Den nya urkunden, som liksom den förra beseglades af Johan och Sigismund, bär dateringen Kalmar den 5 sept. 1587; den förutsatte alltjämt, att hertig Karl och de förnämsta ständerna senare skulle gifva den sin bekräftelse.³

Det är icke nödigt att här redogöra för »Kalmare-stadgars» innehåll, i den mån de beröra Sveriges inre organisation under den förutsedda unionen med det polsk-littaviska dubbelriket.⁴ De afsågo för öfrigt att säkerställa Sverige mot polska inflytelser både på det statsliga och det kyrkliga området, hvarvid icke ens den svenska tidräkningen eller det svenska språkets obesmittade ren-

¹ Uttrycket är HEIDENSTEINS (s. 273), som särskildt framhåller denna synpunkt.

² Se ofvan s. 61 f.

³ Tryckt *Svenska Riksdagsakter* II, s. 789 ff.

⁴ Jfr E. HILDEBRANDS sammanfattning i *Sveriges historia intill tjugonde sekel*, IV, s. 171 ff.

het voro bortglömda; det var alldeles samma sträfvande, som de polska ständerna från sin synpunkt röjt vid valfördragets formulering. Enskildheterna i dessa stadganden, som på grund af Sveriges suveränitet egentligen voro självklara, kunna här lämnas å sido. Framför allt häfdades naturligtvis det svenska statsområdets integritet, hvarvid särskildt Estland nämndes, och det fastslogs i sammanhang därmed, att endast svenska undersåtar, som saknade hvarje förbindelse med dubbelrikets folk, skulle kunna utses till ståthållare öfver de estländska slotten. På samma sätt fastslogs det uttryckligen, att lifländska rättstvister endast kunde afgöras enligt *svensk* instansordning; då konungen vistades i Polen, borde han för öfrigt (i anslutning till en princip, som genomgår hela aktstycket) utse en ställföreträdare att utöfva den högsta domsrätten.

Det måste antagas, att konung Johan vid tiden för Kalmarestadgars besegling hade beslutit sig att låta Sigismund afresa till Polen, och det var troligen i sammanhang därmed, som han inför den på Kalmar slott samlade adeln bjöd honom farväl med ett långt tal, som tyvärr icke finnes i behåll. I detta synes han hafva lagt ansvaret för det fattade beslutet på Sigismund och fritagit både sig själf och andra; i hvarje fall kunde det i det följande åberopas af Erik Sparre som bevis för rådsretsens skuldlöshet.¹ Konungen synes vid samma tillfälle hafva följt sin son till skeppet, som skulle föra denne till Danzig — men i sista stund togo betänkligheterna ånyo öfverhanden, och beslutet refs upp.² — Det kom därefter till nya, säkert ganska häftiga förhandlingar mellan konungen och Lesniowolski, men om dessa är intet närmare bekant. Lesniowolski tycktes icke kunna uträtta något, och han stod i begrepp att lämna Kalmar, icke utan misslynta och halft hotande utlåtelse³ — då konungens sinnesstämning ånyo slog om, så att han anmodade Lesniowolski att kvarstanna.

Konungen bestämde sig definitivt för att låta Sigismund resa, men han ställde vid dennes sida några tromän, som måste taga an-

¹ Er. Sparres Minnesbok I, f. 74 v.; II, f. 66.

² Er. Sparres förklaring af 7 juni 1590.

³ Er. Sparres Minnesbok II — I Utspisningsregister, *Slottsark.* förekommer under 5 sept. en post »till de polska sändebuden på resan», och samma dag liknande till Henr. Nykyskia och Krister Klasson för resa »till Danske».

svaret för att han från början icke, oerfaren som han var, skulle eftergifva något af sina och Sveriges intressen.¹ De ålades att icke blott från första stund bestämdt afvisa krafvet på Estlands afträdande, utan också fråntaga polackerna hvarje förhoppning på ett sådant förvärf i framtiden. Sigismund skulle hellre afstå från dubbelrikets krona än medgifva en förminskning af den svenska statens område. Däremot vore han villig att för sin del bekräfta den borgensförbindelse, som drottning Anna hade afgifvit, och att till dubbelriket afstå alla anspråk på arvet efter drottning Bona, hvarvid visserligen hans systers motsvarande rättskraft alltjämt måste häfdas. De svenska ombuden ålades vidare att höra sig för med de polska, om man ämnade lägga några hinder i vägen för Sigismund, då denne af någon anledning kunde vilja återvända till Sverige. De borde slutligen söka utverka, att Sigismund efter eget godtfinnande finge bestämma styrkan af den svenska livvakt, som han kunde önska äga, och att han finge behålla hos sig en eller annan svensk rådsherre och ett antal svenska hofmän, hvilka dock icke skulle tillåta sig någon inblandning i polska angelägenheter. — Konung Johans mening var, att Sigismund skulle vända om till Sverige, om han icke vid eden på valfördraget finge lämna artikeln om Lifland å sido, och Lesniowski måste före afresan gifva en försäkran, att man från polsk sida icke skulle söka kränka hans handlingsfrihet i detta afseende.² Till yttermera visso ansåg sig konung Johan strax efter Sigismunds afresa böra genom särskilda bref till drottning Anna och dubbelrikets ständer inskräpa, hurusom hans ombud vid valriksdagen alldeles saknat fullmakt att uppgifva Sveriges lifländska besittningar.³

Om Erik Sparres och öfriga rådsherrars roll under förhandlingarnas sista skede är icke mycket bekant; konung Johan beskyllde dem visserligen i det följande för att ifrigt hafva verkat för Sigismunds afresa och »därtill hafva brukat både munkar och präster.»⁴ Erik Sparre gjorde däremot för sin personliga del gällande, att saken vid hans ankomst redan varit afgjord: skeppet, som skulle

¹ Instruktionen, dat. Kalmar 12 sept. 1587 i Er. Sparres Minnesbok II, f. 119. Jfr *Invent.* under samma dato.

² Er. Sparres Minnesbok II, f. 119.

³ *Invent.* under 15 sept. 1587.

⁴ Konung Johan anklagelsepunkter af år 1590.

föra Sigismund öfver, hade legat redo, och man hade börjat inlasta »mat och tingest.»¹ Detta må vara obestriddigt, men synpunkten är naturligtvis mycket ytlig; i själfva verket anlände Sparre midt under den kritiska tiden, och det är knappast tänkbart, att han icke skulle hafva påverkat afgörandet. Han hade närmast ansvaret för valfördragets tillkomst, och han hade liksom Lesniowski intresse af att framställa det som fördelaktigt från svensk synpunkt. Det framgår också af hans samtidiga uttalanden till sina vänner, att han beklagade konungens »häftiga tal» under förhandlingarna med Lesniowski, hvarvid också polackernas »inländska regemente» utsatts för högst densammes kritik, och att han blef bekymrad vid tanken på att sådant skulle kunna göra polackerna tvehågsne.²

Den 12 sept. (g. st.) 1587 inskeppade sig Sigismund och hans syster i Kalmar för att anträda resan till Danzig; i deras sällskap märktes utom Lesniowski flere svenska herrar, grefve Erik Brahe och Erik Sparre, Ture Bielke, Gustaf Banér, grefvarna Karl och Mauritz Sture och grefve Axel Lejonhufvud, Mauritz Grip samt sekreterarna Niklas Rask, Per Rasmusson och Johannes Tidichinni Bultius. Flere af de nämnda herrarna åtföljdes af sina gemåler, som slöto sig till prinsessan Annas uppvaktning; såsom en särskild grupp inom Sigismunds svit omtalas »hans kungliga nåds präster». Flottan, som ställdes under riksamiralen Klas Flemmings befäl, bestod af åtminstone 17 fartyg, och på dessa fanns plats också för en eskort af 400 knektar under Erik Bertelssons befäl.³ Den 19/29 sept. hade denna flotta hunnit till Weichselmündes redd,

¹ Er. Sparres Minnesbok I, f. 76 v. *Handl. rör. Skand. hist.* VII (Stockholm 1819), s. 75. — Sparres uppgift om inlastandet af »mat och tingest» bekräftas af Hofförtäringsräkensk., *Slottsark.*, som från 5 sept. upptaga en post »Till Svanen, Leyon, Norrbottensbarken, Renen etc.»

² *Handl. rör. Skand. hist.*, VII, s. 64 ff. — Er. Sparre t. Hogensch. Bielke, Kalmar 12 sept. 1587; t. Per Brahe (tydliggen samma dag). *Konc. Er. Sparres saml.* Jfr ALMQUIST I, s. 101, n. I.

³ Förteckning öfver skepp och passagerare bland *Handl. ang. konungavalet i Polen 1587*. Den är försedd med en anteckning af sekreteraren Sven Elofsson: »Quanti, queso, constitit coronæ Sueciæ classis hæc cum universo comitatu? Multum sane!» — Det angifna antalet skepp stämmer rätt väl med skeppsgårdshandlingarnas vittnesbörd. ZETTERSTEN, *Svenska flottans historia åren 1522—1634* (Stockholm 1890), s. 436. — Jfr MESSENIUS, *Scondia Illustrata*, VII, s. 86; XV, s. 148 och HEIDENSTEIN, s. 273. — Sigismund erhöi vid afresan en stor summa i försträckning af fadern. Hans kvitto under 9 sept. 1587 i RR.

och Sigismund stod färdig att beträda det polska rikets mark — men han gjorde det icke omedelbart.

Efter sin ankomst till redden utanför Weichselmünde mottog Sigismund genom en deputation från Danzig stadens lyckönskningar och inbjöds att landstiga.¹ Men Erik Sparre förklarade i Sigismunds namn, att detta icke kunde komma i fråga, förr än öfverenskommelse träffats med de polska ständernas ombud. Då följande natt en storm uppstod, som särskildt plågade prinsessan Anna, sändes sekreteraren Johannes Tidichinni å riksamiralens vägnar till stadens myndigheter för att begära pass för flottan att löpa in i Danzigs hamn.² Sedan detta utan vidare beviljats, inseglade skeppen med undantag af de två största i hamnen, men utan att Sigismund därför landsteg (20/30 sept. 1587).

Följande dag mottog Sigismund på sitt skepp de polska kommissarierna och hälsades med ett tal af biskopen af Kujavien, Hieronim Rozrażewski. Denne inbjöd honom att begifva sig till det närbelägna klostret Oliva, som ständerna utsett till förhandlingsort. Sigismund, som ömsevis använde latinskt och polskt språk, gaf ett förbindligt svar, men lät samtidigt förstå, att han icke kunde landstiga, innan förhandlingarna med kommissarierna slutförts. Dessa måste finna sig häri, och följande dag (22 sept./2 okt.) inleddes förhandlingarna genom underkanslern Albert Baranowskis hemställan, att Sigismund skulle med ed bekräfta valför-

¹ Hufvudkällan för framställningen är allt från denna tid sekreteraren Niklas Rasks utförliga berättelse »Acta inter Sacram Regiam M:tem Poloniae et Legatos Regni Poloniae, primum in portu Gedanensi, deinde Gedani, postmodum etiam Cracoviae inter eius M:tem et Ordines Regni ante coronationem». *Polonica*, Förhandlingar, 1500:talet. Handskr. är icke alldeles fullständig; i texten hänvisas till bilagor A—O, men endast E—K finnas. Rasks författarskap intygas både af pikturen och af Er. Sparres bref t. riksråden af Sundby 25 nov. 1590 (konc. *Bv. Sparres saml.*) — Delvis samma aktstycken som i anförda bilagor finner man i Er. Sparres Minnesbok II och bland Hogensch. Bielkes samlingar (UB *Ups.* E 132). Äfven i sin oration i Reval 1589 uppehåller sig Sparre vid samma ämne, men meddelar intet nytt. — I *StA Danzig* XXIX:42 finnes ett diarium, behandlande händelserna närmast efter Sigismunds ankomst, men det har icke varit mig tillgängligt.

² Enligt HEIDENSTEIN, s. 273, såg man från polsk sida med ovilja, att konungen lät begära pass icke af kommissarierna, utan af staden — *a subiecta civitate*. — Stadens lejdebref, dat. 30 sept. (på tyska) i Er. Sparres Minnesbok II, f. 120.

draget; därvid framhöllos naturligtvis olägenheterna af hvarje dröjsmål. Sekreteraren Niklas Rask svarade i konungens namn med en framställning,¹ som innehöll Sigismunds villkor för ett bekräftande af valfördraget; i enlighet med konung Johans instruktion² berördes därvid både Estlands oafhändelighet, Sigismunds rätt att återvända till Sverige och önskvärldheten af att han finge behålla svenskar i sin omgifning. Baranowski mötte denna framställning med en erinran, att redan valfördraget garanterade Sigismunds rätt att besöka sitt arfland; man satte endast som villkor, att han skulle inhämta ständernas bifall och alltså icke som konung Henrik på eget bevåg lämna riket, samt att han under tiden icke skulle försumma dettas angelägenheter. Hvad åter anginge hans omgifning, hade man aldrig velat alldeles utestänga svenskarna; men visste själf: *suos quisque diligit*, och man kunde väl lida utländingar inom landet. Meningen vore endast, att svenskarna icke finge tränga sig till ämbeten och tjänster; valfördragets dithörande bestämmelser hade för öfrigt tillkommit af hänsyn till lågadeln, som gjorde anspråk på de lägre hoftjänsterna. I fråga om Estland måste man hänvisa till valfördragets uttryckliga bestämmelse och till de svenska sändebudens ord: *vestra erit Livonia*; man måste därför bönfälla Sigismund att medgifva dess inkorporering med dubbelriket. Sigismund förklarade sig utan vidare anse denna deklaration tillfyllestgörande i hvad som rörde de båda förstnämnda punkterna, men i fråga om Estland måste han vidhålla sin ståndpunkt, och han afböjde alla oresonliga fordringar.

Frågan om Estland hade därmed äfven formelt afslöjat sig som den egentliga tvistepunkten, och de polska ombudens fingo användning för all sin diplomatiska energi. Baranowski bad Sigismund att icke från början förverka sina undersåtars tillgifvenhet och lät samtidigt förstå, att han för det lilla Estlands skull kunde gå miste om hela dubbelriket. Till ytterligare påtryckning framträdde också ett ombud för rikets meniga adel, Pawel Uchanski,³ som naturligtvis i allo stödde senatorernas kraf. Från svensk sida intog man nu en länge förberedd position, som dock lätt kunde göras till före-

¹ Er. Sparres Minnesbok II, f. 123 v.

² Se ofvan s. 173.

³ Starost af Drohobyc, representant för det ryska (rödryska) vojevodskapet i den stora ständerkommissionen. *Diaria*, s. 158.

mål för motpartens angrepp; man hänvisade till drottning Annas borgensförbindelse såsom en fullgod ersättning för det tvifvelaktiga löftet om Estlands afträdande. Sigismund förklarade sig vilig att bekräfta denna förbindelse med det af konung Johan betingade undantaget beträffande prinsessan Annas ägodelar, och han framställde detta erbjudande som ett påtagligt bevis på kärlek och välvilja gent emot dubbelriket. I sammanhang därmed lät Sparre genom sekreteraren Per Rasmusson delge motparten en längre framställning af de närmare omständigheter, som voro förknippade med den omtvistade utfästelsen.¹ De polska kommissarierna inläto sig märkligt nog icke på frågan, om det öfver hufvud kunde anses tillåtligt att liksom utväxla den svenska förbindelsen mot drottning Annas; de nöjde sig med att hänvisa till sina begränsade instruktioner och bådo samtidigt Sigismund att formulera ett medlingsförslag. Då denne ställde sig afvisande, sökte de själfva en kompromiss — som dock i själfva verket alltjämt gaf uttryck åt deras gamla ståndpunkt: de föreslogo, att Sigismund skulle på vanligt sätt aflägga ed på valfördraget utan att därvid särskildt nämna artikeln om Estland; men edsformuläret innehöll dock en förpliktelse att hålla *alla* fördragets artiklar. Polackernas öfverrumplingsförsök strandade på deras motparts vaksamhet, och de tvungos sålunda omsider till det betydelsefulla medgifvandet, att Sigismund vid edens afläggande skulle få genom en formlig *exceptio et protestatio* undantaga Estlands afträdande från sina förpliktelser.

Den 27 sept./7 okt. 1587 hölls i Olivas klosterkyrka en högtidlig gudstjänst, efter hvilken Sigismund skred till edens afläggande i närvaro af de polska kommissarierna och hela menigheten. Reservationen i fråga om Estland kom icke blott till uttryck i edsformuläret; Sigismund afgaf en högtidlig förklaring i samma riktning, innan han framträdde till altaret.² Men den gamla tvis-

¹ N. Rasks »Acta». — Denna framställning torde vara identisk med den i Er. Sparres och Er. Brahes namn afgifna, som läses i den förres Minnesbok II, f. 121 v.

² För öfrigt begagnade biskopen af Kujavien tillfället att i klerus' namn protestera mot den punkt, som bekräftade 1573 års religionsfred, medan åter Stanislaw Przyjemski häfdade dissidenternas motsatta ståndpunkt. HEIDENSTEIN, s. 273. — Eden (på latin) finnes som *Bil. E.* till N. Rasks »Acta», i Er. Sparres Minnesbok II, f. 126 och naturligtvis också i andra afskrifter. — Jfr MESSENIUS, *Scandia Illustrata*, VII, s. 88.

ten refs upp, då det efter Sigismunds intåg i Danzig (28 sept.) blef fråga om att i skrift kungöra edsafläggelsen. Konungen utsattes ånyo för en våldsam påtryckning: de polska kommissarierna begärde, att reservationen, hvars rättsgiltighet de erkände, enligt påstådd häfd skulle lämnas alldeles å sido i bekräftelsebrefvets edsformel, och de återkommo därvid till sitt gamla argument, att konungen icke från början borde förverka undersåtarnas tillgifvenhet; och hur begärlig vore icke för Maximilian hvarje möjlighet att mot rivalen upphetsa *mutabile vulgus!* Från svensk sida måste man ana svek bakom detta förslag, och man satte alltjämt hårdt mot hårdt i den diplomatiska kraftmätningen: då polackerna till stöd för sitt kraf företedde tidigare polska konungars bekräftelsebref, kunde man påpeka, att konung Henrik i själfva verket inlagt en reservation i fråga om tolkningen af en viss klausul i edsformuläret.¹ Sigismund förnyade också sin reservation vid den nya högtidliga ceromoni, som ägde rum i stadens Dominikanerkyrka (I/II okt. 1587);² han mottog vid detta tillfälle själfva *decretum electionis*, och han fick därvid höra Baranowski värtaligt utveckla det konstitutionella polska konungadömet's företräden liksom ock en polsk konungs krigiska uppgifter.³ Det föll på Erik Sparres lott att besvara detta värtalighetsprof och därvid tolka den högtidliga stundens förhoppningar: »*gratulamur igitur vobis, gratulamur vicissim et nobis et vobis tantorum regnorum coniunctionem; fruimini cum gaudio rege vestro electo ad multos annos, ita tamen ne nos eius suavitate aut præsentia careamus.*»⁴

Förhandlingarna i Kalmar och vid Danzig hade så dragit ut på tiden, att kröningen måste uppskjutas; man talade icke längre om den 18 okt.,⁵ utan utsatte den i stället till den 11 nov. (n. st.) Underrättelse härom sändes jämte Sigismunds bekräftelsebref till de

¹ Reservationen rörde folkets rätt att besvara författningsbrott från konungens sida med uppsägande af tro och lydnad. Jfr *Volumina Legum* II, s. 134 f.

² Er. Sparres Minnesbok II, f. 126 v. »*Protestatio Sigismundi.*», Danzig 11 okt. 1587, bland *Polonica*, Förhandl. 1562—1600. Reservationen upprepades till yttermera visso inför notarius publicus Jacob Moltzan i Danzig och läses i denna form ib., f. 127 v.

³ HEIDENSTEIN, s. 274. Er. Sparres Minnesbok II, f. 127. Talet finnes som bil. H till Rasks »*Acta*» samt bland *Polonica*, Förhandl. 1562—1600.

⁴ Bil. K till Rasks »*Acta*».

⁵ Se s. 136.

polska ständerna, som redan flyttat sina öfverläggningar från Wislica till Krakow,¹ men dessa ansågo ytterligare uppskof nödigt med särskild hänsyn till littaverna och utsatte med ett öppet bref kröningen till den 15 nov.²

Sigismund med sitt talrika följe bröt upp från Danzig den 20 okt., anlände till Thorn den 26 okt. och fortsatte två dagar senare till Piotrkow, där han hade sitt första möte med drottning Anna och kom att stanna en längre tid.³ Man blef allt mindre säker för ett plötsligt öfverfall af någon fientlig ströfkår, och det gällde för Sigismund att hafva en tillräckligt stark eskort. Oafsedt sin medföljande svenska lifvakt mottog han efter hand smärre förstärkningar; både drottning Anna, Opalinski, Karnkowski och andra sände eller tillförde honom trupper, och från närliggande vojewodskap inställde sig småningom adelsuppbådet i större eller mindre skaror, men man efterlyste dock från svensk sida de 4,000 man, som polackerna talat om i Danzig.⁴ Det visade sig snart, att farhågorna icke voro alldeles obefogade: Maximilian hade i själfva verket utsändt en ströfkår, polskt och tyskt folk under Krzysztow Zborowskis och Stanislaw Stadnickis befäl, som skulle försöka bortsnappa Sigismund på färden till Krakow. Den hemsökte på vägen ett par adelsgoods, hvarvid särskildt Krzysztow Zborowski for vildt fram; Zamoyski fick på kröningsriksdagen tillfälle att indigneradt anspeja på hur han plundrat och skändat oskyldiga.⁵ Osämja mellan befälhafvarna fördröjde expeditionen och splittrade dess krafter; man öfverrumplade väl ett par smärre fientliga afdelningar och satte sig fast i Przedborz,⁶ men anfallet på Piotrkow uteblef trots Stadnickis

¹ Se s. 164 f.

² Brevet, dat. Krakow 29 okt. 1587, är tryckt *Volumina legum* II, s. 245. Budskapet från Sigismund hade kommit föregående dag.

³ LENGNICH, *Gesch. der Preuss. Lande...* [1587—1605], s. 28. *Nuntiaturberichte* II, s. 139. — Enligt HEIDENSTEIN, s. 274 skulle Sigismund ett par dagar före afresan från Danzig hafva mottagit konung Johans befallning att ovillkorligen återvända. Denna befallning skulle senare hafva upprepats i ännu strängare form och budskapet härom hafva nått Sigismund i Korczyn (*ib.* s. 276). Dessa uppgifter, som naturligtvis från Heidenstein öfvergått i den senare litteraturen, äro alldeles obestyrkta.

⁴ HEIDENSTEIN, s. 274; BIELSKI, s. 79; GIRS, s. 121.

⁵ WARSEWICKI (anon.), s. 57; HEIDENSTEIN, s. 272 f.; BIELSKI, s. 80 f.

⁶ C:a 40 km. sso. om Piotrkow.

brinnande stridslust, och ströfkåren återvände till Maximilians läger.¹ Ryktet om fiendens närhet hade under tiden bragt stämningen i Piotrkow till panikens gräns; trupperna höllos dag och natt under vapen; i en utbruten vådeld spårade man genast ett förrådiskt anslag.² Det storpolska adelsuppbådet synes alldeles hafva tappat besinningen, ehuru fienden försvann lika hastigt som han kommit; man erbjöd Sigismund penningar att lega trupper, men vägrade att offra lif och blod för honom; man drog hem i täta skaror — ett ömkligt skådespel!³ Äfven några senatorer föredrogo att som hederseskort åtfölja prinsessan Anna till hennes moster i Warszawa, men hos Sigismund stannade dock utom biskoparna⁴ äfven Opalinski, Dulski och Olbracht Laski med sitt krigsfolk. Med hänsyn till sin militära svaghet ansåg man det omöjligt att forcera vägen åt söder; för att vilseleda fienden drog man sig tillbaka till Rawa och fortsatte sedan färden till Krakov i en väldig båge åt öster öfver Nowemiasto, Skrzynno, Sienna, Sandomierz, Pokrzywnice och Korczyn. Vid Korczyn, där man rastade några dagar, gick man öfver till Weichselns högra strand och hade sedan flodlinjen som skydd mot fienden.⁵ — Från Maximilian, som sålunda icke gjorde något ytterligare försök att afskåra medtäflaren från vägen till Krakov, hade Sigismund i

¹ WARSZEWICKI (anon.), s. 58 f.; HEIDENSTEIN, s. 274 f.; *Nuntiaturberrichte* II, s. 139 f.

² Utom nyss cit. källor: GIRS (s. 122), som synes hafva använt någon svensk relation.

³ HEIDENSTEIN, s. 274 f.; BIELSKI, s. 80. Enligt den senare skall Sigismund i egen person hafva sökt förmå adeln att åtfölja sig.

⁴ SIENIAWSKIS reflexion (s. 88) i sammanhang med detta faktum: »dafür ist Sigismund sein Leben lang von der Geistlichkeit beeinflusst geblieben» är mer dunkel än öfvertygande.

⁵ Att Sigismund tog vägen öfver Nowemiasto, Skrzynno och Sandomir framgår af *Vetera monumenta Poloniæ et Lithuanicæ*. . . (ed. A. THEINER) III, Rom 1863, s. 9 ff. Att han den 13 nov. var i Sienna («Szenna») framgår af Sigismunds bref t. kon. Johan af Korczyn («Nyestad vid Nijdha»), odat. fragm. bland *Handl. ang. konungavalet i Polen 1587*. I detta omtalar han vidare, att han måst »drage något till kroks» på vägen till Krakov, att han hvilat i Korczyn »för footfolkes och hesternes skuld» och att han på vägen därifrån alltid skall hafva »strömen emellen oss och fienden, så att dher han än wille, icke skall kunne komme till oss; är och elliest på den vägen nogh i förråd till att underholle krigzfolket medh, huilket doch på denne siden uthen twifuel skulle tryte.» — Jfr också GIRS, ss. 122, 124.

Piotrkow mottagit ett bref, som han också besvarade; hvardera parten häfdade därvid själfklart sitt val som det enda rättmätiga.¹ I Korczyn erhöll Sigismund det hugnesamma budskapet från Zamoyski, att Maximilian riktat ett förtvifladt anfall mot Krakov — men utan framgång.

Den österrikiske pretendenten hade väl förstått betydelsen af att handla snabbt och målmedvetet, ehuru hans resurser skulle visa sig alltför knappa i det afgörande ögonblicket; det gick alltid trögt att samla det habsburgska huset till beslutsam handling, och det var tämligen tröstlöst att vänta på det tysk-romerska rikets hjälp. Men det var en gifven fördel för Maximilian, att valfördraget för hans del icke medförde några besvärliga förhandlingar jämförliga med dem, som uppehöll hans rival i Kalmar, vid Danzig och till sist i Krakov. Två dagar innan Sigismund anländt till Weichselmünde (27 sept.) hade han i Olmütz mottagit *decretum electionis* af den visserligen rätt anspråkslösa beskickning, som hans valmenighet dit affärdat; och han kunde sedan skriva till kejsaren: *alea jacta sit*.² Det gällde emellertid att hafva tillräckligt med penningmedel och trupper till förfogande, och i dessa afseenden kom det att brista honom.³ Den spanske konungen lofvade visserligen en stor penningsumma, men växeln blef icke inlöst i tid, och den påfliga kurian var icke lika gifvild. De tyska kurfurstarna och furstarna ansågo sig hafva uppfyllt all rättfärdighet, när de inom sina territorier förbjudit värfningar för Sigismunds räkning; enstaka längre gående erbjudanden från Tyskland och Italien fingo ingen praktisk betydelse.⁴ Det österrikiska huset blef i hufvudsak hänvisadt till sina egna

¹ *Nuntiaturberichte* II, s. III. — Hos GREGORIO LETI, *L'histoire de la vie du Pape Sixte V* (Paris 1702), s. 130, finner man en skäligen utsmyckad, obestyrt skildring af omständigheterna vid brevets öfverlämnande; den återgår hos DALIN III: 2, s. 183. — Maximilians bref och Sigismunds svar af 7 nov. 1587 refereras i *De Polonica electione*. . . (f. B. 3). Det senare finnes jämte en Piotrkow 8 nov. daterad instruktion för Sigismunds sändebud till Maximilian bland *Extranea*, Polen, Handl. 1579—99.

² *Nuntiaturberichte* II, ss. XLV f., 98. MAYER, s. 73 ff. Jfr för det följande också BIELSKI, s. 70 ff.

³ MAYER, ss. 88 f.

⁴ *Nuntiaturberichte* II, ss. XLIV, XLVIII. Jfr MAYER, s. 89 f.

resurser, och kejsaren liksom ärkehertig Ferdinand¹ gjorde dock något för Maximilians intressen; utskrifningar i de olika arflanden företogos, ehuru med klent resultat, och penningmedel utanordnades från Schlesiens fiscus. Den mähriska landtdagen ställde trupper till hans förfogande, den österrikiska beviljade penninghjälp; biskopen af Olmütz, den österrikiska valambassadens främste man, värfvade också krigsfolk;² men det blef inga rustningar i större stil, och man märker inga utomordentliga ansträngningar. Kejsarens försök att genom diplomatisk påtryckning i Danzig och öfriga preussiska städer förhindra Sigismunds landstigning och värfningar i Preussen var dömdt att misslyckas; motståndarna hade förekommit honom, och vid det kejsarliga sändebudets ankomst till Danzig hade Sigismund redan börjat förhandlingarna med de polska kommissarierna.³ Alltför sent hänvände sig också kejsaren till konung Johan med ett bref, i hvilket han afrådde denne från att mottaga det orättnätiga valet för sonens räkning och särskildt hänvisade till att littaverna hållit sig aldeles borta från det svenska partiet; det är visserligen möjligt, att denna hänvändelse icke blef aldeles utan inflytande på konung Johans stämningar *efter* afgörandet.⁴ Utan större intresse äro de ömse- sidiga påtryckningsförsök, som kejsaren och Sigismund något senare gjorde; de diametralt motsatta ståndpunkterna omöjliggjorde hvarje verklig förhandling.⁵

Maximilian synes, då han bröt upp mot den polska gränsen, hafva haft omkring 6,000 man under sina fanor,⁶ och han kunde räkna på betydande förstärkningar af sina polska anhängare. Han beslöt att rikta sitt anlopp mot själfva kröningsstaden Krakov, ehuru hans littaviska vänner liksom Krzysztow Warszawicki rådt honom att hellre vända sig mot Storpolen och låta kröna

¹ Denne skulle visserligen hafva gjort mera, om Maximilian låtit förmå sig att skaffa hans son successionen som tysk ordensmästare. Jfr ofvan s. 54. *Nuntiaturlberichte* II, s. 125.

² *Nuntiaturlberichte* II, ss. XLV, XLVIII. MAYER, s. 77 n.

³ *Nuntiaturlberichte* II, ss. XLI, XLIII f. 104 ff.

⁴ *Nuntiaturlberichte* II, s. 108 ff. Jfr ss. XXXIX f., XLIII, XLVIII.

⁵ *Ib.*, ss. LI, 131 ff.

⁶ MAYER, s. 67; HEIDENSTEIN, s. 269; *Nuntiaturlberichte* II, ss. 101 n. 5, 120. I *Neue zeitung von der wahl des neuen Königes in Polen...* 1587 uppges styrkan öfverdrifvet till 18,000 man.

sig i ärkebiskopsstaden Gnesen.¹ Hans väg gick öfver Troppau, Ratibor och Beuthen,² där han öfverskred Polens gräns (10 okt.) för att sex dagar senare stå utanför Krakov; tåget hade i själfva verket gått alltför hastigt, ty han hade måst lämna ett par befästa platser bakom sig i fiendens våld. Hans här hade förstärkts med omkring 6,000 man polska trupper, som Zborowskierna, Spytek Jordan och andra tillfört honom, och han var Zamoyski långt öfverlägsen i truppstyrka. Men han saknade artilleri och kunde icke besluta sig för att omedelbart angripa staden, hvars befästningar förstärkts af Zamoyski. Med dröjsmål var dock intet vunnet: provianteringen beredde stora svårigheter, ty hetmanen hade i försvarssyfte hänsynslöst låtit härja trakten kring staden, och Maximilians förbindelse med Schlesien var ständigt hotad. Men han väntade å andra sidan, att Gorka skulle tillföra honom artilleri och nya förstärkningar,³ och han afväntade hoppfullt littavernas definitiva ställningstagande. Han slog tills vidare läger i Mogila (öster om Krakov) och inlät sig i fruktlösa förhandlingar med Zamoyski och stadens myndigheter. Hans ställning blef icke starkare därigenom att hans val bekräftades af en till Mogila utskrifven riksförsamling, som i själfva verket kom att besökas blott af ett fåtal bland hans polska anhängare.⁴ Medan han sålunda låg tämligen sysslolös i Mogila, närmade sig hans rival allt mer kröningsstaden; för Maximilian måste det därför gälla att ändtligen handla. Provianteringsbekymren, kondottierernas ständiga rop på sold och ankomsten af Gorkas trupper med det efterlängtade artilleriet⁵ synas för öfrigt hafva samverkat till Maximilians beslut att omsider söka ett afgörande; han bröt upp från Mogila och angrep Krakov den 23—24 novem-

¹ WARSZEWICKI (anon.), s. 51; WIERZBOWSKI, *Krzysztof Warszewicki*, ss. 117, 301. — För det följande: *Nuntiaturlberichte* II, s. XLVII ff.; HEIDENSTEIN, s. 269 ff; MAYER, s. 91 ff., WARSZEWICKI (anon.) s. 53 ff.

² Att han ursprungligen tänkt sig den sydligare vägen öfver Pless framgår af *Nuntiaturlberichte* II, ss. 98, 101, 115 liksom ock af det 25 sept. daterade bref, som utgör flygskriften *Neue zeitung von der wahl des neuen Königes in Polen... 1587*.

³ *Nuntiaturlberichte* II, s. 124 f.

⁴ WARSZEWICKI (anon.), s. 55; MAYER, s. 108.

⁵ Denne hade från Storpolen tagit vägen genom Schlesien i Maximilians spår. HEIDENSTEIN, s. 275.

ber. Hans trupper lyckades med hjälp af förrädare bland borgskapet tränga in i förstaden Garbarze, men deras kraft bröts under striden på gator och förskansningar, och ehuru kraftmätningens utgång icke kom att betyda någon katastrof för hans vapen, led han svåra förluster i folk och förråd och ansåg klokast att draga sig tillbaka från Krakov.¹ Själff synes han genast hafva velat draga sig tillbaka till den schlesiska gränsen, men hans polska rådgifvare ville ånyo vädja till vapenlyckan. Till en början drog man sig undan rakt åt norr till Miechow, troligen närmast för att söka förbindelse med Storpolen, där Gorka hade sina största resurser. Men de tyska legotrupperna höjde ånyo knotande ropet på sold och blefvo så svårhandterliga, att ett återtåg till den schlesiska gränsen framstod som den enda utvägen; från den 15 december blef sålunda Krzepice Maximilians hufvudkvarter. Där ämnade han småningom draga till sig förstärkningar; för tillfället hade han lämnat sin rival vägen till Krakov öppen.²

Sigismund höll i själfva verket den 29 nov./9 dec. sitt intåg i kröningsstaden, som med personligt deltagande af Zamoyski blifvit festligt smyckad; man såg troféer från den nyss utkämpade striden och triumfbågar med de jagelloniska härskarnas

¹ WARSZEWICKI (anon.), s. 60 ff.; BIELSKI, s. 77 f.; HEIDENSTEIN, s. 276; MAYER, s. 109 ff. Jfr GIRS, s. 122 f.; SOBIESKI, *Szkice historyczne*, 30 ff. I sitt cit. bref t. konung Johan omtalar Sigismund striden; hans källa är ett bref från Zamoyski. Det heter, att Maximilian »seden han förnam oss ware förhanden, hafuer welet för ähn wij skulle komme närmere förraske förstäderne, som Cantzeleren hafuer latid beskantzte, menendes therigenom att främmie sitt företagende emoot sielfue staden, aldenstund honom war förtröstning gifuin af een hoop Tyske sämskemakere, som der inne bodde, the ther wille på en läglig platz lönligen fordre hans folk uthen fare in, som och någorledes skedde, men thet lyckedes honom intet, uthan blef strax afslagen af wårt folk och miste i stormen wid pass tutusendh man och till 8 store och små kopparstycken sampt een heel hoop wagnskytt, lod och krut; blef och uthfolgd ett gott stycke ifrån förstaden in emot sitt läger med hugg och slagh. . . Nu hafwe wij af wisse kundskaper fåt wete, att han icke wäl skal ware tillfridz med de Sborofskier, som honom med deres falske löfte hafue dijt fört. Der wanker och i hans läger en swår blodsot, ther af många dagligen blifwe döde, såsom och elliest een stoor hoop af hans folk förlöpe för den nödh de lijde på fetalie och af winteren, som här nu tämelig stark är.»

² WARSZEWICKI (anon.), s. 64 ff.; MAYER, s. 112 ff.; *Nuntiaturberichte* II, s. LVII.

och konung Stefans bilder. Det saknade icke sin djupa betydelse, att också den senares minne därvid glorifierades i de latinska hofpoeternas strofer, som lästes vid porträtten; Zamoyskis store gynnare, den af Zborowskierna så bittert hatade, framställdes som ett föredöme för Sigismund i krigiska och fredliga idrotter; hans eröfringar i Ryssland voro icke glömda.¹

Förhandlingarna om valfördraget upptogos den 8/18 dec.,² och Sigismund ställdes därvid från början ånyo inför det polska krafvet, att han skulle bekräfta också punkten om Liflands afträdande; Erik Sparre fick ånyo användning för sitt diplomatiska och juridiska skarpsinne. Från svensk sida satte man från början hårdt mot hårdt.³ Sigismund hänvisade till sina tidigare reservationer och anhöll, att det redan afvisade krafvet icke vi-

¹ Mottagningsceremonierna skildras i en samtida polsk ströskrift (se SIENIAWSKI, s. 89 n. 35), hvars väsentliga innehåll tydligen är upptaget i *De Polonica electione*. . . (1588 års utvidgade uppl., f. B 4). Den senare åter ligger till grund för framställningen hos CHYTRÆUS och hos GIRS, s. 124 ff. Jfr också HEIDENSTEIN, s. 276 f.; WARSZEWICKI (anon.), s. 67; BIELSKI, s. 82. — Mottagandet skildras också af Er. Sparre i hans bref t. konung Johan af Krakov 18 dec. (g. st.) 1587 (kop. *Polonica*, Förhandl. 1562—1600). Det heter bland annat, att »seden Hans Ko. Mtt. war inkämnen i staden, blef H. Ko. Mtt. först beledsagad i Sancti Floriani Kyrke och der af Cardinalen Bathori tillbörligen undfången och för segerwinningen tackseyelse giordt; dernäst igenom någre triumphporter (áfwan för hwilke Hans Mttz förfäders och synnerligen af ded högloflige christelige ihogkåmmelse Jagelloniske konungers belete och afconterfej på ded prydeligeste udi deres konungzlige gamble klädeboned wore afmålede) beledsaged in i Slotzkyrken och der sunged *Te Deum laudamus* etc. och så deden på slotedh.»

² Hufvudkällan för det följande är alltjämt Rasks »Acta», som för öfrigt MESSENIUS (VII, s. 89) alltjämt synes hafva användt och som GIRS (s. 127 ff.) till god del ordagrant öfversatt. FRYXELL (IV, kap. 19) återger i sammandrag GIRS' framställning. Jfr ock WERWING I s. 76 f. Dateringarna i dessa »Acta» äro dock tydligen otillförlitliga. Jfr *Bihang*. Uppgifterna från polsk sida äro magra: HEIDENSTEIN, s. 278; WARSZEWICKI (anon.), s. 67; PIASECKI, s. 79 f. Jfr också MAYER, s. 121 f.

³ Er. Sparre skrifer t. Hogensch. Bielke, Krakov 8 dec. (g. st.) 1587 (UB. *Ups.* (E 291): »Orsaken till vårt drögsmål på reesen war vårt länge berådth i Swerige, för blockhused och i Dantzick, fördy meden wij sadlade hade när en annen blefwed ridende; til ded andre war oförmögenhet, wij hafue doch intet haft, der wij hafue kunned ware nogon med till willie. Och icke allenest ded, uten wij hafue och wared och ännu daglige äre mere nidske och sparsamme på gode ord än andre på peninger. Intelligenti satis dictum.»

dare skulle framställas, men från polsk sida gaf man icke med sig; vissa medlemmar af senaten och landtbådskammaren utsågos att fullfölja förhandlingarna med konungen i hans svenska rådgifvares närvaro. Därvid erinrade Goslicki om de svenska sändebudens löfte vid valriksdagen och upptog för öfrigt det kända argumentet, att Sverige lätt skulle kunna hålla sig skadeslöst för Lifland på Rysslands bekostnad. Sparre hade å sin sida uppsatt en vidlyftig deduktion, som upplästes och i konungens namn öfverlämnades till de polska kommissarierna;¹ han framhöll i denna bland annat, att Sigismund trots sin arfsrätt till Sveriges krona var bunden af lag och edlig förpliktelse; Estlands afhäandande skulle i Sverige rent af kunna framkalla ett uppror, som skulle hota både konung Johan och Sigismund såsom arfvinge till kronan; man borde af många skäl från polsk sida nöja sig med det andra alternativet, drottning Annas som borgen ställda egendom. De polska kommissarierna funno denna framställning »endels för skarp», ehuru de för tillfället icke sökte vederlägga den; de nöjde sig med att utbedja sig ett gunstigare svar. Då intet sådant ställdes i utsikt, lät stormarskalken Opalinski förstå, att konungens kröning därmed hade stött på ett svårt hinder; hvad skulle han nämligen vid kröningsceremonien kunna svara på landtbådens fråga, om konungen bekräftat alla valfördragets villkor? Vid ett följande sammanträde, vid hvilket också Zamoyski var närvarande och förde ordet, fortsattes pressningen från polsk sida; kanslern vädjade med starka ord till konungens känsla af sin värdighet och till den svenska nationens hederskänsla; han sade sig i det längsta icke vilja tro, att svenskarna ville efterlikna de hedniska romarna, som bedragit främmande folk genom sina sändebuds mun, men sedan till ett slags försoning utlämnat dessa fångslade till de bedragna.² Från svensk sida afvisade man

¹ Den läses i Er. Sparres Minnesbok II, f. 128 v. Sparre hade afsett den för offentligheten och beklagade, att dess innehåll endast kom till en trång krets. Ib., f. 132 v.

² Rasks »Acta»; jfr MESSENIUS, VII, s. 89 och GIRS, s. 131. Det heter bland annat (handskr. är här skadad): »Ibi nomine omnium [ordinum] cancellarius longa oratione eadem quæ die priore [dixerat] repetiit, maiore tamen cum acerbitate, ut diceret aliq[ui]as rationes ex astutia tandem sibi quæsiisse, gentes vero [septen]trionales nunquam ea macula laborasse, sed sincere et candide omnia semper egisse.» — På detta utfall syftar tydligen Er. Sparre i sitt cit. bref

dessa insinuationer och erinrade om de förbehåll, som Sigismund öppet och utan baktankar redan tidigare hade gjort. Då man för öfrigt hänvisade till Sparres nyss nämnda deduktion och upprepade dess innehåll för Zamoyski, ansåg Goslicki lämpligt meddela, att senaten funnit den ägnad att väcka den meniga szlach-tans ovilja mot Sigismund och därför icke delgifvit landtbåden densamma. Diskussionen fördes öfver till ett annat område, då Zamoyski i förbigående häfdade, att Sveriges krona i motsats till Polens icke ägde något rättsanspråk på Lifland; detta framkallade nämligen en besk erinran från svensk sida, att den lifländske mästartarens fördrag med Polen aldrig bekräftats af själfve *dominus feudi*, den romerske kejsaren; däremot hade denne upprepade gånger låtit utgå maningar till konung Gustaf och hans efterträdare att taga sig an den olyckliga provinsen.¹ Zamoyski häfdade däremot, att det romerska rikets öfverhöghetsanspråk innebure en ren usurpation, medan däremot den polska kronan ägde urgamla rättsanspråk; det är intressant att finna honom i det sammanhanget åberopa *språkliga* indicier, släktskapen mellan baltiska och slaviska idiom.²

Under förhandlingarnas lopp hade hvardera parten allt mer tillspetsat sin ståndpunkt i den rättsfråga, som kräfde sin lösning: hvilken karakter ägde drottning Annas borgensförbindelse, sedd i sammanhang med sändebudens utfästelse angående Estland? Från svensk sida häfdade man, att denna utfästelse endast varit villkorlig och alltså af helt annan art än valfördragets öfriga artiklar, som icke utfylldes af några förbindelser motsvarande drottningens *vadimonium*; det var enligt Erik Sparres utläggning fråga om två alternativ, hvartdera lika antagligt för polackerna. Zamoyski och hans medbröder åter uttryckte sin ståndpunkt i sat-

t. Hogensch. Bielke af 8 dec. (i P. S. af 18 dec.): »Hvad Lifland tillkommer, är de Påler så när som tillförende; de hade achted att besvijke en annen, men så hafuer en Nordlending gjort dem ded, huilked dem deste meer förtryter.» Vid dessa ord har herr Hogenschild i marginalen anmärkt: »Hvad Sparren berömmar sig af.»

¹ Liknande argument hade man redan tidigare använt från svensk sida gent emot de polska anspråken på Lifland. Se t. ex. min uppsats »*Johan III och Stefan Batori år 1582*» (Hist. Tidskr. 1909), ss. 88, 102.

² Handskriften (Rasks »Acta») är här visserligen så skadad, att framställningen blir fragmentarisk.

serna: *vadimonium copulativum, non disiunctivum* — *duo vincula fortius ligant quam unum*; det kunde förty icke vara tal om några alternativ, utan om en absolut förpliktelse för Sigismunds del. Så stod den ena tesen mot den andra; hvarje kompromiss tycktes vara utesluten.

För att utöfva en ännu starkare påtryckning genomdrefvo polackerna, att den stora tvistefrågan togs upp på ett gemensamt sammanträde af konung, senat och landtbåd, vid hvilket också de svenska rådgifvarna voro närvarande. Zamoyski framträdde ånyo som tolk för de polska anspråken, med samma argument som tidigare, ehuru ännu skarpare i formuleringen; han talade om heliga eder, som man tycktes vilja bryta, om bakslug vantolkning, som illa förlikte sig med nordbornas rykte för pålitlighet och frimodighet, om faran för att konungen skulle mista undersåtarnas tillgifvenhet, och han slutade med den retoriska frågan, om Sigismund på romarnes sätt ville utlämna sina sändebud oväpnade och fängslade. Det föll på Ture Bielkes lott att å konungens och sina medbröders vägnar besvara detta oerhörda utfall; han gjorde det med värdighet och utan öfverord. Han hänvisade som förut till Sigismunds konsekventa hållning allt från ankomsten till Weichselmündes redd och förklarade, att denne hellre ville lämna Polen än handla mot ed och samvete; hvad sändebuden anginge, häftade vid dem ingen *macula astutiæ*; det vore snarare motparten, som försökte obilliga tolkningskonster. Zamoyski tog ånyo ordet och förklarade, att konungen vid sådant förhållande icke finge illa upptaga, om ständerna uppsade honom tro och lydnad och skrede till ett nytt val. Sigismunds svar blef detsamma som förut: han ville hellre lämna Polen än handla mot ed och samvete. Det hjälpte icke, att ständerna efter hållet enskildt sammanträde bådo honom ännu en gång öfverväga saken. — Spänningen måste under dessa scener hafva varit stark å ömse sidor, men inom de svenska rådsherrarnas krets hade man säkerligen varit beredd på denna sista påtryckning, och man visste, att Zamoyski och hans anhängare skulle riskera mycket hellre än ett nytt konungaval.¹

¹ Man jämföre Er. Sparres uttalanden i det cit. brefvet t. Hogensch. Bielke af 8 dec.: »Om Lifland hafue de åter nu biäbbed, men seden de see, ded kan icke ware, ded største deelen wel tilförende wist hafuer, så giöre de som de giöre i

Det blef i själfva verket redan följande dag tydligt, att bågsträngen icke skulle springa, så hårdt spänd den än varit; tonen från polsk sida blef försonligare, ehuru Zamoyski visserligen höll sig tillbaka; det förspordes för öfrigt, att man inom ständernas krets beklagat dennes förlöpfung. Opalinski och Lesniowski återuptog förhandlingarna med Sigismund; de talade därvid visserligen alltjämt om Estland, men icke om något nytt konungaval. Stormarskalken lät förstå, att om också det ouppfyllda löftet icke skulle stänga vägen för Sigismund till tronen, det i hvarje fall skulle åsamka honom svårigheter, en protest vid kröningsriksdagen, motspänstiga och skattevägrande landtdagar; det vore därför bäst, om man från svensk sida kunde föreslå en kompromiss. Då svaret löd, att man icke afvisade tanken på en sådan, men ville afvakta förslag från polsk sida, ingrep Lesniowski, till synes efter ögonblickets inspiration, med det förlösande ordet: han framlade en formulering, enligt hvilken frågan om Estlands afträdande skulle uppskjutas till Sigismunds trontillträde i Sverige.¹ Konungen och hans rådgifvare godkände utan långt betänkande denna utväg, men gjorde vissa ändringar i Lesniowskis formulering; dessa synas vid första ögonkastet vara af rent formell art, men de afsågo i själfva verket att aflägsna allt, som kunde binda Sigismunds handlingsfrihet vid det slutliga afgörandet.² Därmed inleddes ett nytt stadium i förhand-

Burgundien, late blifued. Wele dock lijkvel eij förty ombäre Herren. Der de och framdeles wele på deres riksdager mere klanke på Lifland, så tiener ded till att hielpe kongen heden, när honom synes, ded de icke heller gierne giöre wele. » Sparre ser däri också en garanti för att Sigismund också »i annan måtte må niute konungslig frijheet och herligheter, och i midlertidh kunne wij nest Gudz hielp nogod komme till rätte med wåre saaker hoos Muscowitern. »

¹ »Quod attinet ad conditionem Esthoniae, impetravimus ab ordinibus regni, ut differatur ad hoc tempus, cum regnum nostrum hæreditarium erit in potestate et possessione nostra. Quo tempore promittimus acturos nos cum ordinibus regni nostri, ut hoc negotium componatur habita ratione utriusque regni.» Från svensk sida fann man uttrycket *impetravimus* stötande för konungens värdighet och misstänkte också, att uttrycket *in potestate* skulle kunna misstolkas därhän, att Sigismund skulle sägas äga makt och myndighet att förfoga öfver Estland oberoende af ständerna. Däraf de i nästa not anförda ändringarna.

² »Quod attinet ad conditionem Esthoniae in Livonia, ita inter nos et ordines regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae conventum est, ut differatur ad illud tempus, cum regnum nostrum hæreditarium Deo favente erit in nostra possessione.

lingarna: från polsk sida sökte man naturligtvis insätta formler, som skulle kunna åberopas till förmån för det polska krafvet på Estland. Landtbåden synas hafva misstrott senaten och framställde ett eget förslag, som med alltför naiv påtaglighet fullföljde ett sådant syfte; de önskade, att konungen skulle lofva ordna frågan *ita ut Regno Poloniae et Magno Ducatui Lithuaniae satisfiat*.¹ Detta innebar en skärpning både gent emot Lesniowolskis ursprungliga förslag och gent emot en samtidigt af senaten framlagd formulering;² från svensk sida afvisade man också utan betänkande landtbådens framställning, och Ture Bielke och Gustaf Banér sändes till dessa med konungens förklaring, att han måste vidhålla sitt första ändringsförslag. Konungens fasta hållning hembar ånyo en seger: man medgaf ändtligen från polsk sida, att den omstridda löftesformeln helt och hållet skulle strykas; det skulle alltså om den lifländska frågan blott heta, *ut differatur ad id tempus, cum regnum nostrum Sueciae successione ad nos devolvetur*. Enighet härom vanns den 14/24 december, alltså på själfva julaftonen, och det beslöts samtidigt, att kröningen skulle äga rum söndagen den 17/27 december. Sigismund och hans rådgifvare ville förekomma hvarje försök till öfverrumpling från polsk sida vid själfva kröningsceremonien, och de läto därför på förhand hos underkanslern efterhöra den definitiva formuleringen af kröningseden och af bekräftelsen på *pacta conventa*. Formuleringen befanns i sak oförändrad, men svenskarnas misstänksamhet vaknade dock; för att säkerställa konungens handlingsfrihet

quo tempore promittimus nos acturos cum ordinibus regni nostri paterni, ut hoc negotium componatur habita ratione utilitatis utriusque regni. » Ordet *utilitatis* hade man inskjutit med tanke därpå att Estlands afhändande aldrig kunde sägas vara Sverige till nytta, medan däremot drottning Annas borgen tillgodosåg dubbelrikets intressen.

¹ «Quod attinet ad conditionem de ea parte Esthoniae in Livonia, quam Ser: mus Rex Sueciae possidet, ita — — conventum est, ut differatur ad id tempus, cum regnum nostrum hæreditarium Sueciae successione ad nos devolvetur, quo tempore promittimus nos id ad finem perducturos ita ut Regno Poloniae et Magno Ducatui Lit. satisfiat. »

² Handskr. är här skadad; ett par emendationer ha därför gjorts. «Quod ad articulum de Esthonia [in] Livonia attinet, inter — — ita conventum est, ut differat[ur ad] id tempus, cum regnum nostrum hæreditarium [Deo favente] erit in nostra possessione, quo tempore nos promitt[imus id ad] finem esse perducturos ita ut utrique regno [satis]fiat. »

yrkade de på ett litet tillägg: det borde heta *ut hoc negotium integrum differatur ad id tempus, cum regnum nostrum Sueciæ successione ad nos devolvetur*; ordet *integrum* skulle förebygga hvarje polsk misstolkning. Underkanslern kunde med visst skäl finna ändringsförslaget något sent väckt; man kunde knappast hinna sammankalla senat och landtbåd för dess dryftande, och kröningen kunde icke uppskjutas en vecka utan allvarlig olägenhet för Sigismunds egna intressen. Men från svensk sida häfdades, att man i en sådan angelägenhet minst af allt finge förhasta sig; och det kom i själfva verket (den 16/26 dec.) till nya förhandlingar med ständernas deputerade; efter någon strid segrade därvid den svenska ståndpunkten. Så kunde då ändtligen Sigismund krönas på utsatt dag (den 17/27 dec.) under ärkebiskopens medverkan och alla häfdvunna ceremonier; hvarken drottning Anna eller den påflige nuntien voro emellertid närvarande.¹ Det är icke otroligt, att stämningen vid kröningsfesten var något tryckt både med hänsyn till den politiska situationens faror och under intryck af den långvariga trätan om Estland; i motståndarnas läger trodde man sig i hvarje fall veta, att kröningen gått af stapeln »ganz frigide und schlecht».²

Den nykrönte konungen och hans rådgifvare hade framför allt att taga ställning till frågan, hur Maximilian och hans anhängare skulle kunna tvingas till underkastelse. Inom Zamoyskis och Opalinskis krets kände man väl till Maximilians svårigheter

¹ Jfr *Nuntiaturberichte* II s. LII. *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*. . . (ed. A. THEINER), III, Rom 1863, s. 11 f. GIRS' framställning (s. 136 f.) synes delvis vara hämtad från någon förlorad svensk relation. — Ännu i kyrkan omedelbart före kröningshögtidligheten kom det till en sammanstötning mellan dissidenter och katoliker; de senare motsatte sig dissidenternas kraf, att konungen uttryckligen skulle svära på religionsfreden. Zamoyski och Opalinski uppträdde som medlare. Dissidenterna satte sin vilja igenom. *Vetera monumenta*, s. 11 f. Er. Sparres cit. bref t. konung Johan af 18 dec.: »Der hafwer och ibland anned wared disputatz och oenigheet nogh om religionsfrijheet för de ewangeliske på någre dager och ändå til med på twå tijmer tilgörende i kyrkien, för än konungen undfick chronen; kom dogh omsijder dertil, att de Påweske nödgedes att unne de andre frijheet och wilkor bredwid sig, ded Kongen och måst lofwe och tilseye, och blef så endrecht dem emellen.»

² MAYER, s. 122.

och öfverskattade ingalunda det habsburgska husets resurser.¹ Man trodde sig kunna påstå, att kejsar Ferdinand, som dock härskade öfver ett osplittradt rike, aldrig förmått samla en här på 20,000 man i Ungern mot turkarna; Katzianers och Rogendorfs snöpliga fälttåg hade tillräckligt vittnat om hans maktlöshet.² Man var öfvertygad, att det tyska riket icke skulle verksamt hjälpa det habsburgska huset, som af dess furstar betraktades närmast med hat och fruktan; man trodde sig veta, att protestanternas sympatier vid det senaste kejsarvalet varit för konungen af Danmark. Zamoyski fann det vara uppenbart, att kejsaren brutit freden med Polen, särskildt i och med det att Lublowa öfverrumplats af Maximilians anhängare, som sedan dess behärskade Zipsområdet;³ från polsk sida kunde man godt svara med ett infall i Schlesien.⁴ Tills vidare nöjde man sig med att af kejsaren kräfvat, att Lublowa åter utrymdes och att Maximilian återkallades från sin expedition;⁵ en vägran att tillmötesgå dessa kraf kunde tydligen lätt medföra krigstillstånd mellan Polen och kejsaren. Frågan om Lublowa kunde tills vidare undanskjutas, men en snar uppgörelse med Maximilian var åtminstone i Zamoyskis ögon oundviklig.

Zamoyski, som vid årsskiftet knappast hade mer än 7,000 man under sina fanor, ville i hvarje fall hålla denna krigsmakt

¹ Det följande är hämtadt ur Bibl. Ossol. *Lemberg* 186, f. 4 (rådplägning den 30 dec.) — Denna handskrift, som jag redan ofvan använt (se s. 21 n. 2), innehåller privata uppteckningar särskildt angående senatens förhandlingar under tiden 27 dec. 1587—5 dec. 1588, men också om andra politiska förhållanden. En mängd bref äro infogade i framställningen. Den härrör tydligen från en stormarskalken Opalinski närstående person, och uppfattningen har däraf sin färg. Men oafsedt detta utgör den en fullkomligt ovärderlig källa för kännedomen om Sigismunds första regeringstid. Jfr W. KETRZYŃSKIS *Katalog rękopisów...* I, *Lemberg* 1881, s. 426.

² Katzianers tåg mot Essek 1537 och Rogendorfs försök att taga Ofen 1541. Vid detta senare tillfälle synes Ferdinands armé uppgått just till 20,000 man, vid det tidigare till 24,000. HUBER, *Geschichte Österreichs*, IV, ss. 59 ff., 76 ff.

³ Om denna episod: HEIDENSTEIN, s. 279; WARSZEWICKI (anon.), s. 67; MAYER, s. 124. Jfr SOBIESKI, *Szkice historyczne*, s. 40 f.

⁴ Zamoyski hade för öfrigt redan tidigare låtit kosacker och tatarer härja i Schlesien. MAYER, s. 98 f.

⁵ *Nuntiatyberichte* II, s. LXI; MAYER, s. 125.

samlad, men var för öfrigt tveksam, hur han skulle anlägga sin militäriska aktion. Det låg närmast till hands att förfölja Maximilian, trots hans stora försprång, men det var svårt att framsläpa artilleri på de dåliga vägarna, och det var farligt att lämna Krakov utan skydd. Zamoyski erinrade sig också, att konung Stefan ingalunda gått mot ryssarna i Lifland, utan i stället vändt sig mot Polotsk och Velikija Luki för att låta fiendens eget land känna krigets börda, och han tänkte sig i analogi därmed möjligheten att plötsligt infalla i Schlesien och bemäktiga sig några af dess fasta platser.¹ Men i jan. 1588 började Maximilian visa ny aktivitet; han lämnade Krzepice och satte sig i besittning af Wielun, hufvudorten i vojevodskapet Sieradiens västligaste, själfständigt förvaltade del. Han hade därmed för tillfället alldeles uppgifvit tanken på en stöt mot Krakov, men han kunde i stället hota centrala delar af Storpolen; ett rykte visste redan berätta, att han utsett Lowicz till vinterkvarter.² Zamoyski kunde icke vara blind för denna fara, och den ockuperade landsändans invånare bestormade honom dessutom med böner om hjälp; planen på ett infall i Schlesien måste under sådana förhållanden öfvergifvas. Med alla tillgängliga trupper bröt Zamoyski därför upp från Krakov för att om möjligt öfverrumpla och slå Maximilian;³ för att insöfva denne i säkerhet hade han långt förut spridit osanna rykten om sitt förehafvande. Men Maximilian, som särskildt af Krzysztof Warszewicki gjorts uppmärksam på den annalkande faran,⁴ drog sig i sista stund undan öfver den schlesiska gränsen till Pitschen (Byczyna); han väntade snar förstärkning, och han synes icke på allvar hafva tänkt sig möjligheten, att Zamoyski omedelbart skulle inkräkta på kejsarligt territorium. Denne hyste emellertid, som ofvan visats, inga betänkligheter i sådant afseende, och händelserna ledde till en katastrof för Maximilian trots dennes i det afgörande ögonblicket mottagna förstärkningar. En-

¹ Bibl. Ossol. 186 under 31 dec. 1587.

² HEIDENSTEIN, s. 279; BIELSKI, s. 83; WARSZEWICKI (anon.), s. 70; *Nuntiaturlberichte* II, ss. LXIII, 185.

³ BIELSKI, s. 86 f. Om Zamoyskis fullmakt att behandla denne och hans anhang som rikets fiender: *Volumina legum* II, s. 261. Om hans stridskrafter: HEIDENSTEIN s. 279. Redan i dec. hade han mottagit förstärkningar från Siebenbürgen under Bornemissas befäl.

⁴ WARSZEWICKI (anon.), s. 71.

skildheterna i denna sammandrabbning vid Pitschen (den 24 januari 1588) kunna lämnas å sido;¹ resultatet var i hvarje fall, att Maximilians stridskrafter blefvo fullkomligt upprifna och att han själf med sina förnämsta anhängare, såsom Gorka, Czarnkowski, Andrzej Zborowski och biskopen af Kiev, måste gifva sig fången. Han tillförsäkrades ståndsmässig behandling, och Zamoyski höll också detta löfte; han fördes närmast till Krasnystaw i landskapet Chelm, men man finner honom en månad senare som gäst under fastlagen på kanslerns närbelägna slott Zamosc. Hans segerrike motståndare gaf honom vid detta tillfälle det vitsordet, att han var *satis ingeniosus, bene educatus, elegantissimis moribus*, men därjämte *levis ac ambitiosus*; i fångenskapen visade han en viss yttre glädtighet, utan att dock alldeles kunna dölja sina dystra tankar.²

Medan Zamoyski kämpade till försvar för Sigismunds krona, hade kröningsriksdagen alltjämt pågått, och där kräfde ännu många frågor sin lösning i konungens råd eller på ständernas församling. Det gällde bland annat att fastställa det rättsliga förfarandet mot Maximilians anhängare, som dock icke öfver lag kunde behandlas som högförrädare i vanlig mening. Vid de tidigare öfverläggningarna härom hade den allt tydligare framträdande motsatsen mellan Opalinski och Zamoyski,³ det svenska partiets båda mäktigaste dignitärer, kommit till uttryck. Den förre hade afrådt alltför stor stränghet, bland annat med hänsyn till den påfliga kurian, hvars intima förbindelser med Maximilians parti ju voro väl kända; och från konung Stefans kamp med det motspänstiga Danzig kunde man erinra sig, att alltför hårda straffmandat måst återkallas. Då Opalinski för öfrigt antydde, att partifejden till god del härrört af *privata inimicitia*, tog Zamoyski mycket illa vid sig och gaf ett skarpt

¹ Se HEIDENSTEIN, s. 280 f.; WARSZEWICKI (anon.) s. 72 ff. *Nuntiaturlberichte* II ss. LXIV f., 187 ff. BIELSKI s. 87 ff. MAYER, ss. 125 f., 380 ff.

² Bibl. Ossol. 186, s. 71. (23 febr. 1588). — Jfr HEIDENSTEIN, s. 284; MAYER, s. 141. — Krzysztof Zborowski var icke med bland fångarna; han hade kort förut rest som Maximilians ombud till de italienska hofven. *Nuntiaturlberichte* II, s. LXIII.

³ Se om deras rivalitet HEIDENSTEIN, s. 277.

svar; han frågade också, hvad man hade för garantier, att motståndarna efter mild behandling skulle förhålla sig lugna.¹ Riksdagsbeslutet kom i denna punkt² snarare att vara efter Zamoyskis än Opalinskis sinne, ehuru nåd *propter bonum pacis* utlofvades åt alla, som visserligen slutit sig till Maximilians parti, men hållit sig stilla och icke brutit landsfriden. Alla åter, som tagit aktiv del i partiets våldspolitik, skulle vara hemfallna under lagen och åtalas inför konungens domstol, som i sammanhang därmed omorganiserades; åtta särskildt utsedda landtbåd skulle jämte åtta senatorer vara bisittare.³ En särskild trohetsed skulle för öfrigt afkrävas alla senatorer, staroster och länsinnehafvare i riket; denna bestämmelse var tydligen särskildt riktad mot *neutralisterna*, som i det längsta tvekat att taga parti. — Å andra sidan glömde man icke dem, särskildt vojevodskapet Krakovs invånare, som oskyldigt lidit af det inbördes kriget och sett sina gods sköflade af vän och fiende; dessa skulle erhålla skadeersättning af de medel, som inflöto af de rebellerna drabbande godskonfiskationerna.⁴ Zamoyski tillförsäkrades ansvarsfrihet för alla sina åtgärder sedan Sigismunds val, och han erhöi dessutom en nationalbelöning för sina förtjänster om riket allt från konung Stefans ryska krig till dagen vid Pitschen; han mottog som *ärtlilig* förläning godsen Krzeszow och Zamech, som han dittills innehaft blott för lifstid och på afgift.⁵ Fråga härom hade väckts af landtbåden redan den 31 dec., men en viss opposition hade dock gjorts i sparsamhetens namn, och det blef egendomligt nog Opalinski, som genom sin påtryckning afgjorde saken; han ville på detta sätt bana vägen för ett godt förhållande till kanslern.⁶ —

¹ Bibl. Ossol. 186, s. 1.

² »Processus contra rebelles». *Volumina legum* II, s. 259.

³ Förfarandet mot majestätsförbrytare reformerades i analogi därmed (ib., s. 251).

⁴ *Volumina legum* II, s. 261.

⁵ Ib., s. 267 — Zamoyski ansåg själf, att denna förbättring i förläningsvillkoren utgjorde en ringa ersättning för hans personliga och pekuniära upoffringar. Bibl. Ossol. 186 under 23 febr. 1588.

⁶ Bibl. Ossol. 186 under 31 dec. 1587 och 30 jan. 1588. Opalinski återopade som precedenser furst Ostrogskis belönande efter segern öfver ryssarna vid Orsza 1514 och hetmanen Tarnowskis efter segern öfver Moldau vid Obertyn 1531 (ib. s. 59). Jfr HEIDENSTEIN, s. 283.

I full öfverensstämmelse med Zamoyskis önskemål erhöilo samtidigt Andrzej och Baltazar Batori polsk medborgarrätt, men den förre skulle dock vara utestängd från möjligheten att vinna Gnesens ärkestol och från hvarje befattning med konungs nominerande eller kröning.¹ Oafsedt dessa frågor, som stodo i direkt sammanhang med valkrisen,² utfördes vid riksdagen ett omfattande lagstiftningsarbete, hvårs detaljer här må lämnas å sido; i den mån detta innebar förstärkt straffrättsligt skydd för personlig säkerhet och egendom, kan det visserligen också sägas betingadt af de senaste månadernas erfarenheter.

Kröningsriksdagen kom för öfrigt att medföra littavernas definitiva anslutning till den segrande svenska kandidaturen. De hade i det längsta stått fast vid sin afvaktande hållning, ehuru de från moskovitisk sida alltjämt bearbetades i svenskfientlig riktning; några, särskildt underkanslern Leo Sapieha, hade dock redan på ett tidigt stadium förklarad sig för Sigismund och manat sina landsmän att snarast möjligt erkänna denne.³ De littaviska ständernas öfverläggningar på två riksmöten i Wilna (i nov. 1587), dit för öfrigt både Sigismund, drottning Anna och Maximilian sändt ombud, hade icke ledt till något afgörande beslut. De österrikiskt sinnade, för hvilka kardinal Radziwill stod som främste ledare, hade väl haft öfvervikten, men samarbetet mellan dessa och Maximilian försvårades däraf att postgången öfver Polen hotades af motpartiet.⁴ Radziwill lät icke förmå sig att ånyo nominera Maximilian; det måste ju bland annat göra ett starkt intryck i Littäven, att Sigismunds anhängare kommit i besittning af både skattkammaren och de viktigaste städerna inom den polska rikshalfvan. Man beslöt i stället att till båda de utvalda konungarna affärda en beskickning som med bevarande af sträng neutralitet i

¹ *Volumina legum* II, s. 267. — Ärkebiskopen hade den 4 jan. 1588 talat för saken i senaten, och Opalinski hade stödt honom och äfven föreslagit, att kardinal Batori borde få ett polskt biskopsstift. Bland dem, som opponerade sig, märktes Olbracht Iaski. Bibl. Ossol. 186 under 4 jan.

² Det må i korthet nämnas, att också två af Zamoyskis militära medhjälpare, Jürgen Farensbach och Prokop Pieniżek, erhöilo belöning i form af bekräftelse på förlåningar. *Volumina legum* II, s. 268.

³ Leo Sapieha t. Krzysztof Radziwill, Warszawa 22 sept. 1587. *Archiwum domu Sapiehów* I, s. 22.

⁴ *Nuntiaturberichte* II, s. 130.

formerna skulle underställa dem littavernas olika fordringar och besvär; till något definitivt partitagande synas de icke hafva varit bemyndigade. Meningen var tydligen, att sändebuden skulle undersöka den politiska ställningen i Polen och att man från littaviskt håll var färdig att ansluta sig till den segrande kandidaturen, om segraren blott ginge de särskilda littaviska krafven till mötes. Bland dessa, som för öfrigt långt tidigare framstälts, märktes icke blott de littaviska landsprivilegiernas bekräftande utan också erkänd andel i Liflands förvaltning.¹

Sändebuden, som anlände till Krakov den 8 jan. 1588, hade sedermera flera öfverläggningar med ett utskott af de polska ständerna och förhandlade också med konungen; beträffande en af deras audienser omnämnas det särskildt, att inga polska, men väl några svenska herrar voro närvarande. Utom den stora tvistefrågan om Liflands delning funnos också andra stötestenar, särskildt det littaviska krafvet på bekräftande af freden med Ryssland och frågan om konungens titel, i hvilken man önskade Littaven nämndt före Sverige.² Ehuru det inom sändebudens krets fanns några, som redan från början öppet slöto sig till Sigismund,³ afvaktade majoriteten icke blott förhandlingarnas resultat, utan framför allt utgången af Zamoyskis härtåg mot Maximilian. Man skall genom särskilda ilbud hafva hållit sig underrättad om händelserna i fält; därigenom vann man möjlighet att under förhandlingarna riktigt afväga påtryckningar och eftergifter.⁴ Innan ännu segerbudskapet från Pitschen kommit till polackernas öron, lyckades littaverna aftvinga dem ett löfte, att ena hälften af Lifland skulle komma under littavisk förvaltning, och äfven i fråga om freden med Ryssland och den kungliga titeln skaffade de sig nödiga garantier. Den 27 januari 1587 hyllades så Sigismund af sändebuden å det littaviska storfurstendömets vägnar, sedan han besvurit dess landsprivilegier och öfriga villkor.⁵ Några timmar senare fick man

¹ Ib., ss. 134, 142, 160 n. 2. Om en tidigare littavisk beskickning till de båda konungarna: ib., s. 135 n. 2. — *Vetera monumenta*. . . (ed. A. THEINER) III, s. 8. Jfr WARSZEWICKI (anon.), s. 55; HEIDENSTEIN, s. 284.

² *Archiwum domu Sapiéhów* I, s. 25 f.

³ Utom Leo Sapiëha nämnas biskopen af Samogitien, starosten af Samogitien och den inflytelserike kastellanen af Wilna Ostafi Wollowicz.

⁴ HEIDENSTEIN, s. 284.

⁵ *Scriptores rerum Polonicarum* VIII (Krakov 1885), s. 187 f.

i Krakov den första underrättelsen om Zamoyskis seger och Maximilians tillfångatagande; den litaviska diplomatien kunde oafsedt det allmänna segerjublet fira sin särskilda triumf! De polska ständerna åtråde sig visserligen och vägrade att intaga den i otid gjorda eftergiften bland riksdagens konstitutioner; ännu på riksdagens sista session (den 30 jan.) tvistade man hetsigt om denna fråga. Stormarskalken Opalinski lyckades medla en förlikning: någon formlig konstitution om Liflands delning kom icke till stånd, men i riksdagsrecessen intogs en bestämmelse om att konungen skulle sända särskilda kommissarier till denna provins i och för dess rättvisa uppdelning mellan de båda nationerna.¹

Det polska missnöjet med den odiplomatiska eftergiften kom till nytt uttryck, då en beskickning från den segerrika hären och dess fältherre följande dag hade företräde inför ständerna; en af dess medlemmar uttalade sig så skarpt om litavernas påstådda usurpation, att de litaviska herrarna demonstrativt aflägsnade sig.² Och Zamoyski själf beklagade i det följande, att hans landsmän *in rebus dubiis* träffat ett dylikt afgörande; han hade klart för sig, att litaverna, om krigslyckan i stället gynnat Maximilian, skulle visat sig som *invidi fratres* och afsöndrat sig från det svenska partiet.³

Kröningsriksdagen var slut — och Sigismund var till namnet och gagnet dubbelrikets krönte härskare, visserligen icke erkänd af det mäktiga habsburgska huset eller af den ryske tsaren, men med sin makt fast rotad i folket och stödd af Zamoyskis kraftiga hand. Hans angelägnaste värf var att anknyta intimare förbindelser med den påfliga kurian, som var den naturlige medlaren i den tillspetsade polsk-österrikiska konflikten; och i Rom skyndade man att gå honom till mötes genom att återkalla Hannibal af Kapua, som i så hög grad identifierat kyrkans och det habsburgska husets intressen. Sigismund kunde därvid icke taga någon hänsyn till sin faders karakteristiska maningar, att han icke borde brådska med någon hänvändelse till påfven och att han i hvarje fall under det diplomatiska umgänget med denne borde undvika termen *obedientia*, som kunde ersättas med det mindre ödmjukt

¹ Bibl. Ossol. 186, s. 74 (under 30 jan. 1588). *Volumina legum* II, s. 270.

² *Scriptores rerum Polonicarum* VIII, s. 188 f.

³ Bibl. Ossol. 186, s. 71 (under 23 febr. 1588).

klingande *obsequium*.¹ De polska riksämbetsmännen vakade helt säkert öfver att konungen i sådana fall icke följde direktiv, som gäfvos från Stockholm; men det må samtidigt framhållas, att då littaverna (i jan. 1588) yrkade på avslutandet af en varaktig fred med Ryssland i stället för stilleståndet, detta förslag väckte motstånd från polsk sida, emedan man ansåg sig böra behandla denna fråga i samförstånd med konung Johan.²

I senaten hade man för öfrigt redan börjat öfverlägga om frågor, som stodo i sammanhang med det nya konungadömet organisation och yttre former, om konungens residens och om hans rådkammars sammansättning. Man fann det skäligt, att drottning Anna liksom hans syster åtminstone tills vidare bodde tillsammans med honom, ehuru en och annan undrade, om det verkligen vore nyttigt för den unge fursten att ständigt hafva tillgång till *muliebre consilium*.³ Man kunde icke heller förbjuda prinsessan Anna att på slottet hålla luthersk gudstjänst, och förargelsen på vissa håll öfver slikt kätteri dämpades i hvarje fall däraf, att det skedde i löndom.⁴ På någon tid hör man för öfrigt icke talas om sammanstötningar mellan Sigismunds svenska omgifning och den polska, men efter några månader hördes starka klagomål mot svenskarna från den polske stormarskalkens sida; han begärde att få draga dessa till ansvar, liksom han på konung Stefans tid gjort med de bråkiga ungrarna.⁵ Märkligare är, att ärkebiskopen redan i januari 1588 kunde utpeka en kamarilla, som tillvällat sig ett starkt inflytande öfver konungen; den egentlige gunstlingen var vid denna tid Lesniowski.⁶ De höga riksämbetenas innehafvare måste sålunda redan från början kämpa för sina lagstadgade befogenheter; på mer än ett område märktes redan tidigt förebud till de slitningar mellan konung och folk, som omsider skulle leda till 1590—92 års kris. Det kan i detta sammanhang förtjäna omnämnas, hurusom man i den turkiska huf-

¹ Konung Johan t. Sigismund 6 nov. 1587. RR. Jfr GIRS, s. 138; WERWING I, s. 71.

² Bibl. Ossol. 186 (s. 56 f.) under 14 jan. 1588.

³ Ib. under 4 jan. 1588.

⁴ Ib., s. 83 (under 2 febr. 1588).

⁵ Ib., ss. 279, 281 (under 22, 30 sept. 1588).

⁶ Ib., s. 82 (under 31 jan. 1588).

vudstaden redan på sommaren 1588 oroades af rykten om att Sigismund skulle bortgifta sin syster med ärkehertig Maximilian och afstå kronan till denne.¹ I Warszawa skyndade man sig att dementera allt sådant tal, men det skulle snart visa sig, att däri, kanske blott aningsvis, blandats sant och falskt, gamla uppslag och nya kombinationer.

Utän sina polska rådgifvares vetskap hade Sigismund under kröningsriksdagens sista skede förhandlat med sin svenska omgifning, naturligtvis främst med Erik Sparre, om den situation, som skapats genom uppgörelsen i den estländska frågan. Man var tydligen osäker, hur konung Johan skulle upptaga den »lösa förtröstning», som polackerna trots allt kunde anse sig hafva erhållit därigenom att saken ställts på framtiden, och Sparre gjorde sig troligen beredd på förebråelser från konungens sida. Det befanns i hvarje fall rådligt att gifva denne ännu en garanti för att Estland icke till sist skulle slitas från Sveriges krona, och därför utfärdade Sigismund ett »öppet bref», som visserligen tills vidare gömdes undan, innehållande hans bestämda förklaring, att han aldrig på allvar skulle göra något förfogande i sådan riktning. För det fall att polackerna ändock skulle lyckas aftvinga honom ett mandat om Estlands förening med dubbelriket, skulle detta icke äga någon förbindande kraft gent emot den svenska kronan och dess befallningsmän i denna landsända. Han förklarade sig aldrig hafva velat »gifva eller inrymma de påler någon förhoppning» på Estlands förvärf och ville i stället alltjämt hänvisa dem till drottningens borgen.²

¹ Ib., s. 268 (under 21 aug. 1588.)

² Kopian, dat. Krakov 20 jan. (g. st.?), numera bland *Konung Sigismunds bref i afskrift*. Kopian är vidimerad i Stockholm 23 sept. 1622 af riksråden greve Magnus (Brahe), Carl C:son Gyllenhielm, Nils Bielke och Johan Skytte. Denna vidimation gäller också ett på samma ark afskrivet bref från Sigismund till konung Johan, Krakov 1 maj 1588, som dock icke har något sammanhang med det öppna brefvet. ALMQUIST (II, s. 2 n. 4) har af misstag kommit att angifva den 1 maj som det senares datum. — Vidimationen står möjligen i något sammanhang med de år 1622 bedrifna fredsunderhandlingarna mellan Sverige och Polen. — I *Invent.* finnas två hithörande register: under 19 jan. 1588 nämnes »Konungh Sigismundi brief belangende Lyfflandh, att H. K. M:tt wille heller öfvergifva Pälén ähn tilsäya dem något af Lyfflandh»; under 20 jan. åter »Konungh Sigismundi förpflichtelse, att han aldrih skall afhända Sweriges Crona Lyfflandh, ehuru fast the Pälér ther uppå trengie etc.» Sammanhanget mellan dessa handlingar är dunkelt; möjligen är den förra blott ett utkast till den senare.

Sigismund liksom drottning Anna¹ sökte alltså befria Erik Sparre från obehagliga efterräkningar med hänsyn till hans diplomati under valkrisen, och den kungliga nåden tog sig också för öfrigt uttryck gent emot honom och hans medarbetare. Sparre belönades med ett årligt underhåll af 2,000 daler att utgå af konungens andel i staden Danzigs inkomster, och om också utbetalningen i början mötte vissa svårigheter, så att konung Johan måste intervensera till hans förmån, äger man säkra vittnesbörd om att underhållet utgick redan år 1588.² Äfven Gustaf Banér, som åtföljt Sigismund på hans färd till Polen, ihågkoms med ett underhåll af 1,000 daler i fyra år att utgå af konungens andel i staden Rigas inkomster.³ Det måste antagas, att icke heller greve Erik Brahe blef lottlös, ehuru hans roll under valkrisen tydligen varit närmast dekorativ, och sändebudens sekreterare Georg Palmerius fick åtminstone Sigismunds rekommendation till en plats i konung Johans kansli.⁴

Konung Johan lät vid budskapet om sonens kröning och Maximilians nederlag påbjuda, att dessa händelser skulle kungöras från predikstolen öfver hela riket och en tacksägelsegudstjänst i sammanhang därmed firas.⁵ Men han plågades dock samtidigt af bekymmer öfver att den estländska trätan skulle återupptagas efter hans död, och han befarade, att polackerna då som alltid skulle visa sig »enträttne uti deras företagande».⁶ Med karakteristisk själfgodhet, men troligen icke utan fog lät han samtidigt

¹ Jfr Sigismund t. konung Johan, Krakov 16 jan., och drottning Anna t. dens., Szydlow 28 jan. 1588. Er. Sparres Minnesbok II, f. 152 v. Det förra äfven bland (*Konung*) *Sigismunds koncepter*.

² Konung Johan t. Sigismund 9 juli 1588. Er. Sparres Minnesbok II, f. 152. — Borgm. och råd i Danzig t. Sigismund [11] maj 1588. StADanzig. Missive, XVII: 42.

³ Sigismunds förordnande därom dat. Krakov 29 dec. 1587 bland (*Konung*) *Sigismunds originalbref*.

⁴ *Invent.* under 10 jan. 1588.

⁵ Konung Johan t. rikets alla biskopar, Kalmar 30 jan. 1588. RR. Jfr ib. under 28 jan. — Nyheten hade kommit till Sverige den 26 jan. — Det är tänkbart, att Erik Sparre, då han talar om tacksägelsegudstjänst i aug. 1587 med anledning af Sigismunds *val* (se ofvan s. 167 n. 2), missminner sig och i stället syftar på denna tacksägelsegudstjänst med anledning af hans *kröning*.

⁶ Konung Johan t. Sigismund, Kalmar 12 febr. 1588. RR.

förstå, att han förespått alla dessa svårigheter och trakasserier från polsk sida, men att hvarken hans rådsherrar eller andra velat gifva honom rätt.¹

För öfrigt vakade han från första stund öfver att Sigismund såsom polsk konung icke skulle uppgifva något af sitt arfrikes värdighet och intressen, som han genom Kalmar-stadgar på allt sätt hade sökt garantera. Han tog särskildt anstöt af sonens försummelse att i sina sigill bereda ordentlig plats åt Sveriges vapen och inskräppte med ett skarpt bannbref satsen, att »den som öfvergifver vapnet, han öfvergifver ock rättigheten.»² Sigismund föll genast till föga och hänvisade som ursäkt till brådskan vid tiden för kröningen; han ändrade sitt eget sigill och lofvade att söka genomdrifva en förändring också af rikssigillen. Han sökte lugna faderns farhågor också beträffande den oafgjorda estländska trätan.³ Men konung Johans misstankar och oro kunde icke skingras, och redan i mars 1588 uttalar han sin önskan om ett möte med sonen på den lifländska gränsen. Redan månaderna närmast efter Sigismunds kröning var det öfver hufvud mycket — både i Polen och i Sverige — som förebådade 1589 och 1590 års kriser och förvecklingar.

¹ Dens. t. hert. Karl, Kalmar 29 jan. 1588. Ib.

² Konung Johan t. Sigismund, Kalmar 3 mars, 26 mars—18 apr. 1588. R.R. — I det sigill, som kommit under konung Johans ögon, fanns som svensk beståndsdel »endast wasan». Han erinrar därvid om att Karl V kombinerade sitt spanska vapen med det romerska rikets och att konung Henrik förde de 3 liljorna i det polska vapnets midt. Han ville icke heller, att Sveriges vapen skulle sättas »uthi kranzen uthan omkring, lijkesom thet wore ett tilliggande furstendöme under Pälen». Jfr referatet hos GRS, s. 138 f.

³ Sigismund t. konung Johan, Krakov 1 maj 1588. Se ofvan s. 200 n. 2.

Exkurs.

Erik Sparres apologier för sin valdiplomati år 1587.

Bristen på direkta historiska kvarlevor från den svenska beskickningen till Warszawa 1587 ger ökad betydelse åt de något senare uppteckningar, genom hvilka Erik Sparre sökte försvara sitt handlingsätt gent emot konung Johans anklagelser. Det var, som bekant, närmast rådsherrarnas uppträdande i Reval 1589, som föranledde räfsten med dessa under åren 1590—92, men rannsakingen kom att omfatta en mängd olika frågor och icke minst Sparres andel i 1587 års händelser. Särskildt dennes båda »Minnesböcker» (i det följande citerade *MB I* och *II*)¹ liksom ock de delar af hans skriftliga kvarlätenskap, som utgöra »Erik Sparres samling» i Riksarkivet (i det följande citerad *Sp. S.*), och de såsom »Handlingar rörande förföljelsen mot Erik Sparre m. fl. rådsherrar 1589—1593» sammanförda aktstyckena (i det följande citerade *Handl. Förj.*) gifva oss en ingående kunskap om räfstens förlopp. Materialet är visserligen inom dessa källgrupper till stor del identiskt; koncepten och afskrifterna i »Samlingen» hafva tydligen legat till grund för sammanställningen i »Minnesböckerna», och originalen återfinnas stundom bland »Handlingarna».

Det är naturligt, att konung Johan och hertig Karl, hvilken senare hela tiden underbläste broderns förbittring mot rådsherrarna, framför allt ville skaffa sig noggrann kännedom om hvad som förefallit under valförhandlingarna. Hertig Karl lät i början af mars 1590 affördra Sparre bland annat alla aktstycken som ägde sammanhang med dessa,² och hans ombud Hans Gadow mottog i själfva verket på Strömsholm den 6 mars 1590 följande handlingar:³

I. Den Pålenske handling, som skedde anno 87 sampt med de afskrifter ther til lydde, betekned medh A, B, C ifrå förste bochstafuen in til O, undantagandes then skriften med C förteknet, them jag nu inthet så hastigt kan finne.

II. Konungl. Matt:s i Påländ förskrifnings bref icke till att updrage Liflandh, skrifuit på pergament och underskrefuit sub dato anno 88 Januari i Crakow.

III. Drottningens i Påländhs sendebref til K. M. i Suerige.

¹ MB I förvaras i Riksarkivet, MB II i Upsala Univ. Bibl. (N 172).

² »Ett Drottningens i Påländ bref högb:te K. M. tilskrefuet samt en hop af de Pålske handlingar». H. Karl t. Sparre, Stockholm 2 maj (läs mars) 1590. MB I, f. 41.

³ MB I, f. 42 v. — Sparres bref t. hert. Karl af samma dag finnes i konc. i Sp. S. — Jfr V. GÖDEL, *Erik Sparre. Till historien om hans litterära samlingar*, i Nord. Tidskr. för bok- och biblioteksväsen, I (1914) s. 239. — Gödel har förbisett tillvaron af denna förteckning.

På hösten 1590 läto konungen och hertigen genom de icke i onåd fallna riksråden ånyo affordra Sparre alla aktstycken rörande det polska valet, särskildt alla uppteckningar om förhandlingarna i Vadstena, Kalmar, Danzig, Oliva och Krakov, vare sig original eller kopior. Om han icke hade några sådana i sin ägo, önskade man i alla fall närmare upplysning om villkoren för Sigismunds val och om möjligheterna för denne att återvända till Sverige.¹ Sparre kunde därpå svara, att han redan vintern förut tillställt hertig Karl handlingarna i fråga, och han hänvisade särskildt till en bland dessa befintlig relation, som Niklas Rask uppsatt i hans frånvaro.²

Denna hänvisning syftar tydligen på den ofvan under I anförda »Pålenske handling» med bilagorna A—O, och det är sålunda icke, såsom man annars kunde vara böjd att tro, fråga om någon numera förlorad utförlig relation om valförhandlingarna juni—augusti 1587. Rasks relation, som utförligt skildrar förhandlingarna september—december 1587, finnes ännu i behåll och har legat till grund för min framställning af dessa.³ Det ofvan under II nämnda aktstycket är bevaradt åtminstone i afskrift.⁴ Däremot är det ovisst, på hvilket bref det syftas under III; flere fragment af drottning Annas bref till konung Johan äro kända.

Den egentliga räfsten med Sparre inleddes i maj 1590, då han mottog ett stämmingsbref från konungen med befallning att inställa sig till förhör i Stockholm. Öfver hans undvikande svar blef konungen så förbittrad, att han sände Arvid Tönnesson (Wildeman) och Hans Eriksson till Broxvik med en skara knektar till Sundby för att hämta den motspänstige till förhöret.⁵ I Stockholm ställdes Sparre under bevakning och blef omedelbart »skarpt tilltalad» af hertig Karl, som bland annat berörde de politiska planer, som förmenades ligga bakom »Kalmare-stadgar»; hertigen häfdade sin rätt att anses »vara närmast riket» för det fall att konungen aflede i Sigismunds frånvaro, och han anklagade riksråden för att »hafva satt sig i regeringen framför H. F. N».⁶ Konungen åter lät den 1 juni 1590 genom Olof Sverkersson till Sparre öfverlämna några klagomålsartiklar,⁷ i hvilka 1587 års händelser berördes från andra synpunkter. De innehålla den öppet uttalade misstanken, att Sparre i samråd med vissa sina ståndsbröder pådrifvit den polska planen för att beröfva Sigismund hans arfrike;

¹ Riksråden t. Sparre, Upsala 18 nov. 1590. MB I, f. 103.

² Sparre t. riksråden, Sundby 25 nov. 1590 MB I, f. 103 v. Konc. äfven i Sp. S.

³ Se ofvan s. 175, n. 1 och s. 185, n. 2.

⁴ Se ofvan s. 200, n. 2.

⁵ MB I, f. 66 v.—67.

⁶ MB I, f. 70 v. Sparres svar f. 72.

⁷ Ib., f. 74.

i sådant syfte hade han också bortlofvat Estland och gjort andra riks-kadliga eftergifter, och i Kalmar hade han använt både munkar och präster för att övertala Sigismund.¹ Senare hade han genom Anders Keiths förmedling svekligen lyckats förmå denne att fritaga honom från ansvaret för Estlands bortskänkande.

Konungens anklagelser, som rörde också helt andra frågor, bemöttes af Sparre i ett svar, dateradt 11 juni, öfverlämnadt till Henrik Mattson och Olof Sverkersson den 12 juni 1590, hvilket kan sägas innehålla *hans första apologi* för sitt uppträdande i den polska frågan. (MB I, f. 75—78 v.²) Han framställer motarbetandet af det ryska tsardömets dynastipolitik som det egentliga motivet för sin medverkan till Sigismunds val, men nämner också sin lifliga önskan » att förmera Hans K. M:s välde ». Han erinrar om konung Johans tidigare egna försök att vinna dubbelrikets krona för sig eller sonen, om Jakob Klassons beskickning i juni 1587 till Danzig för att skaffa Sigismund lejd, om de tillrustningar för Sigismunds afresa, som gjorts i Kalmar redan *före* Sparres ankomst. Han åberopar för öfrigt konungens förklaring i augusti 1589, att löftet om Estlands afträdande väl kunde försvaras med hänsyn till de politiska konjunkturerna. Han hade på förhand låtit drottning Gunilla och prinsessan Anna läsa denna apologi och menade sig kunna åberopa dem som vittnen på dess sanningsenlighet.

Senare, i MB II, har Sparre utförligare uppehållit sig både vid konung Johans tidigare försök (1573 och 1575) att vinna den väljande adelns gunst³ och vid hans förklaring i augusti 1589 om Estlands afträdande. Då den senare äger ett särskildt intresse, skola Sparres uppgifter här återgifvas.

[MB I, f. 76:] Huad det löfte om Liffland tilkommer, weet Hans Kongl. Mtt wel, huruledes det kan försuaras, såsom och alrede skedt ähr och framdels, när det behöfues, det Gudh ännu lenge werdiges afwende, såsom och Kongl. Mtt. tilförende icke allenest hafuer lathet sig der medh nöyie, uthan det sielf bade medh ordh och bref förlagdt och orsäket, det Hans K. M. och nådigst werdiges ihugkomme, så och huadh Hans K. M. sielf derom til migh taledt hafuer och serdeles på den sieste Reffuelske reese i min nådige Drottninghs och fleres när-vare på skipedt.

[MB II, f. 141 v.]...Döchlikvel ähr och bevisliged, att K. M. wär nådige herre sielf hafuer gjort oss frij derföre, att wij icke mehr hade utlofued än wäl stodhe till att försuara, ded H. K. M. äfte och i månges nåvaro giort hafuer, serdeles der iagh och sielf hafuer wared tilstedes, först sasom denne copia ut-wijser:⁴

¹ Jfr ofvan s. 173.

² Orig. bland *Handl. Förf.*

³ MB II, f. 53 v.

⁴ Efterföljande fragment liksom det i MB I, f. 1 och följ. befintliga (tryckt *Svenska Riksdagsakter* II:2, s. 819 ff.) tillhör tydligen ett för öfrigt numera förloradt diarium rörande resan till Reval och händelserna där 1589. Det har tydligen varit uppsatt af de sedermera anklagade rådsherrarna i apologetiskt syfte. Ett vittnesbörd om deras samarbete äger man säkerligen i ett bref från

Den 4 Augusti för middagh, när klocken war 9, A:o 1589 uthi Barresund taledo K. M. till wår medbroder H. Erich Sparre, som her efterföljer: »Huarföre hafue I, H. Erich Sparre, haft försyn att fölie denne reesan till Lyfland?» Dertill swarade H. Erich Sparre sigh ingen försyn haft hafue, allenest att han intet kunde blifue reede. Då sade K. M.: »Kan skiee, att I hafue betenkende för Pålakerne skull för denne förtröstningh, som I och Grefve Erich på wahl-dagen dem gjorde på Lifland?» Der till swarade han ney och att han wäl wiste till att försuara och utreede den förtröstning, när så när komme. Då sade K. M.: »Ney, I hafue icke behof att bäre fahre derföre; ded I uthi så motto giordt hafue ståår wäl till att försuara, och wij wilie och kunne wäl sielf giored, om så behöfdes. Först är ded dem icke fulkomligen tilsagt, uthan I hafue satt dem pant derföre med Drottningenes samtycke, ded de och hafue wared till fridz med. Till ded andre ähr ded blefued deres sendebudh Castellen Podlasch sagt i Calmerne, att ded intet kunde schie; dernest så hafue wij intet gifuet eder någon fulmacht eller tilstånd der till. Öfuer alt dette, om I än i så motto hade lofuet, så hafuer wår son der till intet weled samtycke, när han kom till Dandzk, uthan heller öfvergifue Rijket och drage tillbaka igen. Til ded förste hafuer han haft sigh ded förbehålden i chröningen, efter som handeln utwijser. Således står ded med all rätt till att försuara». Der till swarade H. Erich Sparre, att ded war så rätt, kunde dessföruthen wel finnes mehr, som tiente samme saak till att för-lägge, på huilkied K. M. swarade: »Detta hafuer iag så klarlighe sagt, på ded om I icke kunne komme eder ihugh sielfue, att I der om motte blifue påminthe; doch kommer ded oss icke myged wed, uthan må rede eder sielf till att suare derpå, när så behöfues».

Denne meningh, aldeles som her bemelt är, bekenne wij oss wedh wår troo och sanningh hört hafue.

Dette samme taal hörde min nådig fru drotning, ded H. M. och seden för min nådige fröiken och andre witnede och betygede i Stockholm i Stockholm i Junio Anno ut supra.

Under de fortsatta muntliga förhandlingarna med konungens sekreterare lät Sparre förnä sig till ett erkännande, att han i fråga om Estland öfvertrådt sin instruktion, ehuru detta icke borde läggas honom till last:¹

Huadh den Páleske legation tilkom och om Lifflandh, ändoch iag icke nekede migh nogerledes i det styckie hafue öfuertrådt min instruction, doch kanskee icke dess heller uthan befalning, så fantz ther på nogsampt beskedt i selfue handlingerne, deslikest och mitt skriftelige swar. War och eliest Konungen sielf och allom nogsampt vitteliget, huruledes och för huadh högh och nödtorftig orsak sådant skedt wahr. Der brede widh tilsporde jagh här Nils Gyllenstyerne, med huilken jag ofte, såsom han och mig föruthan, i den Konungs tidh ofte i legationer hade brukat varet, om han och altidh til pricke hade folgt sin instruction, så hade Riket kommet i en ny feyde med de Danske, med monge flere ordh.

Något senare, i en supplik af den 2 juli 1590, gjorde Sparre skriftligen samma erkännande, som för öfrigt också återkommer i en kollektiv böneskrift af de anklagade riksråden från juli 1591.² Till någon ytterligare afbön lät Sparre icke förnä sig, och i juni 1590 slutade så

Erik Sparre till Ture Bielke, Sundby 8 okt. 1590 (*Handl. rör. Skand. hist.* VII, s. 90 ff.). Af detta synes visserligen framgå, att det funnits utkast till flera i sak, om ock ej i form, öfverensstämmande diarier.

¹ MB I, f. 85 v.

² MB I, f. 81 v., f. 137 v. Suppliken af 2 juli i orig. i *Sp. S.*

räfstens första skede utan definitiv förlikning mellan honom och konungen. Han fick tillåtelse att återvända till Sundby, men måste skriftligen och medelst löftesmän förbinda sig att hålla sig »stilla och roligen» och att icke utan konungens tillstånd lämna sin uppehålls-ort.¹

Sparres *andra apologi*, historiskt långt värdefullare än den första, härrör från år 1591 och återfinnes i MB I, f. 109 v.—117 under rubriken *Orsaaker huarjøre wij måste inlaate oss i ded Páleske waal på de wilkor, som wij finge, efter wij dem icke bätter nåå kunde.*² Om dess tillkomst kan man vinna rätt ingående upplysningar; det viktigaste må här meddelas.

Vid den räfst, som på hösten 1590 företogs med sekreteraren Peder Rasmusson och som slutade med en dödsdom öfver denne,³ hade man bland beslagtagna papper funnit en nedskrift af vissa mot hertig Karl bittert hållna utlåtelse, som ursprungligen skulle fällts af Peder Hanson till Valstad, men som Erik Sparre vid ett senare tillfälle skulle anfört; man hade bland annat lagt i hertigens mun skarpa uttalanden mot adeln i furstendömet. Med anledning häraf anhöll hertigen hos konung Johan, att de båda nämnda herrarna »i några goda mäns närvaro» skulle konfronteras med Peder Rasmusson; därigenom skulle sanningen kunna komma i dagen och hertigen frias från orättmätiga misstankar. Konungen biföll denna begäran, och under sin vistelse på Svartsjö i jan. 1591 lät han dit stämma bland andra Erik Sparre, som alltjämt befann sig på Sundby. Afhämtad af Erland Johansson (Bååt), anlände denne i slutet af jan. till Väntholmen, där han ett par dagar hölls i förvar och underkastades ett första förhör inför Seved Ribbing och Olof Sverkersson; därvid utfrågades han icke blott om Peder Hanssons antydda yttranden, utan ansattes också med det af konung Johan många gånger tidigare formulerade spörsmålet, hur han ville finna medel att få Sigismund tillbaka till Sverige. Från Väntholmen fördes han till Svartsjö, där också hertig Karl (från början af febr.) befann sig, och vid ett nytt förhör inför Seved Ribbing, Erik Abrahamsson (Leijonhufvud) och några andra adelsmän blef han konfronterad med Peder Rasmusson.⁴ Hertigens särskildt förordnade aktor Eggert Stake gjorde sitt bästa, men inför Sparres högdragna nekande vidhöll icke sekreteraren den angifvelse, som man hämtat i hans nämnda anteckningar. Om konfrontationen sålunda närmast utföll till hans fördel,

¹ Ib., f. 88 v.

² Finnes också i *Handl. Förf.* under rubriken »Her Erich Sparres änskyllning om Liffland».

³ Jfr F. ÖDBERG, *Om Konung Johan III:s förföljelse mot ståthållaren Karl Henriksson Horn och hans bröder 1590—1592* (Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift II, h. 4—5, Stockholm 1904) s. 17.

⁴ Förhör hölls särskildt 27 jan. Förhørsprotokollet i konc. och renskr. bland *Handl. Förf.*

måste han kort därpå inför hertigen själf svara på en rad tidigare hörda beskyllningar, närmast rörande hans uppträdande under mötet i Reval och hans påstådda försök att stifta fiendskap mellan konungen och hertigen; och därvid måste också 1587 års händelser komma på tal. Sparre hade förutsett denna eventualitet (vare sig han närmast tänkt sig konungen eller hertigen såsom anklagare), och han hade ansett säkrast att bereda sig för skriftligt svaromål.¹ Han berättar därom själf:²

Sedan togh han [hertigen] till den Páleske legation och skerpte det högdt om Liflandh och annedt mehre, och huad iag suarade motte inthet gielle, uthan wardt alt medh onde ordh och rythende nedtystedt. Han understodh sikh och medh samt Her Clas Flemingh, det de doch ingen dere lerdt hade, att uttyde de latinske Pacta conventa och de lattinske Constitutiones och Juramentum Sigismundi Regis, huilket wahr tuert emot sielfue orden och mening, sosam och Hindrich Matzson och Oluff Suerkerson, dee der latin förstode, omsider bekenne moste, der de och finge snubber före, beklagendes den artikel om Lifflandh. Dertill wille iagh icke heller så fulkommelige suare, att jag ju icke skulle haffue mig det beste och förnemste föreholledt; hade fördenskull schrifteligen förfatet orsaakerne, huarföre man sig medh de Pälér således, som skedde, inlathe moste, huilke jagh tilbödh Hertigen att föreläse och wegredde mig like som iagh icke gerne wille fåå det nogen annen i henderne, ähndoch iag det gerna gjorde. Juu mehr han det sågh, deste mehr stodh han der efter; huarföre fick iag honom det medh sådane förordt, att iag skulle fåedt igen.

[Här följer apologins text under ofvan angifven titel. Därefter fortsätter Sparre f. 117 v.:]

Denne skrift hade jagh sammanschrifuid sielf till at föreläsen, efter iag icke hafuer så longdt minne medle orde(?), efter som tienligt hade wahrit, såsom handelen icke heller wahre rettelligen öfuerseedt heller underskrifuen, men Fursten wille inthet lathe migh läse henne, uthan togh den sielf til sikh och löfuade mig på sin fursteligh ähre, att iagh annen dagen skulle få henne igen, såsom jagh och mycket begärade, sade migh och icke hafue der uthaf nogen copie. Men iag fick henne sedan aldrig igen. Dette skedde på Swartzio den 5 Febr.³ A:o 1591.

Hertig Karls omdöme om apologin framgår i sin mån af följande uttalande i ett bref till konung Johan, hvilket han en vecka senare lät åtfölja densamma:⁴

...När wij senest opå Swartzio dagen för än wij droge der ifrå och hade efther E. K. M:s befallning uthi Rijksens Råd och närware Erich Sparre til förhör, då öfwerantwardede han oss schrifteligen stält i någre puncter, med hwilke han widlofteligen förmener att kunne försware thet han och hans swäger Grefwe Erich öfwer deris instruction giordt hafwe och än thet icke allene, uthan wäl protesterer, att the i then måthe af E. K. M. meere tack hafwe förtient än någon förfölgelse och onåde. Och efther oss då meden wij der wore, icke gafs lägenhet dem att öfwerläse, så hafwe wij thet nu her gjordt och förnimme

¹ Ofvanstående framställning är grundad på MB I, f. 106 och följ., jämförd med hertig Karls tänkesedel för Eggert Stake, Nyköping 6 jan. 1591 (H. Karls registr.) och konung Johans order till Erland Johansson, Svartsjö 13 jan. 1591 (RR.; äfven i MB I).

² MB I, f. 108 v.

³ I mskr. står 5 *Septembris*, men detta måste vara felskrifning.

⁴ H. Karls registr.

icke annat der af än att han der med will gøre enfaldigt folck wijse, att thet så allt skal ware wäl giordt, som skedt ähr, efther som E. K. M. och hans meningh af samme schrift, hwilken wij E. K. M. her med broderligen tilskicke, wäl warde förnimendes; och synes oss, att honom ther till icke borde blifwe oswaret.

I denna apologi vill Sparre först bevisa, att han på allt sätt sökt undandraga sig uppdraget att deltaga i valambassaden 1587, och han utvecklar därefter de sakliga skäl, oafsedt konungens instruktion, som förmått honom att arbeta för Sigismunds kandidatur. Han säger sig för det första hafva varit mån om att häfda dennes jämbördighet med öfriga kandidater; just försöken att nedsätta den svenska dynastins anseende eggade honom att medverka till en lösning, som låtit motståndarna stå med skammen. Ett andra motiv har legat i hänsynen till den ryska faran: Sveriges ställning behöfde gent emot de oförsynta moskovitiska krafven stärkas genom utländska förbindelser, och ett förbund med det polska dubbelriket kunde säkrast vinnas genom Sigismunds val. För det tredje: om en piast eller en fullständigt neutral furste haft utsikt att vinna dubbelrikets krona, skulle den svenska kandidaturen icke hafva behöft drifvas så energiskt; men då segern lutade åt en rysk eller en österrikisk kandidatur, hade förhållandet blifvit ett annat. Den österrikiska politiken hade alltid visat sig fientlig mot Sveriges intressen, under det nordiska sjuårskriget och under förhandlingarna i Stettin, i tvisten om seglationen på Narva och under intrigerna med Anders Lorichs. Ärkehertig Maximilian hade visat sig högst opålitlig och bakslug i allt som rörde hans frieri till prinsessan Anna, och liksom kejsaren hade han stått i hemlig förbindelse med den ryske storfursten; hans val till polsk konung måste från svensk synpunkt betraktas såsom lika farligt som en segrande rysk kandidatur. För det fjärde: denna senare kandidatur hade mycket talrika anhängare bland den meniga adeln, och storfurstens utfästelser hade varit större och mer lockande än alla öfriga kandidaters; från svensk sida hade man därför med all kraft måst motarbeta den moskovitiska diplomatin. För det femte: om Maximilian segrat, skulle han hafva framkommit med starkare rättsanspråk på Lifland än någon annan, ty han hade kunnat å det tysk-romerska rikets vägnar åberopa Stettintraktaten, och han förkroppsligade för egen del den tyska ordens anspråk. — De svenska sändebuden hade med ospard möda bevakat Sveriges värdighet och intressen; Sparre erinrade om sin protest mot de ryska sändebudens rangföretråde och sin öfriga walagitoriska verksamhet. Han hade också under två års tid från konungens sida hört erkännande snarare än tadel, men sedan hade det villkorliga löftet om Estlands afträdande lagts honom till last. Dessa förebråelser måste närmast vara ägnade att stärka polackernas anspråk, och konungen syntes hafva glömt, att löftet i hvarje fall icke gällt oklandradt gods. Äfven oafsedt Stettintraktaten hade polackerna upprepade gånger framkommit med anspråk på Estland; Sparre

erinrade om de i sådant syfte affärdade beskickningarna, alltfrån Tarnowskis 1572 till Alamannis 1582 och om löftet i den polska konungaden angående återvinnande af land, som afhändts riket. Om Sigismund ej blifvit vald, skulle man från polsk sida ofelbart hafva börjat krig för Estlands skull; nu hade Sverige i hvarje fall ernått uppskof och fått tillfälle att göra sig af med andra fiender. Polackerna hade också genom att mottaga det villkorliga löftet liksom underkänt sina tidigare formulerade rättsanspråk.

I första delen af sin minnesbok hänvisar Sparre flerstädes till en andra del,¹ och denna innehåller i själfva verket en utförlig apologi, skrifven i samtliga anklagades namn, mot konung Johans beskyllningar. Den betecknas redan i rubriken såsom

Den Andre Delen, innehållandes fulkommelig skäl och bewijs emot alt dedh wij hafue waridh beskylte före, såsom i den Förste Deelen ähr wordet opräknadh.

MB I är en med talrika aktstycken dokumenterad skildring af räfstens förlopp, hvarvid anklagarens och de anklagades inlägg i lika mån beaktas; MB II (f. 51—156) är en sammanfattning av de argument, som anförts eller kunnat anföras till de anklagades förmån. Innehållet, i den mån det berör 1587 års händelser, skall i korthet an gifvas.

F. 51—69 v. omfatta en »Försuarelseschrift och sanferdigh berättelse», afsedd både för samtid och eftervärld, som behandlar 1587 års händelser med en återblick på konung Johans tidigare polska dynastipolitik. Man finner bland annat f. 55 v. ett fragment af Lesniowolskis tal i Vadstena; f. 60 v. ett fragment af densammes tal i Kalmar; f. 62 v. Johan III t. drottning Anna, Norrköping 1 juli 1587; f. 63 dens. t. de svenska sändebuden, Linköping 23 juni 1587 och Sigismund t. desamma, samma dag; Johan III t. sultan Murad, odat.

F. 101 v. börjar Sparre sitt »Förswar om den artikel Lifland belangendes, huilket man beskyller mig uten all besked hafue bortgifued och deremot igen icke till ded ringeste förwist mig hoos de Påler om wilie heller wenskap, myged mindre förbund...»; denna apologi sträcker sig till f. 128. Därvid hänvisas (f. 103) till MB I, hvarmed tydligen närmast syftas på den där f. 109 v. och följ. införda apologin; Sparre anser sig där hafva utvecklat, »hwarföre ted war högelige för nöden att inlathe sigh med de Påler om walet». Han vill nu särskildt vederlägga beskyllningen, »att wij allenest hafue stått efter riket på wår princes wegne genom huad welkor wij ted kunde fåå och inet seedt på något anned». I sammanhang därmed anföras f. 103 sändebudens framställning till Maximilians ombud; f. 104 motsvarande framställning till den ryska valambassaden; f. 104 v. drottning Annas bref t. Johan III, Warszawa 3 aug. 1587; f. 106 fragment af Lesniowolskis tal. F. 107 börjar en apologetisk kommentar till de olika

¹) S: f. 121.

artiklarna i valfördraget af 19 aug. 1587, hvarvid särskild uppmärksamhet ägnas (f. 112 v. och följande) åt artikeln om Estlands afträddande. I sammanhang därmed anföras f. 113 v.—115 v. Causæ iustæ et probabiles, quamobrem pro hoc tempore Livoniam resignare Sereniss. Rex Suetiæ non possit»; f. 116 utdrag ur Sparres valtal; f. 116 v. utdrag ur sändebudens »commoditates» i deras sista formulering; f. 117 drottning Annas öppna bref af Warszawa aug. 1587; f. 119 Johan III:s instruktion för de Sigismund till Polen åtföljande svenska ombuden, Kalmar 12 sept. 1587. F. 120—128 omfatta förhandlingarna med de polska kommissarierna utanför och i Danzig; ett flertal aktstycken anföras in extenso. F. 128—134 omfatta förhandlingarna vid kröningsriksdagen; f. 134—138 läses ett odat. bref från Sparre till Zamoyski angående de uppkomna tvistefrågorna.

F. 138 v. börjar en »*Secundus tractatus*», sedan Sparre i det föregående bevisat »orsaken, huarföre denne förtröstningen, som af oss schedt är, storlige behöfuedes för Rijkens wälferd skull, dernest och med huad besked och sådant giordt är...». Denna »*secundus tractatus*» (f. 138 v.—156) utgör dels ett försök till bevis, att konung Johan under instämmande af andra vid olika tillfällen fritagit Sparre från ansvar för sin valdiplomati, dels en principiell diskussion af ett sändebuds plikter och ett fördrags rättsliga karakter. F. 138 v.—139 framhålles, att olidliga villkor i valfördraget icke behöft ratificeras; och som bevis på att man från polsk sida betraktat saken på detta sätt anföras utdrag af Lesniowolskis tal; f. 141 hänvisar till framställningen hos krönikeskrifvaren David Chytræus; f. 141 v. läsas ofvan (s. 205) redan citerade yttranden af konung Johan, som fritogo Sparre från ansvar; i sammanhang därmed anföras uttalanden i bref af Sigismund och drottning Anna. F. 147 börjar en deduktion, som vill bevisa, att sändebudens handlingssätt icke kan anses straffbart, äfven om de verkligen öfverskridit sin instruktion, och exempel anföras, både utländska (f. 147 v.—148 v.) och inländska (f. 148 v.—150), som visa, att fördrag i sådana fall betraktats som ogiltiga, »efter ingen kunde giöre sigh till målsman, der han intet ähr». F. 150 göres gällande, att beskyllningarna i hvarje fall bort kunna väntas tidigare, men att konungen i själfva verket länge yttrat sig i helt annan riktning. I sammanhang därmed anföras flera bref; f. 151 Sigismund t. konung Johan, Krakov 16 jan. 1588; f. 152 Johan t. Sigismund, Stegeborg 9 juli 1588; f. 152 v. drottning Anna t. konung Johan, Szydlow 28 jan. 1588; ib. konung Johans svar, Norrköping i juli 1588; f. 154 v. drottning Gunilla t. Sparre, Stockholm 7 maj 1588; ib. Olof Sverkersson t. dens., Borgholm 8 maj 1588; Sigismunds vittnesbörd, Wilna 9 aug. 1589. F. 155 v.—156 anföras exempel, huru *andra* potentater belönat sina sändebud efter fullgjordt värf.

Supplerande källhänvisningar och källutdrag.

S. 34. *Planen på Sigismunds förmålning med en gottorpsk prinsessa.* Att en sådan giftermålsförbindelse var allvarligt påtänkt, framgår av konung Johans bref till hertiginnan Elisabet af Mecklenburg, s. 1. 19 dec. 1586 (RR.). Det heter där, att Sigismund i denna fråga är alldeles »widh sin förre mening», men tagit sig betänketid för att rådfråga drottning Anna, som dock ej skall kunna rubba hans beslut. Konungen har därför beslutit att själf hänvända sig till »Hertiginnan till Holsten» och medsänder ett bref till denna för vidare befordran.

Ännu i ett bref till Sigismund långt efter valet (dat. Kalmar 13 febr. 1588, RR) erinrar konung Johan om denna fråga: han vill veta »om giftermålet går för sigh (tu west wel hwad wij mehne) eller om vår käre Syster Drottningen i Pälén sampt med thet Påweske presterskapet aldeles hafwe giordt thet om in-thet». Att det senare var förhållandet, framgår af konung Johans bref till Sigismund 27 mars—18 apr. 1588 (RR): hertiginnan Elisabet beklagar såsom initiativtagerska, att giftermålet gått om intet, men Erik Sparre har berättat, att hon i själfva verket till sist frånrådt det, emedan »där vore hvarken skönhet eller förstånd».

S. 35. *Konung Stefans död.* Några dithörande detaljer meddelar Leo Sapielha i bref till Krzysztof Radziwill, Grodno 22 dec. 1586, *Scriptores rerum Polonicarum VIII*, s. 184.

S. 49. *Den turkiska interventionen till Batoriernas förmån.* Mikolaj Krzysztof Radziwill uppehåller sig i ett bref till Krzysztof Radziwill, Nieswiez 29 apr. 1587 (*Scriptores rerum Polonicarum VIII*, s. 33), vid den turkiska påtryckningen. Han menar, att mångas lösen härefter kommer att blifva: låtom oss ej lyda turken, men icke heller förbittra honom; det är därför bäst att taga den svenske prinsen! Han erinrar om tidigare interregna, då man från turkisk sida afböjde alla kandidaturer utom en inhemsk, den svenska och den siebenbürgenska. Det är nödvändigt att göra klart för de väntade ryska sändebuden, att de i hvarje fall måste ställa i utsikt tillräcklig penninghjälp i och för rustningar mot turkarna.

S. 49 f. *Den turkiske budbärens besök i Lowicz.* I ett bref till Zamoyski af 22 febr. 1588 (Bibl. Ossol. 186, s. 68 f.) meddelar ärkebiskop Stan. Karnkowski, att den turkiske budbärare, som för tillfället uppehåller sig i Krakov, framfört en hälsning från sin medbroder *Mustafa*, som en längre tid under interregnum gästade ärkebiskopen i Lowicz. Mustafa ber, att det ärliga underhåll, som han uppburit på konung Stefans tid, alltjämt måtte beviljas honom. Som Mustafa är en förträfflig och mot Polen välsinnad man, som kan göra riket ytterligare tjänster, ber ärkebiskopen kanslern att hos konungen förorda denna ansökan.

— Jfr v. MAYER, s. 136, n. 1.

S. 50 f. *Huset Batoris kandidatur.* I ett bref till Krzysztof Radziwill, Zamosc 25 maj 1587 (*Scriptores rerum Polonicarum VIII*, s. 94), betecknar Zamoy-ski som sanningslöst förtal alla påståenden af hans motståndare, att han *malis artibus* skulle vilja gynna någon Batoris kandidatur, »ty en hvar bör för att stå sina anhöriga till tjänst offra egendom och krafter — sina egna, men icke fäderneslandets». Icke heller konung Stefan hyste någonsin en tanke att skaffa en medlem af sin ätt successionen. Zamoyski säger sig önska, att om enighet ej står att vinna för en piastkandidatur, den utländske kandidat må blifva seg-rande, som lofvar riket de största fördelarna. En tysk furste kan dock ej på-räkna sympatier utom en trång krets; det är tydligt, att ett sådant valskulle betyda krig med en mäktig fiende.

S. 51 f. *Den begynnande partibildningen enligt österrikiska iakttagare.* Fram-ställningen är hämtad dels från D. Prinz' bref till kejsaren af Warschau 24 febr. (citeradt s. 52 n.), dels från ett bref från dens. till dens. af Warschau 12 mars 1587. I det senare heter det om den svenska kandidaturen: »Der Schwede hat gleichsals zimliche partes; viel fürnemer Leut aber zweifeln sehr daran und vor-mainen, solches werde mit ein keinen Vortgang haben aus den Ursachen, das man vormeineth, der alt König wirdt es der Königen ganz befeelen, damit sie es mit ihren Unkosten befödere; in diesem ist sie schon resolut, das sie nichts thun wil. Vors ander werden im die Polen schwere conditiones fürschrreiben, in sonder-heit, das er die Narva und was er in Lieflandt hat mit Polen unire und vor-einige, welches er keinesweges eingehen wirdt. Zum dritten hab er vor etlichen Monaten an die Königin geschrieben, er hab seinen Sohn mit einer von Holstein ehlich versprochen. Da solches gewies, werde die Königen abermales ihre Hand gar fallen lassen und vielmehr dahin trachten, das sie ihre Schwestertochter möchte herein bekommen. Zum vierden würd er sich seines Erbkönigreichs vorzeihen müssen, welches ihn niemand raten werde.»

S. 57 f. *Den svenska kandidaturen och drottning Annas förhandlingar med konung Johan och Sigismund.* I *Invent.* påträffar man följande register. Under 7 maj 1587: »Rex Sigismundus ad quendam Jagellonicæ familiæ, ut promoveat ipsius causam, ne impossibiles ipsi in coronatione proponantur conditiones». Under 9 maj: »Rogat N. N. Sigismundus, cum intelligat se eligi in regem Poloniae, ne tales proponantur conditiones, que impossibiles sunt et patri charissimo et huic regno aliquo modo offendiculo esse possunt». Åtminstone det första af dessa bref måste, så vidt man kan döma af det onöjaktiga referatet, hafva varit ställdt till drottning Anna. På en tidigare hänvändelse anspelas i ett bref från Thomas Placa till Stan. Pawlowski, Krakov 2 maj 1587 (kop. EA *Kremsier*): »Extant præterea literæ a filio Regis Sueciæ ad Reginam exarata, quibus sibi regnum dari desiderat, sed tam repente eas nancisci non poteram». — Mera gât-full är en regist i *Invent.* under 16 apr. 1587: »Responsio Sigismundi Regis ad ordines Polonarum, qua adhortatur, ut ab eorum impossibili petitione de Livoniae parte Esthoniae abstineat.» Att dubbelrikets ständer vid denna tid skulle hän-vändt sig till Sigismund med någon *petitio* af antydt innehåll, är icke tänkbart. En feldatering eller ett missförstånd torde föreligga. — D. Prinz i ett bref till kejsaren, Warschau 13 mars 1587 (StAWien) förmenar, att allt flere »fürneme Hern» öfvergifva tanken på Sigismunds kandidatur, »bey welchem man sich unter

andern besorget, weil er noch immer sub præceptore et Jesuitarum disciplina erzogen, die Königin möchte neben den Jesuiten das Regiment in ihre Hand bekommen ».

S. 61 f. *Den svenska valambassaden till Polen.* Af de i Erik Sparres MB II f. 146 införda aktstyckena finner man, att de svenska sändebuden utrustades med kreditiv och instruktion också af Sigismund. Det heter i instruktionen: »...Sed si forte Polonis aliquid iuris, quod pro rata parte ad nos iam pertinet vel nostrum aliquando fieri poterit, in tantum urgebunt, ut nisi id iis concedatur, in electionem nostri non sint consensuri, tunc nostro nomine Ser. Reginam compellabunt legati, ut M. ipsius pro materno in nos affectu rationem nostri, quantum quidem unquam fieri potest, habeat tam in electione quam in aliis negotiis Polonicis et Italicis, quæ nostra intersunt.» — Tiden för sändebudens afresa från Sverige framgår af Ture Bielkes bref till Gustaf Gabriellson (Oxenstierna), Vadstena 18 maj 1587 (Oxenstj. saml.). Det heter där: »Hwad nye tidender tilkomer, wet jag min broder icke någed synnerliged tilkenne gifve, allenest att siu åthskillige sendebud hafwe här warid hoos K. M. och wår N. Furste Hertig Sigismundo om wahled till Pålnske Kong. Näst förleden lögerdag [13 maj g. st.] hafwer H. K. M. sändt sine fulmyndige sendebud heden och till Pålen, Grefwe Erich Brahe och Her Erich Sparre.»

S. 63. *Drottning Annas valpolitik och förbindelser med det österrikiska partiet.* Ett bref från Stan. Czarnkowski till Joh. Kochtitzki, Posen 18 maj 1587 (polskt orig. med tysk öfversättning, StA Wien) belyser ytterligare drottningens politik. Det heter, att det österrikiska husets vänner från början icke velat stöta henne, på det hon icke i desperation skulle öfvergå *ad partem adversam*. Drottningen å sin sida har från början lofvat Cz. att *omni studio et conatu partes Piasti contunderet et impedire* och att, om Sigismund skulle förlora alla utsikter, i stället gynna Maximilians kandidatur, dock på villkor att han åktade prinsessan Anna. Det förändrade läget i Littäven liksom ock *emulatio et concurrentia fratrum* hafva dock gjort ett ogynnsamt intryck på henne. För öfrigt har hon genom utdelande af starostier förstätt att vinna för sig vojevoden af Masovien och kastellanerna af Czarsk och Podlasien [Stan. Kryski, Stan. Radziminski och Marcin Lesniowski] och andra *eiusdem farinae* som tidigare varit hennes ovänner. — Att de österrikiska och de svenska intressena icke från början betraktades såsom stående i oförsonlig motsats, framgår också af ärkehertig Ferdinands bref till kejsaren, Insbruck 6 juni 1587 (StA Wien), där det heter: »Würde aber die Wahl auf khainen aus unserm Haus zu bringen sein, so hielte ich wol auch zum rathlichisten, das unsere Gesandten alsdann Fleiss ankehren solten, Schweden oder einen andern, so unserm Haus nit entgegen, zu der Cron zu befürdern.»

Ss. 79, 86, 93. *Frågan om valdagens uppskjutande.* Erik Sparre ger i sin MB II, f. 113 en intressant upplysning om de hemliga motiv, som lågo bakom det svenska partiets hållning i denna fråga. Han utvecklar först den moskovitiska storfurstens lysande utsikter vid en icke närmare angifven tidpunkt: denne hade på sin sida »mest alle Littauer» och på grund af det österrikiska husets splittring också »en stor hop Påler», särskildt masurer och podlachier, och han hade till och med i Narva (!?) blifvit utropad till konung af några tusen anhängare. Sparre fortsätter så omedelbart: »Sedan moste man finna på det sett igenom

nogra wåra wenner att upskiutha waldagen på nogre wiker, på det den menige och meste adel, som helst wille hafue honom, motte blifua förskingrats såsom och skedde.» — Deserteringen från valfältet har ofvan (s. 86) omnämnts. Sparres uppgift förefaller mycket trovärdig.

Ss. 64, 99. *Lesniowolskis första beskickning till Sverige.* Af ett i StA Danzig (XXIX: 42) befintligt aktstycke framgår, att Lesniowolski på vägen till Sverige förhandlade med Danzigs borgmästare och råd å drottning Annas vägnar. Drottningen ber staden verka för Sigismunds val. »Und damit man auch nicht meynen solt, das I. K. M. einige Zerrüttung oder Trennung suchen thet, hetten sie befohlen, offenbahr und nicht in verschlossener Thuer zu werben.» Lesniowolski anlände till Danzig 18 maj 1587 och reste vidare 21 maj, sedan han fått ett skäligen intetsägande svar. (Jfr också *Invent.* under denna dato.) Tiden för Lesniowolskis uppehåll vid det svenska hofvet kan närmare bestämmas med ledning af Utspinningsregister, Slottsark. En post »till Påleske Sendingebudh» förekommer där hvarje dag under tiden 5—11 juni. Jfr förskrift till Per Olsson för det polska sändebudet under 9 juni i RR.

S. 97. *Hertig Henrik af Liegnitz i Sverige.* I ett bref till Gustaf Banér af 3 okt. 1586 (RR.) omnämmer konung Johan, att hertig Henrik bedt om hans konterfej; Banér bör därför låta i guld gjuta en bild af konungen att bäras i en halskedja.

S. 99 f. *Konung Johan inför krafvet på Estlands afträdande.* I ett bref till drottning Anna, Norrköping 1 juli 1587 (kop., Er. Sparres MB II, f. 62 v.) yttrar konung Johan bland annat: »De Livonia potuit haud dubie Ser: tas V. intelligere tam ex responso Castellano Podlachii dato quam etiam ex relatione legatorum nostrorum, qui iam in Polonia sunt, quæ nostra de toto hoc negotio esset sententia, nos sed etiamsi libentissime in petitionem de Esthonia consentire uellemus, quorum posse tamen hoc facere sine consensu omnium statuum regnorum eorum, quorum maxime interest, quos quam facile nobis sit intra tam breve tempus convocare Ser: tas V. ipsa iudicare potest.»

S. 100 f. *Förberedelserna för Sigismunds resa till Polen.* Att konung Johan i juni 1587, omedelbart efter Lesniowolskis affärdande, tänkt sig Sigismunds resa som snart förestående, framgår af hans bref till Olof Rynning, Vadstena 12 juni 1587 (Konung Johan III:s koncepter 1585—92). Det heter där, att Sigismund »allersenest wid then förste dag udi näst tilstundende Julii månedt» skall begifva sig till Danzig, hvadan »en hoop adelsmän», bland andra Rynning, böra hålla sig redo att åtfölja honom. De böra inställa sig i Stegeborg eller Kalmar i början af juli.

S. 132 f. *Drottning Annas valagitation.* Det kejsrerliga sändebudet och den spanske ambassadören meddela i bref till kejsaren af Warschau 24 juli 1587 (kop. EA *Kremsier*), att de 20 juli haft gemensam audiens hos drottningen, som därvid förklarar, att liksom kejsaren sökte befordra sina bröders intressen, så arbetade hon för sin systerson. »Dass aber solches desto unbeschwerlicher fortgehen möchte, wehre sie entschlossen, nicht allein ihren besten Fleiss und Patrociniierung keinesfalls zu späären, sondern auch, so viel möglich wehre, mit Darstreckungk etzlicher anzehenlichen Summen Geldes S. K. W., damit er solchs Reich erlangen möchte, zu befürdern, wie sie dann albereit dreymalhundert tausendt Thaler in

allerley förfallende Kriegsnotturft, so etwa möchte zu Defendierung dieser Cron Poln fürgenommen werden, dem Lande auszuzahlen sich erboten und hieneben alle beneficia illa und vacantias in Mahsovie denen offerirt und vorehret, auch noch mit andern vertröstet und zuegesaget, welche ihren Sohn, wie sie ihn nennet, den Khönig aus Schweden promovieren helfen.»

S. 179 f. *Sigismunds uppehåll i Piotrkow*. I sin MB II, f. 70 söker Sparre uppvisa, att konung Johans obeslutsamhet och långsamhet uppmuntrat det österrikiska partiet till en djärf kupp. Hans framställning har sitt intresse. »Den osäkerheet, som sedan var på ferde i Petercow, kunde och icke eller wara så stoor, som rychtet her wankede, der om, huar så behöfdes, skäl nogh finnes kan, men huru den och syntes kunne hafue warid, så kom han derutaf och hade elliest wared slett ingen, om ded icke hade förosaked: Först att den saaken blef i Calmerne emot förtröstning satt i så långtbetekiende. Dernest att ded blef aldeles afslagit, om huilket båd bud och bref kommo till Dantzick. Till ded tridie att man icke wille löpe in om Blockhuset utan leigde, för dedh att Kongen lågh i 9 dygn på skepet, för än all ting blefue afhandlet och i medler tyd åfta hotade sigh willie drage tillbaka igen. Dette alt wiste ded Kejserslige sendebud, som lågh i Dantzick, huilke satte mood i Erchiehertig Maximilian, så att han då först drogh öfver gräntzen, för än K. M. kom in i Dantzick, huilket han, om dette drögzmål icke hade warid, wäl hade låted blifue ogiort.» — Leo Sapieha meddelar i bref till Krzysztof Radziwill, Kazimierz 17 nov. 1587 (*Scriptores rerum Polonicarum* VIII, s. 186), att Sigismund den 14 nov. stod i begrepp att lämna Piotrkow och redan afsändt tross och kök, då han plötsligt beslöt uppskjuta sin afresa. Han kände sig osäker gent emot Maximilians öfvermakt, och Zamoyski hade i bref uppmanat honom att invänta förstärkningar. Sapieha nämner också öfverrumpningen af Przedborz (den 12 nov.) och en träffning följande dag, i hvilken 84 man af Opalinskis folk stupade. Han lämnar också en skildring, som får anses trovärdig, af omständigheterna vid öfverlämnandet af Maximilians bref till Sigismund (se ofvan ss. 180 f., 181 n. 1). Budbäraren, en brorson till obożny Stanislaw Krasicki, föreställdes af denne för konungen och begagnade tillfället att öfverlämna brefvet; farbrodern och konungen voro lika häpna. — Det är alltså uppenbart, att dateringen 13 nov., s. 180 n. 5, är efter gammal stil.

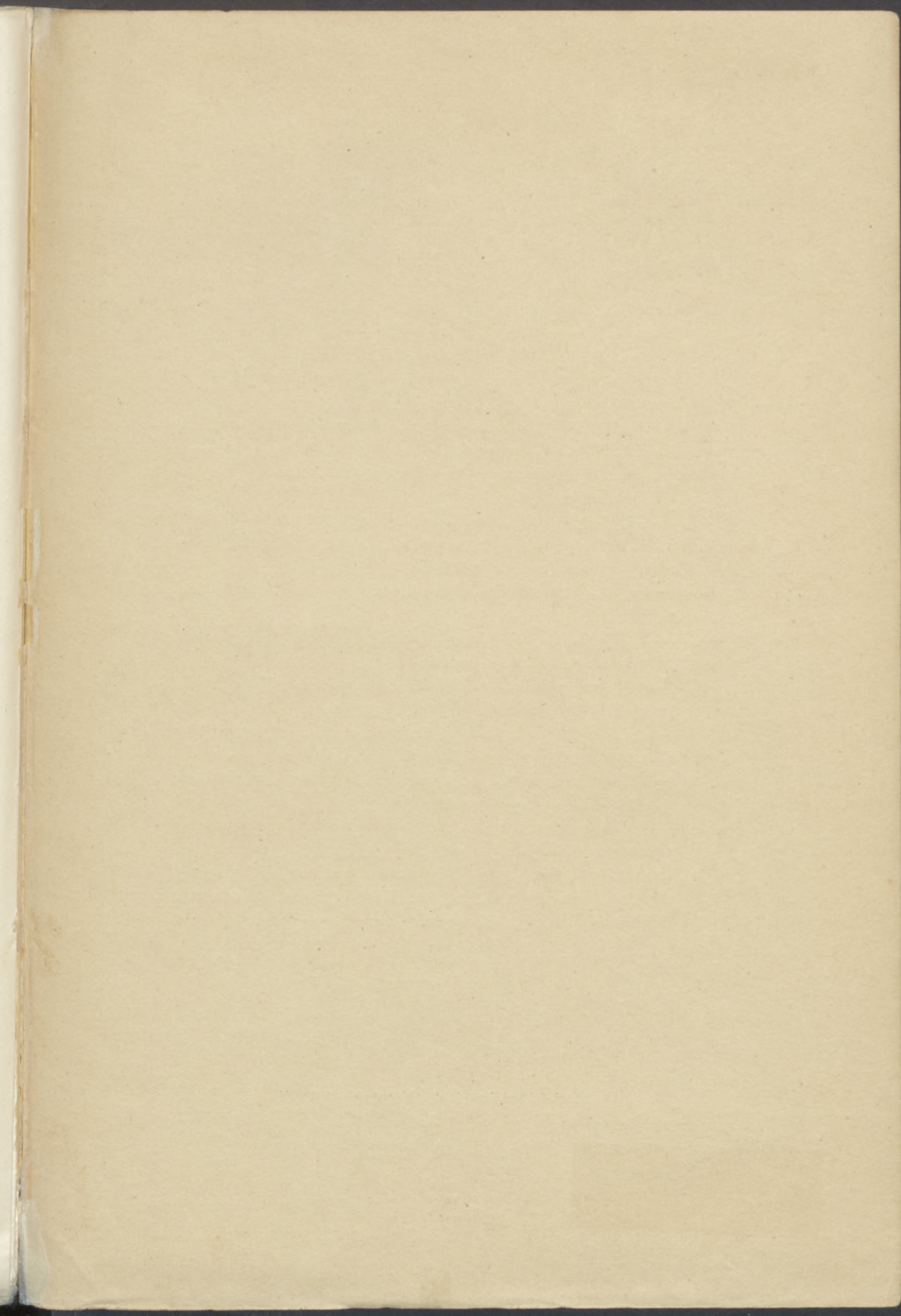
S. 196 f. *De littaviska ständernas öfverläggningar*. Om de littaviska ständermötena under interregnum 1587 finnas en del upplysningar, visserligen icke med afseende på valfrågan, hos I. I. LAPPO, *Velikoje kniazjestwo litovskoje wo vtoroj polovine XVI stoletija*, s. 617 ff. (Universitetets i Jurjev »Utjentyja Zapiski» XX, 1912, n:o 9.) De båda i Wilna hållna riksmötenas universal, dat. 11 okt. och 17 nov. 1587, äro tryckta bland *Prilozjenija*, s. 144 ff. (ib. n:o 11—12.)

Biblioteka Główna UMK

300047483537

Biblioteka

Główna

UMK Toruń

1159542

26

Biblioteka Główna UMK

300047483537

I bokhandeln har förut utkommit:

- Almquist, H.**, Bidrag till kännedomen om striden mellan konung Sigismund och hertig Karl 1598—1599. (1916). 1 kr. 25 öre.
- Grimberg C.**, De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1804—1808. (1903). 3 kr.
- Gränström, P. O.**, Om riksdagssession under pest och örlig. Grundlagstvång, anpassning och projekt 1810—1914. Studier i svenskt författningsslif. (1915). 1 kr. 50 öre.
- Heden, Hj.**, Studier till Danmarks reformations historia från Fredrik I:s död till slutet af grefvefejden. (1903). 2 kr.
- Kjellén, R.**, Om den svenska grundlagens anda. Rättspsykologisk undersökning. (1897). 1 kr. 25 öre.
- , Den sydafrikanska frågan. (1898). 1 kr.
- Olmer, E.**, Alliansförhandlingen mellan Sverige och konung August 1697—1700. (1900). 75 öre.
- Stavenow, L.**, Studier i ståndsriksdagens senare historia. (1895). 2 kr.
- , Tal till Gustaf Vasas minne å Göteborgs Högskola den 12 maj 1896. (1896). 25 öre.
- , Några ord om frihetstidens betydelse och plats i det svenska folkets historia. (1897). 75 öre.
- , Olaus Petri såsom historieskrifvare. Några anmärkningar vid studiet af hans svenska krönika. (1898). 75 öre.
- , Om konungens provisoriska lagstiftningsmakt under frihetstiden. (1913). 50 öre.
- , Den moderna vetenskapens genombrott i svensk historieförskrifning. (1913). 50 öre.
- Ur kanslirådet *Jacob von Engeströms* papper. Förslaget till regeringsform jämte därmed samhörande uppsatser och utkast. Utgifna af *Ludvig Stavenow*. (1911). 50 öre.